Minnet av

GUN WIDMARK

ÄGNAS DETTA NUMMER AV

SPRÅK OCH STIL

GUN WIDMARK
* 31.7.1920 † 26.10.2013

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION
Swedish Science Press
Uppsala

NY FÖLJD
23 ◆ 2013

Utgiven med understöd av Vetenskapsrådet

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 23.

Gunnstein Akselberg, Bo Andersson, Peter Andersson, Görel Bergman-Claeson, Anders Björkvall, Mona Blåsjö, Gunilla Byrman, Evie Coussé, Lars-Olof Delsing, Lena Ekberg, Hans-Olav Enger, Mona Forsskåhl, Birgitta Garme, Paula Henrikson, Frøydis Hertzberg, Per Holmberg, Lann Hornscheidt, David Håkansson, Annika Johansson, Hanna Lehti-Eklund, Birgitta Lindgren, Camilla Lindholm, Bengt Nordberg, Marianne Nordman, Catharina Nyström Höög, Mikael Parkvall, Henrik Rahm, Tomas Riad, Unn Røyneland, Staffan Selander, Emma Sköldberg, Erik Smitterberg, Dessislava Stoeva-Holm, Eva Sundgren, Lars Vikør, Henrik Williams, Eva Östlund-Stjärnegårdh.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald MacQueen.

Porträttet av Gun Widmark på s. 3 har tagits av Tommy Westberg.

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2013

Innehåll

Lennart Larsson: Stålbad – från medicamentösa bad till nedskärningspolitik 9
Katarina Lundin & Bengt Linnér: Språkvård för språkutveckling. Språk, språknormer och elevspråkbruk ur ett utbildningsperspektiv 31
Karolina Wirdenäs: Att hjälpa eller stjälpa? Om lärarinteraktion och lärarstöd för skrivande i skolan 59
Anna W. Gustafsson: Skriftpraktiker, diskursiva praktiker och analytisk konsekvens 85
Karin Milles: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen* 107
Per Ledin & Benjamin Lyngfelt: Olika *hen*-syn. Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser 141
Kristian Blensenius: En pluraktionell progressivmarkör? *Hålla på att* jämfört med *hålla på och* 175
Andreas Widoff: Vad är knittel? Fyrtaktig poesi kontra rimmad prosa 205

Smärre bidrag
Lina Nyroos, Jérôme-Frédéric Josserand & Coco Norén: »Plenum är som Twitter» – svenska delegaters syn på inlägg i Europaparlamentet 233

Recensioner
Laanmets, Anu: Passiv i moderne dansk, norsk og svensk. Et korpusbaseret studie af tale- og skriftsprog (2012). Rec. av Marketta Sundman 239
Lehecka, Tomas: Interrelaterade lexikala egenskaper. Engelska adjektivimporter i en svensk tidningskorpus (2012). Rec. av Helge Sandøy 243
Såld på engelska? Om språkval i reklam och marknadsföring, red. av Per-Åke Lindblom, Frank-Michael Kirsch & Arne Rubensson (2013). Rec. av Olle Josephson 250
Women's Language. An Analysis of Style and Expression in Letters before 1800, ed. by Eva Hættner Aurelius, Hedda Gunneng & Jon Helgason (2012). Rec. av Kristina Persson 251

Mats Thelander: Gun Widmark 1920–2013 255

Författarna i detta nummer 257

Meddelande från redaktionen 258

Stålbad – från medicamentösa bad till nedskärningspolitik

Av LENNART LARSSON

Abstract

Larsson, *Lennart*, lennart.larsson@nordiska.uu.se, Associate Professor, Dept. of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: "*Stålbad* – from curative bath to austerity measures". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 9–30.

During the past two decades, the Swedish word *stålbad* – a compound word combining *stål* (steel) and *bad* (bath) – has frequently been used as a designation for and summary of a neoliberal economic policy. The article traces the semantic development of the word, with its roots in two disparate, literal meanings, both of which – at least partially based on the German *Stahlbad* – were established in the middle of the nineteenth century: the first is a medicinal, curative bath in iron salt water (a chalybeate bath), the other is a metallurgical term of art (steel melt). Common to both of these meanings is the notion of a positive result, that something good is generated in the course of events, and this semantic component is also found in the different metaphorical usages. At the earliest stage, the metaphor *stålbad* had solely positive connotations in most cases: It was applied to experiences that were not only invigorating but also quite pleasant. However, the metaphor later developed – here too in line with the use in German – to exclusively designate different kinds of painful but supposedly hardening experiences, such as poverty, unemployment and, not least, war. More and more marginalized after the second world war, the current – and for Sweden unique – use of the metaphor was apparently triggered by a speech given by the Minister of Finance in 1989, where he in rather archaic terms connected the word *stålbad* with the threat of growing unemployment.

Keywords: lexicology, semantics, literal and metaphorical usage, language contact, political parlance, Swedish.

Den 23 maj 2009 är Annika Falkengren, vd för banken SEB, gäst i Ekots lördagsintervju. En stor del av programtiden (från ca 8 till 23 minuter in i intervjun) ägnas åt SEB:s och de övriga svenska storbankernas ansvar för utvecklingen i de baltiska staterna och framför allt Lettland, där – för att citera nationalekonomen Stefan de Vylder (2009 s. 158) – »deras ansvarslösa utlåning» i hög grad bidragit till den kris som nu resulterar i »sänkta löner, stängda sjukhus, dramatiskt växande arbetslöshet och umbäranden för det lettiska folket». När Falkengren ska beskriva situationen i Lettland återkommer hon gång på

gång till ordet *stålbad* (programmet finns tillgängligt på Sveriges Radios hemsida):

> Nu har letterna valt att inte devalvera tillsammans med IMF och har gått igenom i stället ett flerårigt stålbad av vad man kallar en intern devalvering, att i stället sänka priserna och att jobba hårt med löneutveckling.
>
> Under första kvartalet har dom ju krympt sin ekonomi med tjugo procent, att då mitt inne i det här stålbadet ändra sej, ja, det är klart då har dom ju gjort en del förgäves.
>
> Dom genomgår ett stålbad utan dess like just nu, dom här länderna.
>
> Balterna har nu, sent omsider tror jag man kan säga, verkligen tagit tag i sina problem och beslutat sej för att gå igenom det här stålbadet, och det kommer att kosta att några skolor läggs ner, att några sjukhus läggs ner och att man väljer att hålla emot.

Den här förkärleken för ordet *stålbad* är ingenting specifikt för Annika Falkengren. Det har allt oftare – inte minst bland politiska och ekonomiska makthavare – kommit att användas som ett slags omskrivning för och sammanfattning av den nyliberala politik som i mångt och mycket präglat de senaste decennierna, en politik av drastiska budgetnedskärningar, avregleringar och privatiseringar, lönesänkningar och försämrade arbetsvillkor.

Men varför har just *stålbadet* kommit att spela den här rollen? Varifrån kommer metaforen? Vilken eller vilka egentliga betydelser bygger den på? Och vilka föreställningar ligger förborgade i den? Att saken inte är helt okomplicerad framgår om man slår upp *stålbad* i ordböckerna. Exempelvis försöker Nationalencyklopedins ordbok (NEO) från 1996 att fånga in betydelsen på följande sätt (exakt samma definition återfinns i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien från 2009):

> **stå`lbad** subst. *~et,* plur. *~,* best. plur. *~en*
> ORDLED: *stål--bad-et*
> • plågsam process: *det ekonomiska ~ Sverige gick igenom på 1990-talet*
> BET.NYANS: urspr. som förskönande beteckning (i vissa ideologier): *fascisterna talade om kriget som ett härdande ~*
> HIST.: sedan 1831

Ett (av flera) problem här är att långt ifrån alla plågsamma processer låter sig substitueras med ordet *stålbad*. Exempelvis träffar man knappast på utsagor som de följande:

- SAAB:s konkurs föregicks av ett långvarigt stålbad.
- Under Juholts tid som ordförande gick partiet igenom ett stålbad.

• Regeringen gör allt som står i dess makt för att mildra stålbadets verkningar.

Varför kvalificerar sig inte SAAB:s utdragna dödskamp eller Juholts stormiga ordförandeperiod – nog så plågsamma processer för de inblandade – som stålbad? Och varför försöker man inte lindra plågorna? En antydan om var förklaringen skulle kunna sökas ger den »bet[ydelse]nyans» som kompletterar NEO:s huvuddefinition och där det sägs att ordet »urspr[ungligen]»[1] fungerade som en »förskönade beteckning (i vissa ideologier)» – vilka ideologier det rör sig om framgår av det exemplifierande språkprovet. Och frågan är om det inte finns ett »förskönande» inslag – om än med andra ideologiska förtecken – också i det som NEO anger som huvudbetydelsen: stålbadsmetaforen tycks implicera att den plågsamma processen i grund och botten är någonting önskvärt och positivt – vilket då förutsätter att den får ett lyckligt slut.

Samma invändning som mot NEO kan riktas också mot Natur och Kulturs svenska ordbok och dess betydelseförklaring »en svår och hård tid». Något bättre lyckas Bonniers svenska ordbok (BSO) från 2010 vars artikel *stålbad* är uppdelad i två olika betydelsemoment:

> **stålbad 1** härdande prövning (spec. förr, förskönande, om krig) **2** svår omställningsperiod (spec. för företag i kris o. deras anställda)

Här motsvaras alltså NEO:s »betydelsenyans» av ett eget moment »härdande prövning», en användning som främst ska ha hört hemma i äldre tider som en förskönande omskrivning för krig. Motsvarande NEO:s »plågsam process» har BSO »svår omställningsperiod», ett uttryck som fångar in något av det positiva utfall som *stålbadet* kräver – inte heller det fungerar ju för att beskriva SAAB:s sista år eller Juholts ordförandetid.

Någon egentlig betydelse av *stålbad* hittar man alltså inte i våra dagars samtidsordböcker. Det gör man däremot i SAOB (S 13804 f.):

> **-BAD**. **1)** (förr) bad innehållande järnsalter; äv. om ort där sådana bad gavs. *(Stålkulor)* begagnas stundom till s. k. stålbad. ÅSTRAND 2: 308 (**1855**). SCHULTHESS (**1885**). **2)** *metall.* i ugn: smält flytande stål; jfr **järn-bad 5**. *JernkA* **1867**, s. 193. **3)** i bildl. anv. av **1** o. **2**; särsk. dels om ngt som har en stärkande

[1] Det är inte helt lätt att veta vad »ursprungligen» står för här. Rör det sig om brukligheten – att denna användning numera hör till historien – eller om etymologin? Och om det är det senare som gäller: handlar det om ursprunget till den nutida användningen eller – vilket i så fall alls inte stämmer (se nedan) – om den betydelse som föreligger när ordet första gången dyker upp 1831?

effekt, dels om ngt mer l. mindre skoningslöst l. obarmhärtigt o. d. som ngn l. ngt har att gå igenom l. utsätts för. Sjelfva den fasta oböjligheten af dess *(dvs. latinets)* språkformer kan sägas verka stärkande, som ett stålbad, på det unga sinnet. TEGNÉR *(WB)* 6: 89 (**1831**). Den luft man andas ett stålbad är, / Som helsa åt kind och hjerta beskär. SANDER *Dikt.* 44 (**1870**). *SvD(B)* 31/7 **1944**, s. 8 (*om krig*). Sedan kom Tidevarvet emellan och Lisse Tamms och Elins vänskap fick utstå månget stålbad. ISAKSSON o. LINDER *Wägner* 2: 70 (**1980**). För att konjunkturen i Sverige åter ska vända uppåt måste landet först genomgå ett stålbad. *GbgP* 27/10 **1991**, s. 1.

Här ges två vitt skilda egentliga betydelser: dels en av 'bad med (eller i) järnhaltigt vatten' som numera bara sägs förekomma i historiska skildringar, dels en metallurgisk fackterm med betydelsen 'stålsmälta'. Därtill finns en bildlig användning som uppges gå tillbaka på båda de egentliga betydelserna och som i sig också tycks spreta åt två olika håll: dels kan det stå för någonting mera positivt, »som har en stärkande effekt», dels kan det röra sig om någonting negativt, någonting »mer l. mindre skoningslöst l. obarmhärtigt o. d.» som man »har att gå igenom l. utsätts för».

Även här reser dock framställningen vissa frågor. Framför allt gäller det det tredje betydelsemomentet, det bildliga. Hur har de två till synes väsensskilda egentliga betydelserna samspelat med varandra? Och hur hänger de två delvis motstridiga bildliga användningarna ihop? I det följande kommer jag att – med utgångspunkt i dels språkproven i SAOBArkiv, dels och framför allt olika på nätet tillgängliga källor – granska de olika betydelserna av *stålbad* lite närmare och utifrån detta försöka dra förbindelselinjerna mellan dem.

Det medicinska stålbadet

SAOB:s första belägg för betydelsen »bad innehållande järnsalter» härstammar från ett av J. J. Åstrand 1855 utgivet (och enligt titelsidan i första hand efter tysk förlaga sammanställt) »Universal-lexikon för köpmän, fabrikanter, konsuler och alla, som stå i närmare beröring med handeln», där man i slutet av artikeln *stålkula* kan läsa att dessa »begagnas stundom till s. k. stålbad». Vad det handlar om här är de »konstgjorda jernhaltiga bad, som beredas derigenom att badvattnet erhåller en tillsats af 3–4 s. k. stålkulor (*globuli martiales*)» (NF1 15, 1891 s. 826). Redan vid mitten av 1700-talet hade dessa

stålkulor kommit i bruk inom medicinen, »till ett slags brunnsdrickning i hemmen» för att bl.a. motverka blodbrist (NF1 5, 1882 s. 1295 f.), men de användes alltså också för badändamål; att det rör sig om en förhållandevis ny och perifer användning antyds av uttrycken »s. k.» och »stundom» i citatet ovan.

Det finns emellertid också ett annat slags – i sammanhanget viktigare – stålbad som inte är konstgjort: bad i vatten från järnhaltiga källor. Även detta stålbad påträffas första gången 1855, i »Sundhets-collegii underdåniga berättelse om medicinalverket i riket 1853» (SCB:s webbplats), där man i redogörelsen från Blekinge län kan läsa om en lovande innovation vid Ronneby brunn (1855 s. 131):

> Såsom en väsendtlig förbättring vid brunnen nämnes, att tillfälle blifvit beredt till erhållande af bad af sjelfva källans vatten, hvilka bad begagnades af ett betydligt antal brunnsgäster med stort gagn, isynnerhet för dem som ledo af allmän svaghet, anæmi och nervösa sjukdomar. Dessa så kallade stålbad användas sålunda att till ett vanligt bad af ljumt eller varmt vatten sättes en större eller mindre qvantitet af helsovattnet allt efter som badet bör vara starkare eller svagare.

Att dessa stålbad snabbt blir en succé framgår av de följande årens rapporter från Sundhetskollegiet. Redan två år senare kan man om Ronneby brunns- och badinrättning läsa att det faktum att »omkring 4000 stålbad blifvit begagnade anses vittna om det stigande förtroende dessa förvärfva», liksom att för »de under cardialgi och hysteri upptagne – troligen stående sjukdomsformer vid alla Svenska helsobrunnar – hafva stålbaden gjort betydlig nytta» (1857 s. 185); det reserverade uttryckssättet »så kallade stålbad» från 1853 års berättelse känns redan avlägset. Stålbadens popularitet understryks också av den statistik som redovisas i senare årgångar: så kan man i berättelsen från 1868 läsa att »5,940 bad blefvo lemnade, nemligen 3,554 stålbad, 853 saltbad, 692 gyttjebad, 196 varmbad, 28 kallbad, 77 duschbad» (1871 s. 81). Likaså visas det av att ordet även – som det står i SAOB – användes om »ort där sådana bad gavs». Ett exempel finns i tidningen Kalmar 24.5.1876 (i Digitaliserade svenska dagstidningar) där man kan läsa att en viss balettdansös »skall efter slutad kur hos d:r Mentzger tillbringa några weckor wid ett stålbad och skall sedan åter inträda i sin tjenst».

Att döma av den annonsering i dagspressen som man kan följa i databasen Digitaliserade svenska dagstidningar har dessa medicinska stålbad sin blomstringstid under 1870- och det tidiga 1880-talet. Under säsongen från maj till juli återkommer gång på gång annonser från olika badinrättningar och hälsobrunnar – som det verkar framför allt i Blekinge och Kalmar län – där stålbadet intar

en självklar förstaplats i uppräkningen av de olika hälsobefrämjande bad som erbjuds. Ett av många exempel är följande utdrag ur annonsen för Ekenäs helsobrunn i tidningen Kalmar 24.5.1882:

> I varmbadhuset serveras stålbad, bad med Ronnebygyttja, ångbad, tallbarrsbad och andra medicamentösa bad.

På 1880-talet börjar emellertid den ena badinrättningen efter den andra övergå till andra formuleringar – för Ekenäs del sker det 1891 – och kring sekelskiftet är det bara undantagsvis som man påträffar ordet *stålbad* i annonserna. Betecknande är att det 1883 öppnade Nybro brunn – trots sina starka järnkällor och anspråk på fullständighet – över huvud taget aldrig nämner stålbadet i sin annonsering (exemplet är hämtat från tidningen Kalmar 2.6.1894):

> Fullständig badanstalt: kallvattenkur, varma bad (gyttjebad med Nybrogyttja, tallbarrs-, Nauheimerbad m.m.), sjöbad i nytt kallbadhus. Utmärkta jernvatten (nya källan 50 proc. starkare än Porla gamla källa).

Uppenbarligen fungerade stålbadet inte längre som lockbete för presumtiva brunnsgäster. Orsaken till detta kan man utläsa ur artikeln *stålbad* i NF2 (27, 1918 s. 556 f.):

> Under äldre tider hade dessa bad större användning, då man ansåg, att beståndsdelar af järnet kunde intränga genom huden och åstadkomma de terapeutiska verkningar, som tillerkännas järnmedlen. Detta förnekas nu af alla forskare. Den heta strid, som fördes om den s. k. resorptionsfrågan, d. v. s. om minerala beståndsdelar kunna upptagas af den intakta huden, har för länge sedan tystnat. De stålbad (ty. *stahlbäder*), som begagnas öfverallt i Tyskland vid järnkällorna, ha en faktor, som måste beaktas: deras halt af *kolsyra*. Denna erkännes allmänt ha ett kraftigt inflytande på hud och nervsystemet, och man anser nu, att närvaron af kolsyra är den faktor, som skänker stålbadet dess betydelse. I Sverige finnas ej likartade källor, som jämte järn innehålla stora kvantiteter kolsyra. De i Ronneby sedan långa tider tillbaka gifna s. k. stålbaden kunna betraktas som svala salta eller mineralbad, ty någon kolsyra finnes ej hos dessa.

Vattnets järnhalt hade alltså visat sig vara helt ovidkommande ur medicinsk synvinkel, och tydligen hade denna insikt nu vunnit större spridning. Det medicinska stålbadet var på väg att förpassas till historien, och de sista i sin samtid förankrade beläggen som jag funnit i källorna är från 1912. Dels rör det sig om en redaktionell text i tidningen Kalmar den 3 juli (i Digitaliserade svenska dagstidningar) där det i lokalnyheterna från Kristvalla bl.a. talas om »de vanliga stålbaden» i det nedbrunna men nu återuppbyggda varmbadhuset. Dels handlar det om en stående annons i Farmaceutiskt notisblad (i Historiska tidningsbiblioteket) för »Bad-ingredienser till kolsyrade bad s. s. Nauheimer, stål-

bad, svafvelbad» – betecknande nog har stålbadet här blivit ett i mängden av kolsyrade bad.

Fortsättningsvis påträffas det medicinska stålbadet – förutom i historiska skildringar – i stort sett bara i samtidsordböckerna, där det biter sig fast ytterligare något halvsekel. Först ut att introducera stålbadet i definitionsordböckerna är Sundéns Ordbok öfver svenska språket från 1891 där ordet förklaras som »b[ad] med järnhaltigt vatten».[2] Och ännu på 1950-talet tar ordböckerna upp det medicinska stålbadet utan några bruklighetsinskränkningar. Så har Östergrens Nusvensk ordbok från 1953 betydelseförklaringen »Badform, där badvätskan innehåller järnsalt», medan Illustrerad svensk ordbok 1955 innehåller följande artikel:

> **stål-bad 1.** bad med järnsalt *bada, taga s.* **2.** mindre br.: elddop *kulregnet – soldatens s.*

Lite paradoxalt är att den vid denna tid av allt att döma obsoleta betydelsen »bad med järnsalt» (som här för sista gången uppträder i en definitionsordbok) saknar bruklighetsinskränkningar, medan den bildliga betydelsen (som motsvarar NEO:s »betydelsenyans» och här debuterar i ordbokssammanhang) betecknas som »mindre br[uklig]» (jfr nedan).[3]

Som metallurgiskt fackuttryck

Uppkomsten av den andra egentliga betydelsen av *stålbad*, »smält flytande stål» i smältugn, hänger samman med de nya metoder för stålframställning, bessemer- och martinprocesserna, som slår igenom under årtiondena efter 1850.[4] SAOB:s äldsta belägg – med lydelsen: »Stålbadets djup i midten af

[2] Det faktum att *stålbad* inte finns med i Sundéns förlaga, Dalins ordbok från 1854, trots dess jämfört med Sundén betydligt omfångsrikare sammansättningsramsa på *stål-*, bekräftar att ordet då ännu inte etablerats i svenskan. Att en artikel *stålbad* dyker upp redan 1852 i Öhrlanders och Lefflers »Tetraglott-lexikon för öfversättningar från svenskan till tyska, franska och engelska språken» har man med all sannolikhet den tyska ekvivalenten »Stahlbad» att tacka för. Ordet uppträder också i Berndtsons och Schulthess svensk-franska ordböcker från 1880 respektive 1885 (se SAOB-Arkiv).

[3] Också ordbokens språkprov förefaller något diskutabla: såväl »bada stålbad» och »taga stålbad» som »soldatens stålbad» lyser med sin frånvaro i det källmaterial jag undersökt, och uttrycket »kulregnet – soldatens stålbad» tycks snarast vara kalkerat på (den inte helt lyckade) synonymförklaringen »elddop». Artikeln *stålbad* kvarstår i oförändrat skick ännu i Illustrerad svensk ordboks tredje upplaga (omtryckt så sent som 1982).

[4] Tack till SAOB:s sakkunnige inom området, överingenjör Bertil Berg, för hjälpen med att räta ut vissa frågetecken gällande det metallurgiska stålbadet.

ugnen beräknades blifva omkring 1 fot» (SAOBArkiv) – härstammar från en utpräglad fackpublikation, Jern-kontorets annaler från 1867, och detsamma gäller för i stort sett samtliga av beläggen i SAOBArkiv; det enda undantaget är från den populärvetenskapliga kvartalstidskriften Läsning för svenska folket från 1911 där man i en beskrivning av martinprocessen kan läsa att tackjärnet och det färskade skrotet »får smälta ned till ett stålbad, som efter en tid kommer i ett slags kok, som [...] visar sig för ögat såsom lifligt öfver hela badytan uppstigande gasblåsor». Att detta metallurgiska fackuttryck fortfarande är i bruk framgår av att man vid en sökning på »stålbad» i Svensk patentdatabas får långt över hundra träffar. Likaså påträffas det i Nationalencyklopedin, t.ex. i artikeln *fosforrening* (NE 6, 1991 s. 545):

> Fosforrening av ett stålbad kan ske genom oxidation till oxid eller reduktion till fosfid och överföring till slagg. Vid både elektrostål- och syrgasstålprocesser utgör denna rening ett viktigt processteg.

De bildliga användningarna

SAOB leder alltså de bildliga användningarna av *stålbad* tillbaka till båda de egentliga betydelserna, såväl hälsobadet som det smälta stålet. Frågan är i vilken utsträckning och på vilket sätt dessa har spelat in. Det faktum att betydelsen 'stålsmälta' har en utpräglad fackspråkskaraktär – signifikativt är att den aldrig nämns i allmänordböckerna – ger skäl att anta att det är det medicinska badet som har spelat huvudrollen, och åtminstone den tidiga bildliga användningen tycks helt och hållet bygga på denna. Samtidigt hör det till bilden att de två betydelserna, alla olikheter till trots, faktiskt har någonting gemensamt. I båda fallen handlar det om ett slags renings- eller förädlingsprocess, båda baden har till syfte att åstadkomma en förändring till det bättre: brunnsgästen tänks stiga upp ur badet vederkvickt och stärkt, medan det metallurgiska stålbadet tjänar till att ge metallen dess önskade egenskaper.

Det angenäma stålbadet

SAOB:s äldsta belägg för den bildliga användningen av *stålbad* påträffas i ett tal som Esaias Tegnér i sin egenskap av biskop i Växjö höll vid terminsavslutningen i Jönköpings skola i juni 1827, ett tal där han argumenterar för att latinet

och inte grekiskan ska vara det första språket i skolans språkundervisning (1922 s. 89):[5]

> Sjelva den fasta oböjligheten af dess [dvs. latinets] språkformer kan sägas verka stärkande, som ett stålbad, på det unga sinnet. Jag skulle derföre tveka att lemna det blott andra rummet vid språkundervisningen i skolan.

Det finns två saker man kan undra över här. Den ena är det faktum att den bildliga användningen uppträder ett drygt kvartssekel innan den egentliga. En möjlig förklaring skulle förstås kunna vara att det finns äldre belägg för *stålbad* i egentlig betydelse som inte har uppmärksammats av SAOB:s excerpister och inte heller förekommer i de databaser jag genomsökt. Men med tanke på att det medicinska stålbadet i Sverige – såväl det konstgjorda som det vid hälsobrunnarna – av allt att döma tar sin början först på 1850-talet (se ovan) är det betydligt sannolikare att det är kontakterna med tyskt samhällsliv och språk som här spelat in, att det snarast handlar om ett översättningslån från Tegnérs sida. I Tyskland hade *das Stahlbad* intagit en förstarangsplats vid kurorterna redan under 1700-talet, och det finns all anledning att tro att det är deras välgörande effekt som Tegnér hade i tankarna.[6]

Den andra frågan är hur det av Tegnér omtalade stålbadet ska tolkas. Utifrån vår nutida språkanvändning kan nog hans ord frammana bilden av en skara förskrämda skolgossar som – i några slags högre syften som de själva inte förstår – försöker slå i sig de latinska böjningsparadigmen. Varken den inre eller yttre kontexten stöder dock en sådan tolkning. I själva talet finns ingenting som antyder att latinstudiet skulle behöva vara plågsamt. Tvärtom betonar Tegnér att »ingenting bildar, som ej förut väckt lust och deltagande» (1922 s. 85), och han är mån om att framhålla faran med en »ensidigt grammatikalisk» undervisningsmetod »hvaraf följden är den att ynglingen tappar intresset och förfelar det egentligen lifgivande af de gamles anda, för att studera språk-anatomi på deras lik» (s. 84).

Dessutom finns det i den egentliga betydelsen av hälsobad inte minsta spår av något plågsamt; tvärtom tycks det ha varit en helt igenom behaglig upple-

[5] SAOB:s datering 1831 har sin grund i att talet trycktes (i omarbetad form) detta år, i första bandet av Tal vid särskilta tillfällen (se Ny illustrerad svensk litteraturhistoria 3, 1956 s. 289).

[6] Det äldsta belägget för *Stahlbad* i Grimms ordbok (DWB) är från ett teaterstycke av Friedrich Schiller – för övrigt en av Tegnérs viktigaste inspirationskällor (se t.ex. Ny illustrerad svensk litteraturhistoria 3, 1956 s. 242 ff.) – från 1799, men i Google boksökning hittar man belägg redan från 1770-talet (ännu äldre belägg finns för det synonyma *Eisenbad*). I tyskan återfinns också såväl den metallurgiska facktermen (belagt i Google boksökning från 1860-talet) som den bildliga användningen (se nedan), så det hade nog funnits anledning för SAOB-redaktören att förse artikeln med en etymologiparentes »[jfr motsv. anv. av t. *stahlbad*]».

velse. En bild av hur det kändes att »serveras» ett stålbad ger ett »Bref från Ronneby» publicerat i Helsingforstidningen Nya Pressen 7.8.1899 (Historiska tidningsbiblioteket):

> Dessa stålbad med ty åtföljande tvålmassage äro till den grad angenäma att man knappast skulle vilja stiga ur badet efter en kvart timme som ordinationen lyder. Det smyger sig en känsla af välbehag öfver en, som intet annat varmbad kan skänka. Vattnets temperatur vid dessa bad är vanligen 35 grader, och den milda behandlingen med den välluktande, skummande tvålen kännes som den behagligaste smekning. Efteråt följer en uppfriskande dusch.

Någon »plågsam process» handlar det således inte alls om hos Tegnér, och detsamma gäller för det stora flertalet av de belägg på *stålbad* i bildlig användning som föreligger från 1800-talet och början av 1900-talet. Så t.ex. de i SAOB citerade diktraderna av Nils Fredrik Sander från 1870:

> Den luft man andas ett stålbad är,
> Som helsa åt kind och hjerta beskär.

Ett annat vackert exempel är följande utdrag ur »Ett bref om sommarkurserna» för lärare från Svensk Läraretidning 1895 (nr 36, s. 462; i Projekt Runeberg):

> »Hela nyttan inskränker sig sålunda till varma stämningar och ljusa intryck», hör jag dig invända i besviken ton. Du utilistiska människa! *Om* sommarkursernas betydelse blott vore att likna vid ett stålbad, vid några andedrag i ren, syremängd luft, kan du anse det vara ringa för den, hvars hela lifsgärnings värde ligger i andlig friskhet, ringa för den, som under hvardagslifvets nötning ständigt står i fara att förlora tro och hopp på arbetets framgång och mod till fortsatt kamp samt framför allt står i fara att förlora den ideala syn på tingen, som gör honom värdig lärarekallet.

Värt att citera är likaså följande utdrag ur en redogörelse i Åbo tidning 12.1.1889 (Historiska tidningsbiblioteket) för en politiskt laddad rättssak i Tyskland där en domstol gått emot självaste rikskanslern Otto von Bismarck (valet av första personens pronomen låter ana att det snarast rör sig om en översättning eller parafras av en tysk tidningstext):

> Det befäster inom de vidsträktaste kretsar hos det tyska folket förtroendet till orubbligheten af de tyska domarenas oafhängighetskänsla; det måste värka uppfriskande som ett stålbad på alla de folklager i hvilka detta ädla förtroende till vår domarekår redan här och där började blifva vacklande.

Bildernas sakled kan alltså variera. Vanligast är dock att det handlar om böckernas värld. Några exempel är de följande, hämtade från dels en recension i tidningen Finland 27.7.1892 av en tysk utläggning av Luthers katekes, dels en an-

nons för en självhjälpsbok i Hufvudstadsbladet 12.5.1894 (båda i Historiska tidningsbiblioteket), dels romanen Lydia Vik. En själs historia av Hilma Angered Strandberg 1904 (i Litteraturbanken):

> Det verkar som ett stålbad för själen att i vår ytterst söndersargade, tvifvelsjuka tid se en sådan där jättepersonlighet med denna naiva barnatro.

> Ja, läsningen däraf värkar såsom ett stålbad säger recensenten, som glädjer sig öfver att denna bok blifvit utgifven på svenska af en öfversättare, som förstått att bearbeta den så, att äfven svenska mäns kraft häruti uppenbaras och hoppas han att arbetet skall värka otroligt godt i allas händer det kommer.

> En tid gafs, då hon gick från böcker som från stålbad, en som tyckte sig kunna slåss med jättar och stiga mot det gränslösa.

Vanligtvis är alltså detta tidiga bildliga *stålbad* – liksom det hälsobad som var dess utgångspunkt – någonting odelat positivt. Det är inte bara det att det är uppfriskande, livgivande och (för att ta till det i särklass mest frekventa attributet) stärkande; vägen dit, dvs. själva badet, är också något angenämt eller rentav lustfyllt.

Krigets stålbad

Efterhand – parallellt med att det medicinska stålbadet sakta men säkert förpassas till historien – sker emellertid en förskjutning av den bildliga betydelsen. Fortfarande finns visserligen föreställningen om ett positivt resultat av skeendet, att något gott kommer ut ur det hela. Men vägen dit har blivit mer eller mindre mödosam och plågsam; badet utgör inte längre någon odelat behaglig erfarenhet.

Exempel på den här nya användningen finns redan från 1800-talet. De äldsta jag har funnit är de följande, hämtade från dels Carl Gustaf Strandbergs inträdestal i Svenska Akademien den 20 december 1869 (SAH2 45, 1870 s. 14), dels en artikel i Wiborgs tidning 13.12.1873 som uppmärksammar 25-årsminnet av utgivningen av FänrikStåls sägner (Historiska tidningsbiblioteket):

> Nöden och motgångarna anses i allmänhet såsom den säkraste skola för karakterens utveckling till sjelfständighet och manlig spänsthet, och äfven slumrande naturanlag skjuta knopp under armodets stålbad.

> Ett aldrig svigtande mod, omutlig pligtkänsla och en försakelse utan gräns för ett nödställdt fosterland äro de egenskaper, som från hvarje rad i skaldens skapelse

> mana dagens slägte till hugstor tanke och handling. Uppoffringen i dag kräfves icke ut i blod; tidens arbete är ett annat, fastän dess yttersta mål är detsamma som fordom. Och sålänge målet står fast, sålänge skola »Fänrik Ståls Sägner» förblifva den lefvande källa, der fosterlandsvännen skall låta sin ande genomgå ett lifvande stålbad behöfligt nog för att kunna hålla densamma fri från det slagg, som ligger i tidens luft.

Ett tidigt exempel på den nya användningen möter också i följande utdrag ur en religionskritisk essä i den nietzscheanskt influerade finlandssvenska tidskriften Euterpe från 1903 (nr 3, s. 37; i Historiska tidningsbiblioteket):

> När de unga upptäkt att kyrkans lära är osanning, då dragas dess bud med i fallet, och frihetsruset hämmas af ingen kunskap om moralens sanningar, ingen kännedom om pliktens natur och lifsvärklighetens kraf. Många gå under i denna brytning, andra märkas för lifvet. Kyrkan ropar ve öfver den fria tanken och skyller alt fördärf på den. Men felet har den religiösa moraluppfostran allena som bygger på en grund, som måste svika, och försummar att i rätt tid härda det unga sinnet i sanningens stålbad.

Här blir alltså nöd, motgångar och fattigdom, försakelser och uppoffringar, plikter och krav inslag i stålbadet.[7] Tyngdpunkten har också förskjutits från att *stärka* till att *härda*, dvs. att »göra (ngn) motståndskraftig så att han kan utstå l. tåla strapatser l. i ett l. annat hänseende ogynnsamma förhållanden, lidanden o. d.» (SAOB H 2094). En annan skillnad är att medan den tidiga bildliga användningen vanligtvis har formen av liknelser – något verkar som eller är att likna vid ett stålbad – blir nu den egentliga metaforen i stort sett allenarådande: något är ett stålbad. Karaktäristiskt är likaså bruket av genitivmetaforer där sakledet (som *armodets* eller *sanningens* eller *krigets*) får utgöra genitivattribut till bildledet *stålbad*.

Även om marken har förberetts för den nya bildliga användningen tycks det vara först i och med första världskrigets utbrott som den slår ut i full blom. Det tidigaste exempel jag påträffat där stålbadet direkt kopplas till det pågående kriget är ett tal av Svenska Akademiens direktör Per Hallström vid högtidssammankomsten den 20 december 1915 (SAH3 27, 1916 s. 3 ff.). Hans anförande utgör i mångt och mycket en hyllning till krigets förädlande verkan på tidsandan, inte minst på kulturens område där det förslappade och konstlade nu drivits på flykten (s. 10):

[7] Också denna användning av *stålbad* har sina motsvarigheter i tyskan; betecknande nog är det första belägget på en bildlig användning av *Stahlbad* i DWB hämtat från en text av Heinrich Heine från 1843 där han skriver om »armut» som »ein stärkendes stahlbad der geisteskräfte». I Google boksökning kan man hitta flera tidigare belägg på en bildlig användning av *Stahlbad*, dock företrädesvis av det angenäma slaget.

> Det, som häri var fåfängans förhärdning, har icke saknat bål att smälta vid; det, som var sjukt, kan ha funnit stålbad till sin bot. Tiden har lärt ut bättre riddarideal och gett finare öra för skillnaden mellan äkta kraft och den, som blott var ordens förklädnad för svaghetens längtan.

En god bild av de tankeriktningar och miljöer inom vilka ordet nu främst tycks höra hemma ger också följande citat från »det konservativa organet Göteborgs Aftonblad», publicerat i tidningen Rösträtt för kvinnor 15.5.1918 under rubriken »Reaktionära strömningar» (GUPEA):

> I det stålbad, vari världen nu härdas, komma de feministiska idealerna att förr eller senare sköljas bort och få vika för de manliga. Det 20:e århundradet blir hädanefter varken kvinnans eller barnets, utan *mannens*, vilket *alla* århundraden visa sig ha varit, så snart det blivit allvar. Feminismen tillhör blott mellanliggande dekadensperioders stilleben![8]

Ett annat textutdrag som belyser den nya användningen är det följande, ur Ellen Keys antimilitaristiska stridsskrift En djupare syn på kriget (1916 s. 76):

> Krigslidandets renande verkningar blevo vid krigsutbrottet förutsagda på vers och prosa. Kriget skulle bli »det tyska folkets stålbad och ungdomsbrunn». I dess flammor skulle allt slagg utbrännas och folksjälens guld stå kvar.

Det är knappast någon tillfällighet att textens citat av sammanhanget att döma är en översättning från tyskan. Den här nya användningen av *stålbad* tycks i än högre grad än de tidigare vara länkad till Tyskland och tyska språket, och det prototypiska uttrycket »krigets stålbad» är nog i mångt och mycket ett översättningslån efter tyskans »das Stahlbad des Krieges».

En annan intressant sak i Ellen Keys text är att man här kan ana ett samband med den andra egentliga betydelsen av ordet: hennes ordval – med flammorna som utbränner slagget – ger onekligen associationer till stålverkens smältugnar. Fullt möjligt är att betydelsen 'stålsmälta' spelat en viss roll för denna nya bildliga användning; även det frekventa bruket av det med stålbearbetning associerade verbet *härda* kan peka åt samma håll. Å andra sidan kan det nog också handla om förnyade kopplingar till stålet som inte tagit vägen över det metallurgiska fackuttrycket. Dels var ju första världskriget »det första industrialiserade kriget» (Englund 1996 s. 43), det första där maskinerna (och stålet de var gjorda av) spelade huvudrollen medan »människorna var blott en råvara bland andra». Dels har ju simplexet *stål* i sig en stark metaforisk potential, något som kommer till uttryck i sådana ordvändningar som *stålsätta sig*, *en vilja*

[8] Det är påfallande ofta som de bildliga stålbaden är kopplade till »det manliga»; i citaten ovan talas ju både om »svenska mäns kraft» och »manlig spänsthet». Även nyliberalismen – stålbadens nutida banerförare – har för övrigt blivit kallad »ett maskulinistiskt projekt» (se Sauer 2012 s. 203).

eller *nerver av stål* och *stålman* (liksom Runebergs *Fänrik Stål* som vi redan mött i citatet från 1873). Inte minst är detta tydligt i den tyska militarismens metaforik som den gestaltades under och mellan de två världskrigen: två exempel är Ernst Jüngers 1920 utgivna skildring av livet i skyttegravarna, In Stahlgewittern (i den svenska översättningen: I stålstormen), och det av Goebbels 1933 lanserade slagordet »Stählernde Romantik».[9]

Under mellankrigstiden tycks stålbadsmetaforen ha blivit allt fastare förankrad i den tyska krigsretoriken, och när denna på 1930-talet får nazistiska förtecken kommer också ordet *stålbad* att förknippas med denna ideologi. Ett tidigt exempel är Pär Lagerkvists antinazistiska roman *Bödeln* från 1933 där man träffar på följande replik (1964 s. 53):

> Jo, krigets stålbad är något som måste till! Ett sunt folk kan inte undvara det mer än högst ett årtionde. Sedan börjar det degenerera – om det är friskt vill säga.

Ett intressant exempel från krigsåren ger Gunnar Lundins avhandling om regissören Alf Sjöberg från 1979. Det gäller filmen Hets från 1944 med den nazianstrukne latinläraren Caligula som en av förgrundsgestalterna (s. 62):

> Caligula ser sin chans att plåga eleven. Han säger att skolan inte har användning för några dåliga gossar som Widgren och menar att studentexamen är ett stålbad. Repliken ger ett politiskt perspektiv på Caligula. Skolan skall förstås som ett nazistiskt tillhåll.

För Alf Sjöberg – liksom för Lundin 35 år senare – tjänade alltså *stålbad* som ett nazistiskt signalord,[10] och samma ideologiska koppling träffar man också på i efterkrigstidens skönlitteratur. Ett exempel är Sven Delblancs Hedebysvit där ordet flera gånger dyker upp, bl.a. i följande utdrag ur ett kapitel i Stenfågel (1973) där författaren med ett stort mått av ironi återger en middagskonversation på Stadshotellet sensommaren 1939 mellan några av representanterna för Hedebys övre samhällsskikt:

> Är det inte bäste bror som brukar tala om krigets och försakelsens härdande stålbad, att det är bättre att hela vårt folk förgås och städer och byar brinna, än att vi förfaller till veklig materialism? (s. 126)

[9] Även om *gyttjebad* – också det en högt uppskattad badform vid kurorterna – nog bättre hade fångat skyttegravarnas realiteter hade det ordet givetvis varit omöjligt i bildliga användningar som dessa. Ett exempel på hur dessa badformer ställs mot varandra ger en artikel i Läsning för svenska folket från 1920 (s. 184; i Projekt Runeberg): »För unga själar äro eddasångerna ej ett gyttjebad men ett stålbad, ingen sömndryck men en styrkedryck.»

[10] Caligulas anknytning till nazismen bekräftas av Sjöberg själv som i en intervjubok har kallat honom »en Himmlergestalt», och likaså understryks den av att Caligula i ett bortklippt parti ur filmen läste »de svenska nazisternas huvudorgan Dagsposten» (Lundin 1979 s. 57).

> Sålunda avfirade herrarna fredens förvekligade tider och hälsade en ny och möjligen heroisk epok med dess härdande stålbad. (s. 134)

En än mer framträdande plats har ordet i Anderz Harnings självbiografiska roman Stålbadet (1972) som utspelar sig i en norrländsk kuststad under krigets sista år. Jag-personen är en åttaårig pojke i en familj av övertygade nazister, för vilka tankefiguren om stålbadet spelar en central roll. Gång på gång återkommer här ordet, såväl i dialogen som i den av pojkens tankevärld färgade relationen. Några exempel:

> Vad vi behöver är ett renande stålbad. (s. 19)

> Hon sa att vad nationen behövde var det stora stålbadet. En ocean av smärta skulle få det att tänka om. (s. 90)

> Men så blev det när man blandade folk hur som helst. Vad som behövdes var ett fysiskt och själsligt stålbad. […] Men hur skulle människan kunna bli människa om hon inte gick segrande ur stålbadet? Hur skulle världen kunna bestå om råttmänniskorna lade under sej allt? (s. 135)

> Ty det var den stora reningens tid. Allt som var orätt och falskt skulle förintas. Människan kunde inte bli människa förrän hennes själ vaskats fram ur det stora stålbadet. Hennes onda tankar måste brännas bort och glömmas. (s. 141)

Det är av allt att döma på goda grunder som Illustrerad svensk ordbok 1955 betecknar den bildliga användningen av *stålbad* som mindre bruklig (se ovan). Under efterkrigstidens fyra första decennier uppträder denna i stort sett bara i historiska sammanhang, förutom som nazistiskt signalord också i en allmännare, mer eller mindre arkaiserande användning i skildringar från det tidigare 1900-talet. Till den senare kategorin hör t.ex. den i SAOB citerade passusen ur en biografi över Elin Wägner från 1980 enligt vilken »Lise Tamms och Elins vänskap fick utstå månget stålbad». Andra exempel är (det av citationstecken omgärdade) uttrycket »depressionens stålbad» i en beskrivning av det tidiga 1920-talets ekonomiska kris (Lundberg 1983 s. 70), eller när man i en avhandling om gymnasiets litteraturförmedling kan läsa om »Heidenstams teori om kriget som ett renande stålbad» (Danielsson 1988 s. 112).

Att ordet *stålbad* på 1980-talet befinner sig långt ute i språkbrukets periferier bekräftas av de samtidsordböcker som utkommer under detta årtionde. Ordet saknas i de två första upplagorna av BSO 1980 och 1983,[11] och detsamma är fallet med Svensk ordbok (senare betecknad som Norstedts stora

[11] Däremot finns *stålbad* med i den utökade 3:e upplagan 1986, med en betydelseförklaring »elddop (i krig)» som närmast tycks bygga på Illustrerad svensk ordbok; först i den 9:e upplagan 2006 får BSO sin nuvarande definition (se ovan).

svenska ordbok) när den utkommer första gången 1986; det är först med NEO 1996 (se ovan) som ordet tar plats i de ordböcker som har sitt ursprung vid Språkdata i Göteborg. Illustrativa är också ordets öden i SAOL. Där införs *stålbad* (utan någon betydelseförklaring) i den 7:e upplagan 1900 och står kvar ännu i den 10:e 1973. I SAOL:s 11:e upplaga 1986 är ordet däremot utgallrat, för att sedan återkomma i den 12:e upplagan 1998 med (den från Språkdatas övriga ordböcker välbekanta) betydelseförklaringen »plågsam process».

Det nyliberala stålbadet

Men på 1980-talet inleder så *stålbadet* en ny karriär: som metafor för en ekonomisk politik med nyliberala förtecken. Sitt internationella genombrott fick ju denna politik med Margaret Thatcher och Ronald Reagan i början av 1980-talet, och följande text från Tidningarnas telegrambyrå 1982 som beskriver den brittiska högerregeringens ekonomiska program ter sig nästan som ett förebud om vad som väntar (i Mediearkivet):

> Budgetnedskärningar, stopp för ökad statlig upplåning och en benhård penningpolitik med höga räntor har varit hörnstenarna i svångremspolitiken. Kombinerade med skattesänkningar och fritt fram för marknadskrafterna skulle det åter bli fart på de ekonomiska hjulen, resonerar regeringen. Ett annat argument är att ett stålbad för ekonomin skulle tvinga fram och påskynda en modernisering av den brittiska industrin som sedan årtionden haft svårt att hävda sig i den internationella konkurrensen.

Detta »stålbad för ekonomin» är dock ett isolerat exempel – inte för inte har ordet också försetts med ett förklarande prepositionsattribut. Av de fåtaliga beläggen att döma lever *stålbad* på sparlåga under i stort sett hela 1980-talet, och det dröjer till decenniets allra sista månader innan genombrottet kommer. Den utlösande faktorn är av allt att döma ett tal av den dåvarande finansministern Kjell-Olof Feldt den 21 november 1989 där han enligt referatet i Dagens Industri ska ha yttrat följande (Mediearkivet):

> »Antingen måste vi böja av pris- och kostnadskurvorna de närmaste åren på egen hand – eller också måste vi gå igenom det arbetslöshetens stålbad som tvingar tillbaka inflationen med metoder vi inte vill använda.» Det var finansminister Kjell-Olof Feldts budskap till Saco-SR-kongressen i Stockholm på tisdagen.

De här varningsorden om ett »arbetslöshetens stålbad» – med den för den tidigare användningen karaktäristiska genitivmetaforen och kanske rent av med en medveten alludering på mellankrigstidens ekonomiska kriser[12] – fick uppenbarligen ett mycket stort genomslag. Under de närmast följande åren återkommer Feldts formulering gång på gång i källorna. Så exempelvis i följande tre utdrag ur moderatledaren Carl Bildts inlägg i riksdagsdebatterna (ur Riksdagens protokoll 1989/90):

> Fortsätter kostnadsutvecklingen på det sätt den gjort hitintills blir utvecklingen en bra bit sämre. Då kommer vi snart att dyka ner i det »arbetslöshetens stålbad» som finansministern nyligen talade om. (10.1.1990)

> Det som finansministern med en mycket målande formulering har kallat arbetslöshetens stålbad kommer också svensk samhällsekonomi sakta men säkert att sänkas ner i. (7.2.1990)

> Finansdepartementets ekonomer har presenterat sin s.k. långtidsutredning. De ser i sina recept för politiken ingen annan möjlighet att klara problemen under de närmaste åren än att hoppas på att en ökad arbetslöshet skall tvinga ned lönekostnadsutvecklingen. Det var väl detta s.k. stålbad som förre finansministern Feldt varnade för. (12.6.1990)

Intressant här är att även om ordet hos Bildt i samtliga de tre utdragen är försett med såväl hänvisningar till Feldt som olika slags reservationer inför användningen, illustrerar de samtidigt en successiv frigörelse från den ursprungliga kontexten: i det första fallet står hela uttrycket inom citationstecken, i det andra fallet handlar det om indirekt anföring, medan *stålbad* i det sista fallet står utan sitt genitivattribut och med ett »s.k.» som enda reservation. Mycket snart efter Feldts yttrande börjar också ordet att helt och hållet stå på egna ben, utan några källhänvisningar, attribut eller uttryck för reservation – och därmed är vi alltså framme vid det stålbad som vi redan mött hos Annika Falkengren. Ett tidigt men på många sätt representativt exempel är det sista av SAOB:s belägg för den bildliga användningen, från Göteborgsposten 1991:

> För att konjunkturen i Sverige åter ska vända uppåt måste landet först genomgå ett stålbad.

[12] I sin självbiografi från 1991 berör Feldt inte alls vare sig talet eller sitt – som det förefaller – epokgörande ordval. – Ett indicium på att renässansen för *stålbad* faktiskt utgår från Feldts formulering är att denna nya användning av ordböckerna att döma saknar motsvarighet inte bara i tyskan – den enda bildliga betydelsen av *Stahlbad* i DWDS, »etw., was jmdn. abhärtet», betecknas som »gehoben, veraltend» – utan också i våra skandinaviska grannspråk: i ODS (1943) liksom i Norsk Riksmålsordbok (1957) påträffar man bara det medicinska badet, medan *stålbad* helt saknas i nyare verk som DDO (2005) och den nätutgivna Bokmålsordboka/Nynorskordboka (2010).

Ytterligare några citat som belyser detta – som jag valt att kalla det – »nyliberala stålbad» är de följande, hämtade från det synnerligen rika källmaterial som tidningskorpusarna Presstext och Mediearkivet erbjuder:[13]

> Kommunerna står inför ett nytt stålbad med indragna statsbidrag och kraftigt ökade kostnader för äldrevården. (Presstext 14.4.1995)
>
> För att det argentinska stålbadet skall bli framgångsrikt, måste åtstramningen genomdrivas med stor energi. (Mediearkivet 23.8.2001)
>
> För Saab i Trollhättan väntar ett tufft stålbad. (Presstext 5.4.2003)
>
> För landet väntar ett stålbad. Det finns ingen genväg. (Presstext 8.5.2010)
>
> Medan andra länder tvingas till åtstramningar och i vissa fall stålbad kan vi i stället investera i välfärden och jobben. (Mediearkivet 7.12.2010)
>
> I eurokrisens spår är det nu Portugals tur att genomgå ett ekonomiskt stålbad. (Presstext 5.6.2011)
>
> Närmare 90 procent av Greklands unga mellan 16 och 24 år uppger att deras hälsotillstånd är bra, vilket kanske förvånar med tanke på den ekonomiska krisen och stålbadet landet går igenom. (Presstext 18.10.2012)

Hur förhåller sig då detta nya stålbad till de tidigare? Och vad är det för föreställningar om verkligheten som metaforen vill förmedla? Som framgått ovan är en gemensam nämnare för samtliga de tidigare användningarna av *stålbad* föreställningen om det positiva slutresultatet, och det utgör utan tvekan en grundläggande betydelsekomponent också här: i det långa loppet ska den nyliberala politiken leda till någonting gott. Samtidigt är det förstås långt ifrån någon angenäm erfarenhet: i likhet med sin närmaste föregångare, krigets stålbad, handlar även detta om att utstå allehanda prövningar för att uppnå det tilltänkta resultatet. Det finns också ett annat drag som förenar dessa två användningar. Medan det angenäma stålbadet i första hand framstår som en individuell angelägenhet är de här senare stålbaden båda inriktade på något överindividuellt och mer eller mindre abstrakt: i krigets stålbad handlar det om sådant som nationen eller folket eller mänskligheten, i det nyliberala stålbadet i första hand om länder eller stater (eller andra geografiska eller institutionella enheter som kommuner, företag, idrottsföreningar o.d.).

[13] Ordets popularitet framgår av att en sökning på »stålbad*» för åren 1990 t.o.m. 2012 ger 2 077 träffar i Presstext och inte mindre än 8 702 i Mediearkivet. Det bör framhållas att urvalet av exempel här och den analys som bygger på dessa inte gör anspråk på att ge någon heltäckande bild av ordets nutida bruk; därtill är materialet alldeles för stort och spretigt, med gott om exempel på olika slags utvidgade och mer eller mindre skämtsamma och arkaiserande användningar. – Nämnas kan att citatet från 7.12.2010 härstammar från en debattartikel av handelsministern Eva Björling och även finns utlagd på Regeringskansliets hemsida.

Men det nyliberala stålbadet har också sina speciella kännetecken. Ett är att det gärna står utan något attribut. De för de tidigare bildliga användningarna typiska resultatangivande attributen *stärkande* respektive *härdande* lyser i stort sett med sin frånvaro; i den mån något attribut över huvud taget förekommer handlar det mestadels antingen om ett mer eller mindre pleonastiskt *ekonomiskt* eller om ett geografiskt specificerande *argentiskt* eller *grekiskt* osv. Metaforen är också av en annan typ. Att något liknas vid ett stålbad förekommer av naturliga skäl inte längre – det skulle ju kräva att en egentlig betydelse av ordet fortfarande var levande för språkanvändarna. Men inte heller kopulaförbindelsen mellan sakled och bildled eller genitivmetaforen hör riktigt hemma i den nya användningen; typiskt för det nyliberala stålbadet är i stället att sakledet är utelämnat.

Ett annat kännetecken för det nyliberala stålbadet har att göra med skeendets agentivitet, dvs. »ifall det finns någon deltagare som har ansvar för processen och som så att säga faktiskt ligger bakom att den över huvud taget äger rum» (Holmberg & Karlsson 2006 s. 108). Av sina förespråkare framställs den nyliberala politiken gärna som någonting nödvändigt och oundvikligt och närmast ödesbestämt – två uttryck för detta är Margaret Thatchers 1980-talsslogan »there is no alternative» (även känd i form av akronymen TINA) och Carl Bildts »den enda vägen» från tidigt 1990-tal. Och också detta återspeglas i den nya användningen av *stålbad*. När det talas om att ett visst land »genomgår» eller »står inför» ett stålbad eller att ett stålbad »väntar» så är det snarare ett händelseförlopp än en handling som beskrivs. Landet i fråga framstår snarare som ett medium – »den deltagare som så att säga förkroppsligar processen» (2006 s. 109) – än som skeendets agent; någon sådan aktör, »som har ansvar för processen» (och därmed *skulle* kunna välja en annan handlingsväg), letar man vanligtvis förgäves efter. Den frekventa användningen av sådana uttryckssätt som »måste genomgå» eller »tvingas till» förstärker givetvis också föreställningen om det oundvikliga i skeendet.

Frågan är emellertid om inte *stålbadet* är på väg att spela ut sin roll som förskönande omskrivning. Dels har ju tron på den nyliberala politikens välsignelser på senare tid alltmer kommit att ifrågasättas. Dels tycks även motståndarna till denna politik i allt större utsträckning ha börjat använda sig av ordet, men på ett sätt och i kontexter som lämnar föga utrymme för några föreställningar om visserligen plågsamma men oundvikliga och i grund och botten positiva skeenden. Tidigt ute var Carl Hamilton i en krönika i Aftonbladet 17.4.1996 (Mediearkivet):

> Mellan skål och vägg medger också insiktsfulla högerekonomer att stålbadspolitiken inte har några omedelbart gynnsamma effekter på ekonomin utan sätts in för att skapa ett politiskt omvandlingstryck. Rått men rakt uttryckt: för att kasta om maktförhållandena i samhället.

Ytterligare några exempel från de senaste åren är de följande, från en ledare i Aftonbladet 9.11.2011 (Mediearkivet), ur en krönika av Maria-Pia Boëthius i tidningen Etc 5.5.2012, samt från Björn Elmbrants bok Europas stålbad (2012 s. 153):

> Hittills har den ekonomiska krisen hanterats på ett sätt som ökat klyftorna och ställt stora grupper helt utanför samhället. Värst är effekterna av stålbadspolitiken i Grekland. Där har 400 000 människor förlorat jobbet på ett år. En fjärdedel av befolkningen lever nu i fattigdom.
>
> Ska man utarma länder som Grekland, Portugal, Spanien och skicka ut befolkningarna i arbetslöshet i ett nyliberalt stålbad?
>
> Vi måste förstås också väga in Europas stålbad, att miljontals européer som inte gjort något ont trycks ner i djup fattigdom för att hålla finansmarknaderna på gott humör.

Ett grundläggande grepp för att demaskera den nyliberala användningen av *stålbad* är förstås att bädda in ordet i en osminkad beskrivning av dess konsekvenser: det leder till maktförskjutningar, ökade klyftor, massarbetslöshet och utbredd fattigdom. (Även Falkengren tar visserligen upp konsekvenserna av stålbadet – därtill nödd och tvungen av en påstridig programledare – men då sker det i förringande och förskönande omskrivningar av typen »att några skolor läggs ner» eller »jobba hårt med löneutveckling».) Ett annat är att på olika sätt underminera föreställningen om det oundvikliga och naturnödvändiga i det som sker. Här finns en tydlig agentivitet, uttryckt med verb som *sätta in*, *skicka ut* och *trycka ner*; det rör sig om handlingar som någon utför i vissa bestämda syften, t.ex. »för att kasta om maktförhållandena» eller »för att hålla finansmarknaderna på gott humör». Åt samma håll pekar inte bara Maria-Pia Boëthius attribut *nyliberalt* utan också själva sammansättningen *stålbadspolitik*. Ordet *politik* – med sin betydelse »princip l. system av principer l. metod l. plan o. d.» som någon »följer för att uppnå sina mål l. förvärkliga sitt program o. d.» (SAOB P 1410) – implicerar att det finns andra principer, metoder och planer, andra mål och program; och att det därmed också finns alternativa handlingslinjer.

*

Det finns ytterligare något som förenar flertalet av de olika användningarna av *stålbad*: bortsett från det metallurgiska fackuttrycket har de i mer eller mindre hög grad byggt på vanföreställningar. De när det begav sig högt värderade baden i järnhaltigt vatten visade sig med tiden vara av noll och intet värde ur medicinsk synvinkel. Den på sin tid utbredda och i vissa kretsar starkt omhuldade

föreställningen om kriget som ett renande och härdande stålbad är numera marginaliserad. Och kanske kommer det nyliberala stålbadet i historiens ljus att framstå på liknande sätt, som inte bara värdelöst utan också förödande ur ekonomiskt och samhälleligt perspektiv?

Källor och litteratur

BSO = Bonniers svenska ordbok, 1–10 uppl. 1980–2010. Stockholm.

Dalin, A. F., 1850–55: Ordbok öfver svenska språket. Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedts.

Danielsson, Annica, 1988: Tre antologier – tre verkligheter. En undersökning av gymnasiets litteraturförmedling 1945–1975. Lund: Studentlitteratur.

DDO = Den Danske Ordbog, bd 5, 2005. Utgiven av Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn: Gyldendal. På nätet: <http://ordnet.dk/ddo>

Delblanc, Sven, 1973: Stenfågel. En berättelse från Sörmland. Stockholm: Bonniers.

Elmbrant, Björn, 2012: Europas stålbad. Krisen som slukar välfärden och skakar euron. Stockholm: Atlas.

Englund, Peter, 1996: Brev från nollpunkten. Historiska essäer. Stockholm: Atlantis.

Feldt, Kjell-Olof, 1991: Alla dessa dagar … I regeringen 1982–1990. Stockholm: Norstedts.

Harning, Anderz, 1972: Stålbadet. Göteborg: Författarförlaget.

Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Illustrerad svensk ordbok, 1–3 uppl. 1955–82. Stockholm: Natur och Kultur.

Key, Ellen, 1916: En djupare syn på kriget. Stockholm: Bonniers.

Lagerkvist, Pär, 1964: Bödeln. Stockholm: Delfinserien.

Lundberg, Erik,1983: Ekonomiska kriser förr och nu. Stockholm: Studieförbundet näringsliv och samhälle.

Lundin, Gunnar, 1979: Filmregi Alf Sjöberg. Lund: Institutionen för dramaforskning, Lunds universitet.

Natur och Kulturs svenska ordbok, 2001. Stockholm.

NE = Nationalencyklopedin 1–20, 1989–1996. Höganäs: Bra böcker. På nätet: <http://www.ne.se>

NEO = Nationalencyklopedins ordbok 1–3, 1995–96. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bra böcker. På nätet: <http://www.ne.se>

NF1 = Nordisk familjebok, 1 uppl. 1–20, 1876–1899. Stockholm. På nätet: <http://runeberg.org/nf/>

NF2 = Nordisk familjebok, 2 uppl. 1–38, 1904–1926. Stockholm. På nätet: <http://runeberg.org/nf/>

Norsk Riksmålsordbok, bd II: 2, 1957. Utgiven av Riksmålsvernet. Oslo: Aschehoug.

Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, del 3, 1956. Stockholm: Natur och Kultur.

ODS = Ordbog over det danske Sprog, bd 21, 1943. Utgiven av Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn. På nätet: <http://ordnet.dk/ods/>

SAH2 = Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1796, bd 1–62, 1801–86. Stockholm.

SAH3 = Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886, bd 1–92, 1887–1986. Stockholm.
SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien (Svenska Akademiens ordbok), 1–, 1893 ff. Lund. På nätet: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>
SAOBArkiv = Samlingar till Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, Lund.
SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, 1–13 uppl. 1874–2006. Stockholm.
Sauer, Birgit, 2012: »Feminisering» av ett manligt projekt? I: Socialistisk debatt 200, s. 199–217. (Ursprungligen publicerad i: Socialistisk debatt 3–4 2001, s. 13–20.)
Sundén, D. A., 1892: Ordbok öfver svenska språket. Stockholm: J. Beckmans förlag.
Svensk ordbok (Norstedts stora svenska ordbok), utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet, 1–3 uppl. 1986–1999. Stockholm.
Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien, 2009. Stockholm.
Tegnér, Esaias, 1922: Samlade skrifter. Sjätte delen 1827–1830. Utg. E. Wrangel & F. Böök. Stockholm: Norstedts.
de Vylder, Stefan, 2009: Världens springnota. Finanskrisen och vägen framåt. Stockholm: Ordfront.
Åstrand, J. J., 1855: Universal-lexikon. Senare delen L–Ö. Stockholm: Hellsten.
Östergren, Olof, 1953: Nusvensk ordbok, bd 7. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Nätsidor

Bokmålsordboka/Nynorskordboka: <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=&begge=+&ordbok=bokmaal>
Digitaliserade svenska dagstidningar: <http://magasin.kb.se/searchinterface/>
DWB (Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm): <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>
DWDS (Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache): <http://www.dwds.de/>
Ekots lördagsintervju 23.5.2009: <http://sverigesradio.se/sida/ljud/1762019>
Etc: <http://www.etc.se/ledare/politisk-misshandel-av-demokratier-i-europa>
Google boksökning: <http://books.google.se/>
GUPEA (Göteborgs universitets publikationer – elektroniskt arkiv): <http://hdl.handle.net/2077/343>
Historiska tidningsbiblioteket: <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/main.html>
Litteraturbanken: <http://litteraturbanken.se/#!sok>
Mediearkivet: <http://web.retriever-info.com/services/archive.html>
PressText Online: <http://www.presstext.se/>
Projekt Runeberg: <http://runeberg.org/>
Regeringskansliet: <http://www.regeringen.se/sb/d/12538/a/158696>
Riksdagens protokoll: <http://www.riksdagen.se/sv/>
SCB: <http://www.scb.se/>
Svensk patentdatabas: <http://www.prv.se/spd/search?lang=sv&tab=1>

Språkvård för språkutveckling

Språk, språknormer och elevspråkbruk ur ett utbildningsperspektiv

Av KATARINA LUNDIN och BENGT LINNÉR

Abstract

Lundin, *Katarina*, katarina.lundin@mah.se, Associate Professor, Faculty of Education and Society, Malmö University, Sweden; *Linnér*, *Bengt*, bengt.linner@mah.se, Professor Emeritus, Faculty of Education and Society, Malmö University, Sweden: "Language care for language development. Language, language norms, and pupils' language from an educational perspective". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 31–58.

The Swedish classroom of today displays linguistic, cultural, and social diversity. Hence, if a teacher is to be able to assist each pupil in a language development regarding the elaborated language as well as the private, a new kind of work with language care and deeper knowledge of language norms are required. Furthermore, the elaborated language is consistently changing as a result of the logic of change of post-modernism. Through interviews with and texts written by students studying to become teachers, the article aims at investigating how the students read and relate to texts written by pupils. The article, the result of a pilot study in a major research project, shows that the students, although almost graduated, solely focus on evaluation of the pupils' texts. Accordingly, they have not appropriated the practice of reading the texts in order to contribute to the pupils' language development. The two main reasons for this seem to be the students' own school experiences, and non-appropriated knowledge from their present education. The students' way of reading texts written by pupils must reflect the changing of the official, elaborated language as well as the linguistic inconsistencies of the pupils. This, in turn, requires a teacher who works with the language of the pupils in a differentiated way and also requires an elaboration and an expansion of the meaning of language development. The article presents some examples of the latter.

Keywords: language care, language norms, language development, appropriated knowledge, evaluation, teacher education.

Språkbruket i skolan förändras ständigt, liksom språkbruket i andra delar av samhället. Olikheterna i elevernas språkbruk är betingade av bland annat varierande språkliga förutsättningar och sociokulturella tillhörigheter, men också av olika etniskt kulturella bakgrunder. I det vi kallar ett mångkulturellt språkrum finns elever som är etniskt svenska och har svenska som förstaspråk men som naturligtvis ändå har skilda sociokulturella och språkliga bakgrunder. Också i

förstaspråkspraktiken är den språkliga variationen med andra ord stor. I samma språkrum finns dessutom många elever som har annan etnisk, kulturell och språklig bakgrund. Förutsättningarna för klassrummets elever är alltså mycket olika och ställer därför stora krav på lärarna.

En konsekvens av denna språkliga, kulturella och sociala mångfald är att man inte kan ägna sig åt samma typ av språkvårdande arbete idag som för 20–30 år sedan. Det språkvårdande arbetet har i den mån det bedrivs fått ändrade villkor både i och utanför skolan. En viktig fråga blir därför hur eleven kan få hjälp att utveckla ett offentligt och fungerande språk och därigenom utvecklas i och genom sitt språk. Vi intresserar oss för dem som i framtiden ska hjälpa elever att utveckla språket, nämligen lärarstudenter. Lärarstudenter ska förhålla sig till de kunskaper lärarutbildningen erbjuder, konfronteras med en mer eller mindre traditionellt arbetande skola[1] under utbildningens verksamhetsförlagda tid och slutligen möta och förhålla sig till elever som uppvisar ett mycket varierat språkbruk i både tal och skrift. Här blir studenternas språkvårdande arbete i syfte att stödja eleverna i deras språkutveckling mycket viktigt men riskerar samtidigt att bli krävande och dessutom vagt eftersom språkutvecklingsperspektivet förefaller vara oklart och diffust för studenterna.

I denna artikel fokuseras hur några lärarstudenter förhåller sig till och diskuterar begrepp som språkvård, språknormer och språkutveckling i den skolkontext som idag kan beskrivas som språkligt, kulturellt och socialt heterogen.[2] Ett andra fokus ligger på hur lärarstudenter i en gruppintervju och en enskild inlämningsuppgift menar att de förhåller sig till elevskrivna texter. Ett tredje fokus vill pröva några tankar och idéer om hur en teori om språkutveckling skulle kunna byggas ut. Vi har valt att lägga fokus på dessa tre frågor eftersom de är viktiga delar i vår forskning om språkvård, elevspråkbruk och språkutveckling i skolkontext. Artikeln bygger på en pilotundersökning genomförd i inledningsfasen till det större forskningsprojektet *Språkvård för språkutveckling. Om språkvård och förhållningssätt till elevskrivna texter i lärarutbildning och skola*.

Vi har undersökt huruvida de lärarstuderande kan utveckla, förhålla sig till och tillämpa föreställningar om språknormer och språkvård i ett helhetspers-

[1] Vi kan tala om en traditionell skola i den bemärkelsen att den som kunskapsförmedlande institution är likartat uppbyggd sett i ett historiskt perspektiv. Däremot förändras det samhälle i vilket skolan finns, det vill säga villkoren för människan i allmänhet liksom för eleven i synnerhet förändras. Nya, förändrade samhälleliga villkor ger en förändrad elev, och då eleven träder in i en stabil struktur och en på många sätt traditionell skola uppstår svårigheter och konflikter som våra lärarstudenter möter och bland annat har till uppgift att lösa.

[2] För en diskussion om det kulturellt heterogena klassrummet, se exempelvis Linnér & Westerberg 2009 och där refererad litteratur.

pektiv som också omfattar exempelvis kunskaps-, lärande- och elevsyn. Vi har vidare undersökt om och i så fall hur studenterna i mötet med elevernas språkbruk tillämpar de språkvårdande kunskaper de tillägnat sig under sin utbildning eller om de tvingas in i ett annat, möjligen kontextuellt betingat, förhållningssätt. Vi har också undersökt om studenterna har förmågan att kontextualisera sina kunskaper – i betydelsen använda vissa och avstå från andra beroende på vilket elevspråkbruk de möter – eller om de urskillningslöst tillämpar allt de har lärt sig. I förlängningen ligger frågan om hur de går till väga om de *inte* använder de kunskaper de tillägnat sig under sin utbildning eller om de inte erbjudits några sådana kunskaper.

Studenternas resonemang om begreppen språkvård och språknormer och dessas innebörd ligger till grund för frågan om deras förhållningssätt till elevskrivna texter, där vi även ville undersöka huruvida de läste elevskrivna texter för att i första hand värdera och bedöma dem eller för att hjälpa eleven i hans eller hennes språkutveckling. Vi ville även undersöka studenternas åsikter om den motsättning vi menar finns mellan en läsning för bedömning och en läsning för språkutveckling.

Artikeln inleds med en kort översikt över språknorms- och språkvårdsrelaterad forskning. Den refererade forskningen kan dock sällan eller aldrig kopplas till lärarutbildning och lärarstudenter eftersom forskningsfältet i princip inte belysts tidigare. Därefter redogör vi för våra informanter och vårt material innan vi går över till analys- och resultatavsnittet. Artikeln avslutas med några reflektioner där vi utifrån analysen av våra resultat uttrycker tankar om språknormer, språkvård och språkutveckling. Här prövar vi också att fälla in begreppen i en teoretisk ram.

Områdesöversikt

Vid en genomgång av forskningslitteratur om frågor som är relaterade till språknormer och språkvård i kombination med språkutveckling kan man konstatera att här finns en forskningslucka. Det finns också en lucka när det gäller lärarutbildningsinriktad forskning om hur blivande lärare utbildas för att arbeta med frågor om språknormer och språkvård i dagens språkligt, socialt och kulturellt mångfaldiga klassrum. Detta till trots finns på både svensk och nordisk botten en del forskning om språkvård och språknormer, men alltså inte när det gäller språkvårdande arbete i skolan.

Språkvård och svensk skola behandlas av bland andra Grünbaum (1976) och Hultman & Westman (1977), men deras undersökningar går tillbaka till 1970-talet. Sedan dess har den svenska skolan bland annat fått nya läroplaner och kursplaner men framför allt nya elever. Resultaten av Grünbaums undersökning visar att språknormering och språkvård inte är helt oproblematiskt – vissa lärare är rädda att påpekanden som rör språket ska hämma svaga elevers språkutveckling, medan andra lärare menar att det i stället är just de svaga eleverna som har nytta av tydliga regler att hålla sig till.

Ser man till språkvårdsdiskussionen i övriga Norden tematiseras språkvårdsrelaterade frågor i *Språk i Norden* (2004), men i Garmes svenska bidrag till denna volym sätts den kommunikativa kompetensen snarare än språkvården i fokus. En nordisk språknormeringsdiskussion förs också i *Språknormering – i tide og utide?* (2009), men Josephsons svenska artikel i boken behandlar inte språknormering i ett skolsammanhang.

Av betydelse för svenskans del är än idag Teleman 1979 och 1991 där författaren resonerar om språknormer och språkregler utifrån ett skolperspektiv. I *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets* (1979) menar Teleman bland annat att det finns olika typer av normbrott när det gäller språkfel och att dessa är mer eller mindre allvarliga. Exempelvis kan elever ha olika språkliga normsystem som ibland kommer i konflikt med det offentliga språkets normer, eller kan de sakna uttryck eller begrepp som krävs i ett visst offentligt sammanhang. Också i *Lära svenska. Om språkbruk och modersmålsundervisning* (1991) problematiserar Teleman skolans roll i förhållande till språkvård och språkutveckling. Teleman uppehåller sig vid motsatsparen »rätt och fel» och »bra och dåligt» mot bakgrund av korrekthet, kvalitet och ändamålsenlighet. Ingen av Telemans undersökningar är primärt praxisnära, utan de är diskuterande och exemplifierande på en dämpad abstrakt teoretisk nivå. Resonemangen utgår inte heller från ett i flera avseenden heterogent klassrum.

Mer generell litteratur om svenska språknormer och svensk språkvård är Teleman 2002 och 2003 som behandlar språkvård och språknormering i ett historiskt perspektiv. Hultmans *Svenska Akademiens språklära* (2003) är i första hand tänkt att vara deskriptiv men blir normativ i fall där osäkerhet om språkliga val föreligger. Också Josephson 2004, Andersson 2004 (reviderad upplaga) och Svenska språknämndens *Språkriktighetsboken* (2005) behandlar olika aspekter av språkvård och berör delvis skolverksamhet och pedagogiska konsekvenser, men resonemangen är ändå inte direkt kopplade till skolans verklighet och framför allt inte till dagens skola eller till lärarutbildningen. Vårt eget forskningsbaserade läromedel, *Klassrummens många språk. Att förhålla sig till elevers språkbruk* (Linnér & Lundin 2011), utgår bland annat från lära-

res och lärarstudenters arbete med elevskrivna texter och är på så sätt direktkopplat till lärarutbildning och skola. I boken lyfter vi fram vikten av en syn på språket som föränderligt och därmed också på språknormer som föränderliga. Bokens olika och differentierade perspektiv på språk, elevspråkbruk och förhållningssätt till språk återkommer vi till längre fram i artikeln.

Metod, material och informanter

Informanterna i den aktuella undersökningen är studenter som utbildar sig till lärare för grundskolans senare år och/eller gymnasiet. Studenterna gick vid tiden för undersökningen (våren 2011) sin åttonde termin, och deras huvudämne är *Svenska i ett mångkulturellt samhälle* på Lärarutbildningen vid Malmö högskola. De får kompetens att undervisa i svenska och svenska som andraspråk.[3] Vi har för vår undersökning valt studenter som utbildar sig till lärare för grundskolans senare år och/eller gymnasiet eftersom de möter ett mer komplext elevspråkbruk och måste förhålla sig till större textmassor med ett mer varierat innehåll än lärare för grundskolans tidigare år. En annan motivering är att de teorier om språkutveckling som finns fokuserar på yngre barn eller utveckling av svenska som andraspråk; ett syfte i det större forskningsprojektet är därför att försöka lägga en grund för en språkutvecklingsteori för äldre ungdomars språkbruk.

Det empiriska materialet består dels av ett skriftligt underlag i form av en individuell uppgift,[4] dels av två gruppintervjuer.[5] I inlämningsuppgiften, som studenterna under två dagar arbetade med hemma, redogör de för sina åsikter om begreppen språkvård och språknormer i skolkontext och för resonemang om läsning av elevskrivna texter för bedömning kontra läsning för språkutveckling.[6]

[3] I den nya lärarutbildningen har huvudämnet *Svenska i ett mångkulturellt samhälle* bytt namn till *Svenska och lärande* och ger inte SVA-behörighet. I samband med den nya lärarutbildningen 2011 har Lärarutbildningen vid Malmö högskola (LUT) bytt namn till Fakulteten för lärande och samhälle (LS).

[4] Studenterna skulle redogöra för sina åsikter i följande frågor: *Vad betyder begreppen »språkvård» och »språknormer» för dig?* och *Vad betyder begreppen i samband med ditt förhållningssätt till elevskrivna texter?* samt *Finns det, som du ser det, någon motsättning mellan en bedömningsläsning och en läsning för språkutveckling?*

[5] Något material från lärarstudenternas egen undervisning ingår inte i dokumentationen.

[6] För en detaljerad genomgång och analys av hur åtta yrkesverksamma svensklärare förhåller sig till elevskrivna texter, se Linnér & Lundin 2011 s. 115–140.

Gruppintervjuerna med studenterna följde en innehållslinje som i stort överensstämde med vad studenterna individuellt hade skrivit om i sin inlämningsuppgift. De semistrukturerade gruppintervjuernas upplägg tillät också diskussioner mellan deltagarna och intervjuaren. I den första intervjugruppen deltog studenterna Anna, Kalle, Matilda, Sofia och Mattias och i den andra gruppen Peter, Angelica och Jenny. Två av studenterna, Oskar och Lovisa, hade inte möjlighet att delta i intervjuerna, men alla tio studenterna har lämnat in den skriftliga uppgiften. Vi har alltså tio skriftliga underlag och åtta intervjudeltagare. Gruppintervjuerna genomfördes ett par dagar efter att studenterna lämnat in den individuella, skriftliga uppgiften. I artikeln uppträder studenterna med fingerade namn.

Analys och resultat

I detta avsnitt gör vi en kommenterande analys av vårt material. Det innebär att vi gör en första, preliminär tolkning av materialet för att tappa det på det vetande och de kunskaper hos lärarstudenterna vi är intresserade av. Vi kommer att följa några olika spår i vår analys. Ett spår är hur studenterna talar om och uttalar sig om språknormer och språkvård. Ett annat spår är studenternas tendens att utgå från sina egna erfarenheter då de talar om språknormer och språkvård. Vi diskuterar också huruvida studenternas kunskaper från lärarutbildningen kan sägas vara approprierade – internaliserade i vetandet och därmed användbara och tillämpbara i olika sammanhang – och vi problematiserar deras sätt att förhålla sig till elevskrivna texter. I ytterligare ett avsnitt gör vi några reflektioner och ställningstaganden utifrån de erhållna resultaten.

Studentröster om språknormer och språkvård

Vi inleder med att försöka fånga studenternas uppfattningar om begreppen språkvård och språknormer, och vi gör det i första hand utifrån de individuella, skriftliga inlämningsuppgifterna där studenterna skulle redogöra för och reflektera över vilka innebörder de lade i dessa begrepp, företrädesvis kopplat till skolkontext och språkutveckling. Angelica, Jenny och Peter har en på många sätt gemensam grundsyn. Angelica skriver så här:

> Begreppen språkvård och språknormer är både enkla och svåra begrepp. Det är i skolan som eleverna mestadels får lära sig hur svenska språket är uppbyggt och lära sig att använda det både i tal och skrift. Det är även i skolan eleverna i fråga får möta olika texter och forum där de tvingas att använda och förstå olika typer av normer i språket.
>
> [---]
>
> Att lämna ut en liten sammanställning av vanliga fel många av dem gör och därefter gå igenom det på tavlan tycker jag är en bra metod. På detta vis får de själva tillämpa sig de fel de gör och de kan hjälpa varandra att utvecklas. (Angelica, inlämningsuppgift 4.4.2011)

Vi kan se att Angelica faller in i den inte ovanliga formalistiska synen på elevers språk som kräver att man ska känna till regler för språket och att reglerna är det primära och viktiga. Då kommer språkvården att handla om att man ska tillämpa ett regelsystem, något som i så fall med ens gör lärarens uppgift ganska enkel: man ska urskilja rätt och fel i något en elev sagt eller skrivit. Även om Angelica inleder sin diskussion med påståendet att begreppen språknormer och språkvård är både enkla och svåra leder hennes grundsyn henne till att ändå fokusera det som framstår som enkelt: de komplexa begreppen språkvård och språknormer ger i hennes fortsatta resonemang intryck av att vara okomplicerade och självklara. Av den anledningen vågar vi påstå att Angelicas språksyn här blir alltför förenklad.

Även Jenny utgår från regler i sitt resonemang om språkvård:

> I skolan tycker jag framförallt det är viktigt att ha en levande diskussion kring språk med eleverna men även med de andra lärarna i arbetslaget eftersom språket angår oss alla, i skolans alla ämnen. Språkvård för mig är att eleverna ska kunna uttrycka sig mottagaranpassat med sitt språk. Det finns skrivregler för hur allt ska stavas, avstavas, hur man skriver grammatiskt korrekt osv och denna kunskap blir viktig när man vill vara seriös i det man skriver. (Jenny, inlämningsuppgift 5.4.2011)

Om något inte är formellt korrekt skrivet kan man enligt Jenny inte räkna med att bli tagen på allvar. Jennys definition av begreppet språkvård går ut på att det använda språket ska vara mottagaranpassat. Hon kopplar ihop nödvändigheten av att vara korrekt i sitt språk med att skriva en formellt sett korrekt svenska. Även Jennys resonemang tyder på en förenklad syn på språk och språkanvändning när hon utgår från regler för stavning och avstavning som det centrala.

Till skillnad från Angelica och Jenny uttrycker sig Peter med större säkerhet då han diskuterar begreppet språknorm och dess betydelse:

> Språknormer är ett begrepp som för mig är tydligt i sin innebörd. Det är till stora delar synonymt med »jargong» enligt mig. De normer som finns i en viss språklig kontext med andra ord. Att lära sina elever sådana språknormer eller jargonger är centralt, det är just detta som gör dem förmögna att hantera olika sociala sammanhang. [---] Genom att undervisa eleverna i språknormer, om situation och mottagare, så kan vi lära dem att hantera olika situationer i livet som de troligen kommer att möta.
>
> Begreppet språkvård är jag mera osäker på, men känner att det är kopplat till språknormer. Att ha ett »vårdat språk» handlar egentligen inte alls om att man inte ska svära, utan att använda rätt svordomar vid rätt tillfälle, om några. Om vi istället ser »språkvård» utifrån ett strategiskt perspektiv, alltså vad vi på det övergripande planet bör sträva efter i vårt språk genom att aktivt arbeta mot något, så kan jag se att vår roll som lärare är att låta svenskämnet vara den normerande instans i vårt språk […] som ytterst behövs för att underlätta kommunikation mellan svenskar som inte känner varandra. I övrigt är jag kluven till begreppet »språkvård», jag är inte helt överens med mig själv om vad jag anser att ordet betyder. (Peter, inlämningsuppgift 3.4.2011)

Peter har en mindre snäv syn på innebörden i begreppet språknorm, men han anser fortfarande att det centrala för en lärare är att förmedla kunskaper om normer och regler till sina elever. Men Peter ser inte bara en mening med att lära eleverna ett regelsystem utan vidgar perspektivet när han hävdar att det är viktigt för eleverna att känna språkets olika normer eftersom de kommer att uppträda i sammanhang där normerna ser olika ut. Peter definierar språket som ett socialt fenomen – språket är en social kontext, och för att klara sig måste man ha ett språk som är socialt funktionellt. I tillägg till en formalistisk syn på språket har han alltså också en syn som kan beskrivas som funktionell.

Angelica, Jenny och Peter har en på många sätt gemensam språksyn, karakteriserad av att den i grunden framstår som formalistisk. Ett utslag av detta är att studenterna framhäver vikten av korrekt stavning, korrekt grammatik etc. när de reflekterar över språkvårdsinsatser i skolan – den formella sidan av språkbruket hamnar i första rummet. Peter kopplar vidare samman språkvård med språknormer men ser i det formalistiska även det funktionella. Också han tar upp vikten av stavning och grammatik, men han kan samtidigt mena att språkvård kan ses i ett större, strategiskt och funktionellt perspektiv. Detta skiljer honom från Angelica och Jenny som tydligt påpekar att språkvård blir liktydigt med språknorm – när Angelica och Jenny upptäcker ett brott mot normen går de in och föreslår en förändring enligt ett regelverk.

Lovisa har ett helt annat perspektiv när hon resonerar om språkvård och språknormer. Inte minst utgår hon från talat i stället för skrivet språk i sina resonemang:

> Språkvård är ett ganska intressant begrepp i skolan, då vi inom svenskämnet ska arbeta med språket, dvs. att utveckla det men även att lära ut ett vårdat språk. Frågan är då vad ett vårdat språk innebär. Genom att dela upp språket i privata och offentliga sfärer är det lättare att särskilja språket. Det offentliga språket är, precis som det låter, något som man använder för en allmänhet, det som så att säga är »respektabelt» utåt. Genom vårt språk förmedlar vi en bild av oss själva till andra, och måste därför kunna anpassa oss efter vissa normer. [---] Språknorm för mig är det som är allmänt accepterat, något som jag vid första tanken möjligen skulle kunna kalla för rikssvenska. Men å andra sidan är det svårt att göra en sådan distinkt skillnad, eftersom normen i Skåne är att säga »bytat» istället för »bytt» vilket i mina småländska öron låter helt fel, därför kanske normen är mer regionbetonad. Språknorm kanske man, enkelt sagt, kan säga är lite så som folk i ens närhet pratar. (Lovisa, inlämningsuppgift 4.4.2011)

Lovisa lyfter fram två andra perspektiv på språkvård och språknormer. För det första diskuterar hon språket som identitetsbärande. Hon menar att man genom språket gör sig synlig och skriver fram sin identitet. Om man vill att en mottagare ska kunna känna sig delaktig i det språkbruk som används blir det också viktigt att kunna anpassa sig till vissa normer. Lovisa gör också en distinktion mellan privat och offentligt språk och menar att det privata språket ger en bild av språkbrukaren och har sina egna normer, medan det offentliga, gemensamma språket kräver att det finns en uppsättning gemensamma normer som många måste följa. Härigenom skapar man en kollektiv identitet genom språket.

För det andra prövar Lovisa att redogöra för och förklara språknormsbegreppet utifrån ett dialektalt perspektiv. Hon exemplifierar genom att visa hur ett verb i supinum ser olika ut i Skåne och Småland, något som leder henne till den något våghalsiga slutledningen att den giltiga språknormen bestäms av den geografiska närheten mellan språkbrukare. Men genom sin definition fångar Lovisa ändå något viktigt, nämligen att språknormer med nödvändighet måste variera med kommunikationssituationen.

Mattias lutar sig mot Språkrådets definition av språkvård men menar att den definitionen inte är tillräcklig:

> För att ha något att utgå ifrån har jag plockat följande citat från svenska språkrådets hemsida: »Språkvård handlar om att göra ett eller flera språk tillgängliga och lätta att använda för så många som möjligt i ett samhälle.» […] Sanningen att säga blev jag ställd när jag först läste citatet. Jag förknippar nämligen termen språkvård med grammatiska genomgångar och evigt korrigerande av elevers texter. Citatet tycks däremot peka på vikten av ett anpassligt språk som merparten av svenska folket kan tillägna sig. Det senare stämmer mycket bättre överens med min syn på vad språkvård bör innebära.

> Ur lärarsynpunkt känner jag dock att något saknas i språkrådets definition av begreppet. Jag anser att lärare trots allt har ett ansvar att för eleverna presentera, och med hjälp av dem utveckla, rättesnören för ett situationsanpassat språk. Med andra ord så har vi ett uppdrag att genom vår undervisning medvetandegöra eleverna om de svenska språknormerna. Med det sagt så innebär mitt förhållningssätt inte om att förorda *ett* sätt att skriva och *ett* sätt att tala. Det handlar om att eleverna ska vara väl medvetna om vad mottagaren i en given situation förväntar sig av deras muntliga och skriftliga texter. Lika viktigt är det att mina elever ska besitta kunskaper om hur de ska kunna tillfredsställa mottagarens förväntningar. (Mattias, inlämningsuppgift 3.4.2011)

Mattias har en både-och-syn på språkvård och språknormer. Liksom Angelica, Jenny och Peter förknippade han tidigare begreppet språkvård med skrivregler, men han omfattade egentligen inte den tolkningen själv. För Mattias är språkvård en demokratisk fråga, och hans synsätt får honom att påstå att språket måste anpassa sig: det är situationen och inte ett regelverk som kräver ett språk. Detta ger honom en funktionell språksyn, där språket måste anpassas efter den funktion det ska ha. Samtidigt kan man påstå att Mattias har en viss respekt för normer och regelverk och menar att skolan ska lära eleverna detta. Troligen förespråkar Mattias kunskap om regler och normer i skolan då han menar att normer har med situationsanpassning och funktionalitet att göra. Då blir normerna redskap som hjälper språkbrukaren att hitta ett språkbruk som är anpassat efter situationens villkor och krav.

På många sätt uppvisar de fem exemplen på hur lärarstudenter kan se på och förstå begreppen språknormer och språkvård stora likheter. Det finns en formalistisk språksyn i botten då man menar att det är skolans skyldighet att lära eleverna normer för hur man skriver och talar. Det finns också en om än ganska ytlig uppfattning om att språket måste vara situationsanpassat. Men samtidigt finns det enskilda exempel bland dessa fem på ställningstaganden som är särskilda. Lovisas paralleller till dialekter, Peters sätt att se språket som ett socialt fenomen och därmed hans acceptans av språkets föränderlighet och variation och Mattias koppling till en demokratisk och funktionell språksyn tyder på att studenterna befinner sig i en utvecklingsfas i en process som man inte vet var den ska sluta och få för resultat.

Typiskt för alla fem studenterna är också att de har en begränsad egen erfarenhet av att arbeta med språkvård och språknormer i skolkontext. Detta innebär att de, när de för resonemang om språkvård och språknormer, resonerar utifrån etablerade kunskaper om vilka inslag som finns i en formalistisk språksyn. Där finns förenklingarna i form av regelverk och normsystem: »så här ska man skriva om det ska vara rätt». Resultatet blir en praxisrelaterad syn som lä-

rarstudenterna föga förvånande anammar – den formalistiska synen ligger i linje med den erfarenhet de har av språk(vårds)arbete, både som elever, studenter och som blivande lärare. En mer komplicerad och teoretisk syn på begreppen språkvård och språknorm följer möjligen med fortsatt teoretisk fördjupning som de ännu inte har, men också med fortsatta praxiserfarenheter. Deras synsätt har ännu inte prövats mot särskilt många konkreta utmaningar av språklig praxis i skolan i form av varierat och stundtals riktigt komplext elevspråkbruk.

Studentröster om egna erfarenheter

När studenterna i inlämningsuppgiften och i gruppintervjuerna talar om språkvård och språknormer uppehåller de sig med stor självklarhet och utan anmodan vid egna erfarenheter. De egna erfarenheterna är som regel av två slag. Dels hänvisar studenterna till de senaste skolerfarenheterna i form av de egna gymnasielärarna i svenska, dels hänvisar de till det praxisfält som de under sina perioder av verksamhetsförlagd tid har besökt under sin utbildning. Till de egna gymnasielärarna – och för den delen även egna lärare under tidigare skolår – refererar man flitigt. Lärarnas arbetssätt kommer man ihåg och bedömer ofta som ganska positivt – Kalles associations- och referensbild framgår tydligt i citatet nedan:

> Det första jag tänker på när jag hör ordet »språkvård» är faktiskt en lärare. Denna lärare hade jag en tid i mellanstadiet och han brukade alltid säga »vårda ditt språk» så fort någon hade svurit eller liknande. Poängen med detta var alltså att vi inte skulle använda »fula ord». Nu kan man ju fråga sig om »språkvård» endast handlar om att inte säga »fula ord», antagligen inte. I vilket fall håller jag med min gamla lärare så till vida att jag inte tycker att man vårdar sitt språk genom att använda »fula ord». (Kalle, inlämningsuppgift 4.4.2011)

Överlag verkar det för studenterna i lärarutbildningen vara naturligt att hänvisa till lärare från den egna skoltiden. Detta sker oftare i intervjuerna än i den individuella, skriftliga uppgiften. I inlämningsuppgiften tenderar lärarstudenterna att något tydligare uppehålla sig vid det teoretiska och begreppsmässiga perspektivet.

Referenserna till lärare från den egna skoltiden kan sägas ha olika innehåll eller göras på olika nivåer. En nivå är när studenterna talar om vad en lärare har sagt och hur han eller hon har agerat i en specifik situation. I Kalles fall handlar det om en mellanstadielärares åsikt om språkvård. En annan nivå är då studenterna hänvisar till ett undervisningssätt hos en lärare de tidigare haft och då lä-

raren framträder som en positiv eller negativ förebild som metodiker. Hit kan också räknas då studenterna generellt talar om sina lärare som förebilder eller som avskräckande exempel – man pekar på en lärares undervisningsstrategier i stort. Den andra nivån exemplifieras av Sofias utsagor:

> Sofia: Ja, absolut, jag håller med. Det ger väldigt mycket mer om man kan sitta med eleverna och förmedla vad man vill säga … för att … jag vet själv när jag pluggade spanska fick jag tillbaka en massa texter med rödmarkeringar av stavfel och allt vad det var. Jag tittade och sedan lade jag den åt sidan. (Sofia, gruppintervju 7.4.2011)

> Sofia: Får jag bara säga … Återigen hade jag … en lärare i gymnasiet som inte … han tyckte allting var bra! Och ingen var motiverad att skriva någonting … jag tyckte det var jättejättetråkigt. (Sofia, gruppintervju 7.4.2011)

Utöver till lärare de haft under sin skoltid hänvisar studenterna ofta till sina perioder av verksamhetsförlagd tid då de talar om erfarenheter som rör språkvård och språknormer i förhållande till utveckling av elevernas eget språk. Det gäller till exempel Sofia som berättar om en av eleverna uppskattad uppgift som tillät dem att använda »bara sitt eget språk»:

> Sofia: Ja, alltså jag tycker ju det. Jag hade en grupp med åttor, det var sju stycken killar som gick svenska A då och dom skulle skriva deckare. Dom tyckte det var en jätterolig uppgift … även om jag inte tyckte det [*skratt*] men dom tyckte det i alla fall och dom fick skriva hur dom ville och där uppmuntrade läraren hela tiden bara dom skriver över huvud taget så blev hon nöjd. Då hade hon fått dom att skriva för hon hade lagt upp uppgiften på ett väldigt bra sätt. Och då använde dom bara sitt eget språk. (Sofia, gruppintervju 7.4.2011)

Angelica jämför i sin kommentar två olika grupper. Den ena gruppen är mycket homogen, och där menar hon att undervisningen är ganska enkel. Den andra gruppen är språkligt heterogen, och de är »34 stycken på ALLA olika nivåer». Här uppstår ett problem. Angelica förstår att de kommer med olika språkliga och kulturella innehåll i sitt bagage, och mångfalden blir ett problem i undervisningen:

> Angelica: Det är stor skillnad för … har jag åtta stycken och alla ligger på samma nivå. Det är en låg nivå men alla ligger på samma nivå. Därför är det lättare att ta sig an problemet där. Annorlunda med mina samhällsklasser där det är 34 stycken på ALLA olika nivåer. […] och därför så handlar det om som jag sa att variera sin undervisning så att det kanske passar den personen den gången och den personen den gången så att alla får ta del på ett sätt som passar dom. Så det är liksom … det kommer att alltid vara ett ständigt problem. (Angelica, gruppintervju 7.4.2011)

Anna utgår från andraspråkselever och ser ett problem för dessa. Problemet består i att de inte får tid att lära sig behärska vare sig sitt modersmål eller svenska, med följden att de får ett »väldigt tunt språk». I dagsläget vet Anna inte hur hon kommer att kunna lösa det problem hon identifierat, men hon är intresserad av det:

> Anna: Ja, för det största problemet jag upplever eftersom ni fått höra också från min skola där jag haft praktik är att eleverna har varken ett språk på sitt modersmål eller på svenska, dom har inget språk på riktigt för att dom har inte fått utveckla något av språken ordentligt. För att hemma pratas kanske det språk man pratade när man var barn, det vill säga modersmålet, man kommer inte längre och så pratar man svenska i skolan, men där har man inte den där bakgrunden liksom … så att dom har ett väldigt … dom har mycket språk från olika språk men dom har ett väldigt tunt språk. Det är ett problem men det är där man måste jobba för att utveckla deras helhetsspråk! (Anna, gruppintervju 7.4.2011)

Erfarenheten är beskriven och i viss mån problematiserad hos Angelica och Anna, men någon teoretisering i tolkande riktning görs inte. Man har heller inte något förslag till lösning på det faktiska språkpedagogiska dilemmat i undervisningspraktiken.

Utbildningens erbjudanden – approprierad kunskap hos lärarstudenterna?

I intervjuerna och de individuella inlämningsuppgifterna uppehåller sig studenterna mycket sällan vid vad de lärt och tagit till sig som kunskap under sin utbildning. Det innebär att samtidigt som utbildningens »bidrag» ligger närmast tidsmässigt sett, verkar samma bidrag ligga långt ifrån den enskilde studentens aktiva kunskaps- eller referensrepertoar. Det kan kanske förklaras med att den teori som språkvårds- och språknormsbegreppen är inskrivna i helt enkelt ännu inte riktigt fått fäste i studenternas teoretiska sinne och följaktligen inte har approprierats av studenten. Därför kan den inte användas produktivt i det egna tanke- och undervisningsarbetet. De teoretiska eller generella tolkningarna av det elevspråkbruk studenterna möter i faktisk undervisning tar ännu inte plats i deras förståelse- och tillämpningssfär.

På flera ställen i materialet, här i gruppintervjun, menar Angelica att de fel en lärare uppmärksammar i en elevskriven text ska eleverna också uppmärksamma. När felen är korrigerade har eleven också utvecklat sitt språk:

> Angelica: Alltså jag personligen har svårt för det … om jag får in en text och bara skriva kommentarer och sen lämna ut och sen har jag skrivit en liten krumelur …

> ja, det är G, VG eller MVG … det är inte språkutvecklande för fem öre. Utan … nu är man kanske överambitiös som ny lärare … så att … då när jag arbetade i höstas så fick jag in noveller och så skrev jag kommentarer på dom, det blev arbete … dom var 34 stycken och dom hade skrivit fyra-fem sidor var … äh, och så rättade jag dom, lämnade ut dom och så skrev jag en generell uppsättning av fel som dom flesta gjorde. Det var en etta så det var rätt mycket småfel och så där som många gjorde och så lämnade jag ut det. Det var några punkter och så fick dom sitta med sina individuella kommentarer och sen gick vi igenom den här generella listan och lite »de–dom», lite såna smågrejor. Äh, och sen så fick dom göra om novellerna med kommentarerna och sen så lämnade dom in igen och då skrev jag liksom inte vad som var rätt utan jag skrev liksom vad … ja … jo, jag skrev vad dom gjorde fel men jag skrev inte liksom rätta svar utan dom fick rätta det själva liksom. Sen fick dom lämna in igen och sen så skrev jag liksom betyg på det. För på det viset fick dom lära sig av sina fel på riktigt men det blev ju jättemycket jobb. (Angelica, gruppintervju 7.4.2011)

Sannolikt är detta ett förhållningssätt lärarstudenterna möter under sin utbildning, både under den verksamhetsförlagda och den högskoleförlagda delen av utbildningen. Detta förhållningssätt har Angelica tagit till sig och torgför i diskussionen i gruppintervjun. På så sätt blir hon ett exempel på hur förhållningssättet har blivit accepterat. Men det troliga är också att utbildningen har fört fram andra, mer teoretiskt grundade förståelser under föreläsningar och i diskussioner och genomgångar. Det behöver alltså inte vara så att Angelica inte har förstått relevant teori, men det förhåller sig säkert så att teorin inte har mognat och getts språklig tolkning för att på det sättet ge den tolkande ett nytt, bearbetat vetande (jfr Linnér & Malmgren 1980 s. 21).

Angelicas situation är inte ovanlig för en lärarstuderande – det är ofta så att de teorier och mer eller mindre abstrakta resonemang studenterna möter i sin utbildning inte approprieras och blir till bearbetad kunskap och bearbetat vetande förrän abstraktionerna och teorin möter en differentierad praktik. Det är precis som om teorierna lever sitt eget liv, och först då praktiksäcken är tillräckligt full kan teorierna operationaliseras i sitt möte med en allt bredare och allt mer differentierad praktik. Teorin blir förklarad av praktiken.

En parallell till att en teoretisk erfarenhet ännu inte approprierats och blivit till egen kunskap som studenterna fritt kan använda i olika sammanhang är då de använder begrepp och termer de egentligen inte förstår innebörden i. Detta tycks gälla för såväl enklare uttryck som »texten står på egna ben» som mer komplicerade, teoretiska termer. Studenternas vaga uppfattning blir uppenbar när de uppmanas att definiera innebörden i ett eller annat begrepp eller använda dem i en exemplifieringssituation. De aktuella termerna och begreppen har de introducerats för under utbildningen men uppenbarligen inte förstått, åtmins-

tone inte i sådan utsträckning att de kan redogöra för innehållet i dem. Citat från intervjuer med Jenny och Kalle illustrerar detta:

> Intervjuaren: Många säger så här som Jenny: innehållet först! Vad menar NI? Vad är det för innehåll man talar om?
>
> Jenny: Jag själv vet inte riktigt vad jag menar med »innehållet», men innehållet för mig är väl som jag sa att jag först läser igenom texten för att få en generell uppfattning, men sen så … jag kollar inte på innehållet först heller utan jag liksom tar ord för ord och mening för mening och rättar smågrejor och så där och sen så skriver jag kommentarer i slutet om vad som var bra och dåligt och … liksom … när de får tillbaka den så vet dom vad dom ska ändra och så där ... och sen innehållet … jo, kanske om det är en novell … ser jag på det kreativa … men nä … jag vet inte … en hemtenta kanske … (Jenny, gruppintervju 7.4.2011)

Jenny visar i sin replik att hon inte har något grepp om vad »innehåll» står för och betyder då hon läser en elevskriven text. I stället går hon snabbt över till att förklara vad innehåll betyder för henne och till att beskriva hur hon går till väga när hon ska förhålla sig till en elevskriven text och hamnar i en välbekant bedömnings- och värderingsdiskurs.

Även Kalle ombeds av intervjuaren att utveckla sitt första svar eller påstående. Intervjuaren vill veta vad Kalle menar med att en text står för sig själv. Kalle visar också uppenbar tvekan och hänvisar till att »man brukar säga så». Även hans sätt att ringa in innebörden i begreppet med allmänna och svepande ordalag visar att han inte har innebörden klar för sig:

> Kalle: Ja, jag skulle försöka hitta sammanhangen i texten. Eller vilket syfte den har eller vad är det för typ av text så får man se om … om texten liksom … ja, om texten kan stå för sig själv som man brukar säga … om den får fram sitt budskap.
>
> Intervjuaren: När står en text för sig själv? Vad är det i texten som gör att du får tanken att den kan stå för sig själv?
>
> Kalle: Jag sa det … att texten kan stå för sig själv … men jag vet inte riktigt vad jag menar … men man brukar säga så. Det är väl att man ändå förstår sammanhanget i texten eller i vilket sammanhang som den förekommer i och … [---] och att man vet det man behöver för att förstå den. Så kanske … (Kalle, gruppintervju 7.4.2011)

Också tidigare studier om lärarstudenters lärande och tillämpning av teoretiska termer och begrepp – dock i en helt annan kontext – visar att det tar tid innan teoretiska begrepp och framför allt deras användning landar hos studenten som approprierad kunskap eller som användbara ljuskäglor in i det praxisfält studenten rör sig i (jfr Linnér & Westerberg 2009).

Läsning av elevskrivna texter – för bedömning eller språkutveckling?

Avsaknaden av approprierad kunskap hos studenterna ger också andra utslag i vårt material. Ett sådant gäller studenternas sätt att i teorin förhålla sig till elevskrivna texter, här preciserat som att i första hand läsa för att bedöma och värdera texten eller att läsa den för att stödja elevens språkutveckling. Studenterna kan tala om och diskutera begreppen, och de menar att de läser och förhåller sig till elevskrivna texter inte i första hand för att bedöma och värdera utan för att hjälpa eleven till en utveckling av det egna skriftspråket. Angelica deklarerar att hon inte förespråkar en bedömningsläsning. Men det Angelica beskriver är uppenbart en läsning för bedömning – hon läser på ett tydligt värderande sätt då hon menar att det är lämpligt att gå igenom de fel eleverna har gjort:

> Som jag skrivit tidigare ogillar jag bedömningsläsning och vill att alla skriftliga inlämningar ska vara språkutvecklande mer än att de får kommentarer längst bak. Att elever skriver texter är för att de ska utvecklas i sitt skrivande och därigenom anser jag det lämpligt att verkligen gå igenom vilka fel de gjort. (Angelica, inlämningsuppgift 4.4.2011)

Dessutom verkar Angelica vilja karaktärisera allt skrivande eleven gör som språkutvecklande i sig. En sådan hållning är problematisk. Tanken att en elev bara genom att skriva utvecklar sitt språk är alltför enkel. Dessutom kan man inte skapa en hållning som utgår från en läsning för språkutveckling genom att notera vilka fel eleverna har gjort och sedan ha en gemensam genomgång av dessa, något Angelica hävdar. Angelica visar utifrån vad hon skriver att hon inte har någon egentlig förståelse för vad som menas med att en lärare kan förhålla sig till en elevskriven text utan att bedöma eller värdera den.

Kalle resonerar på ett annat sätt:

> Den motsättning mellan bedömningsläsning och en läsning för språkutveckling som jag först kommer att tänka på är att det går att göra en bedömning av en text utan att det för den delen kommer att ske någon språkutveckling. [---] För att utveckla sitt språk bör man få hjälp med att uppmärksammas på både sina bra och dåliga sidor, och då måste bedömningen av texter vara väl underbyggda. Om man som elev får sin text endast bedömd och det inte har gått bra vet man inte hur man ska utvecklas och det finns risk för att en känsla av hopplöshet infinner sig.
>
> Om man istället tänker mer från lärarens perspektiv och dennes läsning så tycker jag inte att det borde vara så svårt att både bedöma och ha elevens språkutveckling i fokus bara man har kunskap om hur man kan jobba med eleven. Jag tror att det krävs betydligt mindre av läraren att endast bedöma en text än att ha elevens

> språkutveckling i tankarna men jag ser egentligen ingen direkt motsättning. Dock hade man ju nog kunnat arbeta språkutvecklande med texter utan att behöva göra en bedömning i form av ett betyg. (Kalle, inlämningsuppgift 4.4.2011)

Samtidigt som Kalle kan tänka sig att man kan arbeta med en elevtext och ha ett språkutvecklande grepp om texten utan att bedöma och värdera den vet han inte hur ett sådant arbete i praktiken skulle se ut. Trots att Kalle har en jämförelsevis nyanserad syn på förhållandet mellan en läsning för bedömning och en läsning för språkutveckling kan han inte frigöra sig från ett bedömningskrav. Kravet på bedömning är dolt som direkt utsaga men skymtas ändå tydligt i hans resonemang då han säger att en elev för att kunna utveckla sitt språk måste ha hjälp med att få syn på sina »bra och dåliga sidor». Läraren ska följaktligen reflektera över den elevskrivna texten i termer av bra och dåligt. Samtidigt gör Kalle vid ett eventuellt vägval en proklamation som innebär att han lägger sin röst på språkutvecklande arbete när han i slutpläderingen skriver att man kan avstå från bedömning, värdering och betygsättning och ändå nå en språkutvecklande effekt. Det är ett enligt vår erfarenhet ovanligt och nyanserat resonemang från en student.

Kalle har följaktligen ett förhållandevis nyanserat sätt att se på konflikten mellan läsning för bedömning och läsning för språkutveckling när han exempelvis menar att det inte behöver finnas någon konflikt mellan de båda förhållningssätten – man kan ha ett både-och-förhållningssätt. Inte heller Jenny eller Mattias ser någon motsättning mellan läsning för bedömning och läsning för språkutveckling när det gäller elevskrivna texter:

> Jag blev lite osäker först vad du menade – men, du menar väl om jag som lärare läser en text för att bedöma den eller titta efter vad eleven kan utveckla vidare? Det ena behöver väl inte utesluta det andra? När man bedömer ser man ju samtidigt vad eleven kan jobba vidare med. Fast det är klart att om jag rättar en uppsats så ser jag ju i första hand på det jag ska bedöma, den gången. (Jenny, inlämningsuppgift 5.4.2011)

> Nej jag anser inte att det finns en sådan motsättning. En bedömning bör göras på grunder som har att göra med just språkutveckling. Tar han eller hon till sig de råd och förslag som jag presenterar? Märker jag någon positiv språkutveckling i elevens text till följd av mina förslag och hans eller hennes egna språkliga upptäckter? Det är dessa frågor jag försöker besvara när jag bedömer en text. Som följd innebär detta även att jag hade bedömt ovanstående texter efter elevernas individuella språkutveckling och inte genom att göra jämförelser texterna dem emellan. (Mattias, inlämningsuppgift 3.4.2011)

Jenny menar att det inte behöver finnas någon motsättning, men det beror på att hon inte upprättar relationen mellan en läsning av elevskrivna texter för be-

dömning och en läsning för språkutveckling. Det framgår av hennes slutord, där hon både »rättar» en text och talar om att hon gör det för att hon ska »bedöma». Jenny säger alltså att det inte finns någon motsättning, men när hon vidareutvecklar tanken visar det sig att en motsättning inte uppstår eftersom hon själv, utan att problematisera, fokuserar på att rätta och bedöma.

Mattias kopplar ihop läsning för bedömning och språkutveckling genom att hävda att en bedömning bara kan göras med utgångspunkt i vad en språkutveckling kräver. Mattias läser i och för sig en text i syfte att bedöma den, men han understryker att han jämför den aktuella texten med tidigare texter av samma skribent och inte med andra texter eller med mallar, mönster och regelsystem. Dessutom tilltror han eleven att göra egna, språkliga upptäckter. En del av språkutvecklingen är enligt Mattias att den skrivande eleven själv och på egen hand kan få sina språkliga val erkända och möjliga att använda i den egna språkutvecklingen. Mattias redovisar en i grunden formativ syn på elevers skrivande, men han har utvecklat den formativa synen genom att hävda elevens rätt till sitt språk och rätt att själv stå för och vara aktiv i en språkutveckling.

Sofia, Lovisa och Anna menar däremot att det finns en absolut motsättning och konflikt mellan de båda förhållningssätten:

> Jag tänker att bedömningsläsning på sätt och vis bygger på läsning för språkutveckling. Men det är en svår fråga. Jag vill ogärna bedöma, då jag inte tror att det gynnar elevens språkutveckling. Tyvärr tror jag att bedömning ofta markerar vad eleven inte kan istället för vad hen kan. Jag märkte, när jag hade skrivit om elevernas utvecklingsmöjligheter, att jag helst ville låta bli att bedöma dem. Ja, jag tror det finns en motsättning. (Sofia, inlämningsuppgift 2.4.2011)

> Det finns absolut en motsättning mellan bedömningsläsning och en läsning för språkutveckling. Att läsa för att bedöma känns lite mer som att man läser för att kolla av vad eleven behärskar och inte behärskar just nu, eller kanske snarare nästan enbart på vad eleven inte behärskar. Att läsa för att bedöma tar en mer formaliserad form än att läsa ur ett språkutvecklande perspektiv. När man bedömer en text tittar man givetvis på kvalitéer, men det är oftast de saker eleven inte behärskar som stryks under eller kommenteras i slutet. (Lovisa, inlämningsuppgift 4.4.2011)

> Det finns absolut en motsättning mellan bedömningsläsning och läsning för språkutveckling, även om jag aldrig skulle bedöma en text utan att förtydliga vad eleven bör utveckla och hur eleven ska jobba för att utvecklas. Om bedömningsläsningen handlar om att sätta ett betyg skulle jag framförallt titta på var eleven har varit innan i sin språkutveckling och var den befinner sig när jag sätter betyget men jag skulle nog även titta på vart han/hon är på väg. När jag läser för språkutveckling handlar det framförallt om vart eleven är på väg och hur han/hon ska bära sig åt för att nå dit. Jag tror egentligen att man alltid ska läsa en text med

> språkutveckling för ögonen men ibland måste man ju även bedöma och sätta betyg. (Anna, inlämningsuppgift 3.4.2011)

Sofia, Lovisa och Anna för i sina inlämningsuppgifter resonemang som i alla tre fallen pekar ut bedömningsläsning som något negativt, medan en läsning för språkutveckling i deras ögon framträder som den enda och positiva vägen. För dem finns det en absolut motsättning mellan det ena och det andra. De för dock diskussionen om den absoluta motsättningen utifrån olika utgångspunkter. Sofia beklagar att en bedömningsläsning oftast går ut på att peka på vad eleven inte kan i stället för vad han eller hon faktiskt kan. Lovisa gör samma iakttagelse och för samma resonemang som Sofia, och hon ser att en bedömningsläsning är kopplad till en formalistisk språksyn. Den mest nyanserade förklaringen till den egna uppfattningen om motsättningen mellan bedömningsläsning och språkutvecklande läsning står Anna för. Hon menar att hon kan tänka sig att bedöma en text men att man måste förtydliga vad eleven ska kunna och vara intresserad både av var eleven befinner sig i sin språkutveckling och av vart eleven är på väg. Hon har en mer nyanserad syn och sätter in var och en av eleverna i dennes egen språkutvecklingsprocess.

Återigen kan vi konstatera att våra lärarstudenter till synes för fram samma uppfattning i en fråga, men när de sedan börjar utveckla sin uppfattning framträder tydliga skillnader mellan dem. Några är ganska platta och saknar nyanser, medan andra är reflexiva och har en sammanhängande och differentierad syn på det de ska ta ställning till. De har nått olika långt och förmår olika väl formulera sina ståndpunkter och sitt vetande.

När vi i intervjuerna diskuterar relationen mellan bedömningsläsning och läsning för språkutveckling visar det sig att studenterna faktiskt inte läser elevskrivna texter för att i första hand stödja elevernas språkutveckling. I själva verket vittnar deras ord om att deras hållning till elevskrivna texter är bedömarens. De läser för att ge ett omdöme som ska leda fram till ett betyg. När vi betraktar studenternas syn på denna motsättning eller när vi ser på deras sätt att uppfatta och förstå begreppet språkutveckling menar vi att alla fångas in i en grundläggande syn som innebär att de inte i något fall avstår från att bedöma och värdera en elevskriven text, trots att de bekänner sig till en läsning för språkutveckling. Texten har goda och dåliga sidor, den har brister och svagheter, den har det som är dåligt och det som är bra. Och alla studenter fastnar i bedömningsgarnet även om det som vi sett finns nyanser i deras sätt att resonera. Men i princip förespråkar studenterna den till synes ofrånkomliga bedömningsläsningen.

Varför förhåller det sig då så här? Det finns säkert flera förklaringar, både av mer generellt och mer individuellt slag. Studenterna befinner sig i en erfaren-

hetskontext där bedömningshållningen är välbekant. De har varit utsatta för bedömning under hela sin skoltid, och de lär sig i sin utbildning att bedöma, att sätta betyg och att läsa en elevtext för att värdera den. Det är den ena sidan av saken – studenterna faller tillbaka i ett välbekant förhållningssätt, i ett mönster som går ut på att bedöma. Men den andra sidan är att studenterna troligen är osäkra inför tanken att läsa en text för att »enbart» understödja elevens språkutveckling. Om man inte är säker på hur man hjälper en elev att utveckla sitt språk eller på vad språkutveckling egentligen betyder och reser för krav har man som lärare svårt att finna konkreta vägar till ett i sig relativt diffust mål.

Men lärarstudenterna är inte ensamma om sin osäkerhet. Begreppet språkutveckling har troligen också för yrkesverksamma lärare och lärarutbildare suddiga konturer och obestämt innehåll. Då lärarstudenter och yrkesverksamma lärare talar om språkutveckling och försöker närma sig en innehållsdeklaration snubblar de till och tar den välbekanta och något tryggare vägen mot bedömning och värdering (se Linnér & Lundin 2011). Den vägen är dessutom ofta kantad av kriterier som redan satts upp av andra, något som gör att man inte är benägen att vare sig ifrågasätta kriterierna eller sätta upp egna.

Vi hävdar att en läsning för bedömning med nödvändighet är problematisk. Tanken utvecklar vi i Linnér & Lundin 2011 s. 39. Det personliga skrivandet underordnas ett specifikt mönsterskrivande:

> Man mäter en texts hållbarhet mot en räcka formella färdighetsbetonade krav som är lagda och formulerade utifrån en given föreställning om hur en text *ska* se ut, inte utifrån hur en given elevtext *kan* se ut och kan utvecklas vidare men utifrån sina egna förutsättningar.

En bedömningsläsning blir också ofta ytlig och saknar innehållsdjup eftersom den matchas mot redan färdiga mönster och strukturer. Dessutom utgår en läsning för bedömning från en övertygelse om att det finns ett objektivt godtagbart språk och att i princip allting som jämförs med detta kommer att uppvisa brister och fel. I läsningen blir det de formella bristerna och felen som fokuseras, uppmärksammas och ska korrigeras.

Vår föreställning om språkutveckling har en i grunden enkel utgångspunkt, nämligen att för eleven göra synligt att det finns ett oerhört starkt samband mellan de ord eleven skriver i sin text och de tankar, det innehåll och de komplicerade samband eleven i sin text vill berätta om. En elev som ska utveckla sitt språk måste därför också utveckla en kunskap om någonting. Det är ett annat sätt att formulera den gamla sanningen om att form och innehåll hänger samman. Problemet är att som lärare gå från en sådan tanke till ett konkret arbete med elever och deras skrivande. Arbetet med den parallella utvecklingen av

språk och tanke ser olika ut från elev till elev, och att finna sätt att hjälpa elever till en parallell tanke- och språkutveckling är den stora svårigheten och utmaningen för en lärare. En kommentar till en elevskriven text ska följaktligen inte fokusera på om något är fel eller rätt, utan den ska fokusera på hur ett innehåll kan utvecklas. Att utvecklas i sitt språk är med andra ord att samtidigt utvecklas kognitivt:

> En verklig hjälp på elevens egna villkor måste istället innebära en breddning av elevens språkliga register och repertoar så att ett och samma *innehåll* blir möjligt att uttrycka på många olika sätt. På så sätt blir utgångspunkten istället att eleven får hjälp med att själv erövra och äga sitt språk och på egen hand formulera reglerna för hur ett visst innehåll ska uttryckas. Då kan eleven träda in i olika text- och språkrymder där han eller hon känner sig hemma. Detta medför också att eleven fritt kan navigera i dessa rymder för att utforska inte bara sitt eget språks möjligheter utan också för att med hjälp av det självelaborerade språket upptäcka både sig själv, sin språkliga förmåga och världen. (Linnér & Lundin 2011 s. 41)

Samtidigt kan vi alltså konstatera att när studenterna förhåller sig till elevskrivna texter tillämpar de företrädesvis och genomgående en bedömningsläsning. Studenterna *talar* både om läsning för bedömning och läsning för språkutveckling, men de tillämpar i den rena praktiken likaväl som i den teoretiska praktiken bara bedömningsläsningen. Fenomenet har troligen sin förklaring i att studenterna tänker och handlar utifrån en uppsättning av företrädesvis egna erfarenheter och dåligt förankrade teoretiska insikter. Tillsammans med många andra – exempelvis yrkesverksamma lärare – verkar studenterna vara ovana vid att göra en icke-bedömande läsning för språkutveckling.

En reflekterande och tillbakablickande framåtblick

De fyra avsnitt vi nu har presenterat bygger på en empiri bestående av dels gruppintervjuer med lärarstudenter och dels deras egna texter om innehållet i några för en blivande svensklärare grundläggande begrepp som språknormer, språkvård och språkutveckling. Vi kan se att studenterna gärna återvänder till erfarenheter från den egna skoltiden snarare än sin högskoleutbildning då de kommenterar och resonerar om språkvård. Vi kan även se att de har lätt för att förespråka en hållning till elevskrivna texter som enligt vårt sätt att se tar ställning för en läsning som i första hand går ut på att hjälpa eleven i hans eller hennes språkutveckling. I själva verket förefaller det dock som om de övermannas av den praktik de ser och är en del av under sin verksamhetsförlagda tid men

också av erfarenheter från den egna skoltiden och utbildningen. Resultatet blir att de i första hand läser en text för att bedöma den.

Vi har hittills analyserat studenternas svar och på olika sätt problematiserat dessa. Vi vill nu i stället pröva några tentativa resonemang utifrån vårt eget förhållningssätt i ett antal grundläggande frågor som rör språknormer, språkvård, språkutveckling och språkdidaktik.

När vi i vårt forskningsprojekt använder begreppen språkvård och språknormer är de relaterade till varandra, men språknormer har en mer teoretisk karaktär och språkvården en mer praktisk. Med språknormer avser vi kodifierade och icke-kodifierade regler för hur ett språk(bruk) ska se ut i en viss språkgemenskap. Utgångspunkten är därför inte alltid normsystemet för den skrivna offentliga svenskan (jfr Teleman 1979) – det är alltså inte i alla situationer som det offentliga språkets skriftnorm är eftersträvansvärd. Språkvård vill vi definiera som de insatser som görs för att någon ska lära sig att behärska språkbruket utifrån det aktuella normsystemet, alltså *ett slags stöd för en språkutveckling* i riktning mot en viss norm som råder i en viss kontext. Vi menar att språkvården utgör en del av och samtidigt är ett resultat av språknormeringen: språknormerna ligger till grund för en diskussion om och ett arbete med språkvård. Med andra ord kan språkvård förenklat sägas vara språknormer som omsatts i praktiken.

En annan utgångspunkt för vårt resonemang är att det offentliga språket är föränderligt. Föränderligheten kan man iaktta som ett historiskt fenomen, vilket innebär att det offentliga språket byter skepnad och karaktär över tid. Vi menar också att det offentliga språket idag har en tendens att förändras i allt snabbare takt, med resultatet att det är svårt att ställa upp några allmängiltiga normer och regler för det (jfr Linnér & Lundin 2011). Vilken betydelse får det offentliga språkets föränderlighet för till exempel det språkpedagogiska arbetet i lärarutbildning och skola? Jo, vi menar att det innebär att de lärare som har till uppgift att vägleda elever in i en språklighet som bland annat innehåller den elaborerade koden – det offentliga språkets kod – måste vara medvetna om och följa med i den förändring som också den elaborerade koden genomgår. En språkpedagog och lärare i skolan måste ha en dubbel optik så att han eller hon kan se elevens språk som föränderligt i oändlighet i förhållande till en norm. Detta måste få betydelse för lärarens språkvårdande uppgift. Det är det ena sättet att se. Det andra är den rörlighet pedagogen måste fånga när han eller hon hjälper en elev att tillägna sig det offentliga språket. Det finns idag knappast *ett* offentligt språk. Detta gör en »traditionell» språkvård eller en traditionell syn på språknormer och språkvård problematisk på det sättet att normerna inte är en gång för alla givna, varken för den elaborerade kodens offentliga språk eller

för det privata språket, i vårt fall elevspråkbruket. Ett resonemang av detta slag måste också få betydelse för den institution som utbildar blivande lärare.

Om man företräder en syn på elevers texter som tar sin utgångspunkt i att man läser elevskrivna texter för att i första hand hjälpa en elev i dennes språkutveckling innebär det också att man måste ta utgångspunkt i elevens eget språk:

> Eftersom språket i de mallar och mönster man sätter upp för eleven att följa hela tiden är statt i förändring blir det inte bara problem för eleven att lära sig språket eftersom målet framstår som ett osäkert gungfly, utan det blir också ett problem att det mönster och den mall eleven kanske till slut lärt sig behärska då inte gäller längre. Om man istället utgår från elevens egna och också föränderliga språk och hela tiden låter det växa kommer föränderligheten i de olika texttyper eleven ska behärska inte att utgöra ett lika stort problem. Poängen är att acceptansen måste riktas både mot fenomenet förändring, mot elevens egna föränderliga språk och mot grundantagandet att om en elev ska utveckla en reell språklig kompetens för olika kommunikativa sammanhang måste utgångspunkten vara det egna språket. Då blir språkutvecklingen äkta och inte konstlad. (Linnér & Lundin 2011 s. 204)

För att eleven ska kunna förhålla det egna språket till den variation och föränderlighet som råder menar vi att det är viktigt att hans eller hennes privata och offentliga språk tillåts utvecklas parallellt. Eleven måste förstå och inse att dessa olika språkvarianter har ett samband och är del av en och samma språkbrukskarta – och skolan måste förstå att det är nödvändigt att båda språken utvecklas. Om de tillåts att utvecklas parallellt kan de för eleven bli aktiva och funktionella delar av just en stor språkbrukskarta där eleven har möjlighet att själv göra aktiva val för det han eller hon vill uttrycka – språkbrukaren inser att det är ett och samma språk som med olika nyanser kan användas i olika kommunikativa sammanhang. Då accepterar man att regler och normer finns, men man accepterar också ett förhållningssätt till dessa regler som går ut på att språkbrukaren självständigt kan göra aktiva och medvetna val av uttryckssätt.

På väg mot en språkutvecklingens teori – några avslutande ord

Språket är ett redskap för att formulera kunskap men också ett redskap för att utveckla och formulera tankar. Genom denna dubbla användning för tankeutveckling och kunskapsformulering utvecklas språket. I anslutning till en sådan deklaration vill vi pröva några kompletterande innebörder i och definitioner av begreppet språkutveckling (Linnér & Lundin 2011 s. 204 f.). Ett första sätt att

närma sig en definition av begreppet språkutveckling är att tala om erövrandet av nya former för skrivandet och talandet eller utvecklandet av ett breddat register. Ett andra sätt att definiera begreppet är att se språkutvecklingen som en utvidgning av det egna språket så att det kan bilda utgångspunkt för att närma sig allt fler kommunikationssituationer och även användas i dessa. Ett tredje sätt är att se språkutveckling som insikten hos en skribent att det egna språket kan användas för att styra och elaborera de egna tankarna. Ett fjärde sätt att definiera språkutvecklingsbegreppet är att fokusera på att utveckla tryggheten hos en elev så att han eller hon känner att den *egna* acceptansen av det egna språket är viktigare än lärarens på formella grunder avvisande av den text som skrivits med detta egna språk. Ett femte sätt är att hävda att det är kollektiva språkliga överväganden, diskussioner och aktiviteter i klassrummet som resulterar i att en elevs språk utvecklas. En fortsatt analys av praxisfältets många språkliga uttryck parallellt med en teoriutveckling kommer att ge ytterligare grund för (om)definitioner av språkutvecklingsbegreppet.

Då studenterna arbetar med sin förståelse av det egenupplevda och de egna erfarenheterna tenderar dessa att bli viktigare än möjligheten att med teoretiska termer och begrepp diskutera, problematisera och förhålla sig till upplevda undervisningssituationer med problem och utmaningar. Problemen beskrivs men analyseras inte med hjälp av teori. Det som finns som teoretiska begrepp hos studenten visar sig vara svårt att göra om till approprierad kunskap och användbara analysredskap. Det egna, närliggande och konkreta tenderar att slå ut det främmande, svåra och teoretiska.

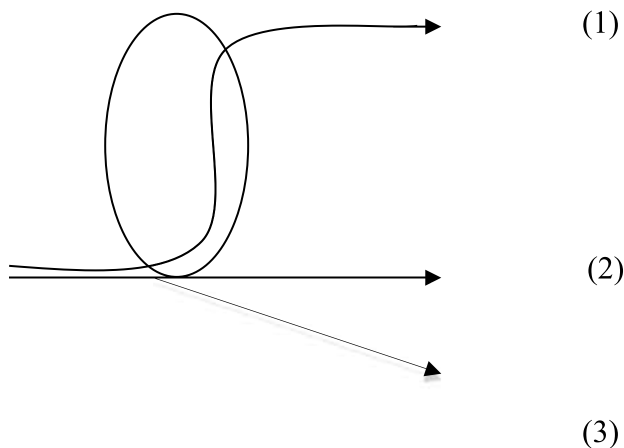
Ett annat sätt att beskriva studenternas icke-förståelse är att ställa vardagsförståelse mot vetenskaplig förståelse. Det som saknas hos lärarstudenterna är förmågan att koppla samman en vardaglig begreppsnivå med en vetenskaplig. I stället beskriver de sina omedelbara erfarenheter från sin verksamhetsförlagda tid, det vill säga de hanterar den vardagliga begreppsnivån. De kan däremot inte hitta språkligt uttryckta tolkningar av dessa erfarenheter så att erfarenheterna blir till ett bearbetat vetande eller medvetande om de aktuella fenomenen. (Se Vygotskij 1934 och Linnér & Malmgren 1980 s. 20 ff.)

Lärarstudenten behöver inte bara en vardaglig begreppslighet där de omedelbara erfarenheterna och upplevelserna ryms, utan de behöver i en växelverkan kombinera denna vardagliga begreppsnivå med en vetenskaplig. Klarar lärarstudenterna detta kan de också utveckla kunskaper som överskrider det vetande som bygger på omedelbara upplevelser och erfarenhet. Det är också viktigt att man kan etablera växelverkan mellan de båda begreppsnivåerna eftersom den vetenskapliga begreppsnivån annars mynnar ut i tom verbalism

utan förankring i en social verklighet, i det här fallet skolan. I det andra fallet blir den vardagliga begreppsnivån utan kontakt med den vetenskapliga till ett obearbetat vetande som stannar i upplevelsen och inte skapar någon ny kunskap eller något nytt vetande.

Det finns ingen kodifierad teoretisk praktik om hur man arbetar med språknormer och språkvård i lärarutbildningen och i den språkligt, socialt och kulturellt heterogena skolan. Det finns inte heller något teoretiskt fundament för att diskutera de möjligheter och svårigheter som kan uppstå i det praktiska arbetet med språkvård och förhållningssätt till elevskrivna texter. Även ett teoretiskt fundament för språkutveckling hos förstaspråkstalande ungdomar saknas. En grund för byggandet av en praktikens teori menar vi utgörs av analysen av de iakttagbara sambanden mellan utbildningens språkvårds- och språknormsinnehåll, av lärarstudenternas bearbetning och användning av detta innehåll och av deras förhållningssätt till skoleleverernas skiftande språkbruk. Det vi menar är att den praktik som intresserar sig för på vilket sätt man kan främja elevers språkutveckling och som har inslag av både språknormering och språkvård är komplex. Denna praktik måste få en teori som gör att man kan hantera alla de inslag som finns i den komplexa praktiken. Teorin utgår från analys av praktiken i dess olika delar för att i nästa led förhoppningsvis kunna bidra till en utveckling av densamma.

Vi vill introducera en tentativ modell som beskriver processen från att studenterna i sin utbildning möter tal och text om språkvård och språknormer till att de redogör för sina kunskaper och förhållningssätt i inlämningsuppgifter och gruppdiskussioner och relaterar dessa till elevskrivna texter. Processen kan illustreras grafiskt på följande sätt:

Utgångspunkten är den så kallade S-kurvan (1), som vanligen illustrerar spridningen av ett historiskt språkförändringsfenomen (MacMahon 1999, Aitchison 2001, Petterson 2005). Efter en långsam inledning följd av en period av snabb spridning – inrymd i det ellipsformade fältet – klingar spridningen av. Då anses språkförändringen vara etablerad. S-formen illustrerar här emellertid en inre process som påverkar ett framtida agerande och förhållningssätt hos lärarstudenterna, det vill nu säga en implementering och i bästa fall appropriering av de kunskaper som lärarstudenten erbjuds under sin utbildning. Implementering och appropriering sker i fallet (1). Här har studenterna tagit till sig av de erbjudna kunskaperna om språknormering och språkvård. De har förstått begreppen och deras innebörd både i teori och praktik på det sättet att de kan föra diskussioner och utveckla begreppens innebörder genom teoretiska överväganden och i reflexiva sammanhang. Samtidigt kan de i en undervisningspraktik tillämpa dem, operationalisera dem och göra dem användbara i undervisningen. Det innebär också att de med hjälp av sina approprierade kunskaper om begreppen språknormer och språkvård kan iaktta praxis och tolka och förstå denna med hjälp av teorin.

I fallet (2) sker ytterst förenklat endast implementering där studenterna har tagit emot det erbjudna kunskapsinnehållet men inte gjort det till användbar och behärskad kunskap. Kunskapen finns på ett begreppsstadium, men studenterna har inte förmåga att utnyttja och nyttiggöra den. I fallet (3) har studenterna antingen inte erbjudits någon kunskap om språkvård och språknormer, alternativt har den erbjudna kunskapen över huvud taget inte fått fäste hos studenterna. Endast approprieringen i fallet (1) möjliggör egna ställningstaganden och förhållningssätt i mötet med elevskrivna texter.

Vår modell kan kopplas till Telemans (1979) språknormeringsresonemang. Han talar om *kommunikationsteknisk ändamålsenlighet*, som i korthet innebär att språket ska vara ett så användbart och effektivt redskap som möjligt. Detta skulle svara mot vårt relativistiska sätt att se på språknormering och språkvård, som vi menar måste vara kontextuellt, situationellt bestämt och individuellt. Detta motsvarar fallet (1), där studenterna inte bara har tagit emot erbjudna kunskaper utan gjort dessa till sina och gjort dem användbara – de har ett användbart, approprierat och operationaliserbart kunnande. Studenterna använder inte normerna för att leta fel utan för att hitta vägar till bästa möjliga kommunikation, och normerna är till för att göra språket begripligt för andra och för en själv. De blir redskap i mötet med andra och för att begripa det man erfar. För att kunna förhålla sig till elevskrivna texter utan att i första hand hänvisa till mönster och regelverk måste lärarstudenterna ha lärt sig, förstått och gjort

till approprierad kunskap att ett språknormativt förhållningssätt måste vara flexibelt. Flexibiliteten ligger i att studenterna bör se varje elevskriven text som del i en kommunikation som ska bli så effektiv som möjligt.

Telemans andra hållning till språknormering benämns *socio-politisk* där auktoriteter som lärare man haft, mentorer under den verksamhetsförlagda tiden och gamla och nya läromedel styr ens syn på språknormering. Den motsvarar fallet (2) i vår beskrivning, då studenter urskillningslöst men möjligen korrekt tillämpar de kunskaper lärarutbildningen tillhandahållit. Detta innebär att lärarstudenterna oavsett situation, kontext och elev förhåller sig till den elevskrivna texten utifrån en uppsättning absoluta normer. Det viktiga blir regelverket och inte texten – fokus ligger på att upptäcka felen, det vill säga brotten mot regelverket, medan själva texten med sitt innehåll tenderar att försvinna.

Telemans tredje hållning benämns *laissez-faire* och skulle svara mot fallet (3). Studenterna har då inte erbjudits några kunskaper om språknormer och språkvård, eller åtminstone inte tagit dem till sig. Därför kan de egentligen inte över huvud taget förhålla sig välmotiverat till elevernas språkbruk och kommer i stort sett att strunta i både normer och officiell språkvård.

Vår skisserade modell kan givetvis inte beskriva den komplexa verkligheten. Redan inom vår begränsade informantgrupp gestaltar lärarstudenterna kombinationer av (1), (2) och (3). I vår empiri uppträder lärarstudenter som i och för sig lutar sig mot mönster, regelverk och normer men samtidigt vill att eleven ska utveckla sitt språk utan att normerna styr och bestämmer utvecklingen. Detta både-och-resonemang hos studenterna vittnar om ett reellt dilemma och om att de är medvetna om att det finns ett dubbelt perspektiv. Studenterna vill det ena men känner sig tvingade att göra det andra. Som vi visat hänger tvånget bland annat samman med tidigare erfarenheter från egen skolgång och lärarutbildningens verksamhetsförlagda tid men också med icke-approprierad och självständigt tillämpad teori om språknormer och språkvård.

Litteratur

Aitchison, Jean, 2001: Language change: progress or decay? Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Andersson, Lars-Gunnar, 2004: Fult språk. (Reviderad upplaga.) Stockholm: Carlssons Bokförlag AB.

Garme, Birgitta, 2004: Språkvården, skolan och den kommunikativa kompetensen. I: Språk i Norden 2004. Oslo: Novus.

Grünbaum, Catharina, 1976: Språknämndens enkät till svensklärare. I: Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden 4.

Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Svenska Akademien.
Hultman, Tor G. & Westman, Margareta, 1977: Gymnasistsvenska. (Skrifter utgivna av Svensklärarföreningen 167.) Lund: Liber Läromedel.
Josephson, Olle, 2004: »ju». Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. Stockholm: Norstedts ordbok.
Josephson, Olle, 2009: Allt eller inget? Om svensk språkvårds lustar och behov i normeringsfrågor. I: Språknormering – i tide og utide?, red. av Helge Omdal & Rune Røstad. Oslo: Novus forlag.
Linnér, Bengt & Malmgren, Lars-Göran, 1980: Litteratur och social förståelse. Lund: Lärarprojektet vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
Linnér, Bengt & Westerberg, Boel, 2009: Att undervisa är att välja – mångkultur, innehåll och meningsskapande. Lund: Studentlitteratur.
Linnér, Bengt & Lundin, Katarina, 2011: Klassrummens många språk. Att förhålla sig till elevers språkbruk. Lund: Studentlitteratur.
McMahon, April, 1999: Understanding Language Change. Cambridge: Cambridge University Press.
Pettersson, Gertrud, 2005: Svenska språkets historia under sjuhundra år. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
Språk i Norden 2004. Oslo: Novus.
Språknormering – i tide og utide?, red. av Helge Omdal & Rune Røstad. Oslo: Novus forlag 2009.
Språkriktighetsboken. Utarbetad av Svenska språknämnden. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2005.
Teleman, Ulf, 1979: Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets. Malmö: Gleerups.
Teleman, Ulf, 1991: Lära svenska. Om språkbruk och modersmålsundervisning. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under 1600- och 1700-talen. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85.) Stockholm: Nordstedts Ordbok.
Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87.) Stockholm: Nordstedts Ordbok.
Vygotskij, Lev, 1934: Tänkande och språk. Uddevalla: Bokförlaget Daidalos AB. Översättning (1999) av Kajsa Öberg Lindsten.

Att hjälpa eller stjälpa?

Om lärarinteraktion och lärarstöd för skrivande i skolan

Av KAROLINA WIRDENÄS

Abstract

Wirdenäs, *Karolina*, karolina.wirdenas@su.se, Senior Lecturer, Department of Swedish and Bilingualism, Stockholm University, Sweden: "To help or to hinder: On teacher interaction and scaffolding in relation to writing development". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 59–84.

To assume that a classroom is a place for interaction and a multivoiced arena is neither new nor controversial. Today it is common that students are given more space on the conversational floor, in the name of democracy and dialogue-based pedagogy. However this does not mean that the teacher can abdicate from her or his responsibilities. On the contrary, a dialogical classroom requires highly skilled teachers who know how to lead the classroom interaction and classroom activities toward the necessary goals in a constructive way. This article shows how important it is for a (high school) teacher to make conscious verbal choices in the interaction with students in order to give them the best and most solid support during a writing project.

The framework in this article is interactional analysis (activity analysis, CA, text analysis) from a sociocultural perspective. The analysis is carried out as a close study of the interaction during a video-recorded writing project in a Swedish classroom.

Keywords: writing development, classroom interaction, oral language education, teacher interaction, interactional sociolinguistics, conversation analysis, Swedish.

Det är en svår balansakt lärare utför när de ska planera för lagom mycket stöd i skrivundervisningen. Syftet med denna artikel är att visa hur viktigt det är att lärare under denna balansakt är medvetna om sina språkliga val och vilka konsekvenser valen kan få för eleverna. Föremål för studien är en lärare i årskurs 7 och hans muntliga och skriftliga instruktioner inför en skrivuppgift i skolämnet svenska. Lärarens planering är rik på idéer och goda föresatser, men genomförandet väcker många frågor. I artikeln diskuteras hinder och möjligheter för utvecklande skrivundervisning.

1. Bakgrund

Studien av instruktioner i skrivundervisning är genomförd inom forskningsprojektet »Text och kunskapsutveckling i skolan».[1] Under projektet följdes tre lärare som arbetade med skolämnet svenska. Två av dem var verksamma på gymnasiet och en i årskurs 7. Det är alltså den senare lärarens undervisning som är föremålet för denna studie. Tre skrivundervisningsupplägg med honom och hans klasser dokumenterades, och det är det tredje och avslutande som analyseras här.

För analysen av undervisningsupplägget används verksamhetsanalytiska (Linell 2011), interaktionsanalytiska (se t.ex. Linell 2011, Sahlström 2008) och några textanalytiska redskap (Holmberg & Karlsson 2006). Sammantaget ger perspektiven möjlighet att undersöka undervisningen på två olika språkliga nivåer. På en övergripande makronivå bidrar verksamhetsanalysen med ett ramverk utifrån vilket man kan man betrakta det som sker i klassrummet som en etablerad verksamhet, knuten till t.ex. plats, tid och aktivitet, med deltagare i vissa roller (se *Avgränsning* hos Linell 2011 kap. 8). Inom ramen för verksamheten pågår återkommande praktiker som helklassdiskussion, smågruppssamtal osv. som är avgränsade och igenkännbara aktiviteter. I dessa deltar läraren och eleverna gemensamt (se *Omgivning* hos Linell 2011 kap. 8).

På en mikronivå kan man studera hur läraren projicerar *kommunikativa projekt* (se *Lokala kommunikativa projekt* hos Linell 2011 s. 98) som eleverna kan välja att delta i genom olika sorters respons.[2] Den interaktionella analysen ger också resurser för att studera interaktion på en detaljnivå och ur ett deltagarperspektiv (se *Iscensättande* hos Linell 2011 kap. 8). Turtagningssystem, frågekonstruktioner, stil och grad av formalitet är exempel på företeelser som är relevanta att studera ur ett sådant perspektiv.

När det gäller textanalys används den modell för beskrivning av modalitet som finns i systemisk funktionell grammatik (SFG, Halliday 2004 s. 146–150 och Holmberg & Karlsson 2006 s. 58–72). Inom SFG betonas de systematiska val av möjliga språkliga resurser som skapar betydelse i språket. Artikeln visar analyser av sådana språkliga val som läraren gör i sina muntliga och skriftiga instruktioner (eller m.a.o. de kommunikativa projekt som han initierar genom

[1] Projektet startade 2007 och har pågått till och med 2012 (projektet förlängdes p.g.a. föräldraledigheter). I projektet ingick Per Ledin, Per Holmberg, Karolina Wirdenäs och Daroon Yasson och det finansierades av VR.

[2] Det pågår vanligtvis i klassrum även parallella projekt eleverna emellan som inte är en del av den lärarorganiserade verksamheten (Sahlström 2008). Sådana projekt berörs emellertid inte här.

instruktionerna). Vi kan också se vilka konsekvenser de får i elevernas responser (dvs. i texterna).

Något som vi betonat i forskningsprojektet är betydelsen av samtal som stöd för skrivutveckling (se Holmberg & Wirdenäs 2010, jfr cirkelmodellens första och andra fas hos t.ex. Gibbons 2006 kap. 4). Vi menar att olika sorters samtal under arbetets gång ger ett mångsidigt och varierat stöd. Vi har skilt på samtal som *förankrar* förståelsen av det eleverna ska skriva om (jfr *bygga upp kunskap om ämne* i cirkelmodellen hos t.ex. Gibbons 2006 s. 91–99), samtal om texter som *förebilder* för elevers skrivande (jfr *dekonstruktion* i cirkelmodellen hos t.ex. Gibbons 2006 s. 91–99) och samtal om texters *funktion*, dvs. om hur texten fungerar i sitt sammanhang (jfr *innehåll*, *bruk* och *form* hos Ongstad 2005 s. 280).

Den lärare som följs i artikeln är van att arbeta med samtal som förankrar innehåll; eleverna skriver sällan något utan att ha bearbetat ett innehåll först. I samarbete med forskningsprojektet provar läraren förebildssamtal under två undervisningsupplägg och även samtal om funktion vid det sista och avslutande undervisningsupplägget. I det använder sig alltså läraren både av sin tidigare undervisningserfarenhet och av nyvunna insikter och idéer.

Eftersom undersökningen har en tydlig interaktionell karaktär, ansluter den sig till ett sociokulturellt perspektiv på lärande och skrivutveckling, vilket har fokus på språk, interaktion och samtal som bärare av lärande och undervisning (Vygotskij 1978, Wertsch 1991 och Säljö 2010 [2000]). Det är i det språkliga samspelet mellan lärare och elev som vi studerar möjligheter för elevernas lärande.

Materialet som ligger till grund för undersökningen består av videoinspelningar och elevtexter. Samtal med läraren om hans val och genomförande har pågått parallellt med undervisningen. Inspelningen gjordes vid tre tillfällen: 2 x 120 min och 1 x 40 min. I materialet ingår också fältanteckningar, anteckningar efter lärarsamtal samt transkriptioner. Elevtexterna består av 35 slutversioner av ett brev.

Läraren har tagit del av och diskuterat videomaterialet. Samtalen ledde dels till att han fick kunskaper och insikter om samspelet under lektionerna (se Wirdenäs u.u. som diskuterar lärarens interaktionella mönster i helklassdiskussioner), dels till att han kom att prova undervisningsformer som var nya för honom.

2. Problem i undervisningen

Det är ett komplext och långt undervisningsupplägg som läraren och eleverna genomför (se tablå 1 och 2), men den huvudsakliga skrivuppgiften som klassen jobbar med är av ett enklare slag, nämligen ett personligt brev. Innehållsmässigt ska brevet utgå från en bok som alla läst. Det visar sig emellertid vara en uppgift som ställer till en del bekymmer för både läraren och eleverna. Läraren har en lång och omfattande plan för arbetet med flera olika sorters stöd för elevernas lärande. Trots den noggranna planen och de goda föresatserna uppstår en hel del problem under upplägget. De visar sig dels i klassrummet, dels i de utkast som eleverna skriver. Nedan följer en beskrivning av problemen och de analyseras sedan ur tre olika perspektiv med hjälp av verksamhetsanalys, interaktionell analys och textanalys.

1) Problem som visar sig i klassrummet

Läraren ger en ganska lång introduktion till uppgiften med både muntligt och skriftligt stöd. När det är dags för eleverna att börja skriva visar det sig dock att 12 av 20 elever behöver omedelbar individuell hjälp för att kunna komma igång med uppgiften. Det är visserligen vanligt att elever behöver hjälp även om de just fått en instruktion och att elever har svårt att komma igång med en uppgift, men i detta fall är behovet av extra stöd från läraren anmärkningsvärt stort. Lärarens instruktioner i helklass var uppenbarligen inte tillräckliga och han får i stället hjälpa eleverna individuellt eller i mindre grupper efter genomgången. Det tar så mycket tid för läraren att ge de individuella instruktionerna att det vid första skrivtillfällets avslutning finns elever som först då fått tillräckligt med hjälp för att kunna börja skriva. De elever som får vänta länge har svårt att göra bruk av tiden som går. Både lärare och elever förlorar här tid som kunde ha använts till skrivande och respons. Lektionerna ägnas åt att förstå de grundläggande kraven för uppgiften i stället för att ge tid till att utveckla brevgenren. Med andra ord blir verksamheten inte den lärsituation som den har potential att vara.

2) Problem som visar sig i texterna

När eleverna väl har kommit igång med skrivandet kan läraren i deras första utkast se att texterna inte utformats på det sätt som han stipulerat. En elev visar stolt sin lärare utkastet nedan och konstaterar: »min är bäst i världen så är det bara» (se även exempel 10):

Exempel 1. Elevtext, utkast 1.

> Hur kunde du bara gå å ragga upp någon jävla tysk snubbe. Hans-Peter kan ta sig. Just nu är jag bara jävligt besviken på dig. IDIOT tror du jag inte fattar. tror du att han är kär i dig? Han dra å göra dig med barn du är bortglömd!! Anka, det är vad du är ful!!! [sic!]

Brevet som eleven har skrivit är en form av utskällning (det förekommer starka känslor i boken som eleverna har läst). När det gäller formen på brevet saknar det obligatoriska delar och innehållsmässigt saknas av läraren efterfrågad explicit anknytning till en skönlitterär bok. Det bekymrar inte eleven. Flera av utkasten har liknande brister i relation till målet, vilket leder till att många av eleverna får skriva om sina texter helt eftersom de gjort tolkningar av instruktionen som visar sig vara omöjliga. Läraren känner sig därför nödgad att inleda följande lektion med ytterligare en genomgång. Därmed krävs ännu mera tid av lektionerna och läraren för att eleverna ska få tillräckligt med stöd för nå målet. En översiktlig studie av texterna (se 3.1) visar dock att det ändå är fler elever som får en genremiss än en genreträff även i sin slutversion.

Problemen analyseras utifrån tre teman: 1) undervisningsupplägget och undervisningskontexten, 2) lärarens skriftliga instruktioner (instruktion och modelltext) och 3) samspelet mellan undervisningsupplägg och skriftliga såväl som muntliga instruktioner. Analyserna visar potentiella samband mellan problemen å ena sidan och å andra sidan lärarens undervisning, de aktiviteter som han projicerar (Linell 2011), och elevernas sätt att reagera på lärarens projekt.

2.1 Analys av problemen utifrån undervisningsupplägget och undervisningskontexten

Det aktuella undervisningsupplägget inleds med en längre period (ca sex veckor) av läsning av en ungdomsbok (*Hjärtans fröjd* av Per Nilsson, 2007). Detta stöds av diskussioner och samtal om tolkning av texten samt av att eleverna skriver läsloggar. När boken är utläst organiserar läraren en mer omfattande diskussion där det är meningen att eleverna själva ska kunna relevantgöra aspekter av bokens handling och karaktärer (här ingår det också övning i att samtala och lyssna). Hela upplägget avslutas med en skrivuppgift, brevet, som är förankrad i vad eleverna läst och där eleverna själva kan välja att från boken lyfta fram karaktärer eller händelser som de upplevt som relevanta eller intressanta (se *ownership*, Langer & Appelbee 1986). Enligt lärarens instruktion är anknytningen till boken nödvändig. Olika former av skriftlig kommunikation

och brevet som kommunikationsform specifikt tas upp i en diskussion om skrivna texters funktion. När eleverna sedan ska skriva sina brev ger läraren stöd och hjälp för formen genom att gå igenom en modelltext och att undervisa om genren (dvs. stöd i och för skrivandet). Eleverna skriver två utkast och får först kamratrespons och därefter lärarrespons. Undervisningsupplägget, som i sin helhet pågår ca åtta veckor, kan kort sammanfattas enligt tablå 1:

Tablå 1. Övergripande undervisningsupplägg.

Läs-, samtals- och skrivundervisning kring ungdomsboken »Hjärtans fröjd» av Per Nilsson, åk 7

1. Läsning av ungdomsbok, högt i klassrum och läsläxa: läslogg skrivs efter varje skrivtillfälle och lästillfällena i klassrummen inleds med diskussioner utifrån elevernas kommentarer i läslogg

2. Avslutande samtal om boken i grupp och i helklass: övning i att samtala och diskutera

3. Avslutande skrivuppgift om boken: övning i att skriva ett brev med utgångspunkt i bokens innehåll

Undervisningsupplägget är på grund av den gemensamma läsningen av boken utsträckt i tid. Det övar kontinuerligt och parallellt olika språkförmågor – läsning, skrivande och samtalande. Inledningsvis rör klassrumssamtalen boken man läst och tolkningar av den, dvs. samtal som förankrar ett innehåll (se Wirdenäs u.u.). I den avslutande, tredje delen handlar klassrumssamtalen om förebild (hur texten som eleverna ska skriva ser ut) och i någon mån om varför man skriver brev (samtal om funktion).

Alla tre delarna av undervisningsupplägget omfattar flera steg. Den tredje, skrivfokuserande, delen av upplägget blev i praktiken organiserad enligt nedan (se tablå 2, A–G). Steg F var inte planerat men tillkom, medan H–I fick utgå på grund av tidsbrist och på grund av att de skulle innebära så komplexa skrivsituationer att läraren avstod från att gå vidare. Stegen är klustrade lektionsvis:

Tablå 2. Undervisningssteg för del 3 av undervisningsupplägget.

A: Genomgång av uppgiften och vad ett brev är – samtal om funktion och förebild
B: Diskussion om att kommunicera i skrift parvis och i helklass – samtal om funktion
C: Repetition av uppgiften
D: Repetition av uppgiften, fortsatt genomgång av brevet, genomgång av modelltext – samtal om förebild

E: Elever skriver första utkastet, elevrespons
F: Repetition av vad brev är och hur uppgiften ska förhålla sig till boken, utbyggd modelltext – samtal om förebild
G: Elever skriver första/andra utkastet (ev. elevrespons)
H: (Planerat men ej genomfört: Brevet skickas till klasskompis)
I: (Planerat men ej genomfört: Det mottagna brevet besvaras och skickas tillbaka)

Det som sker i klassrummet skulle med Linells (2011 kap. 8–10) terminologi kunna kallas en verksamhetstyp. Det finns specifika ramar när det gäller:

– utsträckning i tid: schemat (två dubbeltimmar och ett enkelt lektionspass)
– rum: klassrummet (alltid samma för svensklektionerna)
– deltagarroller: lärare och elever
– mål: styrdokument (övergripande), undervisningsuppläggets mål (mellannivå) och iscensättning av de kommunikativa projekten som läraren tar initiativ till (detaljnivå).

I undervisningssituationen använder läraren sig av återkommande klassrumspraktiker. De mest centrala praktikerna här är: högläsning i klassrummet, skrivande av läslogg, instruktioner, lärarledd helklassdiskussion, lärarorganiserade par- och gruppsamtal och kamratrespons. Dessa har eleverna mött i tidigare undervisningsupplägg och de utgör tydligt urskiljbara delar av verksamheten i klassrummet.

Upplägget med kombinationen av olika praktiker är medvetet och explicit. Det innehåller stora inslag av stöd och är varierat, vilket gör att det borde ha god potential för att utveckla elevernas skrivande (jfr Woods, Bruners & Ross 1976; Langer & Applebee 1986). Läraren delar inte ut planen med de explicita målen som tas upp inledningsvis utan visar den enbart. Eleverna påminns om upplägget inför slutdiskussionen av boken (se 2 i tablå 1) och inför brevskrivandet (se 3 i tablå 1).

Skrivuppgiften är dessutom komplex på det viset att den innehåller flera steg som är beroende av varandra. Det innebär att varje enskild elev behöver klara varje steg för att få den kunskap och kompetens med sig som krävs för det följande steget. Det är till exempel helt nödvändigt att de har läst och förstått boken. De kan annars varken delta i diskussionerna av boken eller skriva ett brev med utgångspunkt i boken och dess karaktärer. Under helklassdiskussionen av boken finns det indikationer på att flera av eleverna inte förstått bokens handling (se Wirdenäs u.u. som diskuterar samtalen om boken). Eleverna för vid flera tillfällen diskussionen till handlingsorienterade frågor där de reder ut

vad som egentligen händer i boken. Lärarens plan förutsätter dock att eleverna redan hade denna förståelse med sig in i diskussionerna. Eleverna har förvisso skrivit läslogg efter varje lästillfälle under de första veckorna (se 1 i tablå 1), men de kan där välja att ta upp vad de vill och verkar då ha kunnat ge sken av att de hänger med genom att skriva om sådant som de förstått någorlunda medan det andra förblir otydligt för dem. Samtalen som pågår kring läsandet förankrar visserligen successivt innehållet och när eleverna ska skriva brev så har förståelsen av boken blivit bättre, men en del av eleverna är fortfarande osäkra. Det visar sig när läraren ger dem akut individuell hjälp efter genomgång och instruktion, då det är dags att sätta igång att skriva.

Brevet som eleverna skriver ska, som nämnts, ha en av karaktärerna i boken som avsändare och innehållet ska vara relaterat till något som verkligen sker i boken. Att sätta sig in i en karaktärs situation kräver god förtrogenhet med boken och möjliga tolkningar av den. Det fordras att eleverna kommer ihåg vad som händer i boken (den finns tillgänglig för dem i klassrummet), liksom tillräckligt med engagemang i och intresse för boken och karaktärerna. Det behövs också, liksom för de flesta uppgifter, föreställningsförmåga och empati. Eleverna ska sedan också förstå lärarens instruktion. Funktionen hos ett privatbrev diskuteras kort. Detta avslutar det första passet om brevet (se A–C i tablå 2). Vid det följande tillfället visar läraren och går igenom en modelltext i form av en inledning och en avslutning på ett brev. Han talar också om hur brevet ska organiseras och anknytas till boken (se D–E i tablå 2). Här finns alltså krav på både form (med sikte på en genreträff) och innehåll, som redovisar boken på ett korrekt sätt. Det verkar vara lika viktigt att få en genreträff som att eleverna ska redovisa sin förståelse av boken genom brevet. Eleverna ska därmed samtidigt uppfylla två mål som verkar ha likvärdig status.

2.2 Analys av problemen utifrån den skriftliga instruktionen och modelltexten

Elevernas skrivuppgift har beskrivits översiktligt ovan; nedan följer en genomgång av den instruktion för brevskrivning som eleverna får skriftligt. Läraren visar instruktionen på overhead för eleverna (texten delas inte heller i detta fall ut till eleverna) samtidigt som han går igenom den muntligt (se 2.3). Instruktionen är uppdelad i tre stycken. Det första tar upp brevgrenrens struktur och utformning, det andra kommunikationssituationen och det tredje innehåll i privatbrev.

Exempel 2. Skriftliga instruktioner.

> **Typiska drag för ett brev**
>
> Ett brev behöver vara olika ordnat beroende på vem man skriver till. Om du känner den du skriver till, måste det kanske inte vara lika bra ordning på brevet som om du skriver till en som du inte känner. Datum och plats, liksom en hälsning i början och slutet är ändå alltid bra att ha med.
> Brev är ett slags samtal, ett tyst. Man pratar – men bara en i taget – och båda hinner tänka efter och föra sin tankegång till slut. Ändå vet jag att det finns en särskild person som kan svara just på mina tankar. Det är någon som bara lyssnar på mig. Om den personen sen svarar, har han eller hon ägnat en lång stund åt bara mig medan brevet skrivs.
> Brev kan innehålla vad som helst, men ofta handlar det om det närmaste – människor, händelser, tankar och känslor.

När det gäller strukturen och utformningen av brevet är det först graden av ordning som tas upp (mer ordning till okända än till kända). Vad det är som ska ordnas eller hur framgår inte tydligt av den skriftliga instruktionen. Att det kan finnas ett brevhuvud med information om datum och plats och hälsningsfraser i början och slutet är det enda som tas upp. Denna korta information berör mottagaranpassning (ordningen på brevet är avhängig den som det är avsett för) och den tar upp tydliga tecken som brevet bär. Den kommunikationssituation som antyds beskriver ett utbyte mellan vänner eller bekanta.

Att läraren använder ordet »ordning» är typiskt för hans undervisning. Grammatiska, retoriska eller textanalytiska begrepp används sällan under lärarens lektioner. När han talar om text så är det med vardagsspråklig vokabulär utan specifikt metaspråk.

I en skriftlig instruktion (och i vissa formella talspråkliga sammanhang) är det grammatiskt typiskt med modalitet med hög grad av förpliktelse, dvs. tydliga uppmaningar som anvisar tillvägagångssätt. En kronologisk lista med steg som ska följas för att nå önskat resultat är också förväntat (Holmberg & Wirdenäs 2005). I lärarens skriftliga instruktion (exempel 2) är dock uppmaningarna garderade och uttryckta med lägre grad av förpliktelse:

> 1) Ett brev **behöver** vara olika ordnat beroende på vem man skriver till. 2) Om du känner den du skriver till, **måste det kanske** inte vara lika bra ordning på brevet som om du skriver till en som du inte känner. 3) Datum och plats, liksom en hälsning i början och slutet **är ändå alltid bra att ha med**. [min fetstil]

I den första meningen används »behöver», som skulle kunna sägas ha hög grad av förpliktelse, men eftersom den ordning som föreskrivs sedan inte följer (annat än att den ska vara anpassad efter mottagaren) blir kravet på texten otydligt.

Det finns med andra ord ingen uppmaning att följa. Den andra meningen garderas av ett »kanske» och den är dessutom negerad »måste kanske inte» vilket sammantaget knappast signalerar nödvändighet på ett tydligt sätt. Den tredje meningens »är ändå bra att ha med» ger snarast intrycket av att brevhuvud och hälsningsfraser är optionellt (vilket inte är avsikten). Någon lista med tillvägagångssätt finns inte med här. Oprecisa och garderade formuleringar av detta slag förekommer vanligtvis i vardagligt talspråk, då direkta uppmaningar kan uppfattas som ohövligt eller som tecken på stark asymmetri deltagare emellan. Konsekvensen av lärarens språkliga val i skrift blir dock att det är fullt möjligt för eleverna att tolka instruktionen enbart som ett förslag på hur brevet ska utformas.

Mer stöd för att skriva brevet kommer i modelltexten som läraren går igenom vid det följande tillfället (se D–E i tablå 2):

Exempel 3. Modelltext 1.

> Bäste Hans-Peter!   Göteborg 16/11 2008
> Jag är medveten om att du kanske inte förstår allt jag skriver eftersom du inte varit i Sverige så många gånger, men jag räknar med att Ann-Katrin kan översätta det som blir svårt för dig att förstå. Jag skriver framför allt för att be om ursäkt för mitt märkliga beteende i samband med att vi sågs vid biobesöket i somras. Jag skriver också för att förklara lite vad jag och Ann-Katrin gått igenom den senaste tiden. Min förhoppning är då att du kanske förstår lite bättre varför jag uppträdde så besynnerligt …
>
> Med vänlig hälsning!
> Erik

Modellen inleds med en hälsningsfras: »Bäste Hans-Peter!». Tilltalet »Bäste» torde vara tämligen främmande för eleverna; det signalerar både hög grad av formalitet och ålderdomlighet och ett språkbuk som är långt ifrån eleverna i åk 7. Även avslutningsfrasen är av ett slag som förekommer framför allt i formella sammanhang. Instruktionen växlar mellan att sikta på brev i allmänhet, på privata brev och på mer formella brev. Läraren kommenterar inte skillnaden mellan dessa. I modellbrevet finns också ett förslag på inledning som innehåller en bakgrund till att brevet skrivits.

Ett av lärarens mål är ju att eleverna ska lära sig brevgenren. I lärarens skriftliga instruktion finns dock några punkter som troligtvis bidrar till det varierade utfallet i relation till genreträffen. När läraren skriver att brevet ska vara ordnat och att det kan vara det i högre eller lägre grad, får eleverna inte något stöd för

vad ordet »ordning» skulle kunna betyda. Inte heller modellbrevet kan ge stöd för detta eftersom det bara innehåller en inledning (i detta fall en bakgrund till brevets tillkomst av förklarande karaktär). Läraren bygger visserligen ut modellen senare, men i det fallet tillkommer enbart ett återberättande stycke. Eleverna får alltså aldrig se organisationen i ett helt brev.

Men undervisningen är inte enbart skriftlig utan lärarens muntliga instruktion bidrar i minst lika stor utsträckning till undervisningen.

2.3 Analys av problemen utifrån samspelet mellan skriftliga och muntliga instruktioner och undervisningsupplägg

I detta avsnitt kopplas upplägget ihop med de skriftliga instruktionerna och lärarens muntliga instruktion och interaktion.

Klassrumsinteraktion kan betraktas som en form av institutionellt samtal, där professionell (lärare) möter lekman (elev) och där man gemensamt deltar i verksamheter, praktiker och kommunikativa projekt som drivs av muntlig och skriftlig interaktionen mellan deltagarna (Linell 2011). Som samtal är de möjliga att studera utifrån samtalsanalytiska utgångspunkter (Schegloff 2007), vilket också görs i många undersökningar (se t.ex. Sahlström 2008, Melander & Sahlström 2010, Liljestrand 2002). I detta avsnitt är det dels relationen mellan skrivna och talade instruktioner, dels lärarens samtalsstil och användning av vardagsspråkliga drag som relevantgörs.

Läraren har under genomgången av uppgiften en dominerande roll och asymmetrin i klassrummet är tydlig. Det jag analyserar kan benämnas som *plenarundervisning* (se Sahlström 2008). Denna klassrumspraktik är huvudsakligen monologisk; läraren förklarar och beskriver och eleverna lyssnar, men inbjuds här explicit även att ställa frågor. Lärarens instruktion syftar till att uppmana eleverna att handla på ett visst sätt, dvs. att skriva en text inom givna ramar. Asymmetrin i situationen blir tydlig med läraren i rollen som initiativtagare och eleverna med begränsade möjligheter att påverka situationen. Denna rollfördelning menar jag är oundviklig i ett klassrum, även om den kritiseras för bristande dialogicitet och elevperspektiv (se t.ex. Dysthe kap. 6). Läraren har alltid ansvar för den organiserade undervisningen, även under andra mer dialogorienterade undervisningsformer.

Under lärarens genomgång pågår ett tydligt samspel mellan lärarens tal och hans skrift. Han lägger på sin brevinstruktion på overhead och läser högt. Därefter ger han muntliga kommentarer och instruktioner.

Exempel 4. Läraren går igenom instruktionen.[3]

> *Ett brev- ett brev behöver vara olika* ordnat *beroende på vem man skriver till. Om du känner den du skriver till, måste det kanske inte vara lika bra ordning på brevet som om du skriver till en som du inte känner* ja som du vet de kan ((läraren säger åt en elev som inte är tyst)) eh du vet ju att eh om du skriver till nån- om du till exempel ska söka plats på gymnasiet eller skriver till (.) ska söka jobb så småningom då behöver det vara en annan ordning än om du skriver till en kamrat förstås va

Lärarens muntliga instruktion inleds med flera hänvisningar till gemensam förståelse av vikten av mottagaranpassning (»ja som du vet de kan eh du vet att eh om du skriver till nån om …», »förstås va») . Det finns dock inget i den lokala kontexten som antyder att detta är något som läraren och eleverna delar. Brevgenren är ny och tas upp med klassen för första gången, och eftersom detta är det första skrivundervisningsupplägget där läraren har textens funktion med som ett perspektiv så finns det inte heller när det gäller mottagaranpassning någon tidigare gemensam referensram som han kan hänvisa till.

När läraren instruerar eleverna i mottagaranpassning av breven ger han exempel på två mer formella sammanhang. Det första exemplet gäller ansökningar till gymnasiet och den andra en jobbansökan. Inget av fallen är dock aktuellt eller relevant för eleverna; man skriver inte ansökningar till gymnasiet och de är ännu för unga för att söka jobb. Skrivsituationerna är alltså inte bekanta för dem. När det gäller skillnaden på mottagaranpassningen får eleverna inte mer hjälp av den muntliga instruktionen än att »ordnat på olika sätt» omformuleras som »en annan ordning». Vad denna ordning syftar till förblir oklart.

Läraren förutsätter alltså förkunskaper som eleverna i många fall troligtvis inte besitter och ger uttryck för att det borde vara välbekant för dem (»som du vet», »du vet ju», »förstås»). Modaliteten i de skrivna texterna innebär som vi sett ovan en låg grad av förpliktelse och det är samma lexikala uttryck för nödvändighet som återkommer i lärarens tal (»det behövs»). Det sker således inget förtydligande på denna punkt i den muntliga instruktionen heller.

Läraren kommenterar sedan det som ska finnas med i brevhuvud och i hälsningsfraser utifrån sin skriftliga instruktion.

[3] Här används en enkel men talspråksnära transkription där särskild betoning är markerad med fetstil, pauser markeras med (.), osäker transkription står inom parentes, ohörbart tal är markerat med X, avbrutet tal markeras med bindestreck och metakommentarer finns inom dubbla parenteser. När läraren läser upp skriven text är detta markerat med kursiv. Ev. namn är fingerade.

Exempel 5. Läraren går igenom instruktionen, fortsättning.

> *datum och plats, liksom en hälsning i början och slutet är al- al- ändå alltid bra att ha med* det är lite såhär så ordningssaker

Här kopplar läraren den introducerande ordningen till ord, datum och hälsningsfraser. I sitt yttrande använder han garderande uttryck som »lite såhär», »så» som tillsammans med »är alltid bra att ha med» bidrar till att förstärka intrycket av att det hela är förslag snarare än något nödvändigt.

Därefter tar läraren upp brevets kommunikationssituation och brevets innehåll:

Exempel 6. Läraren går igenom instruktionen, fortsättning II.

> *brev är en slags samtal, ett tyst* ((viskar)) tyst (.) *Man pratar – men bara en i taget – och båda hinner tänka efter och föra sin tankegång till slut*. (.) ja följ med här nu för jag kommer att fråga sen *Ändå vet jag att det finns* en *särskild person som kan svara just på mina tankar. Det är någon som bara lyssnar på* mig. *Om den personen sen svarar, har han eller hon ägnat en lång stund åt bara mig medan brevet skrivs*. (.) *Brev kan innehålla vad som helst, men oftast handlar det om det närmaste – människor, händelser, tankar och känslor* det är det som är (lite) typiskt för ett brev va en person pratar till **en** annan person oftast (.) (eller hur?) (.) å det är ofta personliga saker

Inte heller här utvecklas innehållet i instruktionen i någon högre grad. Läraren upprepar och sammanfattar snarare delar av instruktionen (rubriken »Typiska drag för brev» respektive att det är kommunikation mellan två personer och att det är personliga saker man skriver om).

Också här använder han sig av ett uttryck som förutsätter att eleverna håller med och delar lärarens kunskaper om brev (»eller hur?»). Normalt skulle man tänka sig turtillägget »eller hur?» som något som följer en värdering eller åsikt. I detta fall är det snarare ett konstaterande eller en beskrivning av hur ett brev är och det borde inte behöva följas av att läraren försäkrar sig om att eleverna håller med (snarare att de hänger med, och för att få en sådan försäkran så vore ett annat val av turtillägg lämpligare, ett som öppnar för att det läraren säger inte är självklart och givet utan något som han kan förklara närmare). Tillsammans med uttrycken för delad erfarenhet (exempel 4: »ja som du vet de kan eh du vet att eh om du skriver till nån om …», »förstås va») konstrueras en interaktionell kontext som eleverna har svårt att invända mot. Eftersom läraren med hjälp av dessa konstruktioner framställer det som beskrivs som sådant som eleverna borde veta och hålla med om, blir det åter svårt för eleverna att göra honom uppmärksam på att de inte känner till det han syftar på eller inte håller med.

Eleverna börjar dock inte skriva vid denna lektion utan genomgången av brev fortsätter med en inventering av skriftlig kommunikation utifrån elevernas erfarenheter, som huvudsakligen kommer att handla om vilka digitala forum och former som eleverna rör sig i. Efterföljande lektion (se D–E i tablå 2), då det är dags att börja skriva, inleds med att läraren går igenom modelltexten med eleverna. Texten har han formulerat själv efter uppgiftens specifika ramar. Han använder sig av samma metod som vid genomgången av brevets typiska drag. Texten visas på overhead och läraren läser högt och kommenterar:

Exempel 7. Läraren går igenom modelltexten.

> aja ((läser)) *Såhär kan ett brev börja å sluta. Bäste Hans-Peter!* å sen så skri- sen brukar man göra såhär att man skriver var man skriver ifrån å datum också bara för att när man får brevet ni vet det kan ta några dar eller en två tre dar så ser man när det var skrivet också (.) var å när

Modelltexten börjar med en kort kommentar som tar upp hur ett brev börjar och slutar och som anknyter till den instruktion som de fick vid den föregående lektionen. Angivelse av ort, datum och hälsningsfraser står i fetstil på lärarens overhead. Det ska signalera att det är viktiga delar. Men också vid denna genomgång blir instruktionen otydligt uttryckt. Lärarens säger: »sen brukar man göra såhär att man skriver var man skriver ifrån å datum också» och det är fortfarande fullt möjligt att tolka det som att man inte är förpliktigad att ha med dessa delar, även om de är frekventa. En kort förklaring till dateringen ges men inte till de övriga delarna.

Instruktionen fortsätter med att läraren läser sitt förslag på inledning till brevet och kommenterar det:

Exempel 8. Läraren går igenom modelltexten, fortsättning.

> ((läser)) *Jag är medveten om att du kanske inte förstår allt jag skriver eftersom du inte varit i Sverige så många gånger, men jag räknar med att Ann-Katrin kan översätta det som blir svårt för dig att förstå. Jag skriver framför allt för att be om ursäkt för mitt märkliga beteende i samband med att vi sågs vid biobesöket i somras. Jag skriver också för att förklara lite vad jag och Ann-Katrin gått igenom den senaste tiden. Min förhoppning är då att du kanske förstår lite bättre varför jag uppträdde så besynnerligt* å sen fortsätter det va sen börjar förklaringen såhär du jo såhär var det vi mmm sen berättar jag lite å sen avslutar jag lite med nånsånhära (.) hälsning

Lärarens brevinledning ger som nämnts ovan en bakgrund till att brevet skrivits, men textaktiviteten beskrivs inte. Däremot säger läraren att det sedan föl-

jer en förklaring och berättande, men han talar inte om precis vad det är som utgör förklaringen eller vad som skiljer förklaring från berättande. Han antyder att förklaringen skulle kunna börja med »du jo såhär var det vi mmmm» och att det som sedan ska följa är en berättelse. Läraren använder här snarare »förklaring» och »berättelse» i vardagsspråklig betydelse än som metaspråk för specifika aktiviteter i texten. Här kan man jämföra med det starka och styrande stödet i en genrepedagogisk introduktion där texten som ska skrivas modelleras fram mellan lärare och elev gemensamt innan eleverna får skriva själva (se t.ex. Gibbons 2006).

Också i detta exempel finns det flera talspråkliga uttryck som garderar, tonar ner eller gör lärarens instruktion ungefärlig: »sen berättar jag lite å sen avslutar jag lite med nånsånhära (.) hälsning». Det finns också ett kort tillägg som får en medhållssökande funktion som åberopar gemensam förståelse: »å sen fortsätter det va». Läraren fortsätter alltså i samma vardagsspråkliga stil.

Efter genomgången av modelltexten tar läraren upp frågan med eleverna om vilka hälsningsfraser som kan användas. Läraren riktar sig till hela gruppen och eleverna kan nominera sig själva som talare:

Exempel 9. Vad kan man skriva som hälsning?

L: ((fortsättning direkt från exempel 8 ovan)) finns det nåt annat sätt man kan skriva under med? (.) med vänlig hälsning kan man skriva nåt annat än det eller som du känner till?
E: hej då
L: hej då kan man kanske skriva
E: ha det bra
L: ha det bra ha det gott
E: MVH xxx ((otydligt vad eleven säger))
L: du men skriver man M V H såna här förkortningar hörrni då är det nån som man känner lite bättre de kanske- om Ann-Katrin skriver till han då kanske det är okej med M V H [sic!]
E: och om han skriver till henne
L: ja precis ni får försöka avgöra hur nära de känner varandra (.) ju ju mer okänd person man skriver till ju mer försiktig får man vara med språket såhär va (.) å ordentlig

I slutet av sekvensen finns något som påminner om en klassisk klassrumstruktur med ett initiativ från läraren i form av en fråga som han vet svaret på, respons från eleverna och en uppföljning eller bedömning av elevernas svar (“Initiative Response Evaluation/Follow Up”, se Mehan 1979; Sinclair & Coulthard 1976): »kan man skriva nåt annat än det eller som du känner till?». Han bekräftar, bedömer och modifierar elevernas förslag (»hej då kan man kanske

skriva» eller »ha det bra ha det gott») och modifierar ett av dem med ytterligare information.

Genomgången av modelltexten avslutas med en påminnelse om att skriva ordentligt (jfr »ordnat» ovan) om man inte känner den man skriver till: »ju ju mer okänd person man skriver till ju mer försiktig får man vara med språket såhär va (.) å ordentlig». Vad det innebär att man ska vara försiktig med språket eller vad som ska vara ordentligt utvecklas inte utöver de riktlinjer som just angivits. Här finns också ytterligare exempel på drag som vi sett ovan, med språkliga val som åberopar gemensam outtalad förståelse (»såhär va»).

2.4 Sammanfattning

Att de problem som presenterats inledningsvis uppstår är alltså inte så konstigt med tanke på utformningen av undervisningsupplägget, instruktionerna och interaktionen. Omständigheter som lägger hinder i vägen för läraren och eleverna kan sammanfattas i 5 punkter:

1. En komplex uppgift med delar som ger varandra sammanhang gör uppgiften svår, i synnerhet för elever som inte har klarat alla steg.
2. Flera mål står i förgrunden samtidigt och det gör uppgiften otydlig.
3. Läraren använder sig av vardagsspråklig vaghet, oprecis vokabulär och småord. Eleverna får en otydlig instruktion och större tolkningsutrymme än vad läraren avser. Det saknas precision och ett adekvat metaspråk för att läraren ska kunna förtydliga eller ange vad det egentligen är som avses.
4. Läraren använder sig av modalitet som signalerar låg grad av förpliktelse när hans förväntningar egentligen innebär hög grad av förpliktelse. Eftersom uppmaningar i vardagssammanhang kan uppfattas som ohövliga och i skolsammanhang som gammaldags och stränga passar det i ett interaktionsformat som ligger nära det vardagsspråkliga bra att tona ner uppmaningar. Konsekvensen blir dock att eleverna i många fall missuppfattar uppgiften.
5. Läraren använder ofta signaler för gemensam förståelse där den ännu rimligtvis inte kan finnas (möjligtvis hos vissa elever). Sådant som är svårt att förklara hoppas över och förutsätts vara gemensam förförståelse. Stödet byggs därmed på lösan sand och rör sig i en aktuell utvecklingszon som enbart är imaginär.

3. Lösningar på problemen

Problemen som uppstår i klassrummet är emellertid inte olösliga eller omöjliga att hantera. Läraren ser dem och fångar upp eleverna genom modifieringar av det planerade undervisningsupplägget. Analysen pekar också ut flera potentiella möjligheter, och både dessa och lärarens konkreta lösningar är vägar som torde vara relevanta att ta i beaktande för såväl lärarutbildare som andra lärare och blivande lärare.

3.1 Lärarens lösningar på problemen

Läraren inser att uppgiften blivit problematisk redan när eleverna ska börja skriva. Han hanterar situationen dels genom att ge eleverna mycket individuell hjälp under lektionerna, dels genom en extra genomgång och en utbyggd modelltext.

När läraren ger individuell hjälp och när han ger eleverna en extra genomgång inskärper han instruktionen. Det blir då tydligare vad som är hans obligatoriska förväntningar på breven. I exempel 10 kan man se hur läraren går till väga när han preciserar sin instruktion. Exemplet visar ett utbyte mellan läraren och eleven som skrivit det brev som citeras inledningsvis (som alltså saknar ort, datum, hälsningsfraser, tydlig anknytningen till boken, bakgrund, förklaring och berättelse, se exempel 1). Eleven har tagit fasta på sin erfarenhet av att man skriver brev när man är arg och upprörd över något och har något särskilt att säga (pappersbrev verkar för samtidens unga vara något markerat som man tar till i allvarliga situationer). Eleven är, som nämnts, mycket nöjd med den skriftliga utskällning som hon åstadkommit och hon är uppspelt över sin text. I denna sinnesstämning går hon till läraren för att visa upp utkastet. Läraren är emellertid inte lika nöjd och han får med sitt individuella stöd ge eleven hjälp med att nå målet:

Exempel 10. Läraren ger respons på första utkastet.

E: min är bäst i världen så är det bara
L: mhm fick du hybris
E: nej jag vart lite arg och fick lust å skriva ner en massa där man är XX
L: ((läser mumlande)) vem är det till?
E: de e Anka ((en person i boken))
L: så det kommer att stå här uppe? ((läraren pekar på brevhuvudet))
E: näe det står i slutet

L: ja men när man börjar skriva ett brev har man alltid såhär (namn) ((visar i luften))
E: nä det har man inte alls det
L: jo det har man visst det (.) visade jag på den här oh-bilden här
E: nä jag vill ha det sådär
L: nä du får inte ha det för då är det inget brev
E: det är visst ett brev (.) det står ju Ankan här
L: men du i ett brev ska dom där grejerna som jag visade finnas med det finns vissa grejer som ska finnas med för att det ska vara tydligt det kan man inte bestämma själv inte här i alla fall

Lärarens instruktion med låg grad av förpliktelse, garderingar och hänvisning till gemensam förförståelse av vad ett brev är har faktiskt möjliggjort en lösning som elevens, även om läraren inte är medveten om det. I stället för att acceptera elevens lösning väljer läraren att inskärpa sin instruktion, och modaliteten förändras tydligt till en hög grad av förpliktelse: »men du i ett brev ska dom där grejerna som jag visade finnas med det finns vissa grejer som ska finnas med för att det ska vara tydligt det kan man inte bestämma själv inte här i alla fall». Tolkningsutrymmet för eleven minimeras härmed. Läraren fortsätter sedan lektionen med att i efterhand ge mer styrande stöd av detta slag individuellt till eleverna som ber om hjälp eller visar sina utkast.

Ett vanligt sätt för läraren att hjälpa de elever som har svårt att komma igång med uppgiften är att utgå från en tankekarta där innehåll föreslås och struktureras. Genom den repeteras innehållet i boken och möjliga händelser att utgå ifrån när brevet ska skrivas, men genren har han inte någon lika tydlig metod för att hjälpa eleverna med.[4]

När läraren läst igenom de utkast han fått in, ser han att det kvarstår en hel del problem. Den tredje lektionen om brev (se F i tablå 2) börjar således med

[4] Läraren ger stöd för att komma ihåg innehållet i boken genom tankekarta:
L:. jag tycker det kan vara bra ibland att göra en sånhär tankekarta som du känner till va?
Elev: mm
L: så sen sätter jag ut idéerna som jag kommer på såhär och sen sätter jag ihop det till ett brev
Elev: mm
L: men du måste ju komma på nånting såhär vad tror du att han tänker nu efter allt det här som har hänt liksom å vad är det han minns och som han skulle vilja berätta för henne (.) om
Elev: mm (.) jag kan kolla i boken eller hur?
L: javisst har du den där
Elev: ja för jag läste hemma

Läraren påminner om de obligatoriska delarna av brevet:
L: kom ihåg å ha med domhär svarta grejerna som jag har här inledning plats datum å å å den här hälsningen härnere sen med lite avstånd

att läraren går igenom instruktionen och modelltexten på nytt. Språket i denna instruktion är inte artskilt ifrån den tidigare, men här finns fler modala konstruktioner med hög grad av förpliktelse och faktiska uttryck.

Exempel 11. Förtydligande av uppgiftsinstruktionen när det gäller förebild och form.

L: jag ska bara visa en sak innan vi fortsätter (.) ja- jag skumläste lite så här eller jag bläddrade igenom brevet utan att läsa så noggrant för å se om att allting finns med kom ihåg nu att kolla med instruktionen så att allting finns med som (liksom) ska finnas med i det här brevet (.) jag har skrivit några- några punkter för att du- ja bara som stöd (.) för att man ska begripa vad du har skrivit (.) sen så vill jag också- nu låter jag den här ligga på den här lektionen va jag vill att du ställer upp- liksom ställer upp brevet som ett brev ska ställas upp alltså när man skriver ett brev så börjar man med nån sånhära hälsning hej eller (.) kära eller vad det nu är nånting som passar till sammanhanget (.) hej Erik är bra jag har skrivit bästa för att jag vill ha liksom lite vänligare ton sådär (.) å jag känner inte honom så väl (.) å sen så brukar man skriva överst också såhär **var** man är nånstans när man skriver å datum (.) å det är bara för att man när man får brevet så så ser den ja aha han är i Stockholm å det var för tre dar sen okej då vet jag det ja (.) sen kommer brevet så här å sen kommer en hälsning på slutet man avslutar alltid liksom (.) med vänlig hälsning vad kan man skriva man kan skriva andra saker nån som har nåt annat förslag? (hur) kan man avsluta ett brev

Genomgången har plenarundervisningens karaktär (eleverna inbjuds inte att delta) och den inleds med en lista över det som måste finnas med i brevet: »kom ihåg nu att kolla med instruktionen så att allting finns med som (liksom) ska finnas med i det här brevet». Läraren använder konstruktioner med *ska* vilket minskar utrymmet för alternativa tolkningar. Läraren ber uttryckligen eleverna att skriva ett brev enligt förväntningarna (»jag vill att du ställer upp- liksom ställer upp brevet som ett brev ska ställas upp») och också detta ökar graden av förpliktelse. Instruktionen har nu en mer traditionell form. Detta tillsammans med lärarens vädjan torde göra instruktionen tydligare och därmed stödet starkare. Det blir samtidigt mer begränsande. Läraren går därefter igenom modelltexten:

Exempel 12. Förtydligande av uppgiftsinstruktionen.

L: (…) bara för å friska upp minnet (.) ha- asså (.) när man läser ditt brev (.) så **ska** man kunna känna igen sig i boken va det är viktigt (.) man ska kunna känna igen sig å (.) när jag läser ditt brev så ska jag kunna tänka såhär ja: (.) så här kan det faktiskt- så här skulle det kunna va (.) så här skulle nån av dom

> här kunna känna faktiskt å tänka (.) som är med i boken (.) så det ska kännas lite äkta men du har hittat på själva **vad** dom tänker och känner utifrån vad som står i

Modala hjälpverb som *ska*, fraser som *det är viktigt*, hävdande markörer (*faktiskt*) inskärper tonen också här. Dessa uttryck begränsar tolkningsutrymmet och ger ett tydligare stöd för att uppnå lärarens förväntningar på texten. Modellen som läraren använder vid denna lektion (se F i tablå 2) är utbyggd med ytterligare ett stycke (interaktionen finns inte återgiven här) som ger textexempel på vad som avses med förklaring och berättande. Den muntliga instruktionen ger dock inte mer stöd för detta.

Även om det snarare är en gradskillnad än en artskillnad i språket i instruktionerna verkar denna skillnad vara betydelsefull. Läraren får nu med sig åtminstone en del av klassen till det mål han satt upp. Slutversionen av breven från två parallella klasser visar att 13 av 35 inlämnade brev innehåller de föreskrivna dragen med ort, datum, hälsningsfras och avslutningsfras. Ytterligare 3 brev saknar ort och 2 saknar hälsnings- eller avslutningsfras. Övriga brev saknar mer än så. Det är alltså mindre än hälften av breven som innehåller de ganska enkla föreskrivna delarna.

Några andra iakttagelser man kan göra i breven är att det visar sig att tilltalet »Bästa!» (som läraren föreslår i sin modell) enbart finns i ett av breven, och det stora flertalet inleder med »Hej!» eller »Hej» + namn (24 Hej, 2 Tjena/tjoo). Några inleder med Kära (6 kära/älskade). »Med vänlig hälsning» använder 10 av eleverna som avslutning och de självvalda avslutningsfraserna varierar mer (t.ex. »Puss och kram» eller »//Namn»). De alternativa hälsningsfraserna kommer dels från elevernas egen erfarenhet av brev, dels från den muntliga genomgången (se exempel 9).

Om man bortser från lärarens önskemål om hur breven skulle bli, råder det dock ingen tvekan om att eleverna har skrivit just brev, men eleverna använder egna erfarenheter för att forma dem. Även om privatbrev skrivna på papper inte är den normala kommunikationsformen för unga idag, så har flera av eleverna kunskap om vad som brukar finnas med i ett brev. Till exempel inleder 7 elever brevet med en fråga som förhör sig om mottagarens tillstånd (»Hur är läget?») och 6 lägger till ett post scriptum (PS). I diskussionen om brevs funktion framkommer det dessutom att eleverna uppfattar privatbrev på papper som något som signalerar hög grad av allvar. Utskällningar, självmordsbrev och kärleksbrev finns t.ex. med bland elevernas brev (vilket också kan kopplas till den bok de läst där det finns stor frustration, självmordstankar och en ung mans första kärlek). Mer vardaglig kommunikation sköts enligt eleverna med digitala medier eller SMS.

För många elever är också skolramen tydlig i uppgiften. 18 av 35 ger brevet en extra uppgiftsrubrik (»Brevet!» t.ex.). Alla skriver också sina egna namn på brevet och vilket utkast de lämnat in. Detta är skolpraktiker som troligtvis kommer till bruk oavsett vilken uppgift man utför (och det ligger dessutom definitivt i lärarens intresse att veta vem som har skrivit respektive brev och i vilken utsträckning eleverna har hunnit bearbeta dem). Elevernas inlevelse i boken och karaktärerna sätts så att säga in i skolans ramar.

3.2 Potentiella lösningar

Lärarens sätt att lösa problemen ger eleverna ett visst stöd, men många missar alltså ändå målet. För att komma tillrätta med de fem hinder som identifierats (se 2.4) kan man tänka sig fler eller andra vägar för att nå längre.

3.2.1 Komplex uppgift

Man kan konstatera att ett långt och komplext undervisningsupplägg med flera mål i förgrunden och steg som ger varandra meningsfulla sammanhang kräver en hel del av en lärare om han eller hon vill undvika att eleverna ska tappa siktet och sammanhanget. Med ett upplägg som det aktuella behöver läraren ge ett starkt och tydligt stöd till eleverna för att de ska nå fram till målen. Eftersom delarna hänger ihop är det nödvändigt för läraren att få alla elever med sig i alla steg och hela vägen fram. Eleverna måste vara noga med att göra och förstå alla moment, eftersom de annars saknar nödvändig kunskap för att uppnå de uppställda målen.

Meningsfulla sammanhang för skrivande inom och utanför skolans ramar förespråkas ofta som värdefulla för elevers skrivutveckling. Det är de säkert på många sätt, men som lärare bör man vara medveten om att det kan ge stöd för vissa sidor av skrivandet samtidigt som det gör andra sidor svårare (se även Holmberg 2009 angående komplikationer för elever som skriver i meningsfulla sammanhang). I det aktuella fallet har kanske komplexitetsgraden blivit så hög när eleverna närmar sig avslutningen på undervisningsupplägget att de upplever det som alltför tungt att revidera skrivuppgifter efter de mer tydliga ramar som läraren preciserar i sin andra genomgång av uppgiften. För att få en genreträff skulle det för en del krävas att de både läste om boken för att få en tillräcklig förståelse av innehållet och att de skrev ett brev med ny form och nytt innehåll. Det skulle kräva mer tid än vad som medges och mer arbete än vad som kan vara rimligt för eleverna att lägga ner på uppgiften. För att undvika

detta är det alltså viktigt att vara tydlig med nödvändiga krav och ramar från början, om man har specifika mål som man vill att eleverna ska nå. Läraren låter inte eleverna behålla undervisningsupplägget under arbetet utan återkommer i stället som nämnts till det vid ett par tillfällen. Att ge eleverna tillgång till planen skulle bidra till tydligenheten.

Man kan också tänka sig att de meningsfulla sammanhangen görs mer konkreta med en reell mottagare som ska läsa och förstå brevet. Detta var planerat men klassen hann inte med det och det gjorde uppgiften så avancerad att många elever verkade ha svårt att förstå hur det skulle gå till. Ett annat sätt hade varit att starta med en verklig mottagare[5] och att hela brevuppgiften byggts upp kring den (att skriva ett brev till en annan klass om boken t.ex. och att formulera det utifrån en reell kommunikationssituation).

3.2.2 Flera mål i förgrunden

Att lära sig en genre samtidigt som man redovisar innehållet i en bok på ett relevant och engagerat sätt – att ha två mål samtidigt – ställer till problem i det analyserade materialet. För att underlätta för eleverna skulle kanske ett mål i taget behövt vara i förgrunden, medan det andra för tillfället hamnar i bakgrunden. Man kan likna uppgiften vid en scen där föreställningen blir oklar om alla gestalter och intriger ska vara i förgrunden hela tiden. Kanske skulle det i undervisningsupplägget ha underlättat om valet av en karaktär och händelser från boken kunnat föregå skrivuppgiften så att eleverna hade en idé om innehållet när de ska ta sig an en ny form av skrivande. Introduktionen av en ny genre kunde också ha skett utan så specifika krav på innehållet, om man velat ställa betydelsen av genreträffen i förgrunden. Problem med flera mål och glidning mellan mål är något som vi funnit också i andra skrivundervisningsupplägg i projektet (se Holmberg u.u.).

Vidare hade modelltexten, som eleverna ska modellera sina egna texter efter, kunnat vara ett tydligare stöd för eleverna om de fått se på och gå igenom ett helt brev. Läraren undviker dock detta för att han inte vill styra eller påverka elevernas fantasi när de ska utforma sina egna brev. Att hitta en balans mellan att ge för mycket stöd och för lite stöd är givetvis inte enkelt, men här hamnar läraren helt klart i situationen med för lite stöd och styrning.

[5] Fördelen med en litterär eller fiktiv karaktär som avsändare och mottagare är att eleverna inte behöver skriva självutlämnande i en uppgift som ett personligt brev, vilket annars är det normala för genren. Läraren säger under samarbetet flera gånger att han inte vill ha uppgifter där eleverna utlämnar sig själva. Man hade också kunnat kringgå detta genom att välja en annan genre.

3.2.3 Vardagsspråklig vaghet och modalitet med låg grad av förpliktelse

Analysen visar att lärarens vardagsspråkliga val får negativa konsekvenser för eleverna och deras skrivande. Lärarens undervisningsstil är tydligt vardaglig och ogarderade uppmaningar, metaspråk eller fackspråklig specifik terminologi ligger långt ifrån hans vardagsspråk. Avsaknad av metaspråk för samtal om texter är något som vi har sett på fler håll och i andra sammanhang inom projektet och som vi menar är ett vanligt problem i skolan (se även Holmberg u.u.).

Om man med sina språkliga val ger sina elever så öppna ramar (medvetet eller omedvetet) så kommer eleverna att tolka och genomföra uppgiften på olika sätt. En undervisningsstil som (omedvetet) öppnar för elevernas fria tolkningar, men med ett mål som siktar på något specifikt, är en mindre lyckad kombination. Det är som om läraren blandat två modeller (se även Holmberg u.u. för en diskussion av detta problem). Varierade undervisningsformer brukar förespråkas, men för att få så god utvecklingspotential som möjligt bör formerna kombineras på ett konstruktivt och medvetet sätt. I undervisningen finns dels en modell från en mer kreativ diskurs (se Ivanič 2004) där eleverna utifrån sina erfarenheter och minnen av boken potentiellt skulle kunnat skriva ett brev vilket som helst och som läraren skulle kunnat ge individuellt stöd för att utveckla. Breven kunde då blivit mycket olika och utvecklat elevernas skrivande på helt skilda, men individanpassade sätt utan någon särskild genreträff som mål. Dels siktas en modell där ett tydligt arbete med samtal som förankrar ett innehåll föregår, där brevs funktion diskuteras, där förebilder beskrivs, diskuteras och modelleras och där det finns tydliga ramar och mål för hur elevernas texter ska bli (genrediskurs, se Ivanič 2004). Eleverna skulle ha kunnat föras till ett gemensamt mål där alla lärt sig något om brevgenren – olika mycket beroende på förkunskaper – och alla skulle ha fått förutsättningar för att skriva ett typiskt brev. Med ett sådant upplägg finns det mindre utrymme för individer men hela klassen får en gemensam bas som man sedan kan bygga vidare på individuellt.

3.2.4 Signalerad gemensam förståelse

Ett dialogiskt och mindre asymmetriskt klassrum antas ofta medföra ett mer demokratiskt klassrum (Dysthe 1996), men det blir inte automatiskt eller nödvändigtvis så även om det är eftersträvansvärt. Vi har följt hur läraren med sin stil

antyder och förutsätter kunskap som alla eleverna egentligen inte kan förväntas ha, i stället för att förklara mer ingående. Detta leder till att elever som har förkunskaper inte lär sig så mycket nytt utan gör bruk av de breverfarenheter som de redan har. Elever som inte har tillgång till nödvändiga förkunskaper får inte dessa av detta upplägg heller och undervisningen blir då snarast odemokratisk och kunskapsdiskriminerande. Risken finns att inga elever kan nå något utanför sina individuella aktuella utvecklingszoner.

Problemet med kunskap som underförstås eller som signaleras som välbekant uppfattar jag som ganska vanlig och spridd över skilda undervisningssituationer och utbildningsnivåer. Holmberg (2009) beskriver med utgångspunkt i projektets övriga material t.ex. problem med att undervisa om föreställda texter där det är svårt att veta om lärare och elever alls delar samma eller liknande förståelse och där lärarens undervisning ändå förutsätter samförstånd. Att alltid förklara allt från grunden är förstås omöjligt, men det gäller för läraren att uppmärksamma eleverna på att man faktiskt hoppar över steg som det kan vara nödvändigt att återvända till och som det är helt accepterat att fråga om. Detta kräver förstås att läraren själv är medveten om att han eller hon förutsätter vissa förkunskaper. Det gäller också att inte frestas använda det som en strategi för att slippa förklara sådant som är svårt eller som man saknar kunskap om.

4. Avslutning

För en tydlig undervisning, för god utvecklingspotential och för måluppfyllelse hos eleverna är det nödvändigt att läraren är mycket medveten som sina språkliga val, såväl i skrift som i tal. Det verkar också vara viktigt att vara på det klara med vad målen man sätter upp kräver för att eleverna ska kunna uppnå dem och att man sedan väljer en lämplig undervisningsstil, en undervisningsplan och ett interaktionsformat som stöder just det aktuella målet.

De problem och lösningar (reella och potentiella) som analyserats och diskuterats i artikeln är förvisso förankrade i en specifik undervisningssituation. Typerna av problem verkar dock vara av en allmängiltig karaktär, eftersom vi i forskningsprojektet har funnit dem i skilda delar av projektets material, hos olika lärare, i olika skolformer, i olika delar av landet och oberoende av varandra. Artikelns syfte är naturligtvis inte att kritisera en enskild lärare utan att med ett vanligt klassrum som exempel visa hur viktigt det är med medvetna och

balanserade val på alla språkliga nivåer i undervisningen, om man vill ge elever bästa möjliga stöd och förutsättningar för att utveckla kunskap, förståelse och förmåga. Vi ska också komma ihåg att några av tankarna bakom undervisningsupplägget är relativt nya för läraren (textsamtal om textförebilder och om texters funktion). Att gå från att vara en läsande lärare som framför allt fokuserar på skönlitterära texter till att bli en som undervisar explicit om språk och texter är ingalunda enkelt. Läraren har dock önskat att ingå i forskningsprojektet för att få syn på sin undervisning och för att få möjlighet att utvecklas. Om han fortsätter med de nya inslagen kommer de troligtvis att få tydligare gestalt så småningom. Runt omkring i landet befinner sig emellertid lärare i en liknande situation, men som inte är självvald. De nya läroplanerna och kursplanerna innebär helt klart starkare fokus på att skriva olika sorters texter och på att skriva ämnesspecifika texter i alla ämnen, vilket medför att språk- och textkunskaper blivit mer centrala delar (se Kommentarmaterial för kursplanen i svenska 2011 s. 225 och Få syn på språket 2012 s. 5–8). För lärare som befunnit sig långt från sådan undervisning är det en stor förändring som inte är okomplicerad att genomföra i praktiken och som kräver mycket och medvetet arbete. Det behövs stöd för det.

Litteratur

Dysthe, Olga, 1996: Det flerstämmiga klassrummet: att skriva och samtala för att lära. Lund: Studentlitteratur.

Få syn på språket: ett kommentarmaterial om språk- och kunskapsutveckling i alla skolformer, verksamheter och ämnen, 2012. Stockholm: Skolverket.

Gibbons, Pauline, 2006: Stärk språket. Stärk lärandet. Språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråkselever. Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Halliday, M.A.K., 2004: An introduction to functional grammar. Third edition. Reviderad av Christian M.I.M. Matthiessen. London: Hodder Education.

Holmberg, Per, 2009: Textsamtal för skrivande. En studie av lärandestöd i två gymnasieklasser. I: Sjätte nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning. Muntlighetens möjligheter – retorik berättande, samtal. Uppsala 27–28 november 2008. (Texter om svenska med didaktisk inriktning.) Uppsala: Nationella nätverket för svenska med didaktisk inriktning. S. 59–69.

Holmberg, Per, 2011: Digital argumentation. Datorskrivandets transformering av skolans genreskrivande. I: Utbildning och lärande. Tema: Nya textvärldar i vår tid. 1/2010 (utgivning 2011). S. 32–57.

Holmberg, Per, u.u.: Genre under förhandling. Samtal som lärandestöd. En samtalsanalytisk studie av klassumsinteraktion. I: Mötesplatser. Texter för svenskämnet [preliminär titel], red av Ann Boglind, Anna Nordenstam & Per Holmberg. Lund: Studentlitteratur.

Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: Grammatik med betydelse: en introduktion till funktionell grammatik. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina, 2005: Cooking as entertainment. Text activities in a recipe. I: Semiotics from the North. Nordic approaches to systemic functional linguistics, red. av Kjell Lars Berge & Eva Maagerø. Oslo: Novus. S. 245–261.
Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina, 2010: Skrivpedagogik i praktiken. Textkedjor, textsamtal och texttypologier i tre svensklärares klassrum. I: Språk och stil NF 20. S. 105–131.
Ivanič, Roz, 2004: Discourses of Writing and Learning to Write. I: Language and Education Vol. 18. Nr 3. S. 220–245.
Kommentarmaterial till kursplanen i svenska*,* 2011. Stockholm: Skolverket.
Langer, Judith A., & Applebee, Arthur. N., 1986: Reading and writing instruction: Toward a theory of teaching and learning. I: Review of research in education. vol. 13, red. av Ernst. Z. Rothkopf. Washington D.C.: American Educational Research Association. S. 171–194.
Liljestrand, Johan, 2002: Klassrummet som diskussionsarena. Diss. Örebro universitet.
Linell, Per, 2011: Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället. Vol. 1 & 2. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
Mehan, Hugh, 1979: Learning lessons: social organization in the classroom. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Melander, Helen & Sahlström, Fritjof, 2010: Lärande i interaktion. 1 uppl. Stockholm: Liber.
Nilsson, Per, 2007: Hjärtans fröjd*.* Femte upplagan. Stockholm: Rabén & Sjögren.
Ongstad, Sigmund, 2005: Språk, kommunikasjon og didaktikk. Norsk som flerfaglig och fagdidaktisk ressurs. Bergen: Fagbokforlaget.
Sahlström, Fritjof, 2008: Från lärare till elever, från undervisning till lärande: utvecklingslinjer i svensk, nordisk och internationell klassrumsforskning. Stockholm: Vetenskapsrådet.
Schegloff, Emanuel A., 2007: Sequence organization in interaction. Cambridge: Cambridge University Press.
Sinclair, John McHardy & Coulthard, Malcolm, 1975: Towards an analysis of discourse: the English used by teachers and pupils. London: Oxford University Press.
Säljö, Roger, [2000] 2010: Lärande i praktiken: ett sociokulturellt perspektiv. 2 uppl. Stockholm: Norstedts.
Wertsch, James V., 1991: Voices of the mind: a sociocultural approach to mediated action. London: Harvester Wheatsheaf.
Wirdenäs, Karolina, u.u.: Samtal som lärandestöd. En samtalsanalytisk studie av klassumsinteraktion. I: Mötesplatser. Texter för svenskämnet [preliminär titel], red av Ann Boglind, Anna Nordenstam & Per Holmberg. Studentlitteratur: Lund.
Wood, David J., Bruner, Jerome S., & Ross, Gail, 1976: The role of tutoring in problem solving. I: Journal of Child Psychiatry and Psychology 17(2). S. 89–100.
Vygotsky, L.S, 1978: Mind and society: The development of higher psychological processes. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Skriftpraktiker, diskursiva praktiker och analytisk konsekvens

Av ANNA W. GUSTAFSSON

Abstract
Gustafsson, *Anna W*., anna_w.gustafsson@nordlund.lu.se, Senior Lecturer, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden: "Literacy practices, discursive practices and analytical consequences". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 85–106.

Literacy practice and *discursive practice* are two distinct concepts, belonging to different research traditions (new literacy studies, NLS, and critical discourse analysis, CDA). This article is an effort to enlighten the discussion of these concepts by comparing the history and scope of the concepts, the research interest and the different research methods used. Exemplifying with an analysis of 18th century political debate and an analysis of a graphic profile manual from the right-wing party in Sweden from 2010, the analytical consequences of focusing on the literacy practice or the discursive practice are demonstrated.

Sometimes the assumption is made that CDA has a static concept of context and is less interested in the dynamics of practices involving texts. But the analysis of discursive practices involves analysis of the dynamic processes of meaning construction and mediation of discourse, of production, consumption and interpretation of texts as well as effects of discursive strategies. The analysis of literacy practice on the other hand is interested in dynamic processes affecting the literacy event, processes of text handling, attitudes towards and conversations about texts. There is a difference in methods as well as in research focus and the point is made that the analysis of discursive practices in CDA must necessarily involve linguistic analysis, while in NLS, linguistic analysis is complementary, not part of the analysis of literacy practices.

Keywords: literacy practice, discursive practice, context, discourse, political texts, Swedish.

1. Inledning

I denna artikel vill jag diskutera två ofta förekommande begrepp inom svensk språkvetenskaplig textforskning: *skriftpraktik* och *diskursiv praktik.* I synnerhet är jag intresserad av hur analysen av texter förhåller sig till dessa begrepp.

I den svenska förhållandevis lilla textforskningsvärlden tycks numera forskningen domineras av new literacy-inspirerade projekt och SFL (Systemic functional linguistics).[1] Den förra skriftbruksorienterade och etnografiskt inspire-

[1] SFL har berikat textanalytiska traditioner av flera slag och har använts i båda de forskningsteoretiska traditioner denna artikel tar upp.

rade forskningsinriktningen använder sig ofta av begreppet *skriftpraktik*. Men hur förhåller sig egentligen begreppet skriftpraktik till den kritiska diskursanalysens användning av begreppet *diskursiv praktik*? Där tycks råda en viss förvirring i användningen av de olika begreppen, så att de stundtals överlappar och stundtals får vaga konturer. Begreppen förekommer sällan i samma vetenskapliga texter och tillhör olika vetenskapliga traditioner, men torde trots detta inte vara oförenliga. Vilken betydelse får det om man diskuterar texter som del av en skriftpraktik eller som del av en diskursiv praktik? På vilket sätt skiljer sig egentligen forskningsintresset åt i de olika vetenskapliga traditionerna och vilken effekt får det för textanalysens frågeställningar, metoder och resultat?

Jag vill diskutera dessa frågor i relation till den politiska offentlighetens textvärld med ett par exempel från 1700-talets respektive 2000-talets politiska offentlighet.

2. Forskningsteoretisk bakgrund: kontext och praktik

Ett av de begrepp som varit uppe till diskussion de senaste åren är kontextbegreppet. Den kritiska diskursanalysen i Faircloughs tappning har ibland fått utstå kritik för ett alltför »statiskt» kontextbegrepp, där kontexten och de materiella förutsättningarna tas för givna och inte problematiseras. Detta kan innebära att kontexten behandlas som en statisk tolkningsram för texten, och att textens roll i en dynamisk process underteoretiseras. Så menar till exempel Karlsson & Strand (2012 s. 112) att det finns en tendens att textforskare, trots att de bekänner sig till en konstruktivistisk grundsyn, hanterar kontexten som något »på förhand givet». En annan kritiklinje riktar in sig på »the representationalist belief in the power of words to represent preexisting things» (Barad 2003 s. 802) och betonar i stället den diskursiva praktikens performativa karaktär – dvs. att språket inte representerar en verklighet som finns där på förhand given utan att språket, diskursen och den diskursiva praktiken är dynamiska processer som är medskapare till det vi brukar avse med kontexten. Barad intar ett »materialistiskt» förhållningssätt till språk och diskurs.[2] Hennes hållning kan kopplas till

[2] Barad, som har en bakgrund som fysiker, är dock snarast inriktad på att kritisera diskursanalysens inriktning på de språkliga manifestationerna: diskurs är det som begränsar vad som kan sägas med språket. Diskurs är materiellt – och dynamiskt: »Discourse is not what is said; it is that which constrains and enables what can be said. Discursive practices define what counts as meaningful statements. Statements are not the mere utterances of the originating consciousness of a unified subject; rather, statements and subjects emerge from a field of possibilities. This field of possibilities is not static or singular but rather is a dynamic and contingent multiplicity.» (Barad 2003 s. 819.)

en postmodern forskningstradition inom kulturteorin som inspirerats av Latour, i vilken materialitet kan ses som aktör. Hos Latour kommer detta till uttryck i Actor-network theory (ANT) som fått många efterföljare särskilt inom sociologin (se t.ex. Latour 2005). Denna tradition vänder sig emot det antropocentriska betonandet av människan som enda drivande kraft, vilket hos Barad också signaleras av att hon kallar sin teori en »posthumanistisk» teori (Barad 2003). Båda de nämnda kritiklinjerna siktar in sig på vad de uppfattar som en bristfällig förståelse för och problematisering av de dynamiska processer som språkbruk, texter och diskurser är en del av.

Hur ser det då ut inom svensk språkvetenskaplig textforskning? Kanske kan man säga att vi idag befinner oss vid en skärningspunkt där forskare säger sig vilja undersöka kontexten, men från olika utgångspunkter. Det illustreras inte minst i det Språk & Stil-nummer med tema Text som gavs ut 2012 där de flesta bidragen på olika sätt tematiserar kontexten. Holmberg diskuterar t.ex. kontextbegreppet i SFL (Holmberg 2012). Karlsson & Strand, som nämnts ovan, är inspirerade av ANT och säger sig vara intresserade just av dynamiken i texternas kontext. De intresserar sig för *mesonivån* i kontexten, dvs. *verksamheten*, och menar att det på mesonivån är lättare att få syn på texternas roll i dynamiska kontexter (Karlsson & Strand 2012 s. 112). Men mesonivån – liksom dynamiken i förhållandet mellan text och kontexter – är viktig också i såväl literacyforskning som kritisk diskursanalys. Och för att kunna reda ut på vilket sätt de olika forskningsinriktningarnas hantering av kontexten ser ut med avseende på dynamiken, tycks det helt centralt att först ägna sig åt praktikbegreppet.

Sällan ser man själva praktikbegreppet diskuterat: vad innebär det egentligen att vi talar om en *praktik*? Är det ett dynamiskt eller ett statiskt begrepp? När man försöker förstå begreppet upptäcker man snart att det har olika innebörder i olika praktikteorier. Begreppet är viktigt för sociokulturella teorier, där det ofta finns ett intresse för den vardagliga praktiken i olika praktikgemenskaper. I de forskningstraditioner som tas upp i denna artikel nämns ofta Marx praxisbegrepp, Bourdieus kulturella praktiker som befäster klassrelationer och Wengers syn på praktik som meningsskapande utifrån erfarenheter.

I marxistisk idétradition står praxis ofta för teoretiskt driven handling, social samverkan eller handling genom vilken människor kan förändra givna betingelser (se Birden 2009). Det handlar alltså om samverkan – och handling. Bourdieu har inspirerats av Marx användning av begreppet och ser praktiker som aktiviteter vilka innebär ett slags nexus där människan producerar och reproducerar samhällets kulturella, sociala och ekonomiska dimensioner (t.ex. i Bour-

dieu 1977; 1990). Wenger, slutligen, menar med praktik ungefär 'handling i en social kontext'. Denna handling kan vara såväl explicit som implicit, dvs. exempelvis språk, redskap, symboler, grundläggande världsbild och konventioner. Upplevelsen och den sociala produktionen av mening är central för Wenger (se t.ex. Wenger 1998). I en artikel om kulturteoretiska användningar av praxisbegreppet konstaterar Reckwitz att det är viktigt att klargöra vad praktiker är:

> First of all, it is necessary to distinguish between 'practice' and 'practices' (in German there is the useful difference between Praxis and Praktiken). 'Practice' (Praxis) in the singular represents merely an emphatic term to describe the whole of human action (in contrast to 'theory' and mere thinking). 'Practices' in the sense of the theory of social practices, however, is something else. A 'practice' (Praktik) is a routinized type of behaviour which consists of several elements, interconnected to one other: forms of bodily activities, forms of mental activities, 'things' and their use, a background knowledge in the form of understanding, know-how, states of emotion and motivational knowledge. A practice – a way of cooking, of consuming, of working, of investigating, of taking care of oneself or of others, etc. – forms so to speak a 'block' whose existence necessarily depends on the existence and specific interconnectedness of these elements, and which cannot be reduced to any one of these single elements. (Reckwitz 2002 s. 249)

Praktikbegreppet har alltså enligt Reckwitz två olika huvudanvändningar. Den ena (tyskans *Praxis*) har fokus på handling (i kontrast till teori eller tänkande). Den senare (tyskans *Praktik*) står för ett visst beteende där en viss konstellation av materiella och mentala faktorer formar ett slags (återkommande) enhet och kommer att representera ett mönster som kan reproduceras. I citatet ovan beskrivs det som en skillnad i abstraktionsnivå som manifesteras i en språklig skillnad – det mer abstrakta praktikbegreppet (motsvarande praxis) böjs inte i plural.

De olika betydelserna av begreppsparet *praxis*/*praktik* (som inte alltid lyser igenom i bruket av orden) tycks också speglas i användningen av begreppet inom den språkvetenskapliga domänen. Låt oss som exempel se hur några literacy- och diskursforskare definierar begreppet: Gee, som är diskursanalytiker och literacyforskare, tycks luta sig mot den senare mer konkreta praktikbetydelsen och förklarar:

> By a »practice» I mean a socially recognized and institutionally or culturally supported endeavour that usually involves sequencing or combining actions in certain specified ways. (Gee 2011 s. 17)

Men man kan notera att när Gee (och andra literacyforskare) diskuterar skriftpraktik (literacy practice) beskriver han praktiker som semiotiska domäner

som alla har vad han kallar en »design grammar» – dvs. en uppsättning principer eller mönster för de material i domänen (skrift, tal, artefakter, symboler, ljud, gester etc.) som kombineras för att skapa och kommunicera komplexa betydelser. Wengers praktikbegrepp (se ovan), som lägger tonvikten på upplevelsen av mening, är alltså viktigt för Gee. Men han (och andra) tycks lägga fokus på de materiella och inte på de kognitiva aspekterna av betydelseskapandet (Gee 2002).

Fairclough, som är diskursanalytiker, ägnar inte praktikbegreppet någon större uppmärksamhet utan koncentrerar sig på det mer elaborerade *social* (och *diskursiv*) *praktik*. För Fairclough involverar alla sociala praktiker konstruktion och positionering av sociala identiteter. Social praktik är ett slags produktionspraktik där semiotiska resurser spelar en viktig roll (Fairclough 2000 s. 167 f.). Andra språkligt inriktade diskursforskare ger möjligen en tydligare definition av själva praktikbegreppet, såsom Young som sysslar med diskursanalytiska perspektiv på andraspråksinlärning och förklarar att han med praktik menar »the construction and reflection of social realities through actions which invoke identity, ideology, belief, and power» (Young 2008 s. 1). Här är infallsvinkeln tydligt socialkonstruktivistisk och handlar definitivt om meningsskapande, men de materiella aspekterna av praktikbegreppet är inte uttalade. Den mer abstrakta definitionen av praktikbegreppet i Reckwitz version och Marx praxis-begrepp verkar ligga närmare till hands för Young.

Om man bara snabbt tittar på dessa tre varianter: Gee, Fairclough och Young, så ser man tydligt vilken glidning det finns i praktikbegreppet. Men man ser också en viss skillnad i kunskapsintresse. Om man lite orättvist rycker dessa forskares definitioner av praktikbegreppet ur sitt sammanhang så skulle man summariskt kunna säga att om vi vill studera en politisk debattpraktik så är analysen av praktiken för Gee en beskrivning av den semiotiska domänen och dess design grammar: vilka symboler, artefakter, skrifttyper, taltyper, ljud etc. som kan kombineras för att förmedla politiska betydelser i ett visst sammanhang. För Fairclough innebär en analys av (den diskursiva) praktiken en analys av de artikulationer (texter, samtal etc.) där sociala identiteter produceras och positioneras. Också för Young innebär en beskrivning av praktiken en beskrivning av själva meningsskapandet: hur sociala verkligheter skapas och reflekteras i handlingar som har konsekvenser för identitet, makt, ideologi etc.

En försiktig slutsats av det ovan sagda är att begreppen *skriftpraktik* respektive *diskursiv praktik* åtminstone delvis använder sig av olika praktikbegrepp, vilket speglar en skillnad i kunskapsintresse för de forskningstraditioner i vilka

begreppen förekommer. Vilka konsekvenser för analysen detta får ska vi nu skärskåda närmare.

3. Skriftpraktik

Skriftpraktik är en översättning av engelskans *literacy practice.* Begreppet används företrädesvis inom literacyforskning och sociolingvistik. Låt oss här uppehålla oss vid hur begreppet används inom den forskningsinriktning som kallas *New Literacy Studies.* Denna inriktning innebär en sociokulturell syn på skriftbruk som fick sitt genombrott inom svensk textforskning i och med Karlsson 2002. Denna skriftkulturforskning intresserar sig för skriftsystem, skriftbruk och människors sätt att samhandla direkt eller indirekt genom skrift.

För begreppet *literacy practice* brukar man ofta hänvisa till Barton (eller Barton & Hamilton) som definierar denna praktik som »common patterns in using reading and writing in a particular situation» (Barton 2007 s. 36; jfr citatet av Gee ovan, se även Barton & Hamilton 2000). Genom att studera enstaka skrifthändelser (deltagare, situationer, artefakter och aktiviteter) kan man nå fram till en förståelse av skriftpraktikerna. Begreppet skrifthändelse (*literacy event*) innebar i sin tidigaste definition (Heath 1983 s. 386) *samtal om* texter. Men med tiden har begreppet kommit att breddas inom literacy-forskningen och således kommit att betyda händelser som involverar texter, där texter kan vara helt centrala eller mer perifera, där de har ett symboliskt värde eller bara är föremål för samtal (Barton 2001 s. 99). I begreppet *skriftpraktik* ingår dock inte bara mönster av skrifthändelser, som man kan tro av det nyss sagda, utan också attityder, hållningar, känslor och sociala omständigheter. Det kan handla om människors uppfattningar om skriftkulturer, om deras sätt att samtala om läsning och skrivande och mönster i deras eget skriftbruk. Detta forskningsintresse innebär också att undersökningarna av skriftpraktiker oftast är *etnografiska*.

De senaste åren har en ström av avhandlingar inom svensk språkvetenskaplig forskning använt sig av ett skriftkulturperspektiv. Som exempel kan nämnas Greggas Bäckström (2011) som har undersökt Närpesungdomars skriftpraktiker och gjort ett slags kartläggning av sms-ande på dialekt. Kronholm-Cederberg (2009) har undersökt skolans responskultur som skriftpraktik och fokuserar på hur mönster av återkommande skrifthändelser etablerar skriftpraktiker. Blückert (2010) inleder sin avhandling om det juridiska språket med orden:

»Det sätt att använda det skrivna ordet som utvecklas i ett avgränsat sammanhang kan kallas för en skriftpraktik». Westman (2009) undersöker skriftpraktiker i gymnasieskolan. Inom New Literacy-forskningen är det ofta i ett inlärningsperspektiv man diskuterar begreppet *skriftpraktik* och det förekommer ofta i undersökningar av ungdomars eller skolors språk- eller skriftbruk (vilket syns i uppräkningen av exempel ovan).

Ibland slås man av att undersökningar av skriftpraktiker snarast tycks vara ett slags undersökningar av vissa aspekter av det man inom språkvetenskaplig textforskning brukat kalla kontexten (se till exempel Svensson & Karlsson som i sin inledning till Språk & Stils textteoretiska nummer sorterar in New Literacy Studies bland inriktningar »med fokus på texters kontext»; 2012 s. 16). I dessa fall handlar det dock inte om *en* texts kontext, utan om ett visst sammanhangs textbruk, vilket vi ska återvända till senare.

Undersökningar av skriftpraktiker har för det mesta intresserat sig för helt moderna praktiker som går att följa i fältstudier och där levande personer går att intervjua. Det finns dock försök också att undersöka äldre tiders skriftpraktiker. Här omöjliggörs ju användandet av etnografiska fältstudier, inspelningar av samtal etc. Man blir tvungen att förhålla sig till texter som källor till kunskap om skrifthändelser och får arbeta som en historiker med medvetenhet om den begränsning det innebär (se t.ex. Falk 2011, där kommunikationsetnografiska modeller som används inom literacyforskning används på ett historiskt material).

Låt oss kort stanna upp och med ett praktiskt exempel diskutera hur en analys av en skriftpraktik kan se ut. Här, liksom nedan, kommer jag att utgå ifrån analysen av politiska pamfletter under vår första tryckfrihetsperiod 1766–1772 (se Gustafsson 2009) för att diskutera hur politisk debatt i pamfletter kan beskrivas såsom en *skriftpraktik*. Om man gör en sådan analys, vilka kunskapsintressen har man då? Man är alltså intresserad av mönster för läsande och skrivande i den politiska debatten och man är intresserad av hållningar och attityder till skrivandet. Analysen handlar om skriftpraktiken *politisk debatt i pamflettform*. Och eftersom det handlar om historiska förhållanden och man inte kan studera skriftpraktiken med hjälp av etnografiska metoder, får man hitta andra sätt.

I Gustafsson 2009 görs ett försök att få syn på skriftpraktiken *politisk debatt i pamflettform* genom att studera texterna och hur dessa omtalade debatten i sig själv, genom att studera sekundärkällor, genom att studera rättegångshandlingar och lagar (men begreppet *skriftpraktik* används inte, utan undersökningen ses som en del i uppgiften att förstå den diskursiva praktiken). Det finns

en hel del man kan förstå av debattens skriftpraktik med sådana metoder, även om man inte kan iaktta den och få syn på sådant man kan observera med etnografiska metoder som fältstudier och intervjuer.

Litteratursociologen Bennich-Björkman har studerat tryckarnas, förläggarnas och bokhandlarnas verksamhet under denna period (Bennich-Björkman 2003). Dessa låg alla mycket nära varandra i Gamla Stan. Debatten kunde gå fort: man läste en pamflett, kanske bland vänner, kanske efter att ha köpt den på en boklåda, kanske efter att ha fått den gratis eller efter att ha hittat den kvarglömd på något kaffehus (jfr Gustafsson 2009 s. 30). Kanske diskuterade man den först på kaffehuset, gick hem och skrev ett svar, och gick sedan upp nästa dag till tryckeriet med svaret och fick det upptryckt för försäljning – inte sällan hade tryckeriet och bokhandeln samma ägare. Pamfletterna, skrifterna, var upptryckta i kvartoformat och skrivna i frakturstil. Några bilder fanns inte. Något annat som framkommer i analysen av textbruket och attityderna till texterna är att man hade en stark tilltro till den politiska debattens kraft och ibland nästan verkade se det som sin medborgerliga plikt att skriva svarsskrifter. I andra fall framkommer det att texterna sågs som farliga, potentiellt störande för samhällsordningen (se Gustafsson s. 166 ff.). Man diskuterade hur en skrift skulle vara skriven, vad som var idealiskt, var gränserna skulle gå. Man diskuterade dock sällan den yttre formen. Pamflettformen var den prototypiska formen för debatt och ännu skedde nästan ingen debatt i tidningar. En hel del debatt verkade dock ske muntligt, mellan likar på kaffehusen etc. Och deltagarna i debatten, på kaféerna och i skrifterna, var tjänstemän och politiker, en bildad elit i 1700-talets nyvunna tryckfrihet.

En analys av skriftpraktiken skulle kanske stanna vid den typen av iakttagelser. Men kanske skulle man också ha en annan agenda. Prinsloo & Baynham (2008) som försöker staka ut nya vägar för literacyforskningen, tar ett helhetsgrepp om denna och förklarar:

> At an epistemological level, the concept of literacy as a social practice provides the frame for an analysis of meaning making. [---] Typically researchers have observed or recorded particular literacy events at their site of research and then tried to understand the wider discursive framings and social practices that cause such events to take their particular form and shape. »Literacy events» have thus provided the empirical units of analysis in the study of literacy, whereas »literacy practices» have provided an analytical frame that includes both activities and conceptualisations of reading and writing. (Prinsloo and Bayham 2008 s. 3)

Det är ett långt men ganska talande citat. Literacyforskare har alltså undersökt skrifthändelser och försökt förstå de diskursiva ramar och sociala praktiker

som påverkat dessa skrifthändelser. Medan skrifthändelserna i snäv mening (i exemplet ovan samtalen om pamfletter och hanteringen av dem – skrivandet, läsandet, tryckandet etc.) är de empiriska analysenheterna så är skriftpraktiken en abstraktion, en generalisering av de enskilda skrifthändelserna, men också en analytisk ram (jfr Bartons synsätt som refereras i inledningen av detta avsnitt ovan). I analysen av skriftpraktiken tillkommer alltså analyser av sociala praktiker, maktrelationer och diskursiva ramar som påverkar dessa skrifthändelser (såsom tryckfrihetsdebatt och tryckfrihetsrättegångar). Kunskapsintresset för denna analys av diskursiva ramar och sociala praktiker är *hur dessa leder till att skrifthändelserna kommer att se ut som de gör.*

Men hur skiljer sig då skriftkulturforskningens begrepp *skriftpraktik* från den kritiska diskursanalysens *diskursiva praktik*? Och hur skiljer sig kunskapsintresset?

4. Diskursiv praktik

Innan vi går in på den kritiska diskursanalysens behandling av den diskursiva praktiken kan det vara bra att förklara hur begreppet *diskurs* används här. Inte sällan används diskursbegreppet såväl internationellt som nationellt i den mer förenklade betydelsen »sätt att tala och skriva inom ett visst område». Men den kritiska diskursanalysen grundar sitt diskursbegrepp på Foucault, vars diskursbegrepp handlar om hur världen eller verkligheten kategoriseras inom olika områden. Vad diskursanalysen vill komma åt är »något som inte är språkligt, utan ligger mellan språket och tanken och mellan orden och tingen – närmast den grundläggande (tanke)ordning som är en förutsättning för vetandet (inom vissa områden, under en viss epok)» (Englund & Svensson 2003 s. 74 f.). Ett av de viktigaste kunskapsintressena för kritisk diskursanalys är hur dominans- och maktrelationer manifesteras och förhandlas i diskursen och realiseras i språket. (Men forskningsinriktningen är mycket heterogen, och alla studier har inte ett lika uttalat maktperspektiv; jfr Wodak & Meyer 2009 s. 10.)

Diskurs skulle alltså kunna beskrivas som ett slags »förspråkligt» eller »överspråkligt» begrepp och med den uttydningen av begreppet ligger det nära kognitiva teorier. Så har också på senare år kognitiva teorier kommit att bli viktiga för den kritiska diskursanalysen (se Wodak & Meyer 2009 s. 13 ff.). Men diskursen kan bara undersökas i sin språkligt (och visuellt) realiserade form: i tal, text, bilder och symboler.

Studier som använder sig av begreppet *diskursiv praktik* är inte alls lika vanliga i svensk språkvetenskaplig textforskning. Annorlunda förhåller det sig om man letar internationellt. Och om man ofta stöter på Barton och Hamilton när man läser om skriftpraktik, så är det Fairclough man möter när man läser om diskursiv praktik. (Begreppet *diskursiv praktik* används också hos Foucault, men det tycks där snarare avse ett mer abstrakt system av regler än den faktiska praktiken.) Inte minst stöter man på Faircloughs boxmodell av diskursanalysens tre dimensioner (1992 s. 73 resp. 1995 s. 59).[3]

Faircloughs ofta återgivna boxmodell för analys av diskurser innebär att man gör analysen utifrån tre dimensioner. Modellen brukar ibland beskrivas som en modell för textanalys, där texten är i centrum och det finns två lager kontext runt denna text (se t.ex. Karlsson & Strand 2012 s. 129; jfr Lind Palicki 2010 s. 35, som väljer att tala om kontexter i stället för diskursiv praktik, se även Gustafsson 2009 och Bergh Nestlog 2012 som ger en mer nyanserad bild av vad Fairclough menar med den diskursiva praktiken). Men modellen är avsedd att vara en modell för *diskurs*analys (vilket skiljer sig från *text*analys) och illustrerar alltså tre olika dimensioner av denna analys. Man analyserar *diskurs som text* (boxen i mitten). Det handlar om lingvistiska drag, ordval, grammatik, kohesion och textstruktur. Den andra dimensionen man analyserar är *diskurs som diskursiv praktik*. Då är man intresserad av hur diskurser produceras, distribueras och konsumeras i ett samhälle. En analys av den diskursiva praktiken handlar om att problematisera, dekonstruera och förstå vilka olika slags producenter och författare som ligger bakom texterna, hur olika sociala kontexter ger olika slags textkonsumtion och olika tolkningar, vilka effekter texter får i olika kontexter och hur de distribueras (här kan man också notera att samtal räknas som text hos Fairclough). Men till analysen av den diskursiva praktiken hör också hur tolkningar underbyggs, uppstår och begränsas av medlemmarna i en tolkningsgemenskap: normer, konventioner etc. Hos Fairclough, Wodak och andra kritiska diskursanalytiker (till skillnad från till exempel diskursteoretikerna LaClau & Mouffe) formuleras detta explicit som en empirisk analys av konkreta språkliga handlingar av olika slag (se Egan Sjölander 2011). Och när man närmar sig diskurs som diskursiv praktik är man särskilt intresserad av analyser av språkhandlingar, strategier, koherens och interdiskursivitet (eller intertextualitet) – aspekter *i texten som länkar till kontexten*. Den diskursiva praktiken får en utförlig beskrivning hos Fairclough (2010) där han skriver:

[3] Man kan här konstatera att Fairclough skiftar mellan att använda begreppet »discursive practice» (1992) och »discourse practice» (1995) utan något märkbar betydelseskillnad.

> The analysis of discourse practice is concerned with sociocognitive […] aspects of text production and interpretation, as opposed to social-institutional aspects […]. Analysis involves both the detailed moment-by-moment explication of how participants produce and interpret texts, which conversation analysis and pragmatics excel at, and analysis which focuses upon the relationship of the discursive event to the order of discourse, and upon the question of which discursive practices are being drawn upon and in what combinations. (Fairclough 2010 s. 94 f.)

Den tredje dimensionen av analysen är att se *diskurs som social praktik*; då analyserar man ideologiska effekter och hegemoniska processer i diskursen. Det handlar om hur diskurser representeras, rekontextualiseras och skapar nya diskursordningar (eller konserverar de gamla) i ett samhälle. Fairclough förklarar att boxmodellen är ett försök att föra ihop tre distinkta analytiska traditioner: 1) den lingvistiska, textanalytiska näranalysen av texten, 2) den makrosociologiska traditionen att analysera social praktik i relation till sociala strukturer, 3) den mikrosociologiska traditionen att se social praktik som något människor kan producera aktivt (konstruera) och skapa mening av aktivt på basis av gemensamma föreställningar och procedurer. Det tycks mig som om den polemiserande hållningen inför boxmodellen – att den behandlar kontext som något statiskt relativt texten – inte har med Faircloughs beskrivning av modellen att göra, utan snarare handlar om hur modellen har tillämpats i konkreta analyser och också om det faktum att diskursanalys ofta begränsats till att beteckna analyser av enskilda texter i stället för analyser av diskursers språkliga realisering.

Låt oss nu koncentrera oss på den diskursiva praktiken. I kritisk diskursanalys (CDA) analyserar man alltså diskursen, som jag här väljer att enkelt beskriva som *det sätt man kategoriserar och förstår verkligheten*, såsom den kommer till uttryck i text och tal. Diskurs handlar alltså ytterst om meningsproduktion och en analys av diskursiv praktik befattar sig med både produktions- och konsumtionssidan. Analysen sker i en dialektisk rörelse mellan (olika nivåer i) det som brukar beskrivas som texternas kontext och själva texterna. Fairclough förklarar också – i samband med att han tar upp den diskursiva praktiken – att vi som analytiker måste försöka förstå hur medlemmarna själva i en viss gemenskap konstruerar sina världar (Fairclough 1992 s. 71 ff.). Detta innebär att han är intresserad av sociokognitiva processer när han analyserar den diskursiva praktiken, men det tycks också öppna för ett etnografiskt perspektiv och etnografiska metoder. Sådana metoder betonas dock starkare av Wodak, som i sin diskurshistoriska metod använder sig av en eklektisk modell där de metoder som tillämpas är styrda av forskningsfrå-

gan och där gärna flera olika metoder trianguleras mot varandra (se Reisgl & Wodak 2009). Wodak & Meyer (2009 s. 28) betonar också vikten av hermeneutiska metoder: »CDA places its methodology in the hermeneutic rather than in the analytical-deductive tradition».

CDA har från literacyforskningshåll fått en del kritik för ett alltför statiskt kontextbegrepp (se ovan). Men kritiken är knappast rättvis: analysen av den diskursiva praktiken kretsar kring processer som rör *meningsskapande*, kring hur vi genom text och tal ständigt definierar, kategoriserar och försöker förmedla eller konstruera betydelser. Detta gör vi medvetet eller omedvetet. Diskursanalysen vill visa med vilka språkliga redskap detta ständiga konstruerande och meningsskapande sker och vilka effekter det får.

Efter denna teoretiska bakgrund är det dags att titta på vad en analys av 1700-talspamfletterna innebär om man tittar på den diskursiva praktiken. På samma sätt som i analysen av skriftpraktiken ovan, måste man förlita sig på historikerns metoder när man undersöker trehundra år gamla diskursiva praktiker. Om man vill undersöka *politiska pamfletter som del av en diskursiv praktik* blir det alltså viktigt att se dem som texter som produceras och konsumeras på ett visst sätt i en viss kontext. Här vet vi till exempel att författarna oftast var anonyma, att de ibland skrev texter (som pamfletter eller inlägg i tidskrifter) på uppdrag och ibland på eget initiativ. Det blir också viktigt att se hur pamfletterna lästes och tolkades och hur det påverkade läsarna. För att kunna göra en sådan analys krävs en *förståelse av hur texten är uppbyggd och vad den vill säga*. En analys av själva texten är alltså central för att förstå denna aspekt av den diskursiva praktiken. Detta skiljer sig från en skriftbruksanalys, där textens innehåll och struktur i själva verket är sekundära och det som i relation till texter oftast brukar betraktas som kontextuella faktorer är det primära.

Hur texterna uppfattades av och påverkade läsarna är en svår fråga när man studerar ett historiskt material, men i analysen av textkedjor kan man se reaktioner på texterna, och i sekundärkällor som andra politiska texter och rättegångsprotokoll kan man se attityder till debatten (se Gustafsson 2009 s. 38). Hur texterna distribuerades är en annan viktig fråga, dvs. hur de spreds, men också hur de kom att citeras och transformeras (och hur diskursen i och med detta också kom att konsumeras och reproduceras).

Texterna under denna period var mycket varierande till sin utformning. Bristen på debattvana gjorde att man lånade av andra textmönster för att föra fram sina ståndpunkter (Gustafsson 2009 s. 37). Detta är ett exempel på *interdiskursivitet*, som är ett centralt begrepp i Faircloughs beskrivning av analysen av den

diskursiva praktiken.[4] Vilka mönster man lånade, brevform, avhandlingar, återgivna samtal eller resonerande framställningar, hade naturligtvis också betydelse för vilka läsarter läsarna tillämpade. Ett »brev» lästes som något som man förväntas svara på, och genererade många »svar» – det gör att den manifesta intertextualiteten ofta är mycket påtaglig.

I analysen av den diskursiva praktiken blir *de diskursiva strategierna* centrala, dvs. språkliga strategier för att förmedla diskursen (dvs. kategoriseringen och förståelsen av verkligheten). Funktionellt sett fördelar sig pamfletterna på två tydliga huvudtyper: *förslag* och *angrepp*. Dessa präglas sinsemellan av olika debattstrategier, olika sätt att relatera till omvärlden (för utförligare resonemang om detta se Gustafsson 2009). I förslagen framställdes rationella syften och mål med slagordsmässiga formuleringar som *allmänt väl*, *stabila lagar* etc. Många av förslagen var utredande texter och använde rationaliseringsstrategier som orsaksresonemang och tabeller för att stärka sin sak. I angreppen utgick man oftare från *axiom* (dvs. att slå fast hur verkligheten är och bör vara). Angreppen hade förstås fler strategier för att delegitimera en motståndare eller en annan uppfattning, men också i förslagen förekom negativ värdering av sociala och samhälleliga praktiker som ett slags positionering i debatten. I analysen av diskursiva strategier kan man också se hur man med intertextuella referenser kunde ge en viss uppfattning *legitimitet* och hur man även med olika typer av rationaliserings- och moraliseringsstrategier kunde legitimera den världsbild man förde fram. Det är funktioner som är centrala i politisk diskurs. Under denna första tryckfrihetstid fanns vidare många *implicita strategier*, såsom ironi och fiktiva framställningssätt. Det har förmodligen att göra både med reellt upplevd osäkerhet om möjliga konsekvenser av alltför öppen kritik och med konventioner för skrivande som uppstått under århundraden av censur.

Vad jag velat illustrera med den här summariska genomgången av diskursiva strategier av intresse att undersöka, är att en analys av den diskursiva praktiken med nödvändighet innebär analyser också av textutformningen, av språkliga strategier och av attityder och reaktioner på sådana drag. Och detta är inte nödvändigt vid en analys av skriftpraktiken, eftersom kunskapsintresset är ett annat.

Det tycks dock finnas många likheter mellan literacyforskningens begrepp *skriftpraktik* och CDA-forskningens begrepp *diskursiv praktik*; kanske man

[4] Fairclough använder sig såväl av Bakthins begrepp *interdiskursivitet* som av Kristevas *intertextualitet*. Analysen av diskursiv praktik innehåller alltså såväl förklaringar av hur deltagarna i en diskursiv händelse tolkar och producerar texter som analyser av interdiskursivitet, som skulle kunna beskrivas som det sätt diskursiva händelser relaterar till diskursordningar (Titscher m.fl. 2000 s. 150).

kan säga att skriftpraktiken är en del av den diskursiva praktiken, eller åtminstone att en analys av skriftpraktiken är en nödvändig förutsättning för att kunna analysera hur texter och samtal i denna praktik *medierar* en viss bild av verkligheten. Texterna medierar mening, men det är lika mycket vi språkbrukare som konstruerar mening i texterna. Den kritiska diskursanalysens kunskapsintresse vid analysen av den diskursiva praktiken ligger alltså primärt där: i kategoriserandet, i meningsskapandet och meningskonstruerandet. Och för att komma åt detta meningsskapande används inom kritisk diskursanalys ofta en kombination av metoder: textanalyser såväl som etnografiska metoder.

5. Analysexempel: Nya moderaternas grafiska profil

I diskussionen av begreppen *skriftpraktik* och *diskursiv praktik* ovan har jag diskuterat vilka konsekvenser valet av perspektiv ger för den konkreta analysen av historiska politiska texter. Men hur ser det ut om man analyserar ett modernt material? Hur kan skriftpraktiken och den diskursiva praktiken för moderna politiska texter undersökas?

Jag vill inleda med att konstatera att det finns mycket lite svensk språkvetenskaplig forskning om politisk debatt idag. Den politiska debattens textvärld lämnas ofta över till retorikämnet, till medievetenskapliga ämnen eller till statsvetare som studerar opinionsbildning.[5] Här vill jag diskutera skriftens, texternas och språkets betydelse i dagens politiska debatt med ett konkret analysexempel och återknyta till de analytiska konsekvenserna av att välja att fokusera på skriftpraktiken eller på den diskursiva praktiken. Jag vill diskutera detta med den lilla texten Nya moderaternas grafiska profil som utgångspunkt, en text som gavs ut 2006, som var avsedd för internt bruk och som kunde laddas ner i pdf-version från Moderaternas hemsida (och som 2010 byttes ut mot en ny version). Texten är visserligen ingen politisk debattskrift, som de historiska exemplen var, men trots detta är det en mycket intressant text att studera om man är intresserad av förutsättningarna för dagens politiska debatt.

[5] Samtidigt har mycket hänt med den politiska debatten som behöver kartläggas. Fairclough talar om *marketization* för det som händer när marknads- och pr-tänkande tränger in i myndigheters och politikers verklighetsbild, i diskursen och i språket. Politikens *medialisering* uppmärksammades redan av Demokratiutredningen i en särskild skrift som kom ut 1999. Där fanns inte någon språkvetare med i forskargruppen (däremot medievetare av olika slag).

nya moderaterna

En guide till nya moderaternas utseende.

Bild 1. Framsidan: Inte bara det grafiska formges i denna skrift, utan också människorna och deras framtoning.

Vad är en grafisk profil? Jo, det är en text som hör hemma i en genre som reglerar skriften grafiskt: enhetlighet, intryck, estetik etc. Det är en typ av genre som inte alls fanns på 1700-talet men som kan sägas vara typisk för ett medialiserat samhälle där det finns politiska strateger som arbetar retoriskt och »diskursivt», där själva förmedlingen av en viss verklighetsbild är något man är medveten om och arbetar aktivt med. I debatten finns nu ett varumärkestänkande, som inte alls var formaliserat på 1700-talet, då partier ännu betraktades med viss skepsis. Det finns också en medvetenhet om det visuella uttryckets betydelse, kunskaper från reklamen om vad som slår, vad som stannar kvar, vad folk minns etc.

En grafisk profil brukar vanligen bestå av en samling loggor, typsnitt och färgkoder för att allt material för en viss myndighet, ett visst företag etc. ska vara enhetligt och signalera varumärket. Det som är speciellt med nya moderaternas grafiska profil från 2006 är att den reglerar mycket mer än så. Den reglerar också personbilder, kläder och tal – dvs. på sätt och vis reglerar den en *grafisk formgivning också av människorna* (jfr bild 1 ovan).[6]

Profilen reglerar alltså estetiken och intrycket av politikerna, med konkreta råd om hur man ska titta in i kameran, vilka kläder man ska ha på sig etc. Den reglerar också språkbruket – men det handlar inte om huruvida orden är estetiska eller inte, utan om att skapa rätt associationer, att reglera en diskurs, att formge och göra språket och associationerna attraktiva. Man säger sig uttryckligen vilja nå ut till vanligt folk så att alla förstår (nästan i ett slags ambition att skriva lättläst): »Och målet för de nya moderaternas politik är resultatet för människorna, inte sakfrågorna i sig. Därför pratar de nya moderaterna så att

[6] Trots innehållet kom den första utgåvan av profilen att passera förhållandevis obemärkt, förutom i sociala medier där den kom att uppmärksammas ett par år efter att den tryckts. När 2010 års variant kom ut fick den däremot stort medialt utrymme för sitt okonventionella innehåll.

Ord som de nya moderaterna använder:

	
Förbättra	inte förändra
Undersköterska	inte offentliganställd
Det ska löna sig att arbeta	inte sänka ersättningsnivån
Fler människor i arbete	inte tillväxt
De som tjänar minst	inte låginkomsttagare
Mångfald	inte privatisering
Människor får bestämma själva	inte välja själva
Enskilda företag eller enskilda aktörer	inte privata företag
Nya jobb	inte riktiga jobb
Människor som saknar jobb	inte arbetslösa
Människor	inte individer eller medborgare
Utanförskap	inte segregation

Bild 2. Lista på rekommenderade ord.

alla förstår och med en empatisk ton». Man fortsätter med att förklara att man inte ska använda »politiska [sic!], tekniska eller utslitna ord» och att man ska förklara »vad politiken får för effekt för just dig». När bloggskribenter och sociala medier ett par år senare slog klorna i den grafiska profilen var listan på ord man fick använda och ord man skulle undvika det som väckte störst uppmärksamhet (se bild 2).

I listan syns tydligt att man försöker undvika ett politiserat språkbruk (*tillväxt*, *låginkomsttagare*, *privatisering*, *privata företag*, *arbetslösa*, *segregation*) och i stället använda ett språk som inte ger associationer till gamla cementerade motsättningar mellan höger- och vänsterpolitik. Under denna period började man också marknadsföra sig som »det nya arbetarpartiet» och siktade in sig på att vinna socialdemokratiska väljare (vilket man också i viss utsträckning lyckades med).

Nya moderaternas grafiska profil hade också funktionen att reglera muntliga medieframträdanden; det nya i nya moderaternas grafiska profil skulle kanske också kunna beskrivas som en framgångsrik anpassning till nya medier och nya modus. Man skriver till exempel om fotografierna:

> Vårt bildmanér är framtaget för att skapa en dokumentär känsla och människan är mittpunkten för bilderna. Det är människan som man ska komma nära, förstå och relatera till. Personen på bilderna ska skapa stark kontakt med mottagaren genom att titta rakt in i kameran med ett uttryck som berör.

Vikten av de yttre attributen kommer till synes också i normeringen av klädseln: »Därför bör kläderna vara vardagliga; vi lämnar slips och pärlhalsband hemma.»

Vi har alltså att göra med en text i en genre som vanligen brukar reglera själva texterna, den grafiska framställningen i typsnitt, teckenstorlek och färg, alltså själva skrifterna i skriftpraktiken. Men i själva verket används denna skrift här för att reglera också aspekter av den diskursiva praktiken, ordval som ger rätt associationer och framträdanden som förmedlar rätt känslor.

Beroende på om man ska analysera Nya moderaternas grafiska profil som en text i en skrifthändelse som är del av en skriftpraktik eller som en text som förmedlar en diskurs i en diskursiv praktik, så ger det valda perspektivet vissa effekter för frågeställningar, metod och resultat.

Låt oss börja med skriftpraktiken. En analys av skriftpraktiken brukar normalt sett utgå ifrån skrifthändelser som kan generaliseras till en skriftpraktik. Och skrifthändelsen där *den grafiska profilen* har en central eller symbolisk betydelse är kanske en del av en praktik som handlar om hur man använder, talar om och förstår *interna styrdokument*. Eller kanske snarare en skriftpraktik som handlar om all text- och språkanvändning inom och av partiet (men det blir en oöverskådligt stor skriftpraktik). En analys av denna skrifthändelse skulle inte utgå ifrån *en* enskild text, som i det här hypotetiska fallet, och man är heller inte primärt intresserad av textens inomspråkliga egenskaper. Analysen skulle utgå ifrån flera olika skrifthändelser som tillsammans bygger upp en skriftpraktik.

Om man begränsar sig till den interna användningen av denna och liknande texter kan man ställa frågor som: Hur används den grafiska profilen i den skrifthändelse den är en del av? I vilket sammanhang tas den fram? Vem är producenten? Vem står för idéerna? Vem skriver den? Vem läser den? Vilket symboliskt värde har den? Vilka semiotiska resurser tar den i anspråk? Skapar den intern sammanhållning, finns det motstånd i gruppen mot att använda den och hur mycket låter man sig styras av ett sådant dokument? I analysen är man särskilt intresserad av hur man talar om, förhåller sig till och hanterar detta slags texter. För att kunna undersöka denna skrifthändelse som del av en skriftpraktik hade man behövt göra en fältstudie, göra intervjuer med människor i olika skeden av textens produktion och användning och tillämpa kommunikationsetnografiska metoder för att försöka förstå den skriftpraktik som texten är en

del av. Studier av kontexten för skrifthändelserna, av den sociala praktik och de diskursiva ramar som gör att skrifthändelserna kommer att se ut som de gör, är viktiga. För att förstå skriftpraktiken behöver man däremot inte göra språkliga textanalyser.

Men den grafiska profilen är särskilt intressant därför att den speglar ett medvetet arbete med utformning av inte bara grafisk formgivning utan *också* av diskursen. Den grafiska profilen är en återspegling av skriftens betydelse, men också återspegling av diskursens betydelse. Marknadsföringstänkandet, som nu präglar hela den politiska debatten på ett sätt som var helt främmande för 1760-talets skribenter, har lett till medvetet komponerade budskap där alla modaliteter används för att övertyga.

För att se den grafiska profilen som del av en skrifthändelse och dess betydelse i en skriftpraktik, behöver en etnografisk analys göras och man behöver komplettera med en analys av de diskursiva ramar och den sociala praktik som denna skrifthändelse är en del av. Men för att se hur den grafiska profilen fått en ny funktion och nu också fungerar som ett »diskursivt styrdokument» behöver *dessutom* en analys av textinnehållet och dess effekter göras, av intertextualiteten, språkhandlingarna, mottagandet och tolkningen. Här kanske man skulle ställa frågor som: Vilka domäner hämtar man sina »nya» ord från? I vilka domäner hör de »gamla» orden hemma – finns det någon manifest intertextualitet? Vilka är processerna som styr tolkningen? Vilka strategier och språkhandlingar används i dokumentet? Och på vilket sätt konsumeras en sådan text, dvs. hur tolkas den och vilket inflytande får den egentligen? Hur rekontextualiseras innehållet?

Inte heller i en diskursanalytisk studie är texten i sig själv fokus för studien, utan diskursen. Den grafiska profilen skulle då förmodligen studeras som ett led i att studera till exempel medialiseringen och marknadsföringstänkandet inom politiken och dess effekter. Det hade kunnat vara en studie inom flera olika institutioner och ämnen, varav språkvetenskaplig textforskning skulle kunna vara en: de språkliga strategierna för att manipulera, för att övertyga, locka och framställa verkligheten som man vill att den ska bli förstådd, kan en språkvetare studera med en helt annan näranalytisk språklig kompetens än medievetare eller statsvetare.

6. Avslutande diskussion

I den här artikeln har jag jämfört päron och äpplen. Men framför allt har jag försökt visa hur de skiljer sig åt, för i de vetenskapliga positioneringsdebatterna

blandas fruktsorterna ofta samman. Kritisk diskursanalys och literacyforskning har olika kunskapsintressen, vilket ger olika frågeställningar, till viss del olika metoder och också olika slags svar. Båda är de intresserade av att fånga processer – men olika slags processer. När kritisk diskursanalys får kritik för att ha en alltför statisk syn på kontexten beror det sannolikt på att kontext är ett relativt begrepp och används i relation till *texten*, som är studieobjektet. Kontext blir då oftast en beskrivning av den situation som råder vid en viss kommunikativ händelse eller styr eller påverkar tillkomst och tolkning av en specifik text. Men en undersökning av den diskursiva praktiken är – eller bör vara – en undersökning av en i högsta grad dynamisk process, även om både begreppen kontext och diskursiv praktik ibland i faktiska analyser kommit att behandlas som statiska konstruktioner.

Kontext, i betydelsen *med text*, kan alltså inte vara objekt för en studie i sig själv – i det ögonblick kontexten blir studieobjekt upphör den att vara kontext. Så även om man i vissa forskningsinriktningar såsom etnografisk skriftbruksforskning eller verksamhetsteoretiskt inspirerade studier har flyttat fokus »från texten till kontexten», som Svensson & Karlsson konstaterar (Svensson & Karlsson 2012 s. 17), så är det då inte längre en kontext man studerar, utan en situation, en praktik, en process, där texter är aktörer, deltagare eller objekt. Och för den situationen, praktiken, processen, finns det andra förhållanden som ligger utanför, och som i överförd mening blir den situationens *kontext*. Kontext är ett undflyende begrepp, som lättast fångas i statiska ögonblicksbeskrivningar, och bildar en förståelseram för studien. Är man intresserad av en skriftpraktik eller en diskursiv praktik är man inte intresserad av kontexten, utan av praktiken i sig – som process – och de enskilda händelserna som involverar texter (skrifthändelser eller diskursiva händelser) är instanser av denna praktik.

Jag har diskuterat två olika teoretiska begrepp och i förlängningen två olika analysingångar. Jag har diskuterat de ramar dessa begrepp förekommer i, vilka forskningsfrågor man brukar ställa när man använder dessa begrepp, vilka metoder man brukar använda och vilket slags kunskap man är ute efter. En enkel uppställning skulle kunna se ur såhär:

Skriftpraktik	**Diskursiv praktik**
Literacyforskning	Kritisk diskursanalys
Skrifthändelser	Diskursiva händelser
Deskriptivt	Interpretativt
Fokus på redskapen	Fokus på medieringen
Etnografiska metoder	Textanalytiska och etnografiska metoder

Jag har också försökt visa att de två begreppen inte är några motsatser till varandra, vilket innebär att analyser av båda kan inkorporeras i samma undersökning, men att man måste vara medveten om *vilket kunskapsmål man har*, *var analysen slutar* och *vad man behöver supplera med*. Barton förklarar skillnader mellan literacyforskning och diskursanalys med att den förra utgår ifrån en analys av praktiken och den senare utgår ifrån en analys av texterna:

> An additional task is to link in a motivated way research which starts with the analysis of texts with research which sets out from the analysis of practices. These have been quite different traditions of research: discourse analysis studies have analysed texts and much Literacy Studies research has been of practices. The difficulty is to link these in a way which shows the mutual influences of the texts and the practices. (Barton 2001 s. 98)

Men detta är, har jag argumenterat för i denna artikel, ett något förenklat synsätt som blir tydligt inte minst i skillnaden mellan begreppen *skriftpraktik* och *diskursiv praktik*. En viktig skillnad mellan skriftpraktik i literacyforskning och diskursiv praktik i kritisk diskursanalys handlar om att det förra begreppet i högre grad fokuserar skriftbruket i ett metaperspektiv och kompetensen att skriva i en viss praktik, genrer i en viss praktik, textaktiviteter i en viss praktik och att man i analysen av det strävar efter att *beskriva dessa aspekter av skriftbruk*. Det senare begreppet fokuserar snarare skriften och språket som medierande redskap för att framställa en viss bild av verkligheten och de strategier och processer som får denna mediering att ske. Medan literacyforskningen sätter *redskapen* i centrum så sätter den kritiska diskursanalysen själva *medieringen* i centrum (se uppställning ovan).[7] Analysen av skriftpraktiker behöver alltså inte inbegripa språklig textanalys. Däremot kan den kompletteras med språkliga textanalyser – om den överordnade forskningsfrågan kräver det. Men då är det inte längre *skriftpraktiken* man studerar. Om man i stället är intresserad av vilka språkliga medel som används för att förmedla en verklighetsbild och hur läsaren tar till sig en verklighetsbild via texter behöver man vidga perspektivet till den diskursiva praktiken. Då är å andra sidan en språklig textanalys helt nödvändig.

Litteratur

Barad, Karen, 2003: Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. I: Signs 28(3). S. 801–831.

[7] Begreppet medierande redskap, som kommer från sociokulturella teorier och hör hemma i den literacyorienterade forskningen, introducerades i svensk språkvetenskaplig textforskning av Mona Blåsjö (2004).

Barton, David & Hamilton, Mary, 2000: Literacy practices. I: Barton, David; Hamilton, Mary & Ivanic, Roz (eds.), Situated literacies: Reading and writing in context. New York: Routledge. S. 7–15.

Barton, David, 2001: Directions for Literacy Research: Analysing Language and Social Practices in a Textually Mediated World. I: Language and Education 15:2–3. S. 92–104.

Barton, David, 2007: Literacy: an introduction to the ecology of written language. 2 ed. Malden, MA: Blackwell.

Bennich-Björkman, Bo, 2003: Affärer i politiskt tryck. Offentlighetsprincipen och spelet om den politiska makten 1766–1772. I: Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772, red. av Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt. Stockholm och Helsingfors: Atlantis och Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 287–314.

Bergh Nestlog, Ewa, 2012: Var är meningen?: Elevtexter och undervisningspraktiker. Diss. Växjö: Linnéuniversitetet.

Berglez, Peter & Amnå, Erik, 1999: Politikens medialisering. Stockholm: Fakta info direkt.

Birden, Susan, 2009: Praxis. I: Provenzo Jr, E.F. & Provenzo, A.B. (eds.), Encyclopedia of the social and cultural foundations of education. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. S. 609–610.

Blåsjö, Mona, 2004: Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Blückert, Ann, 2010: Juridiska – ett nytt språk? En studie av juridikstudenters språkliga inskolning. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Bourdieu, Pierre, 1977: Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre, 1990: The Logic of Practice. Cambridge: Polity Press.

Egan Sjölander, Annika, 2011: Introduction. Comparing Critical Discourse Analysis and Discourse Theory. I: Politics, Identity and Social Change, red. av Annika Egan Sjölander & Jenny Gunnarsson Payne. Lund: Nordic Academic Press. S. 13–46.

Englund, Boel & Svensson, Jan, 2003: Sakprosa och samhälle. I: Teoretiska perspektiv på sakprosa, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund: Studentlitteratur. S. 61–90.

Fairclough, Norman, 1992: Discourse and social change. Cambridge: Polity.

Fairclough, Norman, 1995: Media discourse. London: Edward Arnold.

Fairclough, Norman, 2000: Discourse, social theory, and social research: The discourse of welfare reform. I: Journal of Sociolinguistics 4/2. S. 163–195.

Fairclough, Norman, 2010: Critical discourse analysis: the critical study of language. 2 ed. Harlow: Longman.

Falk, Erik, 2011: Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Gee, James Paul, 2002: Learning in Semiotic Domains: A Social and Situated Account. I: Yearbook of the National Reading Conference 51. Fort Worth, Tex.: Texas Christian University Press. S. 23–32.

Gee, James Paul, 2011: An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. London: Routledge.

Greggas Bäckström, Anna, 2011: »Ja bare skrivar som e låter»: en studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Diss. Umeå: Umeå universitet.
Gustafsson, Anna, 2009: Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet. Diss. Lund: Lunds universitet.
Heath, Shirley Brice, 1983: Ways with Words: Language, Life and Work in Communities and Classrooms. Cambridge: Cambridge University Press.
Holmberg, Per, 2012: Kontext som aktivitet, situationstyp och praktik. En kritisk analys av kontextbegreppet i systemisk-funktionell teori. I: Språk och stil 22:1, Tema Text, red. av Anna-Malin Karlsson & Jan Svensson. S. 67–86.
Karlsson, Anna-Malin, 2002: Skriftbruk i förändring: en semiotisk studie av den personliga hemsidan. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
Karlsson, Anna-Malin & Strand, Hans, 2012: Text i verksamhet: mot en samlad förståelse. I: Språk och stil 22:1, Tema Text, red. av Anna-Malin Karlsson & Jan Svensson. S. 110–134.
Kronholm-Cederberg, Annette, 2009: Skolans responskultur som skriftpraktik: gymnasisters berättelser om lärarens skriftliga respons på uppsatsen. Diss. Vasa: Åbo Akademi.
Latour, Bruno, 2005: Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory. Oxford: Oxford University Press.
Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserade föräldrar: en undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. Diss. Örebro: Örebro universitet.
Prinsloo, Martin & Baynham, Mike, 2008: Introduction: renewing literacy studies. I: Literacies Global and Local. Amsterdam: John Benjamins. S. 1–13.
Reckwitz, Andreas, 2002: Toward a Theory of Social Practices. A development in culturalist theorizing. I: European Journal of Social Theory 5:2. S. 245–265.
Reisigl, Martin & Wodak, Ruth, 2009: The discourse historical apporach. I: Wodak, Ruth & Meyer, Michael (eds.), Methods for Critical Discourse Analysis. 2 ed. London: SAGE Publications. S. 87–121.
Svensson, Jan & Karlsson, Anna-Malin, 2012: Inledning: text, textforskning och textteori. I: Språk och stil 22:1, Tema Text, red. av Anna-Malin Karlsson & Jan Svensson. S. 67–86.
Titscher, Stefan; Meyer, Michael; Wodak, Ruth & Vetter, Eva, 2000: Methods of text and discourse analysis. London: SAGE Publications.
Wenger, Etienne, 1998: Communities of practice: learning, meaning, and identity. Cambridge: Cambridge University Press.
Wodak, Ruth & Meyer, Michael, 2009: Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. I: Wodak, Ruth & Meyer Michael (eds.), Methods for Critical Discourse Analysis. 2 ed. London: SAGE Publications. S. 1–28.
Young, Richard F., 2008: What is Discursive Practice? I: Language Learning 58, Suppl. 2. S. 1–8.

En öppning i en sluten ordklass?

Den nya användningen av pronomenet *hen*

Av KARIN MILLES

Abstract

Milles, *Karin*, karin.milles@sh.se, Associate Professor, School of Culture and Education, Södertörn University, Sweden: "An opening in a closed word class? The new use of the pronoun *hen*". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 107–140.

The Swedish gender-neutral pronoun *hen* has occasionally been used since at least the 1960s. In the beginning of the new millennium its use increased among LGBT people and feminists. In 2012 a media debate concerning the pronoun attracted great public attention, making it clear that the pronoun had both friends and enemies.

The aim of this article is to describe what happened in 2012 as a feminist reform initiative to promote gender inclusion and make language less sexist, and to map the use of the pronoun in public Swedish after the debate. The study draws on language planning theory, especially theoretical explorations of how to understand the link between language planning and larger political issues.

To describe the feminist reform initiative, five circumstances were identified as having a major impact on the process: linguistic properties, central agents, political context, public language cultivation institutions, and media attention. To map the use of the pronoun four public written discourses were investigated: government agencies' web pages, motions from members of the Riksdag, academic papers and daily newspapers.

The main results were that the reform initiative was deeply intertwined with the larger societal and political context, that the pronoun was used in the ongoing debate on gender equality and sexual politics, and that the pronoun is being used to some extent, especially in student essays.

Keywords: feminist language planning, *hen*, gender-neutral pronoun, public written discourses, Swedish.

1. Inledning

Olle Josephson, professor i nordiska språk, menar i en språkkrönika att 2012 kommer att gå till språkhistorien som »hen-året» (Josephson 2013). 2012 blev året då pronomenet inte bara diskuterades livligt, utan också året då många på allvar prövade på att använda ordet i olika sammanhang. Jag vill i denna artikel

Tack till Svenska Akademien och Fonden för forskning i modern svenska som har möjliggjort studien.

beskriva *hen*-debatten och undersöka hur den har påverkat bruket i den offentliga svenskan.

Hen är inget nyord utan har åtminstone femtio år på nacken. Skriftliga belägg föreligger från 1960-talet, men det finns vittnesbörd om ordet så tidigt som från 1950-talet (Strömkvist 2013). Det första skriftliga belägget kommer 1966, då Rolf Dunås i en språkspalt drömde om att »uppfinna det tvåkönade ordet 'hen'» (Dunås 1966), och året därefter diskuterar Karl-Hampus Dahlstedt pronomenet i en språkvetenskaplig artikel (Dahlstedt 1967). Sedan dess har *hen* sporadiskt använts av studenter vid de svenska högskolorna och universiteten, men annars inte synts till så mycket.

Men i början av 2000-talet började det användas i hbtq-kretsar[1] som en praktisk lösning på problemet att referera till personer med blandat könsuttryck. Feminister använde det också för att ifrågasätta de normer kring kön som finns i samhället. I slutet av 2011 påbörjades en medial debatt om ordet, en debatt som fick nytt bränsle och fart under det kommande året. Tidigt under 2012 publicerades Kivi och monsterhund (Lundqvist & Johansson 2012) och Självpornografi (Kraft 2012), två böcker där de fiktiva karaktärerna omnämns med *hen*. Och i gratistidningen Nöjesguidens andra nummer för året var alla *hon* och *han* utbytta till *hen* (Nöjesguiden 2012).

Den mediala debatten pågick länge i såväl tidningar, radio och teve som i de sociala medierna. Många offentliga personer intervjuades om sina åsikter, och bland dem uttryckte exempelvis Nyamko Sabuni sitt stöd (Olsson 2012a), medan Svenska Akademiens Horace Engdahl var negativ (Cederskog 2012). Av debatten att döma ser en del ordet som ett frigörande och verkningsfullt normkritiskt verktyg, medan andra tycker att det är ett löjligt eller förtryckande språkpolisiärt övergrepp.

Ordet har nu börjat användas, både i text och i tal. Den som har haft ögon och öron med sig under året har stött på det lite varstans: än i en artikel i morgontidningen, än i en reklamkampanj för ett flygbolag. Än i en tevesänd filmgala, än i en interpellationsdebatt i riksdagen.

Pronomenet, som antagligen ursprungligen var tänkt att användas i generisk funktion, används också för att referera till unikt identifierbara referenter av kött och blod. Då kan det användas både om cispersoner, dvs. personer som har ett entydigt könsuttryck, och om transpersoner, dvs. personer som avviker från normen om ett entydigt manligt eller kvinnligt könsuttryck. Det kan dessutom användas om personer man inte vet, eller inte vill avslöja, könet på.

[1] *Hbtq* står för homosexuella, bisexuella, trans- och queerpersoner.

Både debatten och motståndet har medfört att ordet har fått ett värde som signalord (Lyngfelt 2013). En kommunpolitiker som ville införa ordet i en arbetsordning menade exempelvis att det skulle kunna visa att de var »en kommun i framkant» (Nacka kommuns kommunfullmäktige 2012). Och reklammakare har utnyttjat att ordet väcker uppmärksamhet, vilket har gjort att det har dykt upp i reklamkampanjer från bland annat ICA och flygbolaget Norwegian.

Om man intresserar sig för svenskans utveckling väcker det här nya bruket naturligtvis en mängd intressanta forskningsfrågor. Följande studie har för avsikt att sätta in *hen*-initiativet i sitt språkpolitiska sammanhang och göra en första utvärdering. För att uppfylla syftet har jag formulerat följande två frågeställningar:

a) Hur kan *hen*-initiativet beskrivas som språkplaneringsprocess?

Hen-debatten var resultatet av ett språkligt förändringsinitiativ taget av könspolitiska skäl, varför det är nödvändigt att anlägga ett språkpolitiskt perspektiv på studien. För att göra detta kommer jag att identifiera de viktigaste omständigheterna som påverkade skeendet och utfallet av *hen*-initiativet.

b) Används *hen* i den offentliga svenskan en kort tid efter den mediala debatten?

Under 2012 debatterades pronomenet flitigt, men många började också använda det. Ovan har jag räknat upp ett antal tillfällen som fått mer eller mindre uppmärksamhet. Frågan är om dessa tillfällen är undantag eller om pronomenet mer allmänt har börjat tas i bruk.

Fokus för studien är den offentliga svenskan. En studie av vardagligt talspråk, skönlitteratur etc., kan naturligtvis ge ytterligare insikter i reformförslagets ursprung och verkningar, men skulle kräva ett projekt av större omfång.

För att öka undersökningens allmängiltighet och fånga in generella tendenser hos både skribenter och instanser med normerande funktion, har jag valt ut texter som har genomgått någon typ av redigeringsprocess, skrivs för att publiceras elektroniskt och blir lästa av mer än en mottagare.

Jag har valt ut fyra textkulturer som på olika sätt är intressanta delar av den offentliga svenskan. Har pronomenet fått något genomslag i den svenska som syns på myndigheternas webbplatser, som av demokratiska skäl ska vara vårdat, enkelt och begripligt? Används pronomenets politiska potential av politiker när de skriver motioner? Använder unga människor, vars bruk kan tas som indikation på framtidens språkbruk, ordet när de skriver uppsats på högskolor

och universitet? Upplåter tidningsmakarna inte bara spaltutrymme till diskussioner *om* ordet utan också till faktisk användning *av* det?

Också en mer specifik fråga som huruvida pronomenet används för både generisk och icke-generisk referens kan besvaras genom denna studie. Denna grova indelning i endast två funktioner fångar naturligtvis inte det nya brukets fulla komplexitet. För en mer nyanserad beskrivning av de kontexter som *hen* används i, se Wojahn (u.a.) och Ledin & Lyngfelt (2013).

Pronomenet kan uppträda som subjekt, som objekt och i genitiv. Subjektsformen och genitivformerna är oproblematiska, men objektsformen har föreslagits vara både *hen* och *henom*. Är det *hen* eller *henom* som dominerar bruket i de undersökta textdomänerna?

Studiens resultat kan tjäna som referenspunkt för framtida studier av ordets bruk. Men resultaten kan också fungera som utgångspunkt för fördjupade diskussioner om språkpolitiska skeenden och språkvårdens villkor. Den nya användningen av *hen* är en just nu pågående förändring i det svenska pronomenbruket som vi har en unik möjlighet att studera i detalj. Det finns inte så mycket empirisk forskning om de tidigare faserna av ords etablering (Svanlund 2009 s. 16). Föreliggande studie vill alltså beskriva just en sådan tidig fas. Då den nya användningen av *hen* har könspolitiska undertoner kan studien också ge viktiga kunskaper om hur språkfrågor kan fungera som en integrerad del i ett större politiskt skeende, vilket i sin tur kanhända kan utveckla språkvårdens redskap och strategier.

2. Tidigare forskning

Vad vet vi då om *hen* redan? Ännu har det inte hunnit publiceras så mycket forskning som berör frågan. En mindre studie av vilka referenter som informanter läser in i olika pronomen visar att *hen* öppnar upp för många olika tolkningar, bland annat för att referenten är en transperson (Wojahn 2013). En avhandling som tar ett brett grepp om könsneutral referens och bland annat kommer att beskriva pronomenets historik i detalj och undersöka debatten är Wojahn (u.a.). Hur *hen* används i olika kontexter studeras i Ledin & Lyngfelt (2013). *Hen* som intressant exempel på svåra språkvårdsfrågor tas upp i Lyngfelt (2013).

Mindre undersökningar och studentuppsatser kan också berätta om det nya bruket. Sökningar i Språkbankens elektroniska källor indikerar att an-

vändningen av *hen* har stigit drastiskt i tidningstext under det senaste året (Svensson 2012). Pronomenet har också börjat användas av journalister i finlandssvenska tidningar (Milles 2013). Personer med ansvar för språkfrågor på myndigheterna undviker att använda *hen* eftersom man befarar att ordet stjäl uppmärksamhet från budskapet (Ingvaldsson 2012 s. 34). *Hen* används både generiskt och icke-generiskt om enskilda personer i exempelvis bloggar, tidningstext och tryckt text (Henriksson 2010, Bertils 2012), av förskolebarn i ett samtal kring en könsobestämd sagofigur (Carlquist 2012), i olika normkritiska sammanhang som bland hbtq-personer (Hagren Idevall 2011), hbtq-ungdomar, på genuspedagogiska förskolor och i en feministisk tidskrift (Friis Reset 2012). Det kan också användas för referens till icke-mänskliga korrelat som djur, ting och gudar (Bertils 2012). Utanför uttalat normkritiska sammanhang och i tidningstext visar studentuppsatser dock att bruket av *hen* ännu så länge är begränsat. *Hen* används inte alls, varken av pedagoger eller av barnen själva, för att omtala barn i förskolan (Andersson 2012), och en korpusstudie visar att det inte är särskilt vanligt i bloggtext (Ledin 2012).

Översikter över feministisk språkplanering världen över finns presenterade i Pauwels 1998 och 2003 samt Liddicoat 2011. Beskrivningar av svenska förhållanden finns i Lindgren 2007, Edlund 2004 och Milles 2011b. Generisk referens och könsneutrala pronomen har diskuterats inom andra språkområden än det svenska, och det finns en del forskning om rör etableringen av könsneutrala eller icke-sexistiska pronomen. Forskning visar exempelvis att språkliga riktlinjer med syfte att minska sexistiska formuleringar inom internationella organisationer har haft liten eller ingen påverkan (Teso & Crolley 2012). Men det finns enskilda studier som visar att några formuleringsalternativ har börjat etableras. Generiskt *he* har minskat i både amerikansk och australisk engelska (Cooper 1989, Pauwels 2003 s. 564). Så kallat singulart *they* har nått viss etablering inom australisk engelska. Det används exempelvis av butikspersonal (Pauwels 2000) och av lärare och studenter (Pauwels & Winther 2006). En sammanställning av undersökningar om etableringsgraden för olika feministiska språkreformförslag finns i Pauwels 1999.

3. *Hen*-initiativet som språkplaneringsprocess

3.1 Etablering

För att kunna föra resonemang om etablering och etableringsprocesser, är det nödvändigt att klargöra vad man lägger in i begreppet etablering. Svanlund, som har studerat lexikal etablering av nya sammansättningar, definierar etablering som »en viss social enighet om hur ett språkligt uttryck förväntas appliceras i vissa diskurssammanhang» (2009 s. 38). Graden av ett ords etablering kan beskrivas utifrån de två dimensionerna semasiologisk och onomasiologisk etablering (bl.a. Geeraerts 2002). Den semasiologiska dimensionen tar fasta på hur väl etablerad betydelsen är, »hur självklart är det vad det [uttrycket] står för», dvs. om språkbrukarna känner till ordet, dess betydelse och bruk. Den onomasiologiska dimensionen tar fasta på hur etablerad själva beteckningen är, »hur självklart är det ord vi betecknar innehållet med?» (Svanlund 2009 s. 38), dvs. om språkbrukarna också använder det.

Men de etableringsprocesser som Svanlund 2009 beskriver handlar om ord som på grund av olika samhälleliga skeenden dyker upp, sprids och etableras utan att det finns något medvetet språkförändringsinitiativ bakom. Vad som här studeras är ett ord som lanseras medvetet av framförallt politiska skäl (se vidare nedan). För att kunna beskriva denna process måste vi därför ta hjälp av ett språkpolitiskt teoretiskt ramverk.

3.2 Feministisk språkplanering

1900-talets förändrade villkor för kommunikation medförde att språkliga nyheter kunde spridas snabbare i samhället. Samhälleliga förändringar började också sätta snabbare avtryck i ordförrådet, då ord medvetet skapades »för att spegla verkliga eller önskade förändringar», som när *städerskor* blev *lokalvårdare* (Teleman 2003 s. 194 f.). Lanseringen av *hen* kan naturligtvis ses som ett uttryck för denna trend. *Hen*-reformen kan också relateras till språkvårdens långa arbete med att förbättra myndighetsspråket och i demokratins namn underlätta kommunikationen mellan myndigheterna och medborgarna med så kallat klarspråk. *Hen* är då ett mindre stötande alternativ till generiskt *han*, och enklare än dubbelformer som *hon eller han*. Men flera av de aktörer som började använda *hen* under början av 2000-talet gjorde det för att ifrågasätta och förändra normer kring kön. Det här gör att *hen* mer specifikt kan kopplas till feminismen och projektet att motarbeta sexism eller androcentrism i språket,

dvs. feministisk språkplanering. Det är detta perspektiv som anläggs i föreliggande studie.

Språkplanering[2] brukar definieras som medvetna försök att förändra språket (Cooper 1989; Kaplan & Baldauf Jr. 1997, Pauwels 1998). Språkplanering är ofta nära kopplat till politiska skeenden (Cameron 2004) och samhälleliga förändringar (Cooper 1989). Det är därmed inte så konstigt att feminismen, som har bidragit till omvälvande förändringsprocesser i många av världens samhällen under det senaste århundradet, också har inneburit en hel del språkplaneringsinsatser. Sådan språkplanering handlar oftast om att man uppmärksammar och kritiserar när språket uttrycker eller reproducerar mäns överordnade ställning. Den handlar också om arbetet för att möjliggöra ett språk som stödjer eller avspeglar ett samhälle där män och kvinnor har lika villkor (Liddicoat 2011 s. 1). De förändringsinitiativ som feminister har tagit för att förändra språket kallar Pauwels (1998 s. x) för *feminist language reform*. En reform brukar vanligtvis förstås som en förändring som ska leda till någon typ av samhällelig förbättring. Det jag studerar här är dock en pågående förändringsprocess, ett reformförslag, och dess eventuella resultat. Vi vet ju ännu inte om *hen* kommer att etableras i svenskan eller inte. Jag kommer därför att använda termerna *förslag* eller *initiativ*, framförallt i de synonyma formuleringarna *hen*-förslaget/*hen*-initiativet.

Feministisk språkplanering började bedrivas under 70-talet, under den så kallade andra vågens feminism, då kvinnorörelsen organiserade kvinnor i västvärlden och krävde politiska, ekonomiska och sexuella reformer. Också språkets roll i kvinnors underordning började då få viss uppmärksamhet. Språkvetare och feminister började undersöka hur språkliga strukturer och användningsmönster hängde ihop med kvinnors och mäns status och villkor i samhället. Man undersökte både hur språket representerade kvinnor och män, och hur kvinnor och män använde språket till och om varandra: två perspektiv som fortfarande är levande i dagens språk och kön-forskning (även om det sistnämnda perspektivet har blivit kraftigt ifrågasatt och problematiserat, se exempelvis Cameron 1985, Edlund m.fl. 2007).

De mest kända och inflytelserika akademiska verken som spred tankarna om språkets roll i kvinnors underordning var Robin Lakoffs Language and Woman's Place från 1975 och Dale Spenders Man Made Language från 1980.

[2] Det finns en diskussion rörande terminologin inom detta område. Man skulle exempelvis kunna översätta den engelska termen *language planning* med *språkvård* i stället för *språkplanering*. Liksom Melander (2008 s. 322) har jag valt termen *språkplanering*. Detta är en vidare term, som dessutom står mer i samklang med den internationella litteraturen.

Ingen av dem har kommit i svensk översättning, och det finns inte någon svensk motsvarighet till dessa böcker, vilket gör att deras inflytande i Sverige nog kan antas begränsa sig till den akademiska världen. I Sverige kom könsperspektivet in i forskningen i och med Uppsala-konferensen »Könsroller i språk» 1976 (Nordin & Thelander 1977).

I den anglosaxiska världen bidrog Lakoffs och Spenders böcker till att feminister utarbetade språkliga handböcker för bland annat förlag och universitet. Den mest kända är Handbook of Nonsexist Writing av Casey Miller & Kate Swift (1980). Också i andra länder som Spanien (Bengoechea 2011) och Frankrike (Abbou 2011) har man diskuterat och i viss mån implementerat olika förslag på språkförändringar som ska göra språket mindre sexistiskt.

Men i Sverige verkar skeendet har varit delvis annorlunda, särskilt jämfört med hur det har varit i de engelska språkområdena. Här i Sverige har vi varken haft den stundom ganska hätska debatt som präglat det anglosaxiska språkområdet (Edlund 2004, Hornscheidt 2003) eller traditionen att publicera språkliga riktlinjer för icke-sexistiskt språk. Det betyder inte att vi i Sverige inte har diskuterat frågan, eller att det inte har förekommit några förslag för att öka språkets könsneutrala uttrycksmöjligheter. Svenska förändringsförslag är exempelvis införandet av könsneutrala yrkestitlar, ifrågasättandet av generiskt *han* i myndighets- och lagtext och de senaste årens initiativ att etablera benämningen *snippa*. Också Språkrådets förslag att utarbeta en handbok i hur man kan skriva och tala jämställt kan räknas hit (Milles 2008/2012). Man skulle också kunna räkna med andra mer vittfamnande språkbruksförändringar, som den långtgående viljan i utbildningsväsendet att få flickor och unga kvinnor att ta större plats i den muntliga halv-offentligheten som skolans klassrum utgör (se exempelvis Molloy 1990 och Einarsson & Hultman 1984), eller kampen för att fler kvinnor ska kunna verka som journalister.

3.3 Teoretisk beskrivningsmodell

För att beskriva *hen*-initiativet måste det sättas in i sitt sammanhang. I det följande beskriver jag den teoretiska modell som jag använder för detta.

Språkplanering och språkpolitik handlar inte bara om språk. Språkpolitiska skeenden äger alltid rum i ett samhälleligt sammanhang där bland annat ekonomiska, sociala och politiska faktorer spelar en viktig roll (Spolsky 2010 s. 218). I det här fallet handlar det om ett initiativ med kopplingar till könspolitiska sammanhang. Särskilt relevant är därför teoretiska ansatser som för-

söker förklara och beskriva hur språkpolitiken hänger samman med större politiska frågor (Spolsky 2010, Jaworski m.fl. 2004, Cooper 1989, Pauwels 1998, 2003).

Det vi behöver är en modell för att beskriva feministiska språkreformsförsök som skeenden där ett visst språkligt drag, ett uttryckssätt eller ett visst sätt att använda språket som ses som problematiskt ur ett könspolitiskt perspektiv, ersätts – helt, delvis eller inte berörs alls – av ett annat drag som anses bättre.

Jag använder en modell som identifierar fem omständigheter som kan antas påverka reforminitiativets villkor och utfall. Modellen visas i figur 1. De fem omständigheterna är språkliga egenskaper hos reforminitiativet, centrala aktörer, den politiska kontexten, språkvårdens inställning och medial uppmärksamhet. Språkliga egenskaper hos reforminitiativet kan antas vara viktiga i all språkplanering, då det påverkar i vilken grad språkbrukarna kan uppfatta och förstå förslaget, samt att det påverkar hur lätt eller svårt det är att implementera förändringen. De centrala aktörerna bör vara viktiga för skeendet eftersom det är de som initierar och driver förslaget. Att den politiska kontexten är en viktig omständighet beror på att den feministiska rörelsen verkar i ett större politiskt landskap som påverkar initiativets utfall. Att språkvårdens inställning är viktig beror på den starka ställning som svensk språkvård har i Sverige med Språkrådet (tidigare Svenska språknämnden) som central språkvårdande organisation. Språkrådet har en verksamhet som omfattar såväl verksamhet riktad mot en bred allmänhet som mot organisationer och myndigheter i form av klarspråksarbete. Språkrådet har också till uppgift att följa språkutvecklingen och upprättar nyordslistor och tillhandahåller svar på vanliga språkriktighetsfrågor i sin digitala Frågelåda. Språkvårdens uppmärksammande av och inställning till ett specifikt förslag kan därför antas påverka både mediers och myndigheters inställning. Också den mediala uppmärksamhet som reforminitiativet får eller inte får bör vara en viktig omständighet då det avgör i vilken grad förslaget kommer till allmänhetens kännedom och får spridning.

Modellen har inspirerats av aktivitetsteorins beskrivning av kollektivt handlande (exempelvis Engeström m.fl. 1999) genom att den också identifierar viktiga, men olika, komponenter med stort inflytande på det skeende som man vill beskriva. Det är på sin plats att också påpeka att det naturligtvis kan vara näst-intill omöjligt att på ett vetenskapligt sätt identifiera alla möjliga omständigheter och säkert fastställa de kausala förhållandena i ett specifikt fall. Det hela handlar om ett slags historieskrivning, där man utifrån tillgängliga data och en teoretisk förförståelse kan beskriva ett skeende och ge tentativa förklaringar. Beskrivningsmodellen fångar naturligtvis inte all feministisk språkplanering i

Figur 1. Modell för beskrivning av *hen*-initiativet.

all dess komplexitet och heller inte skeendet kring *hen*-initiativet i alla dess detaljer. Dess abstraktionsnivå är avpassad för att kunna fånga några viktiga tendenser i detta specifika fall. Kanske kan den också möjliggöra framtida jämförelser med andra feministiska språkreformsinitiativ.

Förutom aktivitetsteorins beskrivning av kollektivt handlande har modellen också inspirerats av andra modeller för att beskriva språkplanering, som dock i sig själva inte varit tillräckliga för denna studies syfte. Spolsky (2010 s. 219 f.) identifierar fyra krafter som han menar samvarierar kraftigt med språkpolitiska skeenden: den sociolingvistiska situationen i ett land, nationella och etniska identiteter inom samhället, engelskans roll och språkval som en mänsklig rättighet. Denna beskrivningsmodell är anpassad för att kunna beskriva nationell språkpolitik, och säger inte mycket om de speciella villkor som gäller för feministisk språkplanering. Cooper (1989) menar att man kan förstå språkplanering som ett skeende med aktörer som påverkar någonting språkligt för vissa mottagare på ett visst sätt (»*Who* plans *what* for *whom* and *how*?»). Denna modell utelämnar dock helt den större politiska och ideologiska kontexten.

Pauwels (1998, 2003) föreslår en kronologiskt ordnad beskrivning av den feministiska språkplaneringsprocessen. Den delas in i fyra stadier: faktainsamling, planering, genomförande och utvärdering. Men denna modell ger en alltför förenklad bild av *hen*-initiativet. Pauwels (1998 s. xii) medger också att

språkplanering är en kaotisk aktivitet som sällan följer de stadier som teorierna förutsäger. Bland annat ger modellen inget utrymme för att initiativ kan ha tagits av många aktörer i ett flertal parallella delprocesser, kanske åtskilda i tid, kan ha olika underliggande strategier och drivas med olika mål i sikte. Jag anser också att modellen tillskriver planerarna alltför stor kontroll över processen och verkar implicera att de medvetet kan välja de mest effektiva strategierna för genomförandet av reformen, vilket jag inte heller anser ger en särskilt sann bild av hur de faktiska reformprocesserna har gått till. Skeendet i denna beskrivning verkar också mer tydligt avgränsat i tid än vad jag tror att de faktiska reformerna är – särskilt tror jag att man sällan urskiljer en slutpunkt där reformen anses genomförd och kan utvärderas. Snarare pågår en ständig utvärdering parallellt med försöken till etablering.

3.4 *Hen* – ett feministiskt reforminitiativ

I det följande presenterar jag *hen*-initiativet med hjälp av de fem omständigheter som jag menar på ett genomgripande sätt har påverkat skeendet, och diskuterar om de medverkar till eller motverkar en etablering av *hen* i den offentliga svenskan.

3.4.1 Språkliga egenskaper

En del av uppmärksamheten kring *hen* beror säkert på ordets språkliga egenskaper. Enligt Teleman (1991 s. 217) är en förutsättning för att vi ska kunna ha en uppfattning i en språkfråga att den är synlig och greppbar för oss. *Hen* är ett pronomen och därför potentiellt vanligt förekommande. Som nytt ord fångar det också potentiellt mångas uppmärksamhet – vi lägger märke till sådant vi inte känner igen. Och till skillnad från exempelvis subjektsregeln, som kräver specialkunskaper i grammatik, kräver *hen*-förslaget inga förkunskaper av den språkbrukare som vill ta ställning till förslaget. Sammantaget bidrog antagligen dessa faktorer till att fler språkbrukare än vanligt engagerade sig och skaffade en åsikt i frågan.

Att *hen* är ett pronomen kan också antas ha påverkat skeendet, fast på ett indirekt sätt. Svenska språket har ett stadigt inflöde av nya ord i form av inhemska nybildningar och lån från andra språk. De flesta nyord är dock substantiv, verb och adjektiv. Men *hen* är ett pronomen, dvs. tillhör en ordklass som av grammatiken brukar beskrivas som sluten, dvs. som inte så ofta utökas med nya

medlemmar. Språkvetare och språkvårdare har ofta anfört detta som skäl att avråda från bruk. Karl-Hampus Dahlstedt menade redan 1967 att det skulle bli en »besvärlig operation» att införa *hen* eftersom det svenska pronomensystemet var så stabilt (Dahlstedt 1967 s. 118), och denna pessimism har sedan varit en hållning som många språknormerare har tagit efter (se vidare avsnitt 3.4.4). Resonemanget har varit som följer: eftersom pronomenkategorin så sällan utökas med nya medlemmar, är det otroligt att den skulle göra det nu, och etableringsförsök skulle alltså bara vara slöseri med tid och kraft. Det är dock oklart på vilket sätt ordklasstillhörigheten pronomen *i sig* kan försvåra en etablering. Om man upplever ett behov av ett nytt pronomen bör inte ordklasstillhörigheten som sådan sedan försvåra etablering. Snarare tvärtom. De personliga pronomenen är mycket vanliga i både tal och i skrift, vilket gör att de som använder *hen* får många tillfällen att göra det. Detta ökar chansen att ordet sprids.

Den språkliga formen hos *hen* kan också antagligen förenkla ordets etablering. Till sin form liknar det de andra personliga pronomenen *hon, han* och *den* i och med att det i skrift består av tre bokstäver med mönstret K-V-K, är enstavigt och slutar på *n*. Även om ordbilden knappas kan kallas genomskinlig, medverkar den antagligen till att göra ordet lättare att minnas.

Språkliga faktorer kan också ha ideologiska kopplingar. Cameron (2004) har påpekat att succén för vissa språkreformer kan förklaras med att de på ett symboliskt plan varit i samklang med den rådande politiska övertygelsen. Ett svenskt exempel på detta är hur etableringen av *snippa* antagligen underlättades av att ordet på ett symboliskt sätt representerar hur många i dagens samhälle ser på kön (Milles 2011a, 2011b). Precis som *snippa* lätt kan tolkas som en feminin variant av *snopp* kan nog många svenska språkbrukare se *hen* som ett mellanting mellan *hon* och *han* genom att bokstaven *e* ligger någorlunda mellan *a* och *o* i alfabetet. Att ordet delvis sammanfaller med *henne* och helt med det engelska ordet *hen* kan däremot på samma sätt ligga reformförslaget i fatet.

3.4.2 Centrala aktörer

När man beskriver språkpoliska skeenden kan man lägga beskrivningen på olika nivåer: makro-, grupp- eller individnivå (Huss & Lindgren 2011). Makronivån handlar om språklagar och officiella riktlinjer, gruppnivån om det språkpolitiska arbete som görs av olika organisationer, lobbygrupper och nätverk, och individnivån om enskilda individers språkbruk och språkval (ibid. s. 13). När jag här identifierar de centrala aktörerna i detta språkpolitiska initiativ

håller jag mig på gruppnivån. Denna nivå bör vara lagom för att ge en övergripande bild av de centrala aktörernas påverkan utan att vare sig helt förlora konkretionen eller riskera att gå förlorad i alla detaljer och komplicerade skeenden. Det som utmärker en gruppaktör är att den förordar att man bör använda *hen*, använder det, eller både och.

Även om *hen* först dök upp och diskuterades i språkvetenskapliga sammanhang för ett antal decennier sedan var det inte, med något undantag när, någon språkvetare som tydligt tog ställning för pronomenet, propagerade för det eller använde det. De centrala aktörerna är i stället tre nätverk med en gemensam könsnormkritisk kärna och något olika ideologisk inriktning: ett transaktivistiskt, ett queerfeministiskt och ett genuspedagogiskt. Dessa nätverk är löst sammansatta med betydande beröringspunkter och många kopplingar sinsemellan; exempelvis hör enskilda grupperingar och individer till flera av nätverken samtidigt. Till dessa aktörer kan också läggas alla enskilda språkbrukare, som i sitt privat- eller professionella liv har börjat använda och argumentera för *hen*, vilka Pauwels (1998) skulle kalla gräsrötter, och som kan, men inte behöver, ha några närmare kopplingar till de nätverk jag presenterar nedan. Dessa beskriver jag dock inte närmare.

De tre nätverken började agera kring millennieskiftet, genom att både använda och argumentera för att man borde etablera *hen* som ett nytt pronomen. Det transaktivistiska nätverket kännetecknas av att dess aktörer använder *hen* i både tal och skrift för att referera till faktiska personer som av olika anledningar varken vill kallas *han* eller *hon*. Bruket kan exempelvis etableras genom så kallade pronomenrundor, där personer i en grupp själva får berätta vilket pronomen de föredrar (Friis Reset 2012 s. 64). Personer som har gått ut i medierna och förklarat och argumenterat för det nya bruket är bland annat transpersonerna Anne Anders Uhrgård och vice ordföranden i RFSL:s ungdomsförbund Vio Szabo.

Det andra nätverket har jag kallat queerfeministiskt. Queerfeminism är en feminism som kritiserar och ifrågasätter att heterosexuella normer är så starkt styrande för hur människor förväntas leva ut sin sexualitet, bilda familj och umgås. Sedan 2007 använder exempelvis tidskriften Ful genomgående pronomenet i sin tidskrift som benämning på såväl trans- som cispersoner. Enligt programförklaringen ses användningen av *hen* inte bara som ett praktiskt pronomen för transpersoner utan också som en aktiv del i omförhandlingen av den sociala konstruktionen av kön i samhället i stort: »Motsatsparen Man/Kvinna, Han/hon är bara en konstruktion. […] Ful har språket. Vi förvandlar hon och han till HEN.» (Ful 2010, versaler i original.)

Det tredje nätverket har jag valt att kalla genuspedagogiskt. Liksom de queerfeministiska aktörerna vill de genuspedagogiska använda *hen* för att ifrågasätta könsnormer, men det som skiljer är att genuspedagogerna verkar i ett pedagogiskt sammanhang och försöker ge barn möjligheter att utvecklas som individer utan att fastna i snäva flick- respektive pojkroller. Pronomenet används framförallt på fiktiva karaktärer i böcker och sånger, dockor eller personer man ännu inte vet könet på. En central delaktör här var förlaget Olika, som ger ut både fackböcker för pedagoger och barnböcker. Utgivningen ska »utmana och bredda traditionella könsroller» (Olika förlag 2010). Bland utgivningen märks framförallt böckerna om Kivi, ett barn som av författaren Jesper Lundqvist genomgående omnämns med *hen*. Förlaget tog initiativ till att i anslutning till det första boksläppet tillsammans med mig publicera en debattartikel i Svenska Dagbladet där vi argumenterade för *hen* som könsneutralt pronomen (Milles m.fl. 2012).

Dessa tre aktörer har, utifrån en ideologisk hållning som övergripande kan kallas könspolitisk, förordat och använt *hen* som en del i sina vidare politiska projekt att omförhandla samhällets könsstrukturer. Pauwels (1998 s. 3–4) menar att mycket språkplanering genomförs av personer utan formella kunskaper i språkplanering eller i språkvetenskap. Det gäller definitivt här, där endast en grupp, den genuspedagogiska, har haft någon tydligare koppling till språkvetare eller språkvårdande organ. Det kan ju också förklara nätverkens initiativ: om de hade haft starkare kopplingar hade de antagligen, på grund av den negativa attityden från språkvården (se vidare under 3.4.4), inte agerat som de har gjort.

3.4.3 Den politiska kontexten

Feministiska språkreformer är till sin natur politiska, så vilken roll spelar det allmänna politiska klimatet för den här specifika reformens eventuella genomslag? För genomslaget och genomförandet av reformerna är det av stor vikt ifall aktörerna är samhälleligt sanktionerade eller inte, om de är gräsrötter eller verkar uppifrån samhällets toppskick (Pauwels 2003).

För att se kopplingarna till den vidare politiska kontexten bör man först ringa in den politiska potentialen i ordet självt. Det är dock lättare sagt än gjort, då *hen* kan laddas med radikalt olika ideologiska betydelser, beroende på vad det är tänkt att ersätta och hur det används.

Genom att använda *hen* kan man lösa problemet med generisk referens utan att behöva ta till utrymmeskrävande dubbelformer. Detta är en språkekonomisk

fråga utan tydlig koppling till könspolitik. Men det är inte den användningen som fått de centrala aktörerna att propagera för ordet.

Den könspolitiska potentialen är, som beskrivits ovan, ganska bred. För det första kan man använda *hen* för att referera till transpersoner och därmed ifrågasätta att det bara finns två kön, vilket gör ordet sexualpolitiskt laddat. För det andra kan man genom att ersätta generiskt *han* använda *hen* för att motverka kvinnors osynliggörande, dvs. driva en typ av klassisk jämställdhetspolitik. Och genom att ersätta alla *hon* och *han* i alla sammanhang kan pronomenet kritisera själva könskategoriseringen. (För en närmare diskussion och beskrivning av ordets könspolitiska potentialer, se Wojahn u.a.). I det specifika fallet är det dock oftast omöjligt att avgöra vilket syfte som den enskilda skribenten vill driva. Den här mångtydigheten gör det naturligtvis svårt att på ett enkelt sätt svara på hur *hen* förhåller sig till den vidare politiska kontexten, och avgöra om *hen* har politisk med- eller motvind. Det beror alltså på vilket *hen* man talar om.

Man kan börja med att konstatera att det språkekonomiska argumentet är det mest okontroversiella. De flesta verkar tycka att korta uttryck är bättre än långa. Även om det inte ska förnekas att också denna användning har väckt en del ilska, är det inte den som stridigheterna framförallt har handlat om.

Men hur förhåller sig de könspolitiska potentialerna hos *hen* till den vidare politiska kontexten i Sverige idag? Å ena sidan har jämställdhetsidealen en historiskt stark ställning, och Sverige har globalt sett kommit långt i kampen för kvinnors lika rättigheter och villkor. Å andra sidan har feminismen i hela västvärlden upplevt flera bakslag under senare decennier (se exempelvis Faludi 1992), och de radikalare queerpolitiska ståndpunkterna har heller inte stöd i politikens bredare fåror. Om *hen* ses som ett sätt att driva könsneutralitetspolitik, går det alltså i linje med mainstreampolitiken. Om *hen* däremot uppfattas som ett så kallat queerpolitiskt ställningstagande kan man förvänta sig mer motstånd.

Ordets popularitet kan också påverkas av *vilka* motståndarna är. *Hen* har många mycket övertygade motståndare. I medierna har offentliga personer blivit tillfrågade om sina åsikter rörande pronomenet och ett flertal har då tagit ställning mot ordet (se vidare nedan, avsnitt 3.2.5).

Men bland politikerna har framförallt Sverigedemokraterna uttalat stark kritik (Olsson 2012b och 2013), vilket antagligen påverkar inställningen till pronomenet. På grund av att många andra partier vill ta avstånd från Sverigedemokraterna och deras politik kan Sverigedemokraternas inställning till *hen* ha fått opinionen att svänga. Att ta ställning *för* pronomenet har blivit ett symboliskt sätt att ta ställning *mot* Sverigedemokraterna.

Man kan också se att *hen* började laddas med positiva värden under 2012 och 2013, värden som modernitet och en modern syn på kön. Ett exempel är när en kommunpolitiker ville införa ordet i en arbetsordning för att visa att kommunen var »en kommun i framkant» (Nacka kommuns kommunfullmäktige 2012). Ett annat är när *hen*-motståndare målas upp som löjligt konservativa i satiriska seriestrippar som exempelvis i Pelle Forsheds och Stefan Thungrens Stockholmsnatt (Forshed &Thungren 2013).

Liksom diskussionerna om vad man ska kalla kvinnors och flickors kön aktualiserade sexualpolitiska frågor (Milles 2011a, 2011b), har också diskussionerna om *hen* alltså blivit arenor där frågor om kön, genus och sexualpolitik kommer upp till ytan (Wojahn u.a.). Detta gör *hen*-förslaget till såväl en del av den bredare politiska debatten som integrerad i den feministiska diskussionen. Att den feministiska diskussionen är så pass polariserad och intensiv kan delvis förklara att *hen*-förslaget engagerade så många, fick sådant medialt genomslag och blev så omdebatterat. Det finns helt enkelt ingen konsensus kring könspolitik och feministiska frågor i dagens Sverige. Just nu verkar *hen* ha medvind, kanske delvis på grund av vissa motståndares politiska status.

Det betyder inte att ordets framtid står och faller med den könspolitiska utvecklingen. Det är inte ovanligt att ord utvecklar polysema betydelser och kan användas lite olika i skilda användningskontexter. Ordet *kamrat* är ett tydligt exempel på ett ord med liknande potentiellt kontroversiell politisk potential. Använt som tilltal på ett politiskt möte (*kamrater!*) får ordet otvetydiga vänsterkonnotationer. Använt i en skolkontext (*skolkamrat*, *kamratrespons*) saknar det alla sådana. Man kan inte räkna bort möjligheten att *hen* kan uppvisa liknande användningsmönster och alltså kan etableras i den offentliga svenskan som ett opolitiskt och värdeneutralt uttryckssätt.

3.4.4 Språkvårdens inställning

Om man ska sammanfatta språkvårdens inställning, så kan man säga att den länge har varit principiellt positivt inställd till könsneutrala skrivsätt, tidigare har varit negativ till *hen* men på senare tid har ändrat ståndpunkt.

Den positiva inställningen till könsneutrala skrivsätt har märkts exempelvis i att Svenska språknämnden, senare Språkrådet, förordat könsneutrala yrkesbeteckningar och skrivsätt som motverkat »språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor i exempelvis myndigheternas texter och i det språk som används i medier, på arbetsplatser och i skolor» (Bästa språket 2005 s. 21).

Språkrådet har också i samarbete med mig gett ut en småskrift helt ägnad frågan, Jämställt språk (Milles 2008/2012).

Men i dessa råd har man tidigare genomgående förordat andra lösningar än *hen* på frågan om hur man ska göra generisk referens, bland annat *den* eller dubbelformen *han eller hon*. *Hen* har avfärdats på olika grunder. Språkriktighetsboken (2005) hävdar att man inte kan introducera nya pronomen i svenskan (se också avsnitt 3.4.1), och att frågan om objekts- och genitivformen gör ordet svårhanterligt. I första upplagan av Jämställt språk avråder jag och Språkrådet från användningen på grund av risken att pronomenet drar uppmärksamheten från textens innehåll (Milles 2008 s. 54). I Frågelådan, Språkrådets sökbara arkiv för de vanligaste språkriktighetsfrågorna, avrådde man fram till 2011 från användning eftersom »[d]et ser konstigt ut, och det är svårt att tro att man skulle kunna introducera ett så vanligt ord som ett pronomen utan minsta stöd i talspråket.» (Språkrådet, webben)

Det finns också andra instanser med mandat att normera och styra språket i olika textkulturer, exempelvis förläggare och redaktörer på förlag och tidningar, språk- och klarspråksgrupper på myndigheter och medieföretag samt lärare och handledare inom utbildningsväsendet. Dessa har också visat en avvaktande eller negativ inställning liknande den på Språkrådet, som när Dagens Nyheters chefredaktör avrådde från användning i nyhetstexter hösten 2012.

Men det finns också många språkvårdande instanser som har en mer neutral eller rentav positiv inställning. TT meddelade under våren 2012 att *hen* kunde användas i nyhetstext i tre fall: Enligt skribentens önskemål, enligt den intervjuades önskemål samt när skribenten inte känner till personens kön (TT-språket 2012). Till skillnad från Dagens Nyheters chefredaktör ansåg både Svenska Dagbladets och Aftonbladets chefredaktörer att det inte fanns något skäl att avråda från användning (Cederskog 2012).

Debatten ledde sedan till att de språkvårdande organen har diskuterat och i många fall omvärderat sin inställning. Språkrådets förändrade inställning syns tydligt i Frågelådan, där rekommendationen har gått från avrådande till nyanserande och neutralt informerande. Redan under 2011 tog man bort formuleringen att det såg »konstigt ut», och tidigt under 2013 skrev man i stället att ordet »kan användas när man inte kan eller vill specificera en persons kön» (Språkrådet, webben). Under våren 2013 ändrades råden ytterligare en gång. Pronomenet listades då okommenterat som ett av de möjliga sätten att göra könsneutral referens. I en egen post står det vidare: »Det finns inga språkliga hinder för att använda *hen*, men det är ett ord som ibland väcker irritation.» Det finns också en längre och fördjupande text om både pronomenet, dess bruk och

debatten (Språkrådet, webben). I den andra upplagan av Jämställt språk har råden vad gäller *hen* också ändrats. Också där listas pronomenet som ett av de möjliga sätten att göra könsneutral referens, med kommentaren att det »är könsneutralt och praktiskt, och väl värt att pröva» (Milles 2012 s. 52) tillsammans med några varnande ord om att inte alla känner till eller uppskattar detta nya pronomen.

Språkvårdens negativa inställning har med största säkerhet motverkat pronomenets etablering. Men språknormerande grupper med neutral eller positiv inställning och förändringen i Språkrådets officiella hållning bör dock på sikt kunna medföra ökad medvind för etableringen, även om man naturligtvis får räkna med en avsevärd fördröjning då exempelvis gamla upplagor av handböckerna kommer att fortsätta att användas.

3.4.5 Medial uppmärksamhet

Pauwels (1998 s. 134) menar att politiska språkförändringsförslag har svårt att få något genomslag utan draghjälp av större organisationer som medierna. Detta kan syfta på att journalister tar upp och börjar använda de föreslagna orden. Men i fallet med *hen* gav medierna också ordentligt med plats åt den stundtals hårt polariserade debatten när de upptäckte att den väckte allmänhetens intresse. Få människor som regelbundet läste antingen en morgon- eller kvällstidning under 2012 torde ha missat ordets existens efter debatten, som gjorde det klart att ordet har minst lika många motståndare som tillskyndare och väcker lika mycket aggression och motvilja som entusiasm (debatten beskrivs mer i detalj i Wojahn u.a.).

Vi kan också anta att de sociala medierna spelade roll för debattens genomslag och utveckling. Parallellt med den debatt som förts i tidningar, i radio och teve diskuterades frågan minst lika livligt på webben: på sociala nätverk som Facebook, Twitter, på bloggar och i tidningarnas kommentarfält, vilket var ett tydligt uttryck för allmänhetens intresse för frågan. I sin tur underblåste, fördjupade och upprätthöll dessa debatter också intresset.

Så vad betydde den mediala debatten för ordets chanser att etableras? För det första bör uppmärksamheten ha bidragit till att ett stort antal människor under året har stiftat bekantskap med ordet, vet vad det betyder och (ungefär) hur det kan användas. Ord som är »kopplade till kontroverser» är sannolikt lättare för en språkbrukare att registrera (Svanlund 2009 s. 193). Den upphettade debatten bör ha stärkt ordets semasiologiska etablering. Men bara för att man känner till ett ord och dess betydelse betyder inte det att man med automatik också använ-

der det. Debattens ideologiska undertoner gjorde att ordet laddades med politiska bibetydelser, som nog betytt mer för ordets onomasiologiska etablering än dess denotation. Motståndet som förslaget väckte visade att det fanns många språkbrukare som tyckte mycket illa om det, och aldrig skulle vilja använda det. Omvänt har andra kunnat använda det för att positionera sig som radikala och moderna. Även om det är troligt att ordets ökade exponering har inneburit att ett antal språkbrukare också har börjat använda det, är det alltså en empirisk fråga hur många dessa är, och i vilka sammanhang och vilka texter som de använder ordet.

3.5 Slutsats

Ovan har jag försökt beskriva några omständigheter som påverkat skeendet kring det feministiska *hen*-initiativet. Beskrivningen har visat en del av initiativets komplexa samspel med språkliga och samhälleliga faktorer. *Hen*-förslaget är ett reformförslag som bör ha fått brett genomslag i det allmänna medvetandet och därmed också potentiellt i språkbruket. Det har fått stort utrymme i den offentliga debatten och har använts i den politiska diskussionen, och det har påverkat språkvårdens hållning i frågan.

Nästa del av studien ska söka fördjupa diskussionen genom att studera det faktiska bruket. Har debatten lett till att pronomenet faktiskt används i den offentliga svenskan? Undersökningen lägger fokus på några textkulturer i det skriftliga offentliga språket.

4. Det nya bruket av *hen*

För att studera hur pronomenet används i offentlig svenska en kort tid efter debatten har jag valt ut fyra textkulturer och kartlagt bruket i dessa efter debatten. En textkultur är »ett avgränsat socialt fält eller en kulturkontext i vilket deltagare kommunicerar med hjälp av texter som utgörs av meningsbärande yttringar» (Liberg 2007 s. 145). Sökningar har gjorts i texter från fyra textkulturer som på olika sätt kan belysa frågan om pronomenets bruk och etablering i den offentliga svenskan. De undersökta texterna genomgår alla någon typ av redigeringsprocess, och publiceras elektroniskt för att läsas av mer än en motta-

gare. De fyra textkulturerna är myndigheternas externa webbinformation, politiska motioner, akademiska uppsatser och morgon- och kvällstidningar. Jag har sökt efter formerna *hen*, *hens* och *henom*.[3] Metaanvändning, dvs. alla förekomster som beror på att pronomenet diskuterats, har sorterats bort. Texternas förutsättningar, publikationsförhållanden och hur sökningarna har gjorts presenteras närmare nedan.

De fyra textkulturerna uppvisar både likheter och skillnader vad gäller typ av texter, innehåll, produktionsförhållanden och mottagare. Myndighetsinformationen och de akademiska uppsatserna bör i normalfallet innehålla utredande och informerande text medan de politiska motionerna och tidningstexten kan innehålla politisk argumentation. Myndighetsinformationen och de politiska motionerna har oftast kollektiva avsändare, medan tidningstexter och uppsatserna oftast har en individuell avsändare. Myndighetsinformationen och tidningstexten skrivs för en stor och okänd mottagargrupp, medan de politiska motionerna och uppsatserna visserligen rent hypotetiskt kan läsas av vem som helst, men i praktiken skrivs för att läsas av en ganska välavgränsad grupp. Allt detta kan påverka huruvida och hur *hen* används.

4.1 Myndighetsinformation

Myndigheterna reglerar, styr och påverkar mycket av en vanlig svensk medborgares liv. Som medborgare i Sverige är det svårt att inte på något sätt komma i kontakt med myndigheterna språkbruk, framförallt genom skrift. Myndighetssvenskan är alltså en kvalitativt och kvantitativt viktig del i den offentliga svenskan.

Jag har valt att undersöka språket på myndigheternas webbplatser av två skäl. Dels är webbplatserna en viktig del av den externa kommunikationen. Exempelvis Arbetsförmedlingen har upp emot 2,5 miljoner besökare på sin webbplats i månaden. Dels har jag valt webbplatserna för att den sökfunktion som de flesta är utrustade med ger möjlighet att söka igenom mycket stora textmassor på ett snabbt och systematiskt sätt.

Det finns knappt fyrahundra myndigheter i Sverige, och jag har valt ut tolv externa webbplatser för min undersökning. Tio av dessa är utvalda för att de är kopplade till större myndigheter med utåtriktad verksamhet. Webbplatserna är arbetsformedlingen.se, csn.se, forsakringskassan.se, kronofogden.se, migra-

[3] Texterna har också sökts igenom manuellt för att sålla bort felträffar (exempelvis på *Henrik*, *byggbranschen* etc.).

tionsverket.se, pensionsmyndigheten.se, regeringskansliet.se, skatteverket.se, domstol.se och polisen.se. Webbplatserna är i de åtta första fallen kopplade till myndigheten med samma namn som domännamnet (csn ska utläsas Centrala studiestödsnämnden). De två sistnämnda webbplatserna samlar fler myndigheter. Webbplatsen domstol.se samlar Domstolsverket, förvaltningsdomstolarna, hyres- och arrendenämnderna och Rättshjälpsmyndigheten. Webbplatsen polisen.se är en gemensam sida för rikspolisstyrelsen, polismyndigheterna m.fl. Jag har också valt ut två webbplatser som är kopplade till myndigheter vars verksamhet kan göra det mer troligt att de använder, eller åtminstone har övervägt att använda det nya pronomenet: webbplatserna sofi.se och do.se. Webbplatsen sofi.se är kopplad till Myndigheten för språk och folkminnen och do.se till Diskrimineringsombudsmannen. Myndigheten för språk och folkminnens eventuella bruk är intressant eftersom Språkrådet tillhör denna myndighet. Diskrimineringsombudsmannens bruk är intressant då denna myndighet bland annat tar sig an frågor om transpersoners rättigheter. Språkbruket på dessa webbplatser kan inte antas vara representativt för myndighetsspråket överlag, men kan säga något om huruvida en myndighets specifika verksamhetsområde kan påverka genomslaget för ett enskilt språkplaneringsförslag.

Sökningarna gjordes under december 2012 och februari 2013 genom webbplatsernas egna sökmotorer. Jag har begränsat sökningen till texter som lagts ut det senaste året, dvs. under 2012, i de fall en sådan sortering är möjlig.[4]

Den här sökmetoden har sina brister. Framför allt måste jag lita på olika externa sökmotorer som jag inte har någon kontroll över. Det går exempelvis inte att ta reda på hur stor textmängd som sökningen baseras på, vilket gör det svårt att värdera de siffror som undersökningen får fram.

Hur troligt är det att *hen* används på webbplatserna? I myndigheternas texter finns allmänt sett ett stort behov av generisk referens, exempelvis när man skriver om medborgares olika rättigheter och skyldigheter i olika sammanhang. Men myndigheterna producerar också texter där faktiska människor omtalas, varvid personliga pronomen med icke-generisk referens kommer till användning. Språkrådet rapporterar också att pronomenet *hen* »sprider sig i myndighetstexter» (Institutet för språk och folkminnen 2013 s. 18).

Men ett flertal faktorer motverkar också ordets etablering i myndighetstext. Traditionellt sett har språkvården starkt inflytande på myndigheternas språkbruk genom klarspråksarbetet, vilket gör att dess hittills avvaktande och negativa inställning kan ha hämmat eventuell användning. För myndigheterna, som

[4] I de fall träffarna varit över hundra har jag gjort stickprov och manuellt sökt igenom 30 % av träffarna.

strävar efter att ge värderingsfri och opartisk information, är pronomenets politiska symbolvärde problematiskt. Eftersom texterna skrivs för en stor och okänd mottagargrupp måste myndigheten räkna med möjligheten att en del av mottagarna inte känner till ordet, eller är negativt inställda till det. Ytterligare en faktor att räkna med är produktionsförhållandena. Texterna, exempelvis broschyrer, är tänkta att användas över lång tid, vilket kan motverka språkliga experiment och uppmuntra till konservativt språkbruk. Texterna på webbplatserna är också ofta resultatet av en kollektiv skrivprocess, vilket gör att enskilda skribenter inte har något incitament att utnyttja pronomenet för att positionera sig könspolitiskt.

4.2 Riksdagsmotioner

Riksdagsmotioner är skrivna förslag från riksdagsledamöterna i Sveriges riksdag, och de flesta av dessa publiceras under den så kallade allmänna motionstiden under september och oktober. Motionerna är offentliga och finns enkelt åtkomliga via riksdagens webbplats, men de skrivs och läses framförallt av personer involverade i den politiska processen i och kring riksdag och regering. Användningen av *hen* i dessa texter är intressant på grund av pronomenets politiska symbolvärde, och skulle kunna indikera att ordet håller på att etableras som en del av det offentliga språkbruket inom politiken.

Jag har sökt på alla motioner publicerade under perioden januari 2012 till februari 2013. För att göra sökningarna har jag använt webbplatsens egen sökmotor. Jag har också gjort vissa jämförande sökningar i motioner från tidigare år.

I motionstext finns behov att använda pronomen i tredje person framförallt för generisk referens. I motionstext kan pronomenets könspolitiska symbolvärde vara en fördel. Ordets vänsterpolitiska koppling är inte entydig och det finns tecken på att ordet ses som en tillgång för flera politiker oavsett placering på höger-vänsterskalan (se avsnitt 3.4.3 ovan). Motionerna språkgranskas av Riksdagens språkgrupp. Denna språkgranskning kan dock inte direkt ha påverkat användningen av *hen*, då de inför den allmänna motionstiden hösten 2012 fick den explicita anvisningen att respektera ledamöternas pronomenval (Sund 2013).

4.3 Akademiska uppsatser

Akademisk text är en intressant del av den offentliga svenskan. Högre utbildning är i allt högre grad ett krav för att kunna få arbete och göra karriär i dagens

Sverige, och antalet studenter har ökat kraftigt sedan 70-talet (Högskoleverket 2012). Detta gör att fler personer både skriver och läser akademisk text i dag jämfört med tidigare. Bruket av *hen* i den akademiska prosan kan också ge indikationer om pronomenets framtid, då yngre kvinnor som grupp både är i majoritet bland studenterna (Högskoleverket 2012) och de som i allmänhet tar till sig och prövar språkliga nyheter (Gunnarsdotter Grönberg 2013 s. 259).

Sökningarna har gjorts genom Diva, som är ett elektroniskt, nationellt och öppet arkiv för forskningspublikationer och studentuppsatser vid ett antal lärosäten, och har gjorts genom Divas eget sökverktyg. För att möjliggöra jämförelser av tiden före och efter *hen*-initiativet har sökningen gjorts på kandidatuppsatser publicerade med fulltext under hela 2011 respektive under de första månaderna 2013.[5]

Det finns faktorer som på förhand talar både för och emot användningen av *hen* i den akademiska prosan. Särskilt i texter inom humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen finns ett stort behov av att kunna referera till människor med hjälp av både generisk och icke-generisk referens. Man kan också tänka att akademin är en plats för nytänkande och ett kritiskt ifrågasättande av sociala strukturer som kön, vilket skulle tala för användning.

Å andra sidan kännetecknas akademin också av historiskt sega hierarkier och traditioner, och de texter som skrivs publiceras eller godkänns inte förrän de gått igenom granskning av studentkamrater, handledare och examinatorer. Detta kan leda till att skribenterna strategiskt för att få igenom sina texter undviker att använda pronomenet, eller hindras av granskare och examinatorer.

4.4 Tidningstext

Det finns en bred utgivning av svenskspråkiga tidningar och närmare 80 % av befolkningen läser en dagstidning på vardagarna (Tidningsutgivarna 2012). Vi kan därför anta att tidningssvenskan är en viktig del av den offentliga svenskan.

För att undersöka pronomenets användning i tidningstext har jag undersökt bruket i två av de största rikstäckande morgontidningarna: Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, samt i de två största rikstäckande kvällstidningarna: Aftonbladet och Expressen. Jag har dels gjort sökningar under 2011, innan debat-

[5] Då sökningarna måste göras i varje text individuellt, och antalet texter i vissa fall är mycket högt, har jag begränsat sökningarna till de 200 första kandidatuppsatserna på svenska som kommer upp i träfflistan om man söker på alla kandidatuppsatser som lagts upp som fulltextfiler under 2011 respektive 1 januari till och med den 18 februari 2013.

ten, dels under slutet av 2012 och början av 2013. Sökningarna har gjorts genom det digitala textarkivet Mediearkivet.

I tidningstext finns behov att använda pronomen i tredje person både för generisk och icke-generisk referens. Ett flertal faktorer gör också att det är troligt att *hen* förekommer i tidningstext, och antagligen också oftare än i de andra undersökta domänerna. Det är inte ovanligt att tidningar har en mer eller mindre uttalad politisk färg, och detta parat med att de flesta texterna har en tydlig avsändare i en namngiven journalist gör att skribenterna kan utnyttja det signalvärde som *hen* har fått som könspolitiskt ställningstagande. Även om det naturligtvis förekommer att tidningstext kan ges ut i bokform och finns tillgänglig i digital form på nätet, produceras den för att läsas under endast en dag. Detta gör att skribenterna kan tillåta sig att använda modeord och nyskapelser, vilket också kan tänkas öka chanserna för att *hen* används här.

4.5 Resultat

Sökningarna i de fyra textkulturerna visar att pronomenet nästan inte alls användes i myndighetsinformation, men att det förekom i politiska motioner, studentuppsatser och i tidningstext. Nedan presenteras resultaten mer utförligt.

4.5.1 Bruket på myndigheterna

Undersökningen av myndigheternas webbplatser visar att *hen* nästan inte användes alls. Bara på fem myndigheter förekom pronomenet överhuvudtaget, och då endast med enstaka förekomster, se tabell 1. Den spridning av pronomenet i myndighetstext som Språkrådet (Institutet för språk och folkminnen 2013 s. 18) nämner, gäller alltså andra texter än dem vi finner på myndigheternas webbplatser.

Pronomenet användes framförallt för generisk referens, för att referera till kategorier som *den arbetssökande* eller *deltagaren*, se exempel 1. Pronomenet användes också några gånger för att referera till människor som skadats i trafikolyckor i polisrapporter. Dessa var alla från samma polismyndighet och var publicerade under en månad.

Exempel 1: generiskt *hen* i myndighetsinformation

a) Där söker den arbetssökande fram en leverantör som hen vill använda sig av. (Arbetsförmedlingen)
b) […] tillsammans med deltagaren, som tar fram sin egen plan för hur hen ska närma sig arbetslivet (Försäkringskassan).

Tabell 1. Förekomst av *hen* på myndigheternas hemsidor, absoluta tal.

Myndighet	Förekomster
Arbetsförmedlingen	1
Centrala studiestödsnämnden	0
Diskrimineringsombudsmannen	4
Domstolarna	0
Försäkringskassan	1
Institutet för språk och folkminnen	0
Kronofogdemyndigheten	0
Migrationsverket	0
Pensionsmyndigheten	0
Polisen	3
Regeringskansliet	3
Skatteverket	0
Summa	12

Inte heller på de webbplatser vars verksamhet skulle kunna uppmuntra en användning av pronomenet förekom det i någon större utsträckning, se tabell 1. På Myndigheten för språk och folkminnen förekom *hen* endast i texter där myndigheten informerade om pronomenet eller gav råd angående dess användning. På Diskrimineringsombudsmannens hemsida fanns fyra förekomster, där *hen* genomgående används generiskt för att informera om bestämmelser rörande diskriminering.

Hen förekom endast i subjektsform och genitiv, varför frågan om objektsform inte kan besvaras av detta delmaterial.

4.5.2 Riksdagsmotioner

Hen har börjat användas i riksdagsmotionerna, men det är inte något utbrett bruk. Av alla motioner publicerade under den aktuella perioden, totalt nästan 4000, innehöll endast 16 pronomenet, se tabell 2. Sökning för tiden före 2012 gav inga träffar alls.

Tabell 2. Förekomster av *hen* i politiska motioner, uppdelat på partitillhörighet.

Parti	Antal motioner	Antal förekomster
C	1	3
MP	7	17
S	2	2
V	6	12
Totalt	16	34

Framförallt var det Miljöpartiet och Vänsterpartiet som använde pronomenet, se tabell 2. Av allianspartierna var det bara Centern som använde det, i en enda motion. Detta kan tolkas som att pronomenets politiska potential vid det aktuella tillfället hade viss slagsida åt vänsterkanten.

Bruket var genomgående generiskt. Några gånger användes det som korrelat till allmänt personbetecknande *barnet* eller *individen*. Men framförallt användes det för att referera till personbetecknande korrelat med mer specifik betydelse som *monarken* eller *hbtq-person*, se exempel 2. Bruket var inte alltid konsekvent genomfört i motionerna, utan kunde kombineras med andra strategier för generisk referens.

Exempel 2: generisk referens i motionerna

a) Om monarken skulle köra för fort så kan hen inte straffas för det. (Jonas Sjöstedt m.fl., Vänsterpartiet)

b) Som ung hbtq-person, ny i sin identitet, kan personen ofta ha det tufft på mindre orter där hen kan uppleva att alla pratar om en. (Helen Leander m.fl., Miljöpartiet)

Hen förekommer endast i subjektsform och genitiv, varför frågan om objektsform inte kan besvaras av detta delmaterial.

4.5.3 Akademiska uppsatser

Pronomenet *hen* har börjat användas i kandidatuppsatser. Bruket är ganska vanligt, då förekomster fanns i nästan var tionde genomsökt uppsats.

I de 200 genomsökta uppsatserna används *hen* i 18, oftast ett flertal gånger i varje uppsats. Majoriteten av uppsatserna med *hen* är skrivna av kvinnor, och de flesta kommer från samhällsvetenskapliga ämnen (6 från Medie- och kommunikationsvetenskap). Användningen är inte alltid genomgående. I en uppsats kan exempelvis både generisk användning av *hen* och av frasen *han eller hon* förekomma.

Både generisk och icke-generisk referens förekommer. Generiskt används *hen* för att referera till en mängd olika kategorier, exempelvis mer specifika som *forskaren* eller *författaren*, men också mer allmänna som *barnet* och *människan*, se exempel 3.

Exempel 3: generiskt *hen* i studentuppsatserna

a) Selektionsprocessen utgår från att forskaren finner de aktörer som hen är intresserad av att studera. (Elisabet Lilja och Filip Gällnäs, kandidatuppsats i Medie- och kommunikationsvetenskap)

b) människan och hens egna reflektioner kring värderingar och moral (Erik Ingelman Lind, kandidatuppsats i Religionshistoria & religionsbeteendevetenskap)

Hen användes också i många fall icke-generiskt för att referera till individer, oftast informanter eller respondenter i undersökningarna som beskrivs i uppsatserna.

Hur ska vi förstå siffran 18 uppsatser av 200? Då vi inte kan anta att urvalet uppsatser är representativt för uppsatser i allmänhet, får vi inte dra för stora växlar på det. Det är inte alla uppsatser som godkänns som läggs upp i Diva, och av dessa har också jag gjort ett urval: dels har jag bara sökt på uppsatser som lagts upp till ett visst datum, dels har jag bara sökt igenom en del av dessa.

Men en jämförande sökning i uppsatser från 2011 gav inte en enda träff för *hen* (i två uppsatser förekom pronomenet dock i metakommentarer). Även om urvalet i de två materialen, det från 2011 och det från 2013, inte är helt jämförbart, är det ändå möjligt att tolka ökningen som stöd för att debatten har påverkat bruket i uppsatserna.

4.5.4 Tidningstext

Pronomenet har i viss utsträckning börjat användas i tidningstext. Samtidigt med bruket förekommer också fortfarande diskussioner av språkfrågan.

Sökningen i de fyra tidningarna i perioden efter debatten visade att pronomenet har använts en del i de fyra tidningarna, se tabell 3. Pronomenet förekom sammanlagt 203 gånger, utslaget på 163 artiklar. För det mesta förekom pronomenet en enstaka gång i en artikel, men i några artiklar förekom det ett par gånger.

Tabell 3. *Hen* i tidningstext, december 2012 t.o.m. april 2013.

Tidning	Antal artiklar	Antal förekomster
Aftonbladet	70	77
Dagens Nyheter	42	64
Expressen	26	30
Svenska Dagbladet	25	32
Totalt	163	203

Det här bruket är en klar ökning sedan tiden före debatten, se tabell 4. Under perioden alldeles innan debatten drogs igång användes *hen* minst sagt sparsamt, och ordet användes endast en gång under 2011. Under januari och februari 2013 gick användningen ner, för att sedan gå upp igen.

Tabell 4. Förekomster av *hen* i tidningstext, absoluta tal.

	Antal
Juli 2011	0
December 2011	1
December 2012	58
Januari 2013	29
Februari 2013	19
Mars 2013	49
April 2013	48

Pronomenet förekom mest i Aftonbladet och Dagens Nyheter och minst i Expressen och Svenska Dagbladet, se tabell 3. Den könspolitiska diskussionen förs mer uttalat inom vänster- än högerpolitiken, vilket gör att ordets potential som politiskt ställningstagande antagligen har varit mer av en tillgång i den obundet socialdemokratiska Aftonbladet än i den obundet moderata Svenska Dagbladet. Jämför vi bruket inom tidningsslag talar också detta för att politisk färg på tidningen har påverkat bruket. Den obundet liberala Dagens Nyheter är både mer vänster och använder mer *hen* än den obundet moderata Svenska Dagbladet, liksom den obundet socialdemokratiska Aftonbladet använde mer *hen* än den obundet liberala Expressen. Men vi kanske inte ska tro att politisk tillhörighet förklarar hela skillnaden; också interna förhållanden på respektive tidning har antagligen spelat in.

Pronomenet förekom mest i artiklar från kultur- och nöjesavdelningarna, men förekom också i nyhetstext. Ordet användes framförallt generiskt för att referera till någon med en viss grupptillhörighet, se exempel 4. Användningen förekommer ofta i texter som har argumenterande drag.

Exempel 4: generisk referens i tidningsartiklar

a) en ledare som vågar gestalta det samhälle hen vill ha […] (Ronnie Sandahl, Aftonbladet, januari 2013)
b) när tandläkaren borrar i en tand kommer hen åt även friska granntänder (osignerad notis, Svenska Dagbladet, december 2012)

Men det förekom också att pronomenet användes icke-generiskt, om specifika personer, se exempel 5. Ibland användes *hen* då man inte kunde eller ville avslöja könet på den omtalade, som i 5a. Ett par gånger användes *hen* för att referera till specifika personer i artiklar om rasism och främlingsfientlighet. I Aftonbladet användes det exempelvis för att referera en redaktör på en rasistisk webbplats, se exempel 5b. Här kan man nog tolka in en subtil satirisk udd, som utgörs av det faktum att skribenter på dessa sidor har varit starkt kritiska till det nya pronomenet.

Exempel 5: icke-generisk referens i tidningsartiklar:

a) Nu avslöjas det – hen ska leda Eurovision song contest […] (osignerat i Aftonbladet, januari 2013)
b) det är klart att redaktören av Nationell.nu känner till det. Annars hade hen aldrig tagit bort kommentaren […] (Åsa Linderborg i Aftonbladet, december 2012)
c) Yohio. Låten kunde ha varit bättre men han är en cool…hen. (Markus Larsson i Aftonbladet, februari 2013)

Det fanns få exempel på att pronomenet används för att syfta på transpersoner, men 5c är ett exempel när det syftar på artisten Yohio, som blandar feminina och maskulina attribut. Samma citat är också ett exempel på hur pronomenet kunde användas substantiviskt. Oftast, men inte alltid, aktualiserades då någon typ av transbetydelse. Ordet har också inbjudit till en hel del ordvitseri och humoristiska formuleringar, se exempel 6.

Exempel 6: Ordvitsar med *hen*

a) Hen som lever får se (Erik Helmersson i Dagens nyheter, december 2012)
b) Går det åt helvete beror det säkert på Hen håle. Eller Kim Jong Hen. (Gustav Löwenhielm i Dagens nyheter, mars 2013)

I tidningsmaterialet förekom ett antal *hen* med objektsfunktion, men inget *henom*. Det ger ett visst stöd för att det är *hen* snarare än *henom* som håller på att etableras som objektsform.

5. Avslutning

Föreliggande studie har dels beskrivit och analyserat *hen*-initiativets huvuddrag, dels gjort en första undersökning av vilket genomslag förslaget har fått i den offentliga, skrivna svenskan.

Studien har visat hur komplext sammanvävt *hen*-initiativet var med både språkliga och samhälleliga faktorer. Studien urskilde fem omständigheter som på ett avgörande sätt påverkade *hen*-initiativet: ordets språkliga egenskaper, de centrala aktörer som drev frågan, det svenska politiska landskapet, språkvårdens inställning och den mediala uppmärksamhet som ordet fick. Frågan om ett könsneutralt pronomen blev uppmärksammad av medier och allmänhet i och med dess koppling till pågående sexualpolitiska diskussioner om sexualpolitiska rättigheter, jämställdhet mellan könen och barnuppfostran. *Hen*-initiativet har också lett till att språkvården har ändrat sin ursprungliga avrådande hållning till en mer tillåtande och neutral attityd.

Ordet har inte bara debatterats. Min undersökning visar att det också används i den offentliga svenskan. Det finns i dock inga som helst indikationer på att *hen* håller på att slå ut andra alternativa uttryckssätt, som andra pronomen. Pronomenet *hen* fungerar som ett tillskott i språket och ett nytt alternativ, men inte som en ersättning för alla andra tidigare fungerande uttryckssätt.

Journalisterna har prövat dess uttrycksmöjligheter i en hel del artiklar, några politiker har använt det i sina motioner och studenter har använt det i nästan var tionde kandidatuppsats som har lagts upp i det nationella arkivet Diva. Ordet används dels generiskt för att syfta på olika personkategorier, dels för att syfta på specifika individer: både trans- och cispersoner. Studien ger försiktigt stöd för att objektsformen *hen*, snarare än *henom,* är den form som håller på att etableras. Det är bara i myndigheternas externa information som ordet ännu inte har använts i någon större grad. Detta har antagligen att göra både med de speciella krav som ställs på denna typ av information och hur texterna som publiceras på de externa webbplatserna produceras.

Det finns naturligtvis mycket vi inte vet om pronomenet. De svenska språkbrukarna är ännu inte överens om ordets innebörd, användning eller stilistiska valör, och vi vet heller inte om det är här för att stanna. Vi vet heller inte om *hen* har de politiska effekter som transaktivisterna, queerfeministerna och genuspedagogerna hoppas. Debatten har visserligen fått upp könspolitiska frågor på den mediala agendan, men kan man också se andra effekter? Här finns det mycket forskning att göra.

Referenser

Abbou, Julie, 2011: Double gender marking in French: a linguistic practice of antisexism. I: Current Issues in Language Planning: Language Planning and Feminism. Routledge. S. 55–75.

Andersson, Jennica, 2012: Kön i interaktion. Samtalsanalys med fokus på pronomen, egennamn och kategoriseringar i till- och omtal av barn inom förskolan. Opublicerad magisteruppsats, Stockholms universitet.

Bengoechea, Mercedes, 2011: Non-sexist Spanish policies: an attempt bound to fail? I: Current Issues in Language Planning: Language Planning and Feminism. S. 35–53.

Bertils, Klara, 2012: *Hen* – ett könsneutralt pronomen på väg in i allmänspråket? En studie av funktionen och spridningen av ordet *hen* i bloggar och dagspress. Examensarbete på kandidatnivå. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.

Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik. 2005. Stockholm: Regeringen.

Cameron, Deborah, 1985: Feminism & Linguistic Theory. London: Macmillan.

Cameron, Deborah, 2004: Out of the bottle: The social life of metalanguage. I: Metalanguage. Social and Ideological Perspectives, red. av A. Jaworski, N. Coupland och D. Galasiński. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. S. 311–321.

Carlquist, Linnea, 2012: »I sagor kan det ju vara lite annorlunda» – En studie av genusperformans i barns tal kring boken *Kivi och monsterhund.* Opublicerad kandidatuppsats, Södertörns högskola.
Cederskog, Georg, 2012: Det lilla ordet med den stora laddningen. I: Dagens Nyheter den 15 september 2013. Fanns den 23 maj tillgänglig via länken: http://www.dn.se/kultur-noje/det-lilla-ordet-med-den-stora-laddningen.
Cooper, Robert Leon, 1989: Language Planning and Social Change. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
Dahlstedt, Karl-Hampus, 1967: Språkvård och samhällssyn. I: Språk, språkvård och kommunikation, red. av Sture Allén. Uppsala: Verdandi. S. 93–112. Slutnoter s. 113–118.
Dunås, Rolf, 1966: Han eller hon. I: Uppsala Nya Tidning den 30 november 1966.
Edlund, Ann-Catrine, 2004: Kan män vara sjuksköterskor och kvinnor brandmän? Om sambandet mellan yrkesbeteckningar och kön. I: Den könsuppdelade arbetsmarknaden. (Statens Offentliga Utredningar 43). Stockholm: Fritzes. S. 263–280.
Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin, 2007: Språk och kön. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
Einarsson, Jan & Hultman, Tor G. 1984: Godmorgon pojkar och flickor. Malmö: Liber-Förlag.
Engeström, Yrjö, Miettinen, Reijo & Punamäki, Raija-Leena (red.), 1999: Perspectives on activity theory. Cambridge: Cambridge University Press.
Faludi, Susan, 1991: Backlash. Kriget mot kvinnorna. Stockholm: Norstedts.
Forshed, Pelle & Thungren, Stefan: Stockholmsnatt. I: Svenska Dagbladet den 15 februari 2013. Fanns tillgänglig den 2 december 2013 på länken: http://stockholmsnatten.blogspot.se/2013_02_01_archive.html.
Friis Reset, Jorunn, 2012: Feministisk språkplanlegging. En studie av ulike nettverk i språkplanleggingen av *snippa* og *hen*. Otryckt examensarbete, Stockholms universitet.
Ful, 2010: Fuls queerfeministiska manifest. Tillgängligt den 2 december 2013 via länken: http://www.tidskriftenful.se/index.php?m=ful&o=manifest.
Geeraerts, Dirk, 2002: The scope of diacronic onomasiology. I: Das Wort. Seine strukturelle und kulturelle Dimension. Festschrift für Oskar Reichmann zum 65. Geburtstag, red. av Vilmos Agel, Andreas Gardt, Ulrike Hass-Zumkehr & Thorsten Roelcke. Tübingen: Niemeyer. S. 1–14.
Gunnarsdotter Grönberg, Anna, 2013: Ungdomsspråk. I: Sociolingvistik, red. av Eva Sundgren. Stockholm: Liber. S. 236–273.
Hagren Idevall, Karin, 2011: Konstruktioner av queer. Interdiskursivitet och pendlande positioneringar i samtal om kön, sexualitet och relationer. Opublicerad magisteruppsats. Stockholm: Södertörns högskola.
Henriksson, Anneli, 2010: Normativt uppror? Bruk av och attityder till hen som könsneutralt pronomen. Otryckt examensarbete, Stockholms universitet.
Hornscheidt, Antje, 2003: Linguistic and public attitudes towards gender in Swedish. I: Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men. Volume 1–3, red. av Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann. Amsterdam: John Benjamins. S. 339–368.

Huss, Leena & Lindgren, Anna-Riitta, 2011: Introduction: defining language emancipation. I: International Journal of the Sociology of Language, issue 209. S. 1–15.
Högskoleverket, 2012: Universitet & högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2012. 2012: 10 R. Stockholm: Högskoleverket.
Ingvaldsson, Amanda, 2012: Hen – en pragmatisk, praktisk språkreform eller ett politiskt ställningstagande? Opublicerad c-uppsats. Stockholm: Södertörns högskola.
Institutet för språk och folkminnen, 2013: Språkrådets omvärldsrapport 2012. Stockholm. Fanns den 3 december 2013 tillgänglig via länken: http://www.språkrådet.se/omvärldsanalys-2012.
Jaworski, Adam, Coupland, Nikolas & Galasiński, Darius (red.), 2004: Metalanguage. Social and Ideological Perspectives, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
Josephson, Olle, 2013: Ett »att» viktigare än ståhjulingen. I: Svenska Dagbladet 8 januari 2013.
Kaplan, Robert B. & Baldauf Jr., Richard, 1997: Language Planning, from Practice to Theory. Clevedon: Multilingual Matters.
Kraft, Åsa Maria, 2012: Självpornografi, akt 1. Pastoral prosa. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
Lakoff, Robin T., 1975: Language and Woman´s Place. New York: Harper & Row.
Ledin, Per, 2012: Hen i bloggosfären: spridningsmönster. Blogginlägg på bloggen På svenska den 28 november 2012. Fanns den 4 december 2013 tillgänglig via länken: http://pasvenska.se/hen-i-bloggosfaren-spridningsmonster/.
Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin, 2013: Olika *hen*-syn. I: Språk & Stil nr 23. (S. 141–174)
Liberg, Caroline, 2007: Textkulturer och skrivkompetenser i olika ämnen – likheter och olikheter. I: Skrive for nåtid og framtid 1. Skriving i arbeidsliv og skole, red. av Synnöve Matre & Torlaug Lökkensgard-Hoel. Trondheim: Tapirs Akademisk Forlag. S. 147–159.
Liddicoat, Anthony, 2011: Feminist language planning. I: Current Issues in Language Planning. Volume 12, Issue 1. S. 1–8.
Lindgren, Birgitta, 2007: Språkvården och könsneutral referens. I: Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv, red. av Britt-Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg, Maria Ohlsson. Uppsala: Institutionen för nordiska språk. S. 237–242.
Lundqvist, Jesper & Johansson, Bettina, 2012: Kivi och monsterhund. Linköping: Olika förlag.
Lyngfelt, Benjamin, 2013: Språkråd och deras kontext. Om normering av språkbruk och attityder. I: Language, Football – and All That Jazz. A Festschrift for Sölve Ohlander. Red. av Gunnar Bergh, Rhonwen Bowen & Mats Mobärg. Gothenburg Studies in English. Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 231–247.
Melander, Björn, 2008: Språkpolitik och språkvård. I: Sociolingvistik, red. Eva Sundgren. Stockholm: Liber. S. 310–335.
Miller, Casey & Swift, Kate, 1980: The handbook of non-sexist writing. New York.
Milles, Karin, Salmson, Karin & Tomicic, Marie, 2012: Det behövs ett nytt ord i svenska språket. I: Svenska Dagbladet, 20 januari 2012. Fanns den 4 december 2013 tillgänglig via länken: http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/det-behovs-ett-nytt-ord-i-svenska-spraket_6784859.svd.
Milles, Karin, 2008: Jämställt språk. Första upplagan. Stockholm: Språkrådet.

Milles, Karin, 2011a: *Snippa* – a new word for girls' genitals in Swedish. Gender neutral or patriarchal? I: Living with Patriarchy, red. av Danijela Majstorović & Inger Lassen. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 69–80.

Milles, Karin, 2011b: Feminist language planning in Sweden. I: Current Issues in Language Planning: Language Planning and Feminism. Routledge. S. 21–33.

Milles, Karin, 2012: Jämställt språk. Andra upplagan. Stockholm: Språkrådet.

Milles, Karin, 2013: *Hen* i Sverige och i Finland. I: Språkbruk nr. 3. S. 5–10.

Molloy, Gunilla, 1990: Men killarna är så sura på oss ... Om ett lärorikt försök med varannan-fråge-metoden. I: Kritisk Utbildningstidskrift 58. S.64–68.

Nacka kommuns kommunfullmäktige, 2012: Sammanträdesprotokoll från den 12 mars 2012. Fanns den 4 december 2013 tillgängligt via länken: http://infobank.nacka.se/handlingar/Kommunfullmaktige//2012/20120312/00_Protokoll_KF_2012-03-12.pdf.

Nordin, Kerstin & Thelander, Mats, 1977: Könsroller i språk. Förhandlingar vid Fredrika-Bremer-förbundets symposium i Uppsala den 30 oktober 1976. Fums-rapport nr 49. Uppsala: Uppsala universitet.

Nöjesguiden, nr 2, 2012.

Olika förlag, 2010: Om olika förlag. Fanns den 4 december 2013 tillgänglig via länken: http://www.olika.nu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=28.

Olsson, Lova, 2012a: Sabuni: Inga nackdelar med ordet hen. I: Svenska Dagbladet den 5 mars 2012. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://blog.svd.se/politikdirekt/2012/03/sabuni-ser-inga-nackdelar-med-ordet-hen/.

Olsson, Lova, 2012b: Inga fördelar med hen, anser SD. I: Svenska Dagbladet den 6 mars 2012. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://blog.svd.se/politikdirekt/2012/03/inga-fordelar-med-hen-anser-sd/.

Olsson, Lova, 2013: Hen sitter alltmer säkert. I: Svenska Dagbladet den 8 april 2013. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://www.svd.se/nyheter/inrikes/ordet-hen-har-fatt-genomslag-hos-politikerna_8061148.svd.

Pauwels, Anne, 1998: Women Changing Language. Harlow: Longman.

Pauwels, Anne, 1999: Feminist Language Planning: Has it been worthwhile? I: Linguistik online 2, 1/99. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://www.linguistik-online.de/heft1_99/pauwels.htm.

Pauwels, Anne. (red.), 2000: Generic pronouns in the marketplace or . . . shopping centre. Exploring the impact of non-sexist language policy on everyday speech. I: Sett och hört. En vänskrift tillägnad Kerstin Nordenstam på 65-årsdagen. Göteborg: Institutionen för svenska språket. S. 270–277.

Pauwels, Anne, 2003: Linguistic sexism and feminist linguistic activism. I: The Handbook of Language and Gender, red. av Janet Holmes & Miriam Meyerhoff. Oxford: Blackwell. S. 550–570.

Pauwels, Anne & Winter, Joanne, 2006: Gender Inclusivity or 'Grammar Rules OK'? Linguistic Prescriptivism vs Linguistic Discrimination in the Classroom. I: Language and Education, 20:2, 128–140.

Spender, Dale, 1980: Man Made Language. London: Routledge & Kegan Paul.

Spolsky, Bernard, 2010: Language Policy. Cambridge: Cambridge University Press.

Språkriktighetsboken, 2005. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Språkrådet, webben: Frågelådan. De refererade posterna var tillgängliga 1 maj 2011, 1 januari 2013 och 3 december 2013 via länken: http://www.språkrådet.se/frågelådan.
Strömkvist, Tord, 2013: mejlsvar på fråga kring hans minne av Karl-Hampus Dahlstedt och pronomenet *hen*, mottaget den 3 mars 2013.
Sund, Anna, 2013: mejlsvar på fråga om rutinerna för språkgranskning hos Riksdagens språkvårdare, mottaget den 4 april 2013.
Svanlund, Jan, 2009: Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får betydelse. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
Svensson, Anders, 2012: Hens uppgång har nått hovrätten. Blogginlägg på Språktidningens webbplats. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://sprak-tidningen.se/blogg/hens-uppgang-har-natt-hovratten.
Teleman, Ulf, 1991: Om normföreställningarnas födelse. I: Studier i svensk språkhistoria, red. av Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 214–229.
Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
Teso, Elena & Crolley, Liz, 2012: Gender-based linguistic reform in international organisations. I: Language Policy, april 2012. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10993-012-9241-z?LI=true#page-1.
Tidningsutgivarna, 2012. Svensk dagspress 2012. Stockholm: Tidningsutgivarna. Fanns den 2 december 2013 tillgänglig via länken: http://www.mediekompass.se/images/stories/Dokument/Statistik/TU_Svensk_Dagspress_2012.pdf.
TT-språket, 2012: Posten »HEN». Fanns den 4 december 2013 tillgänglig via länken: http://info.tt.se/tt-spraket/navigation/rekommendationer-fr-mediespraksgruppen/
Wojahn, Daniel, 2013: De personliga pronomenens makt. En studie av hur pronomen styr våra föreställningar om personer. I: Svenskans beskrivning 32. Karlstad: Karlstads universitet. S. 356–367.
Wojahn, Daniel, u.a.: Avhandlingsprojekt om sambandet mellan språk, tänkande och kön. Uppsala: Uppsala universitet.

Olika *hen*-syn

Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och student-uppsatser

Av PER LEDIN och BENJAMIN LYNGFELT

Abstract

Ledin, Per, per.ledin@oru.se, Professor, School of Humanities, Education, and Social Sciences, Örebro University, Sweden; *Lyngfelt*, *Benjamin*, benjamin.lyngfelt@svenska.gu.se, Professor, Department of Swedish, University of Gothenburg, Sweden: "Gender-neutral pronouns. On the use of *hen* in blogs, newspapers, and student essays". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 141–174.

In 2012, efforts to launch *hen* as a gender-neutral pronoun in Swedish sparked a widespread and sometimes fierce debate. This article addresses the establishment of *hen* in actual usage, in particular in blogs, newspapers, and student essays. In general, the use of *hen* is fairly uncommon, and the majority of occurrences are meta uses, which means the word is discussed more than it is used. In certain areas, however, such as gender-oriented blogs and academic essays on Swedish, *hen* is somewhat more common. A comparison with alternative gender-neutral expressions is presented, based on different functions of *hen*, both generic and referentially specific types. Two functions unique to *hen* are distinguished, cross-gender specific reference and gender-neutral reference to subjects in scientific studies; with respect to other functions, *hen* is a stylistically marked alternative.

Keywords: *hen*, pronoun, gender-neutral, Swedish, usage, generic, language planning.

1. Inledning

Det pratas och tycks. *Hen* har sedan 2012 varit en snackis och stått i centrum för olika språkdebatter. Starkt förenklat har förespråkare hävdat att *hen* är om inte avgörande så i alla fall ett steg framåt för jämställdheten. Svenskan, mer exakt pronomensystemet, får en ny och könsneutral uttrycksmöjlighet. Skeptiker och meningsmotståndare har menat att *hen* är ett påhitt och en fluga, ett försök av en genusmaffia att lansera ett modeord som går emot all tradition och sans. Slår *hen* igenom på allvar får barn svårt att erövra en könsidentitet.

Tack till tre anonyma granskare för konstruktiva och värdefulla synpunkter på en tidigare version av texten.

Vi ska tangera den här debatten. Men vårt huvudsyfte är att beskriva hur *hen* faktiskt används. Liksom många pronomen har det olika språkliga användningar eller funktioner, med olika social distribution. Det kan användas om individer som en identitetsmarkör i htbq-sammanhang,[1] som en praktisk lösning när man inte vet könet bakom ett alias på webben, som ett generiskt pronomen för den som i något sammanhang vill generalisera. Vidare är det uppenbart att *hen* är starkt snedfördelat i sociala kontexter. I exempelvis myndighetsspråk används det nästan inte alls, kan den som söker igenom myndigheters hemsidor snabbt konstatera. Den som, liksom vi, arbetar som universitetslärare i svenska, märker att (åtminstone vissa grupper av) studenter gärna använder *hen*.

I vårt syfte ligger att se hur vanligt *hen* i olika funktioner är på bloggar, i tidningstexter och i studentuppsatser. Det ger underlag att diskutera *hens* ställning i olika sociala kontexter, liksom att värdera vilka alternativformer som är aktuella. I olika funktioner aktualiseras andra pronomen som alternativ till *hen*, och de kan ha mer eller mindre könsneutral karaktär. Undersökningen är korpuslingvistisk, så att stora textmängder genomsökts och bearbetats. Vi hoppas kunna bidra till en vetenskapligt grundad diskussion kring *hen* och avslutar med att diskutera dess ställning i svenskan. *Hen* kan ses och synas på olika sätt.

2. Bakgrund: så blev *hen* en snackis

I början av 2012 utkom barnboken Kivi och Monsterhund, skriven av Jesper Lundqvist och illustrerad av Bettina Johansson, på Olika förlag. Huvudpersonen Kivi är androgyn och pronominaliseras med *hen*. Det språkleks friskt med könsneutrala släktskapsord, så att Kivi talar om »Mappor och pammor och morbroster Jin, en bryssling, en marfor, en halvkvartskusin, små parvelpysor och storebröstrar». När boken lanserades skrev förlagsredaktörerna Karin Salmson och Marie Tomicic en debattartikel i Svenska Dagbladet tillsammans med språkvetaren Karin Milles. Rubriken är: »Det behövs ett nytt ord i svenska språket».

Vad denna rubrik efterlyser är ett allmänt införande av *hen*. Ordet finns bevisligen i den aktuella boken och har sporadiskt använts och lanserats förut, som i språkspalter av Rolf Dunås (1966) och Hans Karlgren (1994) (jfr Lindgren 2007 s. 239). Artikeln i SvD ska ses som ett uttryck för feministisk språk-

[1] Hbtq: homo, bi, trans, queer.

planering och lanserar ett nytt ord i jämställdhetssyfte (jfr Milles 2008). Pronomenval kopplas till kvinnlig underordning. Barn lär sig tidigt skilja på pronomenen *hon* och *han*, vilket artikeln ifrågasätter: »det maniska och aktiva särskiljandet av kön ger negativa konsekvenser för både individ och samhälle». För att undvika detta är det viktigt att »föra in ordet *hen*».

Vi förbigår de många nedsättande och sexistiska kommentarer som artikeln fick och noterar att den också gav upphov till språkvetenskapliga reaktioner. Lingvisten Mikael Parkvall (2012) skrev en artikel i Svenska Dagbladet med rubriken »'Hen'-kulturer är inte mer jämställda». Parkvalls huvudpoäng är språktypologisk och går ut på att ett visst pronomensystem inte i sig gör samhället jämställt. De flesta av världens språk saknar distinktion mellan manligt och kvinnligt i pronomensystemet, t.ex. finska och turkiska. Det gör knappast att Finland och Turkiet ska ses som mer jämställda länder.[2] Det är inte så att existensen av ett könsneutralt pronomen direkt förändrar vårt tänkande och gör att löneskillnader eller mäns våld mot kvinnor försvinner.

Språkteoretiskt innebär Parkvalls resonemang att Sapir-Whorf-hypotesen ifrågasätts, dvs. tanken att det finns ett nära samband mellan språk och tänkande, att grammatiken på ett språkspecifikt sätt styr hur vi föreställer oss världen (jfr Scholz m.fl. 2011 om Whorfianism). Vi delar den hållningen och tror inte att t.ex. svenskans ordföljd, substantivböjning eller pronomensystem i sig styr vår världsbild. *Hen*, språkvetenskapligt betraktat, leder inte till jämställdhet (jfr Dahl 2012 och Ledin 2012a). Däremot är det naturligtvis så att vårt språk när det tas i bruk gör att vi tänker och handlar i världen på särskilda sätt, och att vi kan driva språkliga distinktioner för att förändra världen.

Det gäller även för *hen*, som hade fäste i och kom att förknippas med hbtq-strävanden (se Milles 2011). I debatten som följde 2012 kom hbtq-personer till tals, t.ex. i P1 Morgon 28/2, där Språkrådet och RFSL var inbjudna till studion.[3] Här har vi att göra med ett *hen* som har specifik referens, som syftar på en känd individ, i praktiken så att en hbtq-person förklarar att *hen* vill omnämnas med det pronomenet. Det kan kontrasteras mot tidigare försök av Dunås (1966) och Karlgren (2004) att lansera *hen*, där det handlar om generisk referens (jfr Ledin 2012b). Den diskussionen tog fart på 1970-talet och handlar om att hitta ett könsneutralt alternativ till generiskt *han*, som börjat uppfattas som könat (jfr Molde 1976, Jobin 2004 och Milles 2011). I den internationella och engelska språkplaneringsdebatten har alternativ till *generic he* stått i fokus,

2 Det hör till saken att finskans könsneutrala *hän* är en pendang till *hen* och då och då har förts fram i den svenska debatten om könsneutrala pronomen (t.ex. Dahlstedt 1967).

3 RFSL: Riksförbundet för sexuellt likaberättigande.

inte minst för feministiska forskare (t.ex. Pauwels 2003 s. 563 ff.). Vår undersökning utgår, som antytts, från den här typen av språkliga funktioner, som specifik (1) och generisk (2) referens.[4]

(1) **Hen** tar tillfället i akt att sprida sin egen agenda, agendan att vi faktiskt måste prata om de snälla männen.
(2) En countryartists trovärdighet stärks av att **hen** har arbetat med sina händer, hamnat i fylleceller och hittat gud i botten av ett dike.

Under 2012 uppmärksammades *hen* i många tidningar. Nöjesguiden genomförde ett stilexperiment, där *han* och *hon* utmönstrades till förmån för *hen*, citat undantagna. När det blev melodifestival slog Aftonbladet 10/3 till med rubriken »Folkets röst: *Hen* vinner slagern». Märk att funktionen hos *hen* här är anonymiserande (jfr Karlgren 1971); tidningen undviker att avslöja folkets vinnare för att locka till vidare läsning. Miljöpartiet införde generiskt *hen* i sitt nya partiprogram (se Ledin 2013). Företag som ICA och McDonalds använde ett lekfullt *hen* i sin reklam. Riktigt liv fick debatten när Dagens Media fick tag i ett internt mejl från Dagens Nyheter, där rekommendationen för nyhets- och reportagetext var att *hen* inte ska användas för att »ersätta 'han eller hon'» men att det i övrigt, t.ex. i krönikor och citat, kan brukas (Thomsen 2012). Rubrikerna kom att handla om att DN förbjudit *hen*, trots att policyn knappast var särskilt annorlunda än på andra stora tidningar (Cederskog 2012).

Det fanns heller inte någon principiell skillnad mellan DN:s policy och Språkrådets rekommendationer, som kontinuerligt uppdaterats men som hela tiden manat till försiktighet eller eftertänksamhet, eftersom *hen* inte är allmänt använt och accepterat. Rekommendationerna har skilt ut den könsöverskridande funktionen, med sin grund i hbtq-rörelsen, från andra användningar. Den nuvarande och utvidgade rekommendationen (Språkrådet 2013a) har huvudbudskapet: »Om *hen* bör användas eller inte måste avgöras med hänsyn till sammanhanget. *Hen* i sig är ett könsneutralt ord som inte innebär några språkliga hinder, men som ibland väcker irritation hos vissa språkbrukare.»

Rekommendationen vilar på de (fåtaliga) vetenskapligt grundade kommentarer om *hen* som gjorts i språkspalter, artiklar och bloggar. Större vetenskapliga arbeten saknas, även om det finns en del examensarbeten som tar upp olika funktioner hos *hen* (t.ex. Bertils 2012, Aronsson 2013), liksom några bloggade förarbeten och delundersökningar till denna artikel (Ledin 2012a, 2012b, 2012c, 2013, Lyngfelt 2012, 2013). Vår avsikt är att fylla denna forsknings-

[4] Exempel (1–2) är hämtade ur Språkbankens korpusverktyg *Korp* (2013), närmare bestämt Bloggmix 2013 (1) respektive GP 2012 (2). Fetstilt markering av *hen* i exempel med löpande numrering använder vi genom hela artikeln.

lucka. Att *hen* är ett känt och omtalat ord är uppenbart, men i vilken grad och på vilket sätt det används vet vi inte mycket om.

3. Språkliga funktioner hos *hen*

I *hen*-debatten förekommer många olika klassificeringar av hur *hen* kan användas. Språkrådet (2013a) urskiljer två huvudområden: »där könstillhörigheten är okänd, oväsentlig eller ska otydliggöras» respektive när man vill undvika kategorisering »i en tvådelad könsuppdelning»; man utgår här primärt från sändarens avsikt, vilket är naturligt i språkliga rekommendationer. Vår egen analytiska ingång är snarare olika funktioner hos *hen* så som de uppträder i texten. Strukturellt urskiljs tre definita och två icke-definita grundfunktioner:

Könsöverskridande hen (definit referens, könat korrelat): *Det var först när jag lärde känna Minou som jag förstod att jag fanns – och sedan lärde* hen *mig att inte känna skuld över min existens.*

Anonymiserande hen (definit referens, okönat korrelat): *Samtidigt som det inte är så hett, jag menar, tidigare i kväll blev en av ungarna *säger inte vem* helt förstörd för att* hen *inte klarade av att framkalla ett gäsp.*

Okänt kön (definit referens, okönat korrelat): *Jag ska göra en telefonintervju typ exakt nu eller om två minuter men nu har ungjäveln (eller om det är gnälltanten?) i lägenheten nedanför dragit igång pianokonsert. Det låter som att* hen *sitter och spelar i vårt vardagsrum.*

Indefinit hen: *Musik är som vänskap tänker jag, med åren blir man mer och mer kräsen när man väljer sitt umgänge – det räcker inte med att en person är snäll och trevlig,* hen *ska gärna vara rolig och intressant också.*

Generiskt hen: *Vill man går det även att koppla köpet till köparens Facebook-sida så* hens *vänner direkt ser att* hen *köpt en fika för pengarna.*

Gemensamt för de tre första typerna – med definit syftning – är att *hen* avser en specifik individ. Överges indelningen i man och kvinna uppstår ett könsöverskridande *hen*. Undertrycks könet (på en man eller kvinna) uppstår ett anonymiserande *hen*; om sändaren inte vet könet har vi att göra med funktionen okänt kön. Distinktionen mellan anonymiserande *hen* och okänt kön utgår från om sändaren känner till referentens kön, och skillnaden är inte alltid uppenbar för läsaren. I delundersökningarna av bloggar och tidningstexter har vi därför slagit samman dessa båda kategorier i de kvantitativa resultatredovisningarna. Skillnaden i funktion är dock väsentlig där den framgår och kommer fortlö-

pande att kommenteras. I den icke-definita användningen ingår generiskt *hen*, där samtliga möjliga referenter i en given kategori avses (jfr t.ex. Teleman m.fl. 1999, vol. I s. 176). Dessutom urskiljs indefinit *hen*, dvs. icke unikt identifierbar syftning.

Observera att gränsen mellan å ena sidan *hen* som ett praktiskt sätt att inte ange kön när detta är okänt eller oväsentligt och å andra sidan *hen* som genuspolitiskt ställningstagande snarast går tvärs igenom de definita typerna – med okänt kön på ena sidan, könsöverskridande *hen* på den andra och anonymiserande *hen* på endera sidan i olika fall. Det är alltså inte fråga om en skillnad mellan specifikt och generiskt *hen*, vilket det lätt kan framstå som när typiska exempel ställs mot varandra i *hen*-debatten.

Undertyper av dessa fem kategorier kan urskiljas inom särskilda språkpraktiker. Exempelvis används anonymiserande *hen* om informanter i vetenskapliga undersökningar, inte minst studentuppsatser, s.k. informant-*hen* (jfr Ledin 2012b). En mindre genrespecifik variant är substantiviskt *hen*, som i (3), vilket från ett genusperspektiv kan betraktas som en undertyp till könsöverskridande *hen* – men strukturellt utgör en helt egen typ, eftersom de fem kategorierna ovan alla är pronominella.

En påfallande stor del av de *hen*-förekomster vi har stött på är meta-*hen* (4), alltså fall där man åsyftar själva uttrycket snarare än att använda det referentiellt. Meta-*hen* är egentligen inte en funktion hos just detta ord, utan ett exempel på språkets generella möjlighet att benämna språkliga uttryck som sådana. Att den här sortens förekomster är vanliga beror på att *hen* är omdiskuterat. I vilken mån vi beaktar substantiviskt *hen* och meta-*hen* varierar mellan de olika delundersökningarna (se vidare nedan).

(3) Ska jag behöva lura på min son att han är en **hen** nu också? (*Korp*, Twittermix)
(4) Hör ordet **hen** hemma i tidningsspalterna? (*Korp*, GP 2012)

4. Metodik

De språkliga funktionerna hos *hen* tar vi oss an i tre delundersökningar av i tur och ordning bloggar, tidningstext och studentuppsatser. Ansatsen har en variationslingvistisk karaktär, såtillvida att vi arbetar med stora textkorpusar och systematiskt korsar språkliga och sociala variabler. Vi använder dock inga (mer avancerade) statistiska mått (än procentandelar och enkla frekvensupplysningar). Undersökningen får naturligt en kvalitativ grund, både för att funktionerna hos *hen* inte kan sökas mekaniskt utan måste avgöras från fall till fall och

för att vi genomgående försökt tolka *hen*-användningen i relation till den sociala kontexten. Vi har fortlöpande delat och diskuterat våra analyser för att säkerställa intersubjektivitet.

För delundersökningen av bloggar, utförd i november 2012 och inkluderande texter fram till utgången av augusti, används Språkbankens gränssnitt Korp och korpusen Bloggmix, omfattande 345 miljoner ord. *Hens* frekvens över tid friläggs och relateras till olika typer av bloggar mellan 2007 och 2012 (en detaljerad redovisning av sökningen finns i Ledin 2012c). Tidsintervallet kommer sig främst av att det är 2007 som Bloggmix blir en riktigt stor korpus, med tiotals miljoner ord per år. Den referentiella användningen närstuderas i ett slumpmässigt urval av 100 pronominella *hen*, gjort i februari 2013, och fördelas på funktioner, dvs. utöver oäkta träffar (felstavningar av *hem*, riktningsadverbet *hen* på danskspråkiga bloggar, ölet Old Speckled Hen etc.) utesluts meta-*hen* och substantiviskt *hen* (undersökningen redovisas i Ledin 2013). Vid urvalet sattes en gräns, så att en enskild blogg fick bidra med högst 10 belägg.

Även delundersökningen av tidningstext är utförd i Korp, under våren och sommaren 2013, med Språkbankens tidningskorpusar som material, totalt drygt 255 miljoner ord. Pressmaterialet i Korp är spritt över flera tidningar fram till 1998 men koncentrerat till Göteborgs-Posten (GP) från 2000 och framåt, då med en distinkt korpus för varje år till och med 2012. Belägg före 2005 saknas helt (förutom oäkta träffar), så i praktiken behandlar vi endast bruket av *hen* i GP. Både meta-*hen* och substantiviskt *hen* tas med i resultatgenomgången, bland annat eftersom antalet belägg är betydligt mindre än i bloggmaterialet.

För delundersökningen av studentuppsatser, utförd i juli 2013, används portalen DIVA (Digitala vetenskapliga arkivet), som delas av 33 svenska lärosäten. I DIVA:s avancerade sökning hämtades 90 uppsatser slumpmässigt fram, fördelade på tre ämneskategorier med 30 uppsatser vardera. Tidsintervallet sattes till 2013, vilket innebär att examensarbeten från vårterminen 2013 blir den övervägande delen av materialet. Ämneskategorierna är pedagogik, didaktik och språkstudier. Med detta urval fångar vi lärarutbildning och inkluderar vårt eget ämne, där vi vet att *hen* förekommer. Ämneskategorierna pedagogik och didaktik rymmer olika ämnestraditioner, eftersom examensarbeten på lärarutbildningen inom samhälls- och naturvetenskapliga ämnen ingår. Det varierar mellan högskolor hur man valt att inrätta huvudområden inom lärarutbildning; den som skriver ett arbete inom idrott, samhällskunskap eller matematik kan på en högskola examineras i pedagogik och på en annan i didaktik. Poängen för oss var just att få en viss spridning på ämnestraditioner. Att examensarbeten inom lärarutbildning har ett fokus på människor, på lärare och elever, såg vi

som en fördel, eftersom de språkliga kontexterna blir likartade och principiellt ger möjlighet till *hen*-användning. Alla *hen* i materialet har inkluderats i analysen och fördelats på ämnesområden och funktioner.

Om bloggar står för ett trendigt och vardagligt skriftspråk, där novationer som *hen* kan förmodas få fotfäste relativt snabbt, representerar dagspress mer standardiserad svenska. Förvisso strävar även tidningsspråket efter att vara modernt, men normalt inte mer än att det håller sig till standardskriftspråk, så att det kan »anses vara representativt för det nusvenska standardspråket i dess skrivna form» (Allén 1970 s. XIII).[5] Studentuppsatserna, slutligen, finns med för att visa om och hur yngre personer i olika högskoleämnen använder *hen* i sitt akademiska skriftspråk.

5. Bloggar

För bloggundersökningen har alltså *hens* spridning över tid och på bloggar ringats in, och *hen*-användningen sorterats på funktioner.

5.1 *Hens* spridning över tid och på bloggar

Låt oss börja med att se på *hens* utveckling över tid med alla träffar inkluderade. Använder vi Korps vanliga frekvensuppgift, antal förekomster på 1 miljon ord, ser det ut så här årsvis från 2007 (avrundat till heltal och med antalet träffar inom parentes; det totala antalet träffar är 2 037):

2007:	1 *hen* per miljon ord	(12 träffar)
2008:	4 *hen* per miljon ord	(143 träffar)
2009:	7 *hen* per miljon ord	(444 träffar)
2010:	6 *hen* per miljon ord	(472 träffar)
2011:	3 *hen* per miljon ord	(251 träffar)
2012:	21 *hen* per miljon ord	(669 träffar)

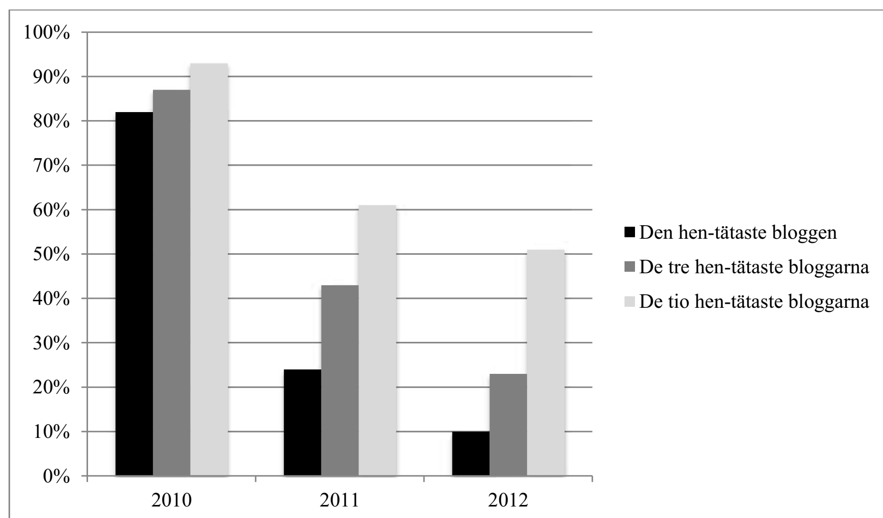
Det förvånande med utvecklingen är inte att det sker en större ökning när *hen*-debatten bryter ut 2012, utan att *hen* redan 2008 får ett litet uppsving och

[5] Förmodligen har tidningsspråkets inflytande minskat en del i och med dagens ändrade medievanor, men det torde fortfarande stå sig väl som representant för ett mer standardiserat skriftspråk än bloggmaterialet.

2009 och 2010 används med viss regelbundenhet. Detta förklaras av en enda person och blogg, Trollhare. Trollhare startar sin blogg 2008, och under 2009 och 2010 skriver hen ofta mer än 100 inlägg per månad. I praktiken betyder detta att det 2008–2010 bara finns sporadiska *hen*-belägg utanför Trollhare, särskilt som många av de övriga träffarna är oäkta. Våra stickprov på olika träffsidor tyder på att kring 10 procent av *hen*-beläggen är felaktiga.

Resultaten stämmer så långt med att *hen* har en bakgrund i hbtq-kretsar; det är ju med en sådan laddning det kommer in i debatten 2012. Och Trollhare förklarar varför *hen* inte är mer än tre gånger så vanligt 2012 som 2009, 21 förekomster jämfört med knappt 7 per miljon ord. Ökningen från 2011 är betydligt större, från 3 till 21 förekomster.

Nu kan ökningen i en mening sägas vara större än siffrorna visar, eftersom Trollhare inte bidrar med lika många *hen* efter 2010. Detta blir tydligt om vi beskriver *hens* spridning genom att ta fasta på hur många bloggar som använder ordet. Vi har räknat på täckningsgraden, mer exakt hur många procent av *hen*-förekomsterna 1, 3 och 10 bloggar täcker – se figur 1. Ju mindre täckningsgraden är, desto större är spridningen av *hen*.

Figur 1. Täckningsgrad för *hen* redovisat utifrån *hen*-tätheten i fallande skala hos 1, 3 och 10 bloggar åren 2010, 2011 och 2012.

Den *hen*-täta Trollhare täcker 2010 82 procent av träffarna och 2011 24 procent. Tar vi de 10 *hen*-tätaste bloggarna stiger inte täckningsgraden nämnvärt 2010, medan den 2011 ökar med nästan 40 procentenheter, till en täcknings-

grad på 61 procent. Nu säger det inte så mycket eftersom det är så få *hen*-förekomster detta år. Det räcker med ett enda blogginlägg där *hen* används eller nämns en handfull gånger för att komma med på tio-i-topplistan.

Den verkliga spridningen i bloggosfären sker 2012. De tre *hen*-tätaste bloggarna täcker 23 procent av alla *hen* och förenas trots olikheter av ett feministiskt patos (en redovisning med länkar till bloggarna finns i Ledin 2012c). Trollhare kommer sexa på listan (36 träffar), vars tio-i-topp som antytts domineras av bloggar med genuspolitisk inriktning.

Att *hen* får spridning 2012 är uppenbart. Men ger siffrorna som redovisats underlag för att säga att *hen* är vanligt i bloggspråket? Nej, måste svaret bli. Det finns alltså som mest, 2012, 21 träffar på 1 miljon ord. Ordet slår inte i ögonen på den som skummar materialet på Bloggmix. Det kan relateras till andra pronomen, enklast *han* och *hon*. I jämförelse står då *hen* för promilleandelar av förekomsterna av tredjepersonspronomen (se Ledin 2012c för exakta siffror). Det finns också många meta-*hen*, så det är ofta diskussioner om *hen* och inte en faktisk användning av pronomenet som finns på bloggarna. Ungefär hälften av alla *hen* har den karaktären.

Hen är vanligt på en sorts bloggar, nämligen sådana som tar upp hbtq- och genusfrågor. För en läsare av sådana bloggar framstår pronomenet som ett etablerat ord, medan den som har andra intressen, säg mat, sport, träning eller datorspel, mycket sällan stöter på bloggade *hen*.

5.2 Funktioner hos *hen*

En uppfattning om hur *hen* används referentiellt ger fördelningen på de fem grundfunktioner vi utgått från. Fördelningen av de 100 *hen* som excerperats är denna:

Könsöverskridande *hen*	15 %
Anonymiserande *hen* och okänt kön	41 %
Indefinit *hen*	14 %
Generiskt *hen*	30 %

I debatten om *hen* har som framgått den generiska betydelsen ofta stått i fokus. Den täcker 30 procent av förekomsterna på bloggar. Den feministiska språkplaneringen har också lyft fram det könsöverskridande *hen*, som upptar 15 procent av träffarna. Den dominerande funktionen hos *hen* är dock en annan, nämligen anonymiserande eller okänt kön med 41 procent av förekomsterna, vilket är intressant. Det betyder att bloggade *hen* främst används när skribenten av

etiska skäl inte vill eller av praktiska skäl inte kan språkliggöra kön. Indefinit *hen* är ungefär lika vanligt som könsöverskridande *hen*.

Vi ska exemplifiera funktionerna och börjar med **könsöverskridande** hen (i Ledin 2013 finns länkar till de aktuella blogginläggen):

(5) Minou sa att **hen** önskar att **hen** vore mer som en apa. Schimpanser använder tår som vi använder fingrar.
(6) Samtidigt i badrummet är Jimmy och **hen** smörjer in sig med någon ansiktskräm efter att **hen** duschat.
(7) Jag har varit tillsammans med min kille i 6 månader och har aldrig varit såhär kär. Hade tidigare ett 4 års långt förhållande. Och jag kan inte minnas att jag var så kär då. Iaf… så kommer paniken då o då – är jag för ung för att ha hitta 'den rätta' (jag är 24). Och får panik på tanken att aldrig vara med någon annan. Men sen när jag verkligen tänker på det, så **hen** ändå den enda jag vill ha.

I (5) och (6) är det personerna och egennamnen Minou respektive Jimmy som pronominaliseras med *hen.* I (7) är *hens* korrelat en definit nominalfras, *min kille*. Som (8) antyder går det också att tala om ett särskilt guds-*hen*:

(8) Om det finns en gud så är **hen** en jäkligt sadistisk sådan, som placerar John Isner och Nicolas Mahut i samma »bracket». De båda maratonmännen kan mötas redan i andra omgången! Jisses…

Man kan fundera på guds essens och kön, men vi ser detta som en könsöverskridande användning. I materialet finns det tre fall där gud är korrelat. Jämför också titeln på Aronssons (2013) examensarbete: »Och vad Gud beträffar så tror jag att *hen* går hel ur det här.»

Anonymiserande hen betingas av att det i sociala medier finns tillfällen då man vill tala om en vän, arbetskamrat eller bekant utan att röja personens identitet. *Hen* hjälper då till genom att avköna, som i (9–12).

(9) Det är så kul när man sitter och väntar, för dietisten kommer alltid gående där och är hur snackig som helst. VARJE gång jag sitter och väntar på a så kommer **hen** och är helt snackig och glad! hehe, idag pratade jag dessutom en del med »chefen».. Lite kul att jag alltid träffar en massa andra där, men min behandlare sitter och måla naglarna på sitt rum ^^ hehe… ups, tur att **hon** (sic!) inte läser detta ^^ haha…
(10) Jag vet att ingen av de där eleverna hade kognitiva funktionshinder. De hade säkert kunnat gå i en vanlig klass. Och jag vet att en av dem nu är förtidspensionerad. Jag vet inte varför. Men kanske hade saker och ting sett annorlunda om **hen** bara fått en chans.
(11) En av mina chefer säger exv när **hen** föreslår arbetsuppgifter till mig; att **hen** vill »inkludera mig»… Jättekul att bli inkluderad och bli ianspråktagen och göra riktiga arbetsuppgifter.. MEN Jag bryter då mot mitt fackliga löfte…
(12) På en av kortflygningarna jag gjorde i dagarna, kom det ombord en storvuxen person som hade en kroppsodör som fick mig att kväljas. Stanken liksom hängde sig

kvar efter att **hen** satt sig, och när jag gick och räknade passageraren (sic!) blev jag stoppad av en kvinna som satt i stolen precis bakom.

Det går inte alltid att säkert veta om bloggaren väljer att anonymisera, utan det är en tolkning som får göras. I (9) blir anonymiseringen extra tydlig eftersom bloggaren avidentifierat namnet till *a*, som är korrelatet, och använder pronomenet *hon* om sin behandlare. Att bloggare vill skydda identiteten på människor som har det svårt framgår också av (10), där referenten är en elev med kognitivt funktionshinder.

Funktionen **okänt kön** dyker upp på olika sätt i materialet. Det kan handla om personer på nätet, där ju ett namn eller alias inte självklart röjer kön. I (13) är det *en av moderatorerna* som är korrelat och i (14) *en läsare*, alltså en nominalfras i obestämd form men med specifik betydelse. En brevbärare, eller som i (15) *reklamutdelaren*, kan fungera på samma sätt, som en definit referent som man aldrig har träffat eller sett och därför inte kan veta könet på.

(13) Avdelningen används mest som uthängningsforum, ivrigt påhejad av en av moderatorerna som istället för att moderera verkar delta med så mycket irrelevant skitprat **hen** kan i snart sagt varje skvallertråd.

(14) Det smärtar i blogg-bröstet då man hör att flera av er inte kan läsa min blogg genom Bloglovin. Men nu skrev en läsare att **hen** hade lagt till mig igen på bloglovin och då hade det fungerat!

(15) Spännande lapp som reklamutdelaren har lagt i min brevlåda. Jag har inte flyttat. Det här skapar ju lite frågor. Tror **hen** att jag har flyttat? Har **hen** lagt lappen i fel brevlåda? Tycker **hen** att den lapp jag har nu om att jag ej vill ha reklam är så otydlig, så **hen** vill att det ska stå att jag är avflyttad också, för att det då blir tydligare?

Ett återkommande mönster är att *hen* dyker upp när det är barn inblandade. För ofödda barn kommer *hen* till pass, just eftersom könet är okänt, vilket (16) och (17) visar, där bäbisar pronominaliseras. När barnet fötts kan det vara aktuellt att anonymisera det, som i (18), där vår tolkning är att skribenten inte vill röja könet på barnet.

(16) Om bäbisen som tryggt vilar i mammas mage just nu (eller har jag missat något?) visste vad som väntar hade **hen** nog gärna stannat kvar inne i värmen ett tag till.

(17) Över en vecka sen bebisen hade sitt due date. Jag har konstaterat att **hen** inte vill komma ut innan huset blivit friskare. Alla är sjuka på ett eller annat sätt.

(18) Jag såg en unge på kanske åtta år gå mot disken för att ta den andra så jag skyndade mig och tog den rakt framför näsan på **hen**.

Indefinit hen har två huvudsakliga korrelat. Det kan, som i (19), föregås av det indefinita pronomenet *någon*, och, som i (20), indefinita nominalfraser. Här är

korrelatet *nästa person*, som anaforiskt går tillbaka på *en användare*. Vitsen med det indefinita är att man kan referera till en bestämd person i en grupp utan att precisera exakt vem.

(19) Om någon har en annan förklaring kan **hen** väl återkoppla till mig i kommentarsfältet nedan.
(20) Själva filen är knuten till en användare och skulle jurymedlemmen skicka den vidare, kan nästa person ändå inte se den om **hen** inte har lösenordet.

Generiskt hen dyker gärna upp med substantivfraser i bestämd form som korrelat. Det kan vara institutionella roller som behandlas generiskt; i (21) är *patienten* korrelat och i (22) *kunden*. Det finns en del bokbloggar i materialet, där *författaren* kan bli korrelat som i (23).

(21) Under andningsregistreringen kollar man på andningsmönster, puls, blodgaser, vilket håll patienten ligger på, om **hen** snarkar, om **hen** sover oroligt, hur syresättningen är, om **hen** har andningsuppehåll och säkert en del till. Om patienten har en andningsmaskin så ser man om det är **hen** eller maskinen som initierar andetagen.
(22) Det är sådana småsaker som gör att Ocean Beach Club är mer en ett vanligt hotell, det är inget charter med massindustri utan varje gäst blir uppmärksammad och sedd, alla känner sig viktiga. Det är ovanligt i servicebranschen; kunden är sällan i det fokus **hen** borde…
(23) Kanske något kort om författaren, t.ex. om **hen** skrivit några böcker tidigare eller varifrån **hen** kommer.

Barn, inklusive familjerelationer, är återigen en viktig kontext. Med generisk referens blir det vilket barn som helst som avses. Här några exempel där pronomenbruket växlar:

(24) Ett barn kan få tillgång till hela sin tradition med undantag av de kränkningar som flera kulturer utövar. När **denne** sedan är vuxen så står **hen** fri att exempelvis skära av en del av snoppen eller varför inte klitoris?
(25) »First Steps» – mockasiner med gummisula ger ditt barn trygghet i sin aktiva tillvaro när **hen** ska springa eller krypa. Med halkfri sula som »andas» genom hålen så att **man** kan använda dem året runt.
(26) Jag är stolt över att min dotter är stark och vågar säga ifrån när något inte känns rätt. Och jag berömmer **henne**, lättad över att **hon** är hemma helskinnad. Tyvärr är det en del föräldrar som istället reagerar med förmaningar, att man ska lyssna på den vuxna i sällskapet och göra som **hen** säger. Bara för att man är vuxen betyder inte det att man automatiskt har bättre förstånd!

I (24) introduceras referenten som *ett barn*, som pronominaliseras med det könade *denne*, som föregår *hen*. I (25) finns en växling från *hen* till *man*, och i

(26) används *hon* specifikt om skribentens dotter och *hen* generiskt för att generalisera över föräldrar och vuxna. Det finns totalt åtta fall av den här typen av generiskt *hen*, till vilket ska läggas ytterligare åtta *hen* som är anonymiserande eller avser okänt kön och som har barn som korrelat.

6. Tidningstexter

I pressmaterialet dyker *hen* första gången upp i Göteborgs-Posten (GP) 2005. Det rör sig om ett meta-*hen* (27). Från 2008 finns en träff som innehåller en förklarande kommentar (28); första rena belägget (29) dyker upp 2010.

(27) Enligt en talare borde dessa bytas ut mot det enhetliga »**hen**». (GP-05)
(28) Människa blir svaret, tills **hen** – ja, låt mig en gång få prova det intersexuellt könsneutrala pronominet – slutligen blir arkebuserad, på pappret för stölden av kronjuvelen, men i sanning för sitt sätt att inte rätt delta i könsspelet. (GP-08)
(29) Det kan inte vara bra för någon relation att den ena parten känner sig som en ekonomisk belastning, och tvingas be om pengar så fort **hen** behöver köpa busskort, tamponger eller nya kalsonger. (GP-10)

Det totala antalet belägg i materialet (exklusive felträffar) redovisas i tabell 1.

Tabell 1. Hen i Språkbankens tidningsmaterial.

Korpus	Meta	Referentiell	Övrigt/oklart
Press76–GP04			
GP05	1		
GP06			
GP07			
GP08	1	1	
GP09	1		
GP10	1	1	
GP11	3	6	
GP12	73	35	5
Totalt	80	43	5

Som synes finns inte ett enda belägg före 2005. Det är först 2012 som bruket av *hen* börjar få spridning och inte ens då är det särskilt vanligt: 7 belägg per miljon ord.[6] Dessutom är två tredjedelar av träffarna meta-*hen*, så antalet

[6] GP-12 omfattar 17,2 miljoner tokens, och sammanlagt 113 belägg blir alltså 6,6/miljon. Materialet som helhet omfattar 255,5 miljoner tokens, och totalt 128 belägg blir endast 0,5/miljon. I antalet tokens ingår dock även skiljetecken varför den exakta frekvensen per löpord blir något högre.

referentiella användningar i GP 2012 är blott 35, eller 2 per miljon. I bloggar är *hen* som framgått tre gånger vanligare med 21 förekomster per miljon ord.

Frågan är då förstås vad resultaten från GP säger om frekvensen av *hen* i tidningstext generellt. GP är en relativt stor, inflytelserik och icke Stockholmsbaserad morgontidning, och placerar sig därmed troligen på den mer konservativa delen av skalan. Man kan till exempel tänka sig att *hen* är vanligare i en Stockholmsbaserad (och politiskt en aning mer radikal) kvällstidning som Aftonbladet. Resultaten tillåter ändå slutsatsen att *hen* inte är allmänt etablerat i standardskriftspråket.

6.1 Olika typer av *hen* i Göteborgs-Posten

Som framgår av tabell 1 ovan utgörs den största andelen belägg, drygt 60 %, av meta-*hen*. Det är alltså så att *hen* har diskuterats mer än använts i GP. En tredjedel (33 %) är referentiella användningar, medan 5% kategoriserats som övrigt/oklart, en disparat grupp som vi återkommer till nedan. Några typiska exempel på meta-*hen* ges i (30–32). Till kategorin har också räknats två fall av ordlekar, t.ex. den i (33):

(30) Hon nämner vården och platsannonser som andra tillfällen när **hen** kan fylla en funktion.
(31) Att skriva »**hen**» är inte menat som en provokation, utan som en naturlig lösning när alternativen har varit sämre.
(32) Som en liten ettrig fluga från framtiden irriterar det könsneutrala ordet »**hen**» i Åsa Maria Krafts nya diktsamling, skriver Amelie Björck.
(33) Någon gav sig **hen** i språket och skippade han och hon i en barnbok.

De 43 förekomsterna av referentiellt *hen* i GP-materialet fördelar sig enligt följande:

Könsöverskridande *hen*	13 st	(30 %)
Anonymiserande *hen* och okänt kön	4 st	(9 %)
Indefinit *hen*	6 st	(14 %)
Generiskt *hen*	20 st	(47 %)

Det bör nämnas att tidningsmaterialet ger tämligen begränsad kontext, i flera av korpusarna endast den aktuella meningen, vilket bidrar till att det varit svårt att skilja mellan anonymiserande *hen* och okänt kön, vilka därför behandlas tillsammans. Vidare är (34), vilket vi har räknat till indefinit *hen*, tvetydigt utan

kontext och skulle i princip också kunna tolkas definit.[7] I övrigt har sorteringen i nämnda kategorier varit i stort sett oproblematisk.

(34) Att man ibland känner att, herregud, ska **hen** inte ta ut svängarna lite mer på scen, det här är ju svin-tråkigt?

Generiskt hen är alltså den vanligaste funktionen med 47 %, Siffran är dock betydligt lägre än i Bertils (2012) och Aronssons (2013) undersökningar, där generiskt *hen* utgör ca två tredjedelar respektive 58 % av fallen. Skillnaden kan förklaras av att de inte urskiljer indefinit *hen*; om man slår ihop generiska och indefinita exempel i GP utgör de tillsammans 61 %, vilket är ungefär likvärdigt med Bertils och Aronssons resultat. Vidare är andelen 47 % visserligen högre än bloggarnas 30 %, men där är å andra sidan den totala frekvensen mycket högre. Generiskt *hen* illustreras i (35–36).

(35) Lika litet som den genomsnittlige DN-läsaren vet att **hen** med sin prenumeration bygger ett imperium som numera är nästan oöverskådligt.
(36) Därför är jag nyfiken på programpunkten Lär dig snacka skandinaviska (torsdag samt söndag) där Språkrådets ordboksredaktör Birgitta Lindgren och norskfödda retorikern Anitha Havaas talar om hur en svensk gör sig förstådd när **hen** snackar med danskar och norrmän.

Indefinit hen är mindre vanligt i materialet. Andelen är på samma nivå som i bloggarna (14 %), men med tanke på den låga frekvensen bör man inte ta procentsiffran på för stort allvar. Det är svårt att säga om andelen bör betraktas som hög eller låg eftersom jämförbara data saknas. Detta är dock en användning som skiljer sig från såväl generisk som definit syftning och är värd att studera närmare, gärna i relation till indefinit användning av *han*, *hon* och *den*. Kategorin exemplifieras i (37–38) nedan samt, enligt vår tolkning, (34) ovan.

(37) Vem är dagens motsvarighet till Palme – eller finns **hen** inte?

(38) Sommarens förutsägbara bevakning av artister som Rihanna, Madonna och Bruce har gett svenska tidningsredaktioner flera anledningar att se över inte bara vilka musiker som får stort utrymme utan även hur, och inte minst vem som recenserar och vad **hen** skriver.

[7] Att vi tolkat användningen som indefinit beror till stor del på ordet *ibland*, som signalerar flera olika tillfällen och därmed, som vi har uppfattat det, troligen olika artister. Det skulle dock strängt taget kunna avse flera tillfällen under samma föreställning med en och samma artist – och därmed definit *hen*.

Könsöverskridande hen förekommer i 13 fall eller 30 %, vilket kan jämföras med bloggarnas 15 %. Att andelen är dubbelt så hög i GP som i Bloggmix är förstås anmärkningsvärt, i synnerhet då den här sortens användning kan förväntas vara vanligare i bloggar – vilket den också är, i såväl absoluta tal som frekvens per miljon ord. Den relativt höga andelen könsöverskridande *hen* i GP ska ses i ljuset av den generellt låga *hen*-frekvensen i materialet, där enskildheter får oproportionerligt stort genomslag. Exempelvis innehåller en enda text med fyra belägg (till synes ett reportage om en person med hbtq-identitet) drygt 30 % av beläggen. Kategorin omfattar flera ganska olika användningar, med det gemensamt att *hen* åsyftar en specifik, könad individ, och genusaspekten kan vara mer eller mindre markerad; jfr (39–42):

(39) Långt senare i livet kom **hen** på att det primärt var genus, inte kropp **hon** (sic!) byggde.
(40) Barnet hittar en bra pinne, med vilken **hen** (för att göra rättvisa åt huvudpersonens obestämda kön) uppfordrande pekar på saker och uppmanar: Sjung den!
(41) Resorna fortsätter som vanligt, säger **hen**.
(42) Vilken tur **hen** har att **hen** satte sig just bredvid mig, jag som är så trevlig.

Här ryms också ett par fall där det kan diskuteras i vilken mån korrelatet är könat. I (43) ser vi, om inte ett guds-*hen* som i bloggarna så dess motsats, och i (44) utgörs korrelatet av staden Göteborg. Båda fallen är exempel på vad Aronsson (2013) kallar personifierande *hen*:

(43) Det tycks som att Fan fortfarande blir religiös när **hen** blir gammal.
(44) De kommer se till att hela Pustervik fylls av total eufori, världsrekord i bra stämning och ett Göteborg när **hen** är som allra bäst.

Avslutningsvis utgör **anonymiserande** hen och **okänt kön** den minsta gruppen, med endast fyra belägg tillsammans (9 %). Som synes i (45–46) kan det vara svårt att avgöra vilket som är vilket.[8]

(45) Ambulanspersonalens första bedömning är att **hen** klarat sig med lindriga skador.
(46) Be personen att ringa upp när **hen** har parkerat bilen.

Det låga antalet fall av anonymiserande *hen*/okänt kön skiljer sig markant mot bloggarna, där andelen är 48 % av samtliga referentiella *hen*. Förvisso

[8] Vidare kan följande belägg (i) eventuellt vara ett fall av könsöverskridande *hen*, vilket skulle göra kategorin ännu mindre.
(i) Ingenting, det får **hen** själv bestämma när **hen** blir stor så klart

har inte en journalist samma behov som en bloggare av att anonymiserat tala om vänner, kollegor och kommande barn, men ett exempel som (45) förefaller inte så otypiskt för tidningstext. Sannolikt är det så att *hen* (ännu?) inte har tagit sig in i tidningsnotisernas språk, utan mest förekommer i mindre neutrala texter.

Materialet innehåller fem exempel som inte riktigt passar in, utan bildar gruppen övrigt. Hit hör dels substantiviska *hen* (47), dels olika garderande kombinationer med *hon* och *han* (49–50):

(47) Kanske inte en Reinfeldt junior i en av mors klänningar, »men i ett längre perspektiv väntar nog ett Sahlinbarnbarn i kjol och kavaj, ett litet **hen**».
(49) **Han**/**hon**/**hen** måtte brås på sin farfar!
(50) Då bjuder nämligen frågesportskaptenerna Fredrik och Henrik in till pubquiz som lockar såväl **hen** som **hon** som **han**.

Exempel (49) är intressant främst därför att *hen* ofta hålls fram som ett smidigare alternativ till otympliga konstruktioner som *han*/*hon*. Möjligen tillförs här en möjlighet till icke-binär könsklassificering, men någon smidig lösning är det i alla händelser inte. I (50) tillkommer ytterligare en dimension. Här är det visserligen tydligt att *hen* framhålls som en typ utöver *hon* och *han*, alltså könsöverskridande *hen*, men samtidigt är referensen generisk.

7. Studentuppsatser

För studentuppsatsernas del börjar vi med att överblicka *hens* förekomster och funktioner i de olika ämneskategorierna för att sedan exemplifiera användningen.

7.1 Översikt över *hens* användning i de tre ämneskategorierna

I tabell 2 fördelas *hen* på ämneskategorier och funktioner. Resultaten är på många sätt intressanta. Vad gäller ämnesområden står språkstudier fram som en domän där *hen* självklart används. Det huvudområde som framför allt fångas är svenska språket/nordiska språk. *Hen* har alltså sitt starkaste fäste på den typ av institutioner där vi själva arbetar.

Tabell 2. Antalet *hen* i 90 uppsatser fördelade på DIVA:s tre ämneskategorier didaktik, pedagogik och språkstudier, matchat mot funktioner, inklusive meta-*hen*.

	Didaktik	Pedagogik	Språkstudier	Totalt
Könsöverskridande *hen*	–	–	–	–
Anonymiserande *hen*	–	–	24	24
Okänt kön	–	–	–	–
Indefinit *hen*	–	–	–	–
Generiskt *hen*	1	4	26	31
Meta-*hen*	–	–	713	713
Totalt	1	4	763	768
Antal uppsatser med *hen*	1 (av 30)	3 (av 30)	15 (av 30)	19 (av 90)

Hälften av uppsatserna i kategorin språkstudier använder *hen*. Två av uppsatserna (Bertils 2012 och Aronsson 2013) undersöker just *hen*, vilket gör att antalet meta-*hen* blir stort. I hela uppsatsmaterialet är 93 % av träffarna (713 av 768) meta-*hen*. I övrigt är *hen* tydligt funktionellt differentierat, så att det antingen används generiskt för att generalisera eller definit och anonymiserande, vanligen så att vi får ett informant-*hen*. Med detta *hen* skrivs könet bort på informanter som ingår i undersökningen. Ser vi till den referentiella användningen i hela materialet utgör informant-*hen* 44 % (24 förekomster) och generiskt *hen* 56 % (31 förekomster). Den definita användningen liknar den i bloggarna, såtillvida att 41 % av alla *hen* där är anonymiserande eller används för okänt kön.

Lite förvånande existerar *hen* knappt i didaktik; i en uppsats finns ett generiskt *hen*. Detta hänger sannolikt samman med att det huvudsakligen rör sig om examensarbeten på lärarutbildningen som skrivits inom teknik och naturvetenskap. Mer förvånande är att pedagogik inte har fler *hen*; bara fyra stycken generiska, fördelade på tre uppsatser. De ingående examensarbetena kommer från mycket olika ämnesmiljöer, men eftersom de ofta, liksom uppsatserna i didaktik, är tillkomna på lärarutbildningar, där genus och etik är ett givet inslag, trodde vi att *hen* skulle ha större spridning.

Det går att grovt omvandla förekomsterna till det mått vi använt tidigare, förekomst per miljon ord, genom att multiplicera med fyra.[9] Då får språkstudier 200 referentiella *hen* per miljon ord, en siffra skyhögt över bloggmaterialets 21 och tidningstexternas 7 per miljon ord – om meta-*hen* inklu-

[9] Examensarbeten är idag omfångsrika, så att räkna med ett snitt på 40 sidor per uppsats är knappast för högt. Multiplicerar vi sedan med 200 ord per sida får vi 240 000 ord i varje material. I så fall kan antalet *hen* multipliceras med 4 för att få antalet per miljon ord. Kanske är detta en låg uppskattning av ordmängden, men även om vi multiplicerar med 3 blir huvudresultatet detsamma.

deras blir siffran 3 000 per miljon. Vad gäller didaktik och pedagogik blir multiplikationen skakig i den meningen att det är så få belägg. Men resultatet blir att didaktik ligger lite under tidningstext (4 *hen* per miljon ord) och pedagogik lite under bloggarna (16 *hen* per miljon ord), och det kan kanske vara en rimlig karakteristik.

7.2 Informant-*hen* och generiskt *hen*

Den anonymisering som vi kallar **informant-**hen förekommer som framgår inom språkstudier på det sätt som (51–53) visar:

(51) Det är väldigt svårt att uttala sig om en sådan samsyn finns, men när jag var ute och genomförde undersökningen så var det enbart en person som hade en fråga om ordparen, **hen** undrade då om vad ett »modernt språk» innebar. Mitt svar blev att modernt språk är motsatsen till ålderdomligt språk, och det gjorde **hen** nöjd.

(52) En informant som var utlandsfödd och som varken hade svenska eller finska som modersmål upplevde det som att det blev alldeles för många språk att hålla reda på, svenska, finska, tyska och engelska, som **hen** uttryckte det, »det blir alldeles sekaisin».

(53) Eleven, som läste den engelskfärgade texten, har i sin utdelade text strukit under flertalet av de engelskinfluerade orden. **Hen** har kanske då snarare medvetet bedömt textens engelskfärgning. Det kan nämnas att denna elev skiljer sig något från resten av de som läst den engelskinfluerade texten då **hen** har svarat att **hen** finner texten mycket ointressant (den enda som har svarat det) och att **hen** känner mycket litet förtroende för textförfattaren (en av tre som svarat det).

Exempel (51) går tillbaka på en studie av attityder till språket i gudstjänster (Fjellander 2013), och när författaren resonerar om sin enkät väljer han att referera till sin informant med *hen*; i korrelatet är ordvalet *en person*. I en uppsats som handlar om inställningen till svenska i Finland (52) pronominaliseras nominalfrasen *En informant* könsneutralt med *hen* (Andersson 2013). I en undersökning av hur engelska ord (53) påverkar läsarens uppfattning av en text (Melander 2013) är det en informant (*Eleven*) som författaren inte vill röja könet på, vilket leder till återkommande *hen*.

Generiskt hen handlar i uppsatserna om att uttala sig generellt om aktörer. I (54) är korrelatet *talaren* i meningen vilken talare som helst (Devine 2013), och det finns gott om exempel när ett generiskt *läraren* eller *eleven* pronominaliseras med *hen*. Exempel 55 är påfallande, för korrelatet är pluralt, *lärarna*, så att ett könsneutralt *de* anmäler sig som pronomen. Men skribenten väljer alltså *hen* (Axén 2013). Genericitet är glidande när det gäller numerus. Det går

att använda både singular och plural i generiska utsagor, och på engelska är ju singulart *they* en lösning som brukar förespråkas när det gäller att skapa ett könsneutralt pronomen (t.ex. Pauwels 2003 s. 563 ff.). Även (56) är spännande (Johansson & Sundström 2013). Det är ett citat från en lärare, vilket, om det är korrekt återgivet, visar att *hen* förekommer i det talade språket på skolor. Intressant nog blir nästa pronominalisering *de*, som i sammanhanget går att tolka både pluralt och singulart.

(54) Än mer fel blir det att kategorisera frågor enbart som krävande språkhandlingar – att ställa en fråga innebär oftast att det är något som talaren inte vet om. När **hen** signalerar detta genom att ställa en fråga och erkänna sin okunskap markeras också ett maktförhållande mellan de två deltagarna i konversationen: den som vet mest styr, den som frågar är undergiven.

(55) Skrivförmågan och ansvaret för dess utvecklande i form av förtrogenhet med texttyper och genrer ligger hos eleven och lärarna intar en vägvisande roll där **hen** kommer med konstruktiv kritik och för en dialog med eleven om textskapandet.

(56) Det beror på funktionshindret såklart. Men är det en elev som är rullstolsbunden så är det klart att det blir svårt med vissa rörelseförmågor och då måste man ju se till eleven. Där blir det ju enklare om **hen** spelar rullstolsbandy eller rullstolshockey på fritiden så att **de** utvecklar sina förmågor där.

Att *hen* är så ovanligt i didaktik förtjänar en kommentar. Ska detta ses som att studenter där, ofta inom naturvetenskap och matematik, är omedvetna om genusfrågor eller inte bryr sig om att vara könsneutrala? Knappast. Det finns uppsatser som handlar om genusfrågor, och medvetna könsneutrala strategier tas i bruk. En vanlig sådan är att använda *hon*/*han*, gärna i kombination med *han*/*hon*, vilket t.ex. sker i Mohss (2013) och Nilsson & Suomenniemi (2013). I (57–58), båda med generisk referens, visas hur h/h-uttrycket varieras:

(57) Själva upplevelsen av, och i viss mån, vad som uppfattas som problem, beror av en rad olika saker och skiftar från personalgrupp till personalgrupp och mellan olika individer. Vad har **hon**/**han** för erfarenhet av något liknande tidigare, vad har **hon**/**han** för utbildning och vad har den gett för redskap att hantera olika situationer, är exempel på sådana faktorer.

(58) Det går att dra en parallell till matematiken, man kan där säga att för att förstå hur människan ska räkna ut ett tal måste **han**/**hon** dessförinnan förstå varför **han**/**hon** ska kunna räkna detta tal.

I nästa avsnitt jämför vi olika sätt att uttrycka sig könsneutralt.

8. Alternativa uttryckssätt

Att *hen* fyller ett kommunikativt behov – åtminstone hos en del – är uppenbart. Argumentet att ordet behövs därför att svenskan saknar andra könsneutrala uttryckssätt är dock inte riktigt sant, vilket bland annat (57–58) visar. Vi har faktiskt gott om möjligheter att uttrycka oss könsneutralt. För att börja med de icke-definita användningarna erbjuder Språkrådets *Frågelådan* (2013b; sökord *könsneutralt pronomen*) följande alternativ:

Han eller hon alternativt **Hon eller han**: *Om en elev vill överklaga bör han eller hon först vända sig till rektor. – Om en elev vill överklaga bör hon eller han först vända sig till rektor.*

Omskrivning till plural: *Om elever vill överklaga ett betyg bör de först vända sig till rektor.*

Omformulering som gör pronomen onödigt: *En elev som vill överklaga sitt betyg bör först vända sig till rektor. – Om en elev vill överklaga sitt betyg bör först rektor kontaktas.*

Upprepning av substantivet: *Om en elev vill överklaga bör eleven först vända sig till rektor.*

Så två lösningar som än så länge är ovanliga, men som just erbjuder ett könsneutralt pronomen.

Pronomenet den: *Om en elev vill överklaga bör den först vända sig till rektor.*

Pronomenet hen: *Om en elev vill överklaga bör hen först vända sig till rektor.*

Vidare avråder man från såväl könsneutralt *han* som dito *hon* samt från *denne* och *denna*. Intressant nog nämns varken *vederbörande* eller singulart *de*.[10] *Vederbörande* är ett väletablerat, om än något tungt och formellt, uttryck för könsneutral syftning och det är slående att ordet inte nämns ens med en avrådan. Singulart *de* återkommer vi till nedan.

Det först nämnda alternativet (vilket ofta uppfattas som det man rekommenderar i första hand) är *han eller hon* alt. *hon eller han* (jfr studentexemplen i 57–58 ovan). I övrigt föreslås omskrivningar där man undviker pronomen – förutom de avslutande *den* och *hen*, vilka introduceras tämligen försiktigt. Inget av dem anses alltså tillräckligt etablerat för att kunna föreslås som ett huvudalternativ framför de otympliga dubbelformerna. *Den* förespråkas av Språkriktighetsboken (2005), Milles (2008) och tidigare Molde (1976), medan *hen* alltså är den nya uppstickaren.

[10] Däremot nämns *vederbörande* i informationen specifikt om *hen*, som ett av de uttryck *hen* kan ersätta (Språkrådet 2013b, sökord *hen*).

Vi kan konstatera att det finns tillgång till så mycket som sju typer av pronomen med könsneutral användning: kombinationen *han/hon* (med varianter), *han* respektive *hon*, *denne/denna*, *hen*, *den*, *vederbörande* och singulart *de*.[11] Av dessa är könsneutralt *han* och *hon* knappast gångbara längre. Även varianterna *denne/denna* är markerade för maskulinum respektive femininum. Visserligen verkar inte alla språkbrukare uppfatta dem så, eftersom särskilt *denne* ibland förespråkas som alternativ till *hon/han* (jfr exempel 24 ovan), men de kan svårligen räknas som könsneutrala former.

Som alternativ till *han/hon* återstår då *hen*, *den*, *vederbörande* och singulart *de*. Innan vi jämför dem kan det vara på sin plats att introducera singulart *de*, som är långt mindre uppmärksammat än sin engelska motsvarighet *singular they*, men uttryckssättet förekommer även på svenska. Några exempel ur Bloggmix ges i (59–61):

(59) Sen om någon råkar slinka in här ändå så får **de** skylla sig själv, haha.
(60) Jag kan inte tvinga någon, absolut inte någon, att **de** måste förstå mig eller tycka mest synd om mig, [...]
(61) Men om en människa vill ta sitt liv tror jag att **de** gör det vare sig dessa hemsidor finns eller inte.

Som synes används *de* här för generisk eller indefinit syftning, ungefär på samma sätt som exempelvis *hen*. Den engelska motsvarigheten *singular they* är ett vanligt alternativ vid könsneutral syftning och en flitigt omdiskuterad språkriktighetsfråga. Huvudinvändningen mot uttryckssättet är förstås diskrepansen i numerus; jfr den svenska diskussionen om inkongruent numerus i predikativer som *Regeringen är splittrade i frågan* (t.ex. *Språkriktighetsboken* 2005 s. 239 ff.).

Låt oss alltså komplettera Språkrådets lista ovan med alternativen *vederbörande* och singulart *de*:

Vederbörande: *Om en elev vill överklaga bör vederbörande först vända sig till rektor.*

Singulart de: *Om en elev vill överklaga bör de först vända sig till rektor. – Om någon vill överklaga bör de först vända sig till rektor.*

I korthet har svenskans fem alternativa typer av könsneutrala pronomen följande huvudsakliga för- och nackdelar:

[11] Formellt sett är *vederbörande* förstås presens particip, men ordet används idag närmast som ett pronomen (jfr Teleman m.fl. 1999, vol. II: 271, 621–23, som kallar det ett *pronomenliknande particip* och tar upp ordet både under pronomen och particip).

- *han/hon* (med varianter): okontroversiellt, relativt väl etablerat, upplevs som otympligt
- *hen*: högst kontroversiellt, i övrigt smidigt
- *den*: redan etablerat för könsneutral syftning i vissa konstruktioner (t.ex. *den som* ...), upplevs i vissa sammanhang som opersonligt, inkongruent med neutrala korrelat (se Grahn 2006),[12] väl integrerat i pronomensystemet
- singulart *de*: diskrepans i numerus, hittills okontroversiellt, lite av en okänd storhet då bruket fått växa fram i skymundan
- *vederbörande*: väl etablerat men stilistiskt begränsat till formell text.

Samtliga har sina svagheter och begränsningar, men är fullt funktionella som könsneutrala pronomen med generisk och indefinit syftning. Omdömet »i övrigt smidigt» gäller alltså mer eller mindre för alla fem, inte bara *hen*. Som grund för en bedömning av uttryckens gångbarhet kan man vidare utgå från de sex generella kriterier som ställs upp i Språkriktighetsboken (2005 s. 23):

1. Hur etablerat uttryckssättet är i bruket
2. Hur accepterat uttryckssättet är bland språkbrukarna
3. Hur accepterat uttryckssättet är bland normauktoriteter
4. Hur väl uttryckssättet stämmer med språksystemet i övrigt
5. Hur väl uttryckssättet stämmer med den skriftspråkliga traditionen
6. Hur väl uttryckssättet fungerar i olika kommunikativa sammanhang

Det första kriteriet, etablering i bruket, gynnar främst *han/hon* (och inom en snävare domän *vederbörande*). Detta är dock knappast avgörande, eftersom den aktuella frågan gäller språkbruk i förändring där många önskar något av de mindre etablerade alternativen som ersättning för just *han/hon* (och könsneutralt *han*, som redan är avpolletterat). Etableringen av just *hen* återkommer vi till i slutdiskussionen. Kriteriet om acceptans bland språkbrukarna (2) verkar vara den stora stötestenen, så vi avvaktar lite med det. Vad gäller normauktoriteter (3) har företrädare för språkvården talat sig varma för såväl *den* som *hen*, även om *han eller hon* utan egentliga påhejare fortfarande är Språkrådets förstahandsrekommendation. Kriteriet om skriftspråkstraditionen (5) skulle snarast tala för könsneutralt *han* (och i begränsad utsträckning *vederbörande*) och samtliga aktuella alternativ bryter medvetet mot den traditionen.

[12] Jämför t.ex. följande båda exempel:
(i) Varje statsråd tilldelas ett område som den ansvarar för. (Från Grahn 2006 s. 36)
(ii) Varje statsråd tilldelas ett område som det ansvarar för.

Systemaspekten (4) är lite svårbedömd. Å ena sidan kan *hen* sägas bryta kraftigt mot kriteriet genom att ta sig in i pronomensystemet; å andra sidan fungerar det strukturellt som vilket pronomen som helst. Vad gäller *den* är inkongruens med neutrala korrelat förvisso ett strukturproblem, men det förefaller sällan vålla svårigheter i praktiken och har förvånande nog inte spelat någon större roll i debatten om könsneutrala pronomen.[13] För singulart *de* är den strukturella diskrepansen i numerus den största nackdelen; det återstår att se i vilken utsträckning detta hämmar uttryckssättets fortsatta etablering. Mot *vederbörande* kan anföras att det egentligen inte är ett pronomen, men det är snarare de stilistiska begränsningarna som är avgörande i det här fallet. Däremot är systemaspekten högst relevant för *han/hon*, *hon eller han* osv., där just den strukturella otympligheten är det främsta motargumentet. Pronomen ska vara korta och smidiga, inte förutsätta snedstreck, samordning och liknande.

Det avslutande kriteriet om funktionalitet (6) är delvis en konsekvens av de övriga fem och framhålls i *Språkriktighetsboken* som det ytterst avgörande. Vi har redan konstaterat att alla fem alternativen kan fylla sin funktion väl (om än med stilistiska begränsningar för *vederbörande*), åtminstone för generisk och indefinit syftning, så i brist på starka indikationer från övriga kriterier verkar mycket hänga på språkbrukarnas acceptans.[14] Denna har delvis samband med stöd i bruket, men är inte en direkt konsekvens av det. Innan vi går in på den aspekten bör dock även definita användningar vägas in, eftersom språkbrukare mycket väl kan gilla eller ogilla något av uttryckssätten generellt.

Vid definit syftning fungerar singulart *de* genast sämre. Jämför t.ex. *Den/han eller hon/hen/vederbörande kan inte komma* med **De kan inte komma*, som blir ogrammatiskt med annat än plural tolkning. Detta är en tydlig systematisk

[13] Uttryck för animata referenter är vanligen utrala, och sämre tillämplighet i vissa strukturer är inte automatiskt diskvalificerande i andra, där begränsningen i fråga inte gäller. Med andra ord: problem med neutrum utgör inte i sig något hinder för att tillämpa *den* vid utrala korrelat, vilket är den överlägset vanligaste situationen för könsneutral syftning. Detsamma torde gälla frågan om possessiv- och objektsform; eftersom ändå inget av uttryckssätten är gångbart i alla sammanhang har ev. begränsningar i böjningsparadigmen inte tillmätts någon väsentlig betydelse. Här kan annars noteras att *dess* förefaller vara disprefererat som possessivform av *den*, särskilt med animat referens, dock utan att vare sig *dens* eller någon annan form har tagit över; samtidigt gäller detta även andra – och betydligt vanligare – användningar av *den*, som trots detta har förblivit ett högst användbart personligt pronomen. I fallet *hen* vacklar objektsformen något mellan *hen* och *henom*, men den rekommenderade formen *hen* verkar vara på god väg att bli etablerad. I övrigt är varken possessiv- eller objektsform problematisk för någon av kandidaterna.

[14] Visserligen talar systemkriteriet ganska tydligt emot såväl singulart *de* som *han/hon*, men den sortens invändningar förefaller spela mindre roll idag än de gjorde på Wellanders tid.

begränsning hos singulart *de*. I övrigt varierar gångbarheten beroende på funktion. Vi prövar att sätta in de alternativa uttryckssätten i några av exemplen ur materialet:

Könsöverskridande: *Resorna fortsätter som vanligt, säger hen/den/han eller hon/vederbörande*. (41)

Anonymiserande: *Hen/den/han eller hon/vederbörande har kanske då snarare medvetet bedömt textens engelskfärgning*. (53)

Okänt kön: […] *en av moderatorerna som istället för att moderera verkar delta med så mycket irrelevant skitprat hen/den/han eller hon/vederbörande kan i snart sagt varje skvallertråd*. (13)

Att *hen* är gångbart i alla tre funktionerna har redan konstaterats, och jämförelsen är möjligen en aning orättvis i och med att den utgår från exempel där just *hen* varit skribentens faktiska val. Inte desto mindre är det tydligt att inget av de andra uttrycken fungerar könsöverskridande. Både *han eller hon* och *vederbörande* tolkas i stället anonymiserande eller som okänt kön, medan *den* helt enkelt inte passar (vilket vi återkommer till nedan). Förklaringen är rimligtvis att den könsöverskridande funktionen hänger samman med *hens* genusladdning; alternativen skulle i det här fallet inte vara ett annat könsneutralt uttryck utan ett könat *han* eller *hon*.

Vid anonymiserande användning och okänt kön fungerar både *han/hon* och *vederbörande* bra – dock något mer distanserande än *hen*; det är tveksamt om de t.ex. kan ersätta informant-*hen* fullt ut. I vilken mån *den* fungerar här varierar dels mellan olika språkbrukare (se Grahn 2006), dels från fall till fall (enligt vår bedömning av ett större antal exempel; jfr Grahn 2006). I alla händelser är detta en fråga om acceptans snarare än en strukturell begränsning.

Vi konstaterar alltså att könsöverskridande användning är unikt för *hen* och att singulart *de* är begränsat till generisk och indefinit användning. Längre än så kommer vi inte utan att väga in acceptansen. Den är inte vårt egentliga studieobjekt, men några kortfattade iakttagelser kan göras.

Själva könsneutraliteten diskuteras sällan för *han/hon*, *vederbörande* eller singulart *de*, vare sig i acceptabilitetsundersökningar eller språkvårdslitteratur. *Han/hon* kan anses otympligt och *vederbörande* har kritiserats generellt för sin formella karaktär. Singulart *de* har knappast behandlats alls för svenskans del, trots att det verkar vara något sånär vanligt förekommande i språkbruket och trots att dess engelska motsvarighet är så omdiskuterad. Det man har åsikter om är de två alternativ som aktivt har lanserats och i samband med det fått mothugg: *den* och i synnerhet *hen*.

Hen har som sagt kommit att förknippas med ett genuspolitiskt ställningstagande som man dels kan vara för eller emot, dels (i princip oavsett genuspolitisk ståndpunkt) vilja markera eller undvika i pronomenbruket. *Den* har tvärtom mötts av invändningar om att uttrycket är för opersonligt vid syftning på människor. Grahn (2006) visar i en enkätstudie hur uttryckssättet i varje fall inte är allmänt accepterat, utan att acceptansen dels varierar mellan olika språkbrukare och olika typer av exempel, dels är ganska låg. Däremot är vårt intryck att könsneutralt *den* sällan väcker språkliga reaktioner vid faktisk användning i löpande text, typiskt med generisk syftning i relativt opersonliga sammanhang; här saknas dock systematisk empiri.

Wojahn (2013) har undersökt hur olika könsneutrala uttryckssätt uppfattas av mottagarna. Han visar att *hen* är det uttryck som tydligast väcker associationer om en mänsklig individ av vilket kön som helst, medan *den* är det alternativ som väcker minst associationer om kön över huvud taget (men i så fall föreställer sig mottagarna typiskt en man). Resultaten tyder på att *hen* fungerar bättre i personliga sammanhang medan *den* gör sig bäst i opersonliga kontexter (jfr Lyngfelt 2013).

I varje fall är det tydligt att det inte finns *ett* könsneutralt pronomen som fungerar oproblematiskt oavsett kontext. Det är därför viktigt att rekommendationer om *hen* formuleras med hänsyn till såväl funktion som tillgängliga alternativ.

9. Diskussion

Våra huvudresultat kan sammanfattas som att *hen* är ojämnt distribuerat språkligt och socialt. I alla våra delundersökningar dyker *hen* upp sporadiskt och inte genomgående, och det fyller olika språkliga funktioner i olika sammanhang. Det innebär att *hen* inte är ett allmänt spritt pronomen. Det finns, i vårt material, två sociala kontexter där *hen* är etablerat. Den ena är examensarbeten i vårt eget ämne, svenska/nordiska språk, och den andra är bloggar inriktade på genus- och hbtq-frågor. Även de fem funktionerna hos *hen* varierar mellan sociala kontexter. Ur språkvårdssynpunkt har vi noterat att det finns flera alternativa uttryckssätt, vilka ofta fungerar bättre eller sämre i olika funktioner och kontexter.

9.1 Distributionen av *hen*

I de tre delundersökningarna av bloggar, tidningstexter och studentuppsatser är *hen* generellt sett ovanligt, även efter den markanta ökning som följde *hen*-debattens utbrott 2012. I bloggmaterialet förekommer det 21 gånger per miljon ord 2012, främst i genusbloggar, och i relation till *han* och *hon* står det för promilleandelar av pronomenanvändningen i tredje person. I Göteborgs-Posten är frekvensen 7 per miljon ord 2012. I studentuppsatser är *hen* sällsynt i ämnesområdena pedagogik och didaktik med bara ströförekomster. Det delmaterial som står ut är uppsatserna i ämnesområdet språkstudier, vanligen examensarbeten inom svenska språket/nordiska språk. Här kan frekvensen per miljon ord räknas i tusental.

Det hör till saken att det finns fler meta-*hen* än referentiella *hen* i materialet. I uppsatsmaterialet är hela 93 % meta-*hen* och bara 7 % referentiella, vilket beror på att två examensarbeten är undersökningar av just *hen*. I tidningstexterna är drygt 60 % metaförekomster, och i bloggarna kring hälften av alla *hen*. Ordet har alltså diskuterats mer än det har använts i övrigt.

I språkvetenskapliga diskussioner är det två funktioner hos *hen* som stått i fokus. För det första generiskt *hen*, som en könsneutral ersättare för det historiskt etablerade generiska *han*. För det andra ett definit och könsöverskridande *hen*, ett hbtq-*hen*, där pronomenet blir ett sätt att undvika en binär könsuppdelning. I vår studie har vi som framgått laborerat med fler funktioner hos *hen*, och till våra resultat hör att det finns en intressant funktionell differentiering.

I bloggarna är det andra funktioner som dominerar, nämligen anonymiserande *hen* och okänt kön, med 41 % av de referentiella *hen*. Det innebär i praktiken att bloggare finner anledning att anonymisera en vän, en chef, en patient etc. och att det uppstår situationer när referenter eller personer är unikt identifierbara trots att man inte träffat dem och kan avgöra könet. Det kan handla om ett användarnamn på nätet eller en brevbärare. I studentuppsatserna, där de referentiella beläggen alltså inte är så många, utgör anonymiserande *hen* nästan hälften. Det rör sig huvudsakligen om ett informant-*hen*, som döljer könet på dem som deltar i undersökningen, t.ex. lärare och elever som fyller i en enkät eller intervjuas. Detta är en viktig och i sin smidighet faktiskt unik funktion hos *hen*, med stor potential för vidare etablering i vetenskaplig prosa.

I GP är anonymiserande *hen* och okänt kön däremot ovanligt. Här dominerar de språkliga funktioner som traditionellt urskilts, generiskt *hen* och (i mindre

utsträckning) könsöverskridande *hen*. Att könsöverskridande *hen* förekommer påverkas säkert av att dagstidningar intresserar sig för och skriver om hbtq-frågor. Det rör sig dock om få träffar, och enskildheter får därmed stort genomslag i relativ frekvens. På bloggarna står könsöverskridande *hen* för 15 % av träffarna. Det hör då hemma på feministiska bloggar och i hbtq-kretsar. I studentmaterialet saknas detta *hen* (men funktionen uppmärksammas i meta-uppsatserna).

Generiskt *hen* är relativt vanligt i alla delundersökningar, nästan hälften av förekomsterna i GP och drygt hälften i studentuppsatserna. Det är knappast förvånande att funktionen uppträder i vetenskapliga undersökningar, där det är vanligt att generalisera. Det är värt att notera att det utöver genericitet bara finns anonymiserande *hen* i uppsatserna, dvs. användningen är funktionellt insnävrad, och det är uppenbart att den funktionella differentieringen är annorlunda jämfört med både GP och bloggar.

Bloggarna har den lägsta andelen generiskt *hen*, 30 %. Det förklaras av att bloggare intresserar sig för faktiska personer. Bloggarna sticker ut i det avseendet, genom att de definita användningarna (könsöverskrivande *hen*, anonymiserande *hen* och okänt kön) är fler än de icke-definita.

Bland icke-definita *hen* ingår, utöver generiskt *hen*, indefinit *hen*. Denna funktion skiljer sig från såväl generisk som definit användning, men är föga uppmärksammad och detsamma gäller indefinit bruk av andra personliga pronomen som *hon* och *han*. Här finns ett ämne för vidare forskning.

9.2 Normativa hänsyn

Vårt huvudsyfte är att belysa det faktiska bruket av *hen*, men det går knappast att diskutera detta ämne utan att också beröra normativa aspekter. Här vill vi trycka just på behovet av empiri, särskilt för en rättvisande bedömning av uttryckets etablering. Vi hade själva förväntat oss högre *hen*-frekvens i de olika materialen, sannolikt eftersom vi verkar i en av de miljöer där etableringen är som allra starkast: svenskämnet på universitetsnivå. Det är lätt att bli hemmablind.

Vidare tycker vi oss ha visat att rekommendationer om *hen* bör ta hänsyn till olika funktioner och kontexter samt till de alternativa uttryck som står till buds. Könsöverskridande *hen* är unikt, och även informant-*hen* saknar likvärdiga alternativ. I övriga funktioner är *hen* ett stilistiskt markerat alternativ bland flera,

och utmärker sig genom att förmedla en genuspolitisk laddning vare sig man som språkbrukare avser en sådan eller inte.

Det sistnämnda aktualiserar den inneboende konflikten i att man som språkvårdare samtidigt normerar såväl attityder till språk som själva språkbruket (jfr Lyngfelt 2013). Att verka för större acceptans för *hen* är en sak, att rekommendera någon att trots risken för reaktioner använda uttryckssättet är en annan, men det man säger om ena sidan av saken påverkar även uppfattningen av den andra. Glädjande nog lyckas Språkrådets rekommendation (liksom flera andra) ganska väl med att kombinera de båda perspektiven.

När det gäller alternativa könsneutrala uttryck finner vi inte minst singulart *de* värt att räkna med. Uttryckssättet är visserligen begränsat till generisk och indefinit användning, men har den stora fördelen gentemot *den* och *hen* att bruket hittills har fått växa fram i skymundan – och därmed sluppit stigmatisering.

Sammanfattningsvis har vi alltså försökt belysa det faktiska bruket av *hen* och därmed ge en bättre empirisk grund för vidare behandling av detta på många sätt praktiska men högst kontroversiella ord. Undersökningen är både liten och stor. Å ena sidan är antalet belägg på *hen* ganska litet, å andra sidan täcker de olika delundersökningarna tillsammans in ca 600 miljoner ord. Vi har bara undersökt ett fåtal områden och ger i det avseendet bara en liten pusselbit. Inte desto mindre får vi nog antas ha god täckning för huvuddragen i våra resultat, dvs. att spridningen av *hen* är ojämn och att uttrycket är långt ifrån så väl etablerat som det kan verka. Det är dock otvetydigt etablerat dels som ett stilistiskt alternativ, dels som könsöverskridande uttryck, där ordet faktiskt fyller en lexikal lucka.

I avsnitt 2 ovan gick vi emot Sapir-Whorf-hypotesen och menade med typologiskt stöd av Parkvall (2012) att *hen* i sig inte leder till jämställdhet. Ett liknande resonemang för Deborah Cameron (1997 s. 64) i anslutning till könsneutrala generiska pronomen i engelskan: »eliminating generic masculine pronouns does not secure equal pay». Men, säger Cameron, det ger nya villkor för språkliga praktiker: »it changes the repertoire of social meanings and choices available to social actors».

Detta tycker vi är en god beskrivning av *hen* i dagens svenska. Ordet existerar som en del av en språksocial repertoar av pronomen, och det är uppenbarligen här för att stanna. Den sociala laddningen varierar mellan aktörer och kontexter, och ordet har konkurrens av andra könsneutrala uttryck. Men *hen* utgör en könsneutral möjlighet och pockar på ett ställningstagande för uppsatsskri-

benten, journalisten, läroboksförfattaren, bloggaren osv. Könsneutralitet kan uttryckas på flera sätt, och här finns flera olika hänsyn att beakta – även utöver det faktum att olika språkbrukare har olika syn på *hen*.

Referenser

Litteratur

Aftonbladet 10/3 2012. Folkets röst: Hen vinner schlagern. Artikelrubriken finns nedladdad på <http://pasvenska.se/100-bloggade-hen/> Hämtad 30/7 2013.

Allén Sture, 1970: Nusvensk frekvensordbok 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Aronsson, Emma, 2013: »Och vad Gud beträffar så tror jag att hen går hel ur det här.» En studie av ordet *hen*s funktion i dagspress. Examensarbete, Språkkonsultprogrammet, Umeå universitet. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:633214/FULLTEXT02.pdf> Hämtad 2/8 2013.

Bertils, Klara, 2012: *Hen* – ett könsneutralt pronomen på väg in i allmänspråket? En studie av funktionen och spridningen av ordet *hen* i bloggar och dagspress. C-uppsats, Umeå universitet. <http://umu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:610198> Hämtad 2/8 2013.

Cameron, Deborah, 1997: Demythologizing sociolinguistics. I: Sociolinguistics. A Reader and Coursebook, ed. by Nicolas Coupland & Adam Jarowski. Basingstoke: Macmillan. S. 55–67.

Cederskog, Georg, 2012: Det lilla ordet med den stora laddningen. I: Dagens Nyheter 15/9 2012. <http://www.dn.se/kultur-noje/det-lilla-ordet-med-den-stora-laddningen/> Hämtad 30/7 2013.

Dahl, Östen, 2012: Hur många språk skiljer mellan hon och han, egentligen? Lingvistbloggen 21/3 2012. <http://lingvistbloggen.ling.su.se/?p=1711> Hämtad 1/5 2012.

Dahlstedt, Karl-Hampus, 1967: Språkvård och samhällssyn. I: Språk, språkvård och kommunikation, red. av Sture Allén m.fl. Uppsala: Prisma förlag. S. 93–118.

DIVA. <http://www.diva-portal.org/smash/search.jsf> Hämtad 29/7 2013.

Dunås, Rolf, 1966: Han eller hon. I: Upsala Nya Tidning 30/11 1966. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10150601729734077&set=o.191186619054&type=1&theater> Hämtad 30/7 2013.

Grahn, Inga-Lill, 2006: Vem är *den*? En enkätstudie om känslan för pronomenet den med animat generisk syftning. (MISS 58.) Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Jobin, Bettina, 2004: Svenskan är inte könsneutral. I: Språkvård 4. S. 20–25.

Karlgren, Hans, 1971: Konsten att undertrycka information. I: Språkvård 1. S. 8–12.

Karlgren, Hans, 1994: Politiska ord: hen. I: Svenska Dagbladet 28/8 1994. Texten återgiven på <http://www.sics.se/~jussi/Personer/HansKarlgren/HAK-po-hen/HAK-po-hen.html> Hämtad 5/6 2012.

Korp, 2013: Språkbanken, Göteborgs universitet. <http://spraakbanken.gu.se/korp/> Hämtad 20/7 2013.

Ledin, Per, 2012a: Hen är ett bra pronomen som inte gör samhället mer jämställt. På svenska 1/5 2012. <http://pasvenska.se/hen-ar-ett-bra-pronomen-som-inte-gor-samhallet-mer-jamstallt/> Hämtad 30/7 2013.

Ledin, Per, 2012b: Att använda hen. På svenska 4/6 2012. <http://pasvenska.se/att-anvanda-hen/> Hämtad 30/7 2013.

Ledin, Per, 2012c: Hen i bloggosfären: spridningsmönster. På svenska 28/11 2012. <http://pasvenska.se/hen-i-bloggosfaren-spridningsmonster/> Hämtad 30/7 2013.

Ledin, Per, 2013: 100 bloggade hen. På svenska 26/2 2013. <http://pasvenska.se/100-bloggade-hen/> Hämtad 30/7 2013.

Lindgren, Birgitta, 2007: Språkvården och könsneutral referens. I: Språk och kön i nutida och historiska perspektiv. Studier presenterade vid sjätte nordiska konferensen om språk och kön. Uppsala. S. 237–242.

Lundqvist, Jesper, 2012: Kivi och Monsterhund. Illustrerad av Bettina Johansson. Stockholm: Olika förlag.

Lyngfelt, Benjamin, 2012: Hen eller den? Pronomenval med betydelse. Gästblogg i Svenska Dagbladet 28 maj 2012. <http://blog.svd.se/sprak/2012/05/28/hen-eller-den-pronomenval-med-betydelse/> Hämtad 2/8 2013.

Lyngfelt, Benjamin, 2013: Språkråd och deras kontext. Om normering av språkbruk och attityder. I: Language, Football – and All That Jazz. A Festschrift for Sölve Ohlander, ed. by Gunnar Bergh, Rhonwen Bowen & Mats Mobärg. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. S. 231–247.

Milles, Karin, 2008: Jämställt språk: en handbok i att skriva och tala jämställt. (Språkrådets skrifter 5.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Milles, Karin, 2011: Feminist language planning in Sweden. I: Current Issues in Language Planning 12:1. S. 21–33.

Milles, Karin, Salmson, Karin & Tomicic, Marie, 2012: Det behövs ett nytt ord i svenska språket. I: Svenska Dagbladet 20/1 2012. <http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/det-behovs-ett-nytt-ord-i-svenska-spraket_6784859.svd> Hämtad 20/5 2012.

Molde, Bertil, 1976: Han, hon, den – eller vad? I: Språkvård 1. S. 4–7.

Nöjesguiden 2012, 2.

P1 Morgon 28/2 2012. <http://sverigesradio.se/sida/play.aspx?ljud=3795315> Hämtat 4/6 2012.

Parkvall, Mikael, 2012: »Hen»-kulturer är inte mer jämställda. I: Svenska Dagbladet 16/3 2012.

Pauwels, Anne, 2003: Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism. I: The Handbook of Language and Gender, ed. by Janet Holmes & Miriam Heyerhoff. Oxford: Blackwell. S. 550–570.

Scholz, Barbara C., Pelletier, Francis Jeffry & Pullum, Geoffrey K., 2011: Philosophy of Linguistics. I: The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Winter 2011 Edition, ed. by Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/linguistics/> Hämtad 30/7 2012.

Språkriktighetsboken, 2005: Utgiven av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts.

Språkrådet, 2013a: Pronomenet hen. <http://www.sprakradet.se/16336> Hämtad 30/7 2013.

Språkrådet, 2013b: Frågelådan. <http://www.sprakradet.se/1950> Hämtad 25/7 2013.

Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts.

Thomsen, Dante, 2012: Herlitz inför hen-förbud. I: Dagens Media 10/9 2012. <http://www.dagensmedia.se/nyheter/print/dagspress/article3535185.ece> Hämtad 30/7 2012.

Wojahn, Daniel, 2013: De personliga pronomenens makt. En studie av hur pronomen styr våra föreställningar om personer. I: Svenskans beskrivning 32, red. av Björn Bihl, Peter Andersson & Lena Lötmarker. Institutionen för språk, litteratur och kultur, Karlstads universitet. S. 356–367.

Material

Vi har redovisat principerna för sökningarna i Korp och refererat till förstudier till denna artikel, så att det blir möjligt för den som vill att ta del av materialet. För delstudien av studentuppsatser är det inte lika lätt att söka fram de uppsatser som citeras ovan, varför dessa listas separat nedan. Bertils 2012 och Aronsson 2013, som handlar om *hen*, redovisas bland litteraturreferenserna. Samtliga uppsatser är tillgängliga via DIVA <http://www.diva-portal.org/smash/search.jsf>.

Andersson, Marina, 2013: Inställning till att lära svenska i Finland. Examensarbete, 15 hp. Institutionen för svenska språket. Linnéuniversitetet.

Axén, Robin, 2013: Projektarbeten på gymnasieskolans yrkesförberedande program: Elevers färdigheter inom formellt skriftspråk och lärares undervisning om formellt skrivande. Examensarbete, 15 hp. Centrum för språk- och litteraturdidaktik. Karlstads universitet.

Devine, Josefin, 2013: Skord, människorna och döden: En stilstudie av Kerstin Ekmans roman Rövarna i Skuleskogen. Examensarbete, 15 hp. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet.

Fjellander, Gabriel, 2013: Med dig vare också Herren: En undersökning av attityder till gudstjänstens språk i Svenska kyrkan. Examensarbete, 15 hp. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet.

Johansson, Markus & Mattias Sundström, 2013: »Jag är inte som alla andra. Vad får jag för betyg?!»: En studie i bedömning och betygsättning av elever med funktionshinder i ämnet Idrott och Hälsa. Examensarbete, 15 hp. Pedagogiska institutionen. Umeå universitet.

Melander, Ida, 2013: Svenska med eller utan engelska? Hur engelska ord i svensk text påverkar läsarens uppfattning. Examensarbete, 15 hp. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet.

Mohss, Nina, 2013: Specialpedagogik i förskolan – från medicinska diagnoser till problemorienterat synsätt. Examensarbete, 15 hp. Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier. Uppsala universitet.

Nilsson, Lina & Suomenniemi, Carolina, 2013: Den levande matematiken: En studie om hur lärare arbetar och anser sig uppfylla kraven för att göra matematiken till ett kreativt, kommunikativ samt ett vardagligt ämne. Sektionen för lärande och miljö. Högskolan Kristianstad.

En pluraktionell progressivmarkör?

Hålla på att jämförd med *hålla på och*

Av KRISTIAN BLENSENIUS

Abstract

Blensenius, *Kristian*, kristian.blensenius@gu.se, Ph.D student, Dept. of Swedish, University of Gothenburg, Sweden: "A pluractional progressive marker? *Hålla på att* compared with *hålla på och*". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 175–204.

The article concentrates on two Swedish verbal constructions: *hålla på att* + infinite verb and *hålla på och* + finite verb. Both are considered progressive markers in the literature, and the difference between them is considered primarily stylistic (the former is neutral whereas the latter is judged as informal).

The aim of the article is to argue that there is more to the difference. It is claimed that sentences with *hålla på och* constructions often have pluractional meaning, i.e., express some sort of iteration of the (sub)events. This makes the status of *hålla på och* as a "genuine" progressive marker questionable.

Moreover, the article discusses some implications of tense on telicity and event structure.

Keywords: aspect, pluractionality, semantics, event structure, verbs, Swedish

1. Introduktion

Sammanfallet mellan infinitivmärket *att* och konjunktionen *och* (hädanefter kort och gott *att* respektive *och*) i vissa konstruktioner i modern svenska är förhållandevis väl känt. Bruket varierar bl.a. efter vissa hjälpverbsliknande verb och verbförbindelser, t.ex. *hålla på*, *fortsätta* och *lägga av*. Jfr nedanstående exempel.

(1) a. Jag håller på att bygga ett nytt hus.
 b. Grannen håller på och bygger om därhemma.

I denna artikel undersöks den konstruktionstyp som illustreras i exemplet, *hålla på* {*att*/*och*} + V (benämns fortsättningsvis äv. *hålla på*-konstruktion) med av-

Tack till seminariedeltagare och tre anonyma granskare, och särskilt tack till Lars-Gunnar Andersson och Benjamin Lyngfelt, för mycket värdefulla synpunkter.

seende på växlingen mellan *att* och *och*, främst för att denna växling i just denna konstruktion kan antas få aspektuella konsekvenser. Syftet är att redogöra för de aspektuella skillnaderna mellan de båda varianterna och argumentera för att *hålla på och*, till skillnad från *hålla på att*, inte är en genuin progressivmarkör.

Först, i avsnitt 1.1, ger jag en kort och allmänt hållen introduktion till aspekt och i 1.2–1.4 en kronologiskt ordnad återblick på vad som sagts om växlingen *att–och* i allmänhet och om *hålla på*-konstruktion i synnerhet. Avsnitt 2 redovisar resultaten från två korpusundersökningar, och i avsnitt 3 analyseras ett antal typexempel med de båda varianterna. I avsnitt 4 sammanfattas undersökningen.

1.1 Aspekt och därtill relaterade kategorier

Tempus och aspekt ger oss information om en sats temporala betydelse. Medan tempus deiktiskt placerar satsens aktion på en tidslinje i förhållande till en referenstid, ger aspekt information om aktionens interna temporala struktur. Aspekten delas huvudsakligen in i perfektiv och imperfektiv. I t.ex. engelska sammanfaller ofta enkelt preteritum (*past*) med perfektiv aspekt (2a), medan imperfektiv aspekt ganska systematiskt markeras morfosyntaktiskt med konstruktionen *be* + V-*ing* (2b).

(2) a. They closed the shop when they saw the robbers.
b. They were closing the shop when the robbers stormed in.

Även i svenskan kan preteritum, med vissa typer av verbfraser, sammanfalla med perfektiv aspekt (3a). Imperfektiv aspekt specificeras dock optionellt på olika sätt, framför allt med pseudosamordningar som *sitta*/*stå*/*ligga och* + V och konstruktion med *hålla på* (3b).

(3) a. De stängde affären när de såg rånarna.
b. De höll på att stänga affären när rånarna stormade in.

I såväl (2) som i (3) anger preteritumtempus att satsernas aktioner är placerade före talögonblicket. Utöver detta anger matrissatserna i a-meningarna att affären stängdes efter det att rånarna upptäckts (perfektiv aspekt), medan matrissatserna i b-meningarna anger att stängningen av affären pågick under tiden rånarna stormade in (imperfektiv aspekt, i detta fall även progressiv; se t.ex. Smith 2010).

Aspektanalyser utgår ofta från en tvåkomponentsteori, och som termen antyder bygger denna teori i stort på antagandet att aspektuell betydelse kan delas upp i två samverkande men sinsemellan oberoende temporala komponenter.[1] Exempelvis delar Smith 1997 upp den aspektuella betydelsen i de två komponenterna *situation type* och *viewpoint* (jfr likartade benämningar som *aktionsart* respektive *aspekt*, t.ex. Andersson 1977, *lexikal* respektive *grammatisk aspekt*, t.ex. Olsen 1997, eller *inre* och *yttre aspekt*, t.ex. MacDonald 2006). Fortsättningsvis använder jag *situationstyp* respektive *aspekt* för dessa begrepp.

Den ena komponenten, situationstyp, omfattar i Smiths arbete fem sorters (idealiserade) aktioner: *accomplishments* (avgränsade processer, t.ex. *bygga om huset*), *achievements* (punkthändelser, t.ex. *vinna*), *semelfactives* (icke-resultativa punkthändelser, t.ex. *nysa*), *activities* (oavgränsade processer, t.ex. *springa*) och *states* (tillstånd, t.ex. *innehålla*). Fortsättningsvis används de svenska beteckningarna.

Ovannämnda kategorier är semantiska begrepp som åtskiljs av tre komponentdikotomier: *statisk–dynamisk*, *telisk–atelisk* och *durativ–momentan* (sammanfattning i 4 nedan). Avgränsade processer består av ett eller flera interna delmoment och är således *dynamiska*, och dessutom medför delmomenten i avgränsade processer en förändring[2] av något slag (att bygga om huset innebär t.ex. att varje steg i processen resulterar i ett mer – eller mindre – huslikt hus). Avgränsade processer har vidare en inherent slutpunkt efter vilken ett nytt tillstånd inträder (t.ex. det att ett ombyggt hus föreligger), och aktionen kan inte fortsätta efter det att den fullbordats (dvs. utan att ett annat hus byggs om). Således är aktionen också *telisk*. Slutligen kan konstateras att avgränsade processer normalt har viss utsträckning i tid och därför kan klassificeras som *durativa*.

På motsvarande sätt är punkthändelser dynamiska (de består av ett enda [del]moment) och teliska, men de har ingen relevant tidsutsträckning, och är således momentana. Icke-resultativa punkthändelser är dynamiska och mo-

[1] En »enkomponentsmodell» används av bl.a. Moens 1987, i vilken skillnaden mellan avgränsad och oavgränsad aktion grovt sett kan sägas samvariera semantiskt med perfektiv och imperfektiv aspekt. För att en aktion ska få en annan aspektuell betydelse än den »primära», krävs att aktionen genom *coercion* byter aspektuell klass. Exempelvis krävs för progressiv betydelse som input en aktion som från början är, eller transformeras till att bli, en (oavgränsad) process. Om aktionen från början är en avgränsad process av typ *äta upp osten*, måste dess finala ändpunkt »plockas bort» innan man kan tolka satsen *Musen höll på att äta upp osten*. Med Smiths tvåkomponentsteori behöver man inte transformera t.ex. en avgränsad process till en oavgränsad, utan man kan låta aktionens ändpunkter vara semantiskt synliga och i stället låta *viewpoint*-, eller aspektkomponenten, fokusera relevant del av aktionen.

[2] Jfr avgränsade processer som *läsa ut boken*, där varje delmoment inte är en »läsa ut boken»-aktion, med oavgränsade processer som *springa*, där varje delmoment också är ett »springa»-aktion (jfr *subinterval property*, Bennett & Partee 1978).

mentana, men till skillnad från de sistnämnda är de ateliska eftersom de inte antas leda till att något nytt tillstånd inträder. Oavgränsade processer är dynamiska och durativa men har, i princip, inte inherenta slutpunkter (i praktiken har de däremot inte sällan *arbiträra* slutpunkter; ett springande pågår t.ex. vanligen inte i all oändlighet). Följaktligen är oavgränsade processer också ateliska. Tillstånd, slutligen, är i likhet med oavgränsade processer durativa, men de innebär ingen förändring och de saknar interna delmoment och är alltså statiska. De tar heller ingen tid i egentlig mening (Smith 2010 s. 63), varför telicitet inte antas vara en relevant komponent här.

Situationstyperna sammanfattas nedan:

(4) a. Avgränsade processer (*accomplishments*): dynamiska, teliska, durativa (t.ex. *bygga om huset*)
b. Punkthändelser (*achievements*): dynamiska, teliska, momentana (t.ex. *vinna*)
c. Icke-resultativa punkthändelser (*semelfactives*): dynamiska, ateliska, momentana (t.ex. *nysa*)
d. Oavgränsade processer (*activities*): dynamiska, ateliska, durativa (t.ex. *springa*)
e. Tillstånd (*states*): statiska, durativa (t.ex. *innehålla*)

Som synes bestäms en situation inte nödvändigtvis enbart av verbet, utan också av verbets (ofta bundna) bestämningar. Konstruktion med resultatangivande partikel och kvantitativt begränsat objekt, som *bygga om huset*, betecknar t.ex. avgränsad process, medan konstruktion utan objekt eller med objekt som uttrycker obegränsad kvantitet, t.ex. *bygga* (*en massa*) *hus*, kan beteckna oavgränsad process.[3] Även vissa adverbial, t.ex. *på*/*i en timme*, spelar en liknande roll. Se SAG (4 s. 326–337) för fler exempel.

Situationstyp samverkar med den andra komponenten, *aspekt*, som styr hur stor del av en viss situationstyp som fokuseras, eller »zoomas in». För det fall hela situationen, eller aktionen, blottläggs talar man om perfektiv aspekt (*perfective viewpoint*). Om aktionen presenteras på så sätt att den inte inbegriper aktionens initiala och/eller finala ändpunkter, talar man om imperfektiv aspekt (*imperfective viewpoint*).[4]

[3] Det är således vanskligt att ange en aktionsart för t.ex. verbet *bygga* (*om*) i isolering, då dess bestämningar i hög grad verkar styra teliciteten. Jfr Garey (1957 s. 109), som anför: »in a construction with an atelic verb, the complement has priority over the verb in determining the aspect of the construction; in a construction with a telic verb, the verb has priority over the complement in determining the aspect of the construction». Ett exempel på ett inherent teliskt verb skulle kunna vara *förblöda*.

[4] Smith 1997 antar även en tredje *viewpoint*, eller aspektkategori: *neutral viewpoint*. Denna uppträder i de satser som inte har *viewpoint*-markering i språk som inte markerar *viewpoint* morfologiskt. Denna kategori bortses från här.

Perfektiv aspekt sammanfaller som sagt i engelskan ofta med *past tense* (Smith 2010), och något likartat kan sägas om svenskan för de fall situationstypen är telisk.

(5) De byggde om huset till hotell förra året. [Snarast: Huset är ett hotell vid talögonblicket.]

I exemplet ovan fokuseras inte nödvändigtvis någon särskild del av husombyggandet, utan aktionen presenteras som en enhetlig helhet.

Det ska nu understrykas att en och samma situationstyp i enkelt tempus i svenskan inte självklart alltid associeras med en och samma aspekt; i preteritum tenderar teliska aktioner att sammanfalla med perfektiv aspekt, men den specifika kontexten måste alltid tas hänsyn till. Jfr:

(6) **Greps när de byggde om huset**
De två männen var i färd med att bygga om ett hus. Då kom polisen och grep dem för stöld. (G = Google.se, nyhetsartikel, rubrik i fetstil)

I rubriken i (6) används enkelt preteritum med avgränsad process, vilket kan tyckas borde betyda att subjekten greps efter det att ombyggnationen var fullbordad. Denna tolkningsmöjlighet är dock inte alltid dominant i svenskan, som nog hellre skulle använda pluskvamperfekt i denna kontext. I den efterföljande texten preciseras också att det är den imperfektiva aspekten som åsyftas: huset var i färd med att byggas om, men det var knappast (färdig-)ombyggt, vid den tidpunkt då männen greps.[5]

I detta arbete är den imperfektiva aspekten i fokus, så vi inriktar oss på den framöver. Liksom i t.ex. engelskan, är det främst icke-statiska aktioner som står i satser med imperfektiv aspekt. Jfr med statisk aktion i (7):

(7) a. Burken innehåller sylt.
b. *Burken håller på {att innehålla/och innehåller} sylt.

Imperfektiv aspekt med dynamiska aktioner, där fokus är på aktionsinterna delar, benämns vanligen *progressiv* aspekt. För att illustrera hur aspekt samverkar med situationstyp, antar vi att avgränsade processer har den temporala struktur som illustreras i (8) nedan tillsammans med ett tempuslöst exempel. »I» står för

[5] Likartade perspektivskiften förekommer i bl.a. engelska, vilket illustrerar hur en och samma aktion kan presenteras på olika sätt och att aspektbruk alltså inte nödvändigtvis är något objektivt. Jfr *John read that book yesterday; while he was reading it, the postman came*. (Comrie 1976 s. 4)

initial ändpunkt, »F» står för final ändpunkt och punkterna däremellan representerar aktionens (i detta fall interna) delmoment.[6]

(8) I . . . . . . F bygga om huset till hotell

Progressiv aspekt, realiserad med t.ex. *hålla på*-konstruktion, läggs nu på situationstypen så att ett eller flera interna delmoment i aktionen fokuseras (markerat med snedstreck).

(9) I . . //// . . F *De höll på att bygga om huset till hotell.*

Jfr även med perfektiv tolkning av samma ombyggnadsaktion, men nu med hela aktionen, inklusive I och F, i fokus:

(10) I ////////// F *De byggde om huset till hotell* (*förra året*).

Notera att Smiths analysmodell inte bara tillåter imperfektiv aspekt att fokusera på interna intervaller, som i fallet ovan, utan även på intervaller såväl före I som efter F, s.k. markerade imperfektiver. I det senare fallet talar man om *resultativ* imperfektiv, som presenterar ett tillstånd som följer på en telisk aktion. Denna associeras bl.a. med vissa tillstånd i engelskan, t.ex. *Your socks were lying on the bed* (Smith 1997 s. 76).[7] Här antas fokus vara på det tillstånd som följer på den bakomliggande teliska aktion som resulterat i att strumporna ligger på sängen.

I det förra fallet, dvs. där det fokuserade intervallet är lokaliserat före I, talar man om *prospektiv* imperfektiv,[8] vilken har ’vara nära att’-tolkning och typiskt förekommer med punkthändelser (indikerat med E nedan, som står för *single-stage event*; Smith 1997 s. 29 f.). I engelskan kan t.ex. punkthändelse med progressiv form, som i *”Bright Star” is winning the race*, ha prospektiv tolkning (Smith 1997 s. 82), i likhet med svenska meningar som den i (11):

(11) ///// . E *Krukan höll på att spricka.* [’Krukan var nära att spricka.’]

6 Representationerna med I och F är inspirerade av dem som används i Smith 1997.

7 Tillstånd som uttrycks med *lie* (liksom med bl.a. *sit* och *stand*), förs till den statiska verbklassen *stance* i Quirk et al. (1985 s. 205). Denna klass innehåller verb som kan stå både med och utan progressiv form och uttrycka temporära respektive permanenta tillstånd.

8 Denna betydelse förekommer även vid oavgränsad process, när dess interna struktur inte är i fokus utan betraktas närmast som en punkthändelse, t.ex. *Jag höll på att ropa »Hjälp», men bet mig i tungan.*

Efter denna genomgång av aspekt ska vi nu återgå till artikelns undersökningsobjekt: växlingen *hålla på att–hålla på och*. Först dock något om vad som sagts beträffande växlingen *att–och* i allmänhet.

1.2 att–och

Sammanblandningen av *att* och *och* i skrift går tillbaka till åtminstone 1500-talet (se t.ex. SAOB). Bland de första, mig veterligt, att uppmärksamma den i svenskan är Adolf Noreen, som i inledningen till Samuel Columbus *En svensk ordeskötsel* noterar att *att* och *och* båda uttalas som *å*, vilket framgår bl.a. »af obildade personers stafning» av *försöka att göra* som *försöka och göra*. För danskans del noterar litteraturvetaren Vilhelm Andersen (1894 s. 279) i sin språkliga betraktelse *Sammenfald og berøring* att da. *og* ofta sammanfaller med *at*, som i *Værsgo og sid ned!*, och hans förklaring till detta är i linje med Noreens: *og* och *at* uttalas i båda fallen som da. *aa*.[9]

Samma år gör Mikkelsen (1894 s. 412 f.) i *Dansk sproglære* en observation av fenomenet och konstaterar att sammanblandningen får syntaktiska konsekvenser: talaren sammanblandar sido- och underordnade uttryck. Den formellt parataktiska och »rent meningslösa» konstruktionen *Hun glemte og leverede Brevet* motsvaras innehållsmässigt av hypotaktisk konstruktion.

Otto Jespersen avvisar i artikeln *En sproglig værdiforskydning* (1895, se äv. Jespersen 1932 s. 159–211) Mikkelsens tanke om renodlad syntaktisk sammanblandning och implicit Andersens tanke om renodlad ljudlig sammanblandning. Han räknar i stället med tre faktorer (där den första, ljudligt sammanfall, är konstant) som genom att kombineras med varandra på fyra olika sätt bildar olika konstruktionsgrupper (s. 155):

[9] Även mer språkhistoriskt inriktade arbeten som Falk & Torp (1900 s. 194) talar i förbigående om en ljudlig sammanblandning av *at* och *og* i danska och norska texter, och Ottelin (1900 s. 145 ff.) antar en sammanblandning av (bl.a.) *ok* och *at* i fornsvenska texter, vilket antas bero på antingen ett ljudligt sammanfall i uttalet *å* redan under denna tid eller ett skrivfel (*a*-typen i *at* bildas i vissa fall av en ögla som liknar *o*-typen i *ok*). Östergren (1901 s. 86) försöker sig på en precisare datering och finner att *ok* synes ha utvecklat en ljudlagsenlig biform, *å*, på 1300-talet.

Också i de mer samtidsorienterade arbetena är ljudligt sammanfall huvudlinjen, t.ex. Cederschiöld (1911 s. 186), Hulthén (1944 s. 244), Palmér (1967 s. 94) och den moderna *Språkriktighetsboken* (2005 s. 187–191). Endresen 1995 tar dock ett annat grepp om ämnet i sin artikel om talad norska: i stället för att det skulle finnas två homofona [o] motsvarande skriftspråkets infinitivmärke och konjunktion, argumenterar han för att talad norska har ett polysemt ord [o] som antas ha sitt ursprung i ett äldre *ok* som fått utvidgad betydelse. Det äldre infinitivmärket *at* antas i stället ha försvunnit ur talspråket.

1) ljudligt sammanfall av *at* och *og*
2) betydelsemässigt sammanfall av under- och samordning, beroende på förstaverbets form
3) formellt sammanfall av under- och samordning, beroende på andraverbets form.

Ett antal senare arbeten trycker på sammanblandningens syntaktiska natur. Beckman (1916 s. 132) menar t.ex. att *gå ut och gå* nog från början alltid hetat *gå ut att gå*, ett antagande som Persson (1918 s. 445) ifrågasätter; den senare menar i stället att det koordinerade uttrycket är det ursprungliga. Han menar vidare att vissa konstruktioner som logiskt kan uppfattas som underordnade (läs: pseudosamordningar) naturligast skrivs med *och* i vardagsspråket, som »i allmänhet älskar att samordna i st.f. att underordna». Uppfattningen anammas av bl.a. Sundén (1931 s. 272), Wellander (1939, 1968, 1973) och i någon mån av Thorell (1973 s. 190, 1977 s. 190).[10] SAG (2 s. 745) anger helt kort att infinitivmärket i ledigt språk uttalas med å-ljud, men tillägger också att å-uttalet möjligen är vikande till förmån för det stavningstrogna uttalet (några belägg för detta ges emellertid inte).

Nedan ges så en historisk genomgång av vad som sagts om växlingen *hålla på att–hålla på och* från början av 1900-talet fram till i dag.

1.3 hålla på att–hålla på och

Ett tidigt omnämnande av *hålla på*-konstruktion står att finna hos Cederschiöld (1911 s. 186). Som nämnts i not 9 förklarar Cederschiöld växlingen *att–och* med ljudlig sammanblandning och menar att man, när man hör uttalet med *å* som i *Gå å titta efter!*, normalt tolkar in ett *och*. Han nämner emellertid ett besvärligare exempel, där *att*-tolkning synes vara den föredragna: *Han höll på å föll* (som han för övrigt enbart tolkar som 'Han var nära att falla'). Exemplet passar inte »några av våra vanliga, på skriftsvenskans språkbruk byggda, grammatiska regler». Förklaringen till att infinitiven i exemplet *Han höll på å föll* fått finit form efter *å* är dess semantiska tyngd: »det, som framför allt skulle sägas, det till innehållet viktigaste, låg uti infinitiven, medan däremot det föregående predikatsverbet innebar en biomständighet och nästan tjänstgjorde som hjälpverb» (s. 187).

[10] I en omfattande artikelserie om infinitivmärket i nusvenskan av Lundin (1919, 1920) behandlas framförallt infinitivmärkets optionalitet. Sammanfallet *att–och* får bara en kortare behandling i en not (s. 157n), där det kort och gott noteras att man ofta finner *och* där *att* kunde tyckas passa bättre.

Framdeles gäller att *hålla på*-konstruktionen tar *att* och inte *och*, åtminstone i högre stilarter, ofta utan vidare kommentar (t.ex. Hulthén 1944 s. 244). Hos Wessén 1968 kan man emellertid skönja en outsagd betydelseskillnad mellan *hålla på att* och *hålla på och*. Här ges *Han håller på och klär sig* som exempel på durativ aktionsart, dvs. motsvarande ungefär det som benämns progressiv aspekt i föreliggande arbete (Wessén 1968 s. 99), medan meningarna *Pojken höll på att drunkna* och *Han höll på att sjunka ihop* ges som exempel på betydelsen 'vara nära att', dvs. motsvarande prospektiv betydelse (s. 105). Konstruktionerna med *att* och *och* redovisas på spridda ställen i boken, och de ställs heller inte mot varandra. Den mig veterligt förste att göra detta, dvs. ställa *hålla på att* och *hålla på och* mot varandra med avseende på betydelse, är Collinder (1974 s. 73). Det anförs här att *hålla på*-konstruktionen i *Jag höll på och botade* betyder 'vara sysselsatt', dvs. motsvarande progressiv aspekt, medan den i *Jag höll på att kvävas* betyder 'vara nära att'.

Ett försök till utredning av skillnaden mellan *hålla på att* och *hålla på och* ges i två artiklar i *Språkvård* 1988. Pihlström 1988 ställer sig i den första artikeln frågan om det ska heta *Eleverna håller på och övar Lucia-sånger* eller *Eleverna håller på att öva Lucia-sånger*. Med hänvisning till bl.a. Östergren 1901 och SAOB argumenterar Pihlström bl.a. för att *hålla på att* är den ursprungliga formen, medan *hålla på och* i betydelsen 'vara sysselsatt med' troligen bildats i analogi med uttryck som *sitta och* + V. I betydelsen 'vara nära att' har dock, menar Pihlström, *hålla på att* måst bibehållas. Bland annat ges den oriktiga meningen *Jag håller på och förstår vad du säger* (se dock Törnudd-Jalovaaras kommentar nedan) som illustration av detta. Det påpekas slutligen att *hålla på och* inte ännu, dvs. 1988, »vunnit burskap i det officiella språket».

Törnudd-Jalovaara 1988 menar i den andra artikeln i ämnet, utformad som ett svar till Pihlström, att funktionerna hos *hålla på att* och *hålla på och* inte är riktigt så strikt uppdelade som Pihlström menar. Törnudd-Jalovaara hävdar istället att det är huvudverbet (dvs. det andra samordningsledet) snarare än valet av *att* eller *och* som styr tolkningen: med durativt huvudverb blir tolkningen durativ oavsett konstruktion, t.ex. *Eleverna håller på och övar/att öva Lucia-sånger*. Till skillnad från Pihlström, som menar att *hålla på att*-konstruktionen i betydelsen 'vara sysselsatt med' förmodligen uppfattas som stel och ibland rent av onaturlig av de flesta svenskar, menar Törnudd-Jalovaara att *hålla på och* och *hålla på att* är lika acceptabla i betydelsen 'vara sysselsatt med'. Pihlströms oacceptabla exempelmening *Jag håller på och förstår vad du säger* förklarar Törnudd-Jalovaara med att huvudverbet vid personsubjekt måste be-

teckna »avsiktlig och planmässig verksamhet», vilket vissa kognitiva verb som *förstå* inte gör. Författaren anför vidare att det viktiga för att *hålla på*-konstruktionen ska få 'vara nära att'-betydelse är att huvudverbet har momentan och oavsiktlig betydelse, t.ex. *Pojken höll på att drunkna*. Här, menar författaren, är endast *hålla på att* gångbar.

Den grundligaste beskrivningen av *hålla på*-konstruktionens drag, som i stort sammanfattar vad som tidigare sagts, ges i SAG (4 s. 334 f.). Här görs en lexikal åtskillnad mellan progressivt *hålla på*, som »avser en process som pågår» och tendentiellt (dvs. prospektivt) *hålla på*, som »anger att en aktion är nära att inträffa» (SAG 2 s. 511). Perspektivet är kompositionellt: det progressiva *hålla på* i kombination med verbfras som betecknar oavgränsad eller avgränsad process anger att aktionen pågår. Det tendentiella *hålla på* kan kombineras med punkthändelse, och dessutom med avgränsad, och i något fall oavgränsad, process (SAG 4 s. 336).

SAG berör närmast uteslutande konstruktionen *hålla på att*, men i en not (SAG 4 s. 336) meddelas för det första att det i vissa språkvarieteter eller hos vissa språkbrukare finns en uppdelning mellan användandet av *hålla på att* och *hålla på och*, där den förra konstruktionen alltid har prospektiv betydelse och den senare alltid har progressiv betydelse.[11] För det andra noteras att vissa språkbrukare föredrar *hålla på och* med animat subjekt och agentiv aktion. Värt att notera är att SAG (4 s. 906, 908 i not) anger att samordningen *hålla på och* tillhör talspråket och att *hålla på och* inte så gärna används i betydelsen 'vara nära att'.

Efterföljande litteratur redovisar delar av vad som redan tagits upp. Hultmans (2003 s. 146) *Svenska Akademiens språklära* nämner *hålla på att* med kommentaren att talaren med denna typ av modalt [sic] hjälpverb uttrycker sin syn på aktionen i satsen. Konstruktionsordboken *Svenskt språkbruk* (2003) tar under *hålla på* upp tre typer: i den första betydelsen, 'vara sysselsatt', finner man *hålla på med ngt*, *hålla på att göra ngt* och *hålla på och göra ngt*. Efter tillägget »äv.» ges också *hålla på med att göra ngt*. Den andra betydelsen, 'vara nära att', inkluderar endast *hålla på att*. I *Språkriktighetsboken* (2005 s. 187–191) konstateras en betydelseskillnad mellan *hålla på att* 'vara nära att' och *hålla på och* 'vara sysselsatt', och i språkriktighetslexikonet *Hur ska det heta?* ger Åberg (2005 s. 101) en intressant rekommendation, nämligen att låta *hålla på och* ha betydelsen 'vara sysselsatt med' och att låta *hålla på att* stå för 'vara nära att'. Intressant är också

[11] Även om detta påstående kan tyckas väl kategoriskt formulerat, får det visst stöd av Hagren (2008 s. 258), som finner uppdelad användning av *hålla på att* vid prospektiv betydelse och *hålla på och* vid progressiv betydelse i flera dialektala språkprov.

att *Svensk ordbok* 2009 endast tar upp typen *hålla på att*, som uppbär både betydelsen ’vara sysselsatt’ och betydelsen ’vara nära att’.

1.4 Sammanfattning

Genomgången i 1.2 och 1.3 ger följande vid handen: Den tidiga litteraturen, som främst behandlar växlingen *att–och* i allmänhet och inte sällan är språkhistoriskt inriktad, söker bl.a. svaret på, eller bara redovisar, när och varför *att* och *och* sammanblandas/sammanfaller. Förutsättningen för resonemanget i flertalet arbeten är att konstruktion med infinitiv är den ursprungliga och logiska.

I fråga om *hålla på*-konstruktion är den uttryckliga utgångspunkten i tidiga verk att infinitivkonstruktion är den korrekta, eller enda, typen. Runt 1970 börjar en betydelseskillnad mellan konstruktion med *hålla på att* och konstruktion med *hålla på och* noteras. Därefter diskuteras vilka skillnaderna är mellan dessa konstruktioner: en del (t.ex. Pihlström 1988) hävdar att betydelsen, dvs. ’vara i färd med’ eller ’vara nära att’, ligger i valet av *att* eller *och*, medan andra (t.ex. Törnudd-Jalovaara 1988) menar att andraverbets betydelse är mer avgörande. Även om normuppfattningen förändras något under åren, står det klart att *hålla på att* än i dag är standarduttrycket, medan *hålla på och* betraktas som en regionalt färgad eller ledigare variant.[12]

Hittills har uttalanden om *hålla på*-konstruktion till synes ofta utgått från konstruerade exempel; någon mer detaljerad undersökning av autentiskt material verkar inte ha gjorts. Det är därför en given startpunkt i detta arbete att undersöka vilka *hålla på*-konstruktioner som faktiskt används, och med vilka betydelser, i skriven text, bl.a. eftersom det främst är i skriften som valet mellan *att*- och *och*-varianten blir synligt. Detta görs i avsnitt 2 och 3.

2. Preliminära undersökningar

Vi ska först betrakta några tendenser i användningen av *hålla på att* och *hålla på och* i skriftspråket. I den korpusundersökning av ett språkligt mer normerat

[12] Konstruktionen *hålla på att* synes fortfarande vara betydligt vanligare i mer skriftspråklig text än *hålla på och*. I tidningskorpusen GP 2011 i konkordansverktyget Korp <spraakbanken.gu.se/korp> ger t.ex. *håller på att* och *höll på att* 33,8 resp. 11,8 träffar per miljon token medan *håller på och* och *höll på och* ger 2,1 resp. 0,2. I korpusen Bloggmix (augusti 2012) är *håller på och* och *höll på och* mer frekvent med 7,6 resp. 1,3 träffar per miljon token, men även här är *håller på att* och *höll på att* dominerande med 46,4 resp. 26,4 träffar per miljon token.

material som redovisas i 2.1 undersöks vilka situationstyper som förekommer med de båda varianterna och vilka konsekvenser detta får för aktionernas betydelse. I 2.2 redovisas en uppföljande undersökning av vilka situationstyper som förekommer oftast i ett material med ledigare språkbruk.

2.1 Korpusundersökning 1

Utifrån det som sagts i avsnitt 1 kan vi för det första förvänta oss att *hålla på*-konstruktion förekommer med två aspektuella betydelser: progressiv och prospektiv. För det andra kan vi förvänta oss att det andra verbledets situationstyp spelar en roll för den aspektuella tolkningen. För det tredje kan vi utgå från att prospektiv betydelse är begränsad till *hålla på*-konstruktion med infinitivmärket *att*.[13]

Låt oss nu begränsa oss till att undersöka *hålla på*-konstruktioner med imperfektiv och progressiv betydelse, som ju både konstruktion med *hålla på att* och konstruktion med *hålla på och* kan uppvisa. Inför föreliggande artikel genomfördes en pilotstudie av samtliga konstruktioner av typ *hålla på* {*att*/*och*} i något av tempusen presens och preteritum med alla situationstyper som andraled utom resultativa punkthändelser (då dessa alltså normalt ger prospektiv betydelse).

Undersökningen utfördes i korpusen Parole i det äldre gränssnittet <spraakbanken.gu.se/parole>, eftersom detta gränssnitt tillåter utökad kontextvisning. Parole är en morfosyntaktiskt taggad korpus om ca 19 400 000 löpord[14] från åren 1976–1997, uppdelade på 4 400 000 löpord romanmaterial, 13 600 000 löpord dagstidningsmaterial, 400 000 löpord tidskriftsmaterial och 1 000 000 löpord s.k. övrigt material (bl.a. webbtexter). Det finns inga källuppgifter knutna till enskilda konkordansrader, men i de flesta fall går det att utröna vilken texttyp en konkordansrad hämtats från efter granskning av kontexten (för varje konkordansrad finns i det äldre gränssnittet möjlighet att inhämta utökad kontext om mellan 200 och 300 ord).

[13] Det kan dock som kuriosa vara värt att poängtera att fr.a. det mer talspråksnära skriftspråket i form av inlägg i bloggar och diskussionsforum visar prov på en del konstruktioner med *och* (alt. *å*, *o* eller *&*) där det förväntade valet är *att*, som i *Jag höll på och tappa hakan*, och det förekommer också konstruktioner med utelämnat formord, som i *Vi håller på bygger om*. Dessa satser, som förvisso är relativt sett få, kan utan större bekymmer tolkas aspektuellt, så valet av infinitivmärke eller konjunktion kan som enskilt fenomen inte betraktas som utslagsgivande för tolkningen. (För övrigt är inte heller andraverbets form – infinitiv efter infinitivmärke och tempusböjd form efter konjunktion – nödvändigtvis utslagsgivande; jfr t.ex. typen med supinum i andraledet som i *Lycka till, höll jag på å sagt*).

[14] Termen *löpord* avser just ord, till skillnad från t.ex. *token*, som även inkluderar bl.a. skiljetecken.

Totalt har 640 belägg på *hålla på*-konstruktioner samlats in, och av dessa är 590 av *hålla på att*-typ och 50 av *hålla på och*-typ.[15] Av de 590 *hålla på att*-konstruktionerna står 398 (67,5 %) med teliskt andraled (t.ex. *Japans ekonomiska självtillit* […] *höll på att vittra sönder*), medan det omvända gäller för den andra kategorin: endast 14 av de 50 *hålla på och*-konstruktionerna (28 %) står med teliskt andraled; de flesta är i stället ateliska (t.ex. *Mamma frågade vem jag höll på och skrev till* […]), vilket är ett signifikant samband mellan form och avgränsning ($\chi^2 = 31$, $p < 0{,}001$). Att *hålla på och* vanligen står med telisk aktion i andraledet i detta material är anmärkningsvärt om man betraktar även *och*-varianten som en progressiv form. Det kan intuitivt tyckas rimligare att främst teliska aktioner står med progressiv form när det är viktigt att ange att aktionen inte nått sitt slut. Resultatet är i alla händelser i linje med dem som redovisas av Ebert (2000 s. 620), som i en genomgång av pseudosamordningar (inkl. *hålla på att*-konstruktion) finner att samtliga pseudosamordningar tar ateliska andraled medan *hålla på att* tar teliska såväl som ateliska andraled. För norskans del finner också Tonne (2001 s. 98 f.) förvisso blott sex exempel på *holde på og* i sin korpus, men fem av dessa har ateliskt andraled (den vanligare infinitivkonstruktionen *holde på å* tenderar att stå med teliskt andraled).

Ett annat resultat från undersökningen antyder också att de två här diskuterade konstruktionerna tenderar att stå i satser som ger uttryck för olika aspektuella betydelser. Satser med *hålla på att* uttrycker oftast klart progressiv betydelse, medan satser med *hålla på och* inte lika ofta gör det. Endast 3 av de 590 *hålla på att*-satserna (0,5 %) står i satser som uttrycker något annat än progressiv betydelse (t.ex. den habituella *Jag höll på att brottas sex sju år*), medan satser med *hålla på och* har icke-progressiv betydelse i 14 av 50 (28 %) fall (t.ex. den habituella *spelare* […] *som håller på och harvar i laget*). Samtliga icke-progressiva satser med *hålla på* {*att*/*och*} har därtill ateliska andraled.

Utifrån det funna kan vi dra slutsatsen att valet mellan *att* och *och* tenderar att samvariera med typ av andraled: satser med *hålla på och* tenderar, i högre utsträckning än satser med *hålla på att*, att stå med ateliska andraled och ha icke-progressiv betydelse. I avsnitt 3 ska skillnaden undersökas närmare.

[15] Siffran 640 avser samtliga förekomster med *hålla på* (exkl. dem med resultativa punkthändelser i andraledet). Typen *hålla på* {*att*/*och*} *bygga* + kvantitativt begränsat objekt står t.ex. för 15 av träffarna.

2.2 Korpusundersökning 2

Parole-korpusen innehåller förvisso främst tidningstext och litterär text. Eftersom *hålla på och* anses vara stilistiskt mindre neutralt än *hålla på att*, är det därför inte omöjligt att *hålla på och* i viss utsträckning normerats bort i Parole. Innan vi går igenom exempel med *hålla på att* och *hålla på och* mer i detalj, ska vi därför också helt kort undersöka om distributionen av de båda undersökta konstruktionerna även speglas i ett medium som i genomsnitt kan antas innehålla text med ett ledigare stilläge. Vi väljer bloggtext och fokuserar på den vanligaste typen av andraled.

En sökning i den drygt 344 miljoner token stora korpusen Bloggmix (augusti 2012) efter ordsträngen <*håller*/*höll* + *på* + *att*/*och* + V + valfritt ord (token)[16]> i konkordansverktyget Korp <spraakbanken.gu.se/korp> visar att den klart mest frekventa ordsträngen med *håller på att* + V + valfritt ord/token är konstruktionen *håller på att bli sjuk*, dvs. med andraled som betecknar övergång till nytt tillstånd, vilket medför telisk aktion. Näst vanligast är den likaledes prospektiva *håller på att ta slut*, och på tredje plats dyker ytterligare en konstruktion med teliskt andraled upp: *håller på att bli galen*. Även fjärde och femte plats besätts av teliska andraled.

Med *håller på och* är det i stället, i linje med resultaten från föregående korpusundersökning, ateliska andraled som dominerar i Bloggmix: här är *håller på och fixar med* (ngt) i stället den mest frekventa konstruktionen. På andra plats kommer *lagar mat*, dvs. med kvantitativt obegränsat objekt vilket medför atelicitet, och på tredje plats kommer *tvättar och*, vilket tyder på att *tvättar* är intransitivt och därmed ateliskt. Det kan noteras att fjärdeplatsen innehas av *gör mig* (i samtliga fall med bestämningen *iordning*), vilket kan betraktas som ett teliskt skeende. På femte plats kommer *bygger om*, både intransitivt (ofta ateliskt; se avsnitt 1.1) och med kvantifierat objekt (ofta teliskt).

Konstruktion i preteritum, *höll på att*, uppvisar likartade resultat som i presens: teliska andraverb dominerar, med *höll på att dö* (följt av *av*-adverbial eller punkt) som frekvent sträng. Varianten *höll på och* tar å andra sidan främst ateliska andraled som *höll på och lekte med* (ngt) och reduplikationen *höll på och höll på*. På femte plats hamnar den till synes teliska *höll på och hängde upp*, som emellertid uteslutande står med pluralt objekt som uttrycker obegränsad kvantitet (t.ex. *höll på och hängde upp kläder*), vilket även gör aktionen obegränsad/atelisk (t.ex. SAG 4 s. 328). I tabell 1 redovisas förekomsterna.[17]

[16] Jag lägger till en sökruta efter V för att i Korp:s statistikredovisning få uppgifter om t.ex. bestämningar som kan ha betydelse för den aspektuella tolkningen av satsen.

[17] Med *höll på och* påträffas *höll på och dö* + punkt/kommatecken och *höll på och dö av*, samt *höll på och skratta ihjäl* (*mig*), på fem-i-topp-listan. Som synes har dessa infinita andraled, vilket kan

Tabell 1. Betydelse hos *hålla på att/och* i presens och preteritum i korpusen Bloggmix (augusti 2012): fem i topp. Relativ frekvens (förekomst per miljon token) och absolut frekvens inom parentes.

	Frekvens	**Andraled**		**Frekvens**	**Andraled**
håller på att			håller på och		
bli sjuk	1,6 (538)	teliskt	*fixar med*	0,1 (42)	ateliskt
ta slut	0,5 (180)	teliskt	*lagar mat*	0,1 (25)	ateliskt
bli galen	0,4 (149)	teliskt	*tvättar och*	0,1 (19)	ateliskt
bli tokig	0,3 (111)	teliskt	*gör mig*	0,1 (19)	teliskt
bli en (+NP)	0,3 (110)	teliskt	*bygger om*	0,0 (17)	(a)teliskt
höll på att			höll på och		
dö av	0,7 (229)	teliskt	*lekte med*	0,0 (5)	ateliskt
skratta ihjäl	0,5 (186)	teliskt	*höll på*	0,0 (4)	ateliskt
frysa ihjäl	0,4 (153)	teliskt	*fixade med*	0,0 (3)	ateliskt
dö	0,4 (122)	teliskt	*tjatade om*	0,0 (3)	ateliskt
smälla av	0,3 (94)	teliskt	*hängde upp*	0,0 (3)	ateliskt (obest. plur. obj.)

Med denna information i bakhuvudet ska vi i avsnitt 3 undersöka några typexempel närmare.

3. Genomgång

I detta avsnitt redovisas i 3.1 vad som utmärker *hålla på att* i förhållande till *hålla på och* i fråga om prospektiv betydelse. I 3.2 går jag igenom hur vissa processuella aktioner framställs beroende på valet av *hålla på att* eller *hålla på och*. Slutligen, i avsnitt 3.3, visar jag att *hålla på och* uppvisar likheter med verbal reduplikation, bl.a. i fråga om försvagad betydelse av målinriktning.

3.1 Punkthändelser och prospektivitet

En utmärkande skillnad mellan *hålla på att* och *hålla på och* är *hålla på att*:s möjlighet att fokusera (resultativa och icke-resultativa) punkthändelsers preliminära fas före aktionens kulmen, utan att aktionen inträffar (12a). Med *hålla*

motivera bildandet av en ny och intressant kategori med syntaktiskt blandade konstruktioner. I detta arbete väljer jag dock av praktiska skäl att utgå från den i litteraturen etablerade beskrivningen av *att*- och *och*-varianterna som *hålla på att* + infinitiv och *hålla på och* + finit form, vilket gör att jag räknar de aktuella konstruktionerna med infinitiv i andraledet som felskrivningar av *hålla på att*.

på och (12b) tenderar aktionen i stället att kulminera och därtill itereras eller möjligen habitualiseras,[18] men den kan aldrig få prospektiv betydelse.

(12) a. Jag **höll på att nysa** men jag ville inte höras så mycket så jag förhindrade min nysning.
(G, blogg) [Jag nös inte.][19]
b. Hur hade hon tänkt sig att jag skulle få vila om hon **höll på och nös** och snöt sig hela tiden?
(G, blogg) [Hon nös.]

I de fall aktionen knappast kan upprepas på samma objekt, vilket inte sällan är fallet med resultativa punkthändelser, blir satsen mindre acceptabel med *hålla på och*:

(13) Mannen höll på {att förblöda/?och förblödde} men upptäcktes av två förbipasserande som larmade ambulans. [Mannen förblödde inte.]

I ovanstående fall är verbfrasen *hålla på att* inte bara synonym med *vara nära att*, utan också med *vara på vippen att*, dvs. ’vara (mycket) nära att tippa över i ett annat tillstånd’, och det kan kompletteras med adverbial som anger icke uppnått resultat, t.ex. *nästan*.

Vi kan alltså konstatera att *hålla på* + (resultativ) punkthändelse kan ange att aktionen inte fullbordas, och i dessa fall har vi att göra med prospektiv betydelse. Frågan är nu hur vi ska hantera prospektiv betydelse vid andra typer av aktioner. SAG (4 s. 335) ger exempel med *hålla på att* kombinerat med avgränsad process som i (14a–b) nedan, där betydelsen anges vara att aktionen är nära att *fullbordas* (dvs. befinner sig före F-punkten, ung. i likhet med progressiv aspekt), och till dessa exempel kan även fogas aktion med *sluta* + adverbial som beskriver det potentiella resultatet av aktionen, som i (14c).

(14) a. Jag skulle rita en cirkel, men jag **höll på att rita en ellips**. [Snarast: Jag ritade kanske, men jag övergick inte till att rita någon ellips.]
b. Mona **höll på att berätta för mycket** om hemligheten. [Snarast: Mona berättade saker, men hon övergick inte till att berätta för mycket.]

[18] Jag följer Bybee m.fl. (1994 s. 127) och utgår från att iterativ aktion repeteras vid *ett* tillfälle (t.ex. *Jag nös under hela föreställningen*), medan habituell aktion repeteras vid flera olika tillfällen (t.ex. *Jag nös varje gång jag var på teatern*). Observera att habituella aktioner inte ska förväxlas med *generiska* aktioner, som uttrycker icke tidsbegränsade egenskaper som *Vatten kokar vid 100 °C*. Se t.ex. Vikner 2004 och Bertinetto m.fl. (2012 s. 860), som redovisar en habitualitets–genericitetsskala enligt följande: *habitual* > *attitudinal* > *potential* > *individual-level predicate* > *generic*.

[19] Min fetstil i exempel av tydlighetsskäl.

c. Premiärturen **höll på att sluta i katastrof**. [Snarast: Premiärturen slutade, men den övergick inte i katastrof.]

I samtliga fall är processuella aktioner förvisso pågående: 'rita' i (14a), 'berätta' i (14b) och 'sluta' i (14c). Det är dock knappast just dessa som är i fokus, utan de resulterande 'övergå till att forma en ellips', 'övergå till att berätta för mycket' respektive 'övergå till att vara en katastrof'. Även i dessa fall skulle man kunna säga att *hålla på att* lägger fokus på att aktionen är nära sin kulmen.[20]

En annan faktor som har anförts som samvarierande med prospektiv betydelse vid *hålla på att* är att subjektet är icke-agentivt (här: saknar kontroll och avsiktlighet) och att andraledet betecknar något som skulle resultera i t.ex. en olycka om det fullbordades, vilket har föreslagits av bl.a. Törnudd-Jalovaara 1988 (se ovan). Detta är nog delvis sant, men troligen är subjektets agentivitet inte avgörande. Vid jämförelse med en aktion vars potentiella utfall inte är att beteckna som en olycka och som är klart agentiv men inte påtagligt utdragen i tid och kan sägas bestå av endast ett delmoment visar sig nämligen en likartad restriktion:

(15) När jag höll på {att dra igen/?och drog igen} ytterdörren utbrast han "Vi ses imorgon!".

Om vi antar att dörren i (15) inte är en ovanligt trög dörr, vilket skulle kunna göra "igendragningen" av den mer utsträckt i tid och kräva fler delmoment (dvs. flera igendragningar), verkar det inte orimligt att anta att *hålla på och* inte är särskilt gångbar vid prospektiv tolkning av aktioner som innehåller endast *ett* delmoment (Caudal 1999 föreslår termen *atomära aktioner*). För processuella aktioner föreligger dock något större valfrihet, vilket ska visas nedan.

3.2 Processer och progressivitet

Hur är det då med avgränsade, dvs. teliska, processer som har initierats och faktiskt pågår? Valfriheten är som sagt större, men inte fullständig. Betrakta nedanstående exempel, där ett sjungande pågår och avbryts av en (oväntad) händelse.

[20] Notera att t.ex. *rita en ellips* (14a) inte nödvändigtvis måste betyda 'vara mycket nära att rita en ellips' i andra kontexter. Det kan även ha mer fokus på ritprocessen, som i *Jag håller på att rita en ellips i koordinatsystemet* (här är det också möjligt att använda *hålla på och*). Exakt vilka faktorer som styr betydelsen i detta fall återstår att undersöka.

(16) a. Lady Gaga höll på att sjunga låten ”Edge of Glory” när hon helt plötsligt böjde sig framåt för att kräkas. (G, nyhetsartikel)
b. ?Lady Gaga höll på och sjöng låten ”Edge of Glory” när hon helt plötsligt böjde sig framåt för att kräkas.

Utifrån (16) kan man misstänka att det är aktionens inherenta gräns (dvs. den punkt vid vilken låten är sjungen) som, åtminstone i mitt tycke, gör användning av *hålla på att* mer acceptabel än användning av *hålla på och*, på samma sätt som punkthändelse vid prospektiv betydelse gör det. Men inte alla aktioner som brukar betecknas som avgränsade har problem att godta *hålla på och*. Jfr:

(17) Jag höll på och läste boken ganska länge […]. (G, blogg)

Man kan nu fråga sig vad det är för skillnad i fråga om avgränsning mellan att sjunga en låt och att läsa en bok: båda klassificeras som avgränsade processer. Ett förslag på förklaring är att vissa verb tillåter både telisk och atelisk tolkning med objekt med begränsad kvantitet. Lundquist (2012 s. 45, 66 not) ger exempel med enkelt verb från norska (18a, från Tonne 2007) och svenska (18b), och Bohnemeyer & Swift (2004 s. 269) ger exempel från tyska (18c). (Se även SAG 4 s. 328.)

(18) a. Barna leste en bok da jeg kom inn. [’The children read/were reading a book …’]
b. Johanna **skrev ett brev** när vi kom till hennes lägenhet. [’wrote/was writing’]
c. Als ich Marys Büro betrat, **schrieb** sie **einen Brief**. Überrascht blickte sie auf, legte den Stift zur Seite, und lächelte mich an. [’När jag kom in på Marys kontor {skrev hon/var hon i färd med att skriva} ett brev. Överraskad tittade hon upp, lade pennan åt sidan och log mot mig.’]

Det verkar alltså som om *läsa/skriva* + DET N, givet rätt kontext, är tvetydigt mellan telisk och atelisk tolkning. Till denna kategori kan vi i så fall även föra predikat som *bygga* + DET N (och sannolikt fler).[21] Som en följd är det, i rätt kontext, möjligt att använda enkel verbform och *hålla på och* med *bygga* + DET N:

(19) Träffade en lärare på FU i Stockholm som höll på och byggde ett tvåvåningshus i lera när jag gick där. (G, bloggkommentar)

[21] *Bygga* tillhör annars de verb som brukar användas som typexempel på resultativa avgränsade aktioner:

(i) ?Han byggde ett hus, men fick det aldrig färdigt. (Andersson 1977 s. 98)

Om vi accepterar att det finns vissa aktioner med objekt för begränsad kvantitet som är tvetydiga mellan telisk och atelisk tolkning, är resultatet rätt tydligt så här långt: *hålla på att* används vid teliska och ateliska predikat, medan *hålla på och* ofta är begränsat till ateliska predikat. I detta påminner distributionen av *hålla på och* om distributionen av enkel verbform i svenskan (*hålla på och* är ju t.ex. intransitivt och därmed antagligen även semantiskt lösare knutet till det andra verbledet, till skillnad från *hålla på att*). Låt oss därför se vad som har sagts om just svenskans enkla verbform.

I Lundquists (2012) undersökning föreslås att svenskan är telicitetskänslig: ateliska (20a) men inte teliska (20b) aktioner med enkel verbform kan få progressiv tolkning (Lundquist använder *episodisk*, men för enkelhets skull används *progressiv* här; Lundquist 2012 s. 34 f.).[22]

(20) a. Storken flög ovanför mitt hus när den blev skjuten. (atelisk: samtidiga aktioner)
b. #Storken flög till mitt hus när den blev skjuten. (telisk: successiva aktioner)

Telicitetskänsligheten antas av Lundquist bero på att aspekten (eller AST-T, *assertion time*, som Lundquist använder)[23] inte kan fokusera delar av teliska aktioner. Detta eftersom enskilda intervall, som aspekten antas fokusera i svenskan, inte kan vara sanna om den teliska aktionen i sin helhet. I svenskan kan således bara tillstånd och oavgränsade processer få progressiv tolkning med enkelt verb. Avgränsade processer och resultativa punkthändelser kan dock inte få det.

Det har kanske noterats att exemplen i detta avsnitt stått i preteritum, vilket inte är alldeles ovanligt i aspektundersökningar; Comrie (1976 s. 71) konstaterar t.ex.: »It appears that the tense that most often evinces aspectual distinctions is the past tense» (det är t.ex. av naturliga skäl svårt att utvärdera perfektiva aktioner i presens). Frågan är om ovannämnda antaganden står sig i presens.[24]

Smith (2006 s. 1) lägger både ett pragmatiskt och semantiskt perspektiv på presens (fr.a. i engelskan):

> In taking the temporal perspective of the Present, speakers are limited by a tacit convention that communication is instantaneous. The perspective of the present

[22] Tilläggas kan att ett likartat resonemang förs i fråga om likartade språk. Exempelvis illustrerar Bohnemeyer m.fl. 2004 prefererad aspektuell markering av teliska och ateliska aktioner i bl.a. tyska. Typiskt uttrycker ateliska predikat i tyskan imperfektiv aspekt, medan teliska predikat uttrycker perfektiv aspekt.
[23] Beteckningarna AST-T, EV-T m.fl. används av bl.a. Demirdache m.fl. 2000.
[24] Jag kommer främst att uttala mig om presens i förhållande till ett faktiskt talögonblick (inte, som är fallet i t.ex. historisk presens, ett fiktivt talögonblick).

time is incompatible with a bounded event, because the bounds would go beyond that perspective.

Standardmässigt förläggs således avgränsade aktioner till dåtid (eller framtid). Detta leder Smith till att formulera sin Bounded Event Constraint, som helt enkelt lyder:

> Bounded situations may not be located in the Present.[25]

I svenskan ger det ovannämnda utslag för vissa teliska aktioner med *hålla på*-konstruktion. Jfr (21).

(21) a. (Herregud!) Jag höll på {att öppna/?och öppnade} julklappen! [Snarast: 'var på vippen', vilket svårligen kan uttryckas med *och*-varianten]
b. Stör mig inte! Ser du inte att jag håller på {att öppna/och öppnar} julklappen! [Snarast: 'är mitt uppe i öppnandet']

En ledtråd till svårigheten att använda *hålla på och* i preteritum (21a) och möjligheten att använda den i presens (21b) kan fås genom att byta ut *hålla på*-konstruktionen mot enkel verbform: i (21a) blir aspekten då perfektiv (*jag öppnade julklappen*), men i (21b) synes det aspektuella värdet bli detsamma som för *hålla på*-konstruktion. Detta hänger möjligen samman med egenskapen hos presens att radera aktionens ändpunkter vid nutidsrapportering. Detta gäller inte bara för avgränsade processer, utan kan även gälla för t.ex. punkthändelser:

(22) Idag, precis nu **lyfter** flygplanet som ska ta min son till Paris. (G, blogg)

Som en följd av det ovanstående utökas *hålla på och*:s repertoar i presens. Avgränsade aktioner som i preteritum är tveksamt acceptabla är nu mer gångbara:

(23) a. Högskolan håller på och tillsätter en ny informationschef. (G, protokoll)
b. Håller på och väljer ut en ny outfit till kvällens kalas.

Utifrån vad som sagts hittills, verkar det rimligt att anta att *hålla på och* framför allt står med atelisk aktion i preteritum, men att konstruktionen kan vara gångbar med telisk aktion framför allt i presens. Om vi t.ex. återgår till *hålla på att sjunga låten* i (16) ovan, kan vi alltså göra om objektet till ett objektsliknande adverbial (prepositionsobjekt) och därmed erhålla atelisk aktion, vilket gör användning av *hålla på och* något mer acceptabel:

[25] Undantagna är bl.a. performativer, som inte antas vara utsagor om aktioner utan aktioner förlagda till talögonblicket.

(24) Lady Gaga höll på och sjöng **på** låten ”Edge of Glory” när hon helt plötsligt böjde sig framåt för att kräkas. (G, nyhetsartikel)

Observera dock att aktionen nu inte bara gjorts atelisk utan också iterativ: den betyder nu ung. ’sjöng låtpartier flera gånger’. Detta kan vara en ledtråd till varför valet av *att*/*och* faktiskt inte alltid bestäms av aktionens telicitet; det är nämligen också av betydelse om aktionen beskriver en (gradvis) förändring utan uppenbara delmoment, t.ex.:

(25) a. Gården höll på {att förfalla/?och förföll}.
b. På hemvägen höll vi på {att nyktra till/?och nyktrade till}.

Både *förfalla* och *nyktra till* betecknar visserligen en förändring, men den saknar inherent slutpunkt: det kan inte fastställas när något har »förfallit färdigt», och även om man kan säga att någon är *nykter* efter tillnyktringen, är det svårt att säga när någon »nyktrat till färdigt». De objekt som förfaller eller nyktrar till varierar dock över tid och delmoment, gränserna mellan delmomenten är alltså otydliga p.g.a. att det saknas tydliga luckor mellan dem. Detta till skillnad från t.ex. låtpartier som sjungs flera gånger.[26]

Utifrån vad som hittills sagts i avsnitt 3, verkar det alltså som om *hålla på och*, liksom *hålla på att* i progressiv betydelse, lägger fokus mellan initial- och finalpunkten i en aktion, men i *hålla på och*:s fall adderas en komponent: konstruktionen itererar/fokuserar flera (del)aktioner av likartade (men inte nödvändigtvis identiska) slag med tydliga delmoment.

3.3 Pluraktionalitet och verbal reduplikation

Som ett resultat av att det är de upprepade delmomenten/aktionerna i den större aktionen som framhävs med *hålla på och*, kan aktionen inte sägas ha någon tydlig målinriktning. Således kan *hålla på och* t.ex. stå med utelämnat objekt som, om det varit utsatt, angivit aktionens resultat. Jfr (26).

(26) a. Barnen håller på och bygger. (SAG 3 s. 297)
b. ??Barnen håller på att bygga.

Denna upprepning av samma delmoment av en aktion, eller *event-intern pluraktionalitet* (Cusic 1981), som (26a) betecknar, kan förklara varför konstruk-

[26] Som en anynym granskare påpekar, gäller det som sägs om *förfalla* och *nyktra till* i vissa fall även om inkoativa verb (enligt definition i SAG 4 s. 357 f.), t.ex. *svartna* och *svullna*.

tion med *hålla på och* av vissa kan uppfattas som antydande att subjektet på något sätt »slarvar» (utöver att *och*-varianten är stilistiskt låg). Intressant nog har liknande implikaturer tidigare noterats även för *verbala reduplikationer* (Lindström 1999 s. 187), och det har då bl.a. framförts att det slarviga intrycket skulle vara ett resultat av att reduplikationens subjekt ofta har bristande kontroll över aktionen (t.ex. *Jag sprang och sprang men kom aldrig fram*). Något liknande skulle möjligen kunna sägas om *hålla på och*, som inte kombineras med det normalt agenssignalerande *med* (jfr SAG 4 s. 336 not):

(27) Departementet håller på med {att ta fram/*och tar fram} direktiv för utredningen.

Men den bristande subjektskontrollen skulle även kunna attribueras konstruktionens itererande effekt: subjektet genomför helt enkelt upprepade aktioner utan att orientera dem mot ett resultat. Jfr:

(28) Dom höll på å gjorde finurliga taxonomier som inte ledde till så mycket.[27]

Verbal reduplikation påminner en del om *hålla på och* semantiskt. I likhet med verbal reduplikation är *hålla på och* ikonisk i att samordningen av verbleden signalerar någon sorts repetition av den betecknade aktionen. Partikelverbet *hålla på* kan t.ex. redupliceras, liksom andraledet i konstruktionen, till skillnad från konstruktion med *hålla på att* (även om reduplikation av andraledet med *och* är relativt acceptabelt):

(29) a. Man håller på och håller på och håller på... (G, blogg)
a′. ??Man håller på att hålla på att hålla på...
b. Förr eller senare måste man ju ändå fråga sig själv varför man **håller på och skriver och skriver** på en typ okänd blogg. (G, blogg)
b′. Jag håller på att skriva {*att skriva/?och skriva/*och skriver} på min blogg.

Vidare kan *hålla på och*, i likhet med reduplikationer, inte gärna stå med resultativa punkthändelser vilkas resultat inte kan upprepas på samma objekt eller subjekt (åtminstone inte i preteritum):

(30) a. Krukan höll på att spricka. ['vara nära att']
b. ??Krukan höll på och sprack.
c. *Krukan sprack och sprack. (Lindström 1999 s. 181)

[27] Exemplet, som jag p.g.a. det tempusböjda andraverbet alltså klassificerar som ett exempel med *hålla på och* (jfr not 17), producerades muntligt (därav talspråksnära stavning *å*) vid ett seminarium av en seminariedeltagare som redogjorde för sina intryck från ett föredrag.

Det har tidigare noterats om andra språk med reduplikation (t.ex. Bybee m.fl. 1994 s. 166 ff.) att teliska aktioner, särskilt resultativa punkthändelser, tenderar att repeteras i sin helhet (vilket enligt Bybee m.fl. 1994 s.169 skulle vara urtypen av reduplikation), medan ateliska aktioner tenderar att generaliseras från urbetydelsen till att i stället öka durationen (eftersom de svårligen itereras i sin helhet). Till detta adderar Lindström (1999 s. 190), som ett resultat av den temporala utsträckningen, bibetydelsen (besvärlig) monotoni. Jfr:

(31) Han mumlade i sin bön med en sjungande röst, som *malde och malde*.
(Lindström 1999 s. 190, kursiv i original)

Andra exempel på möjlig monotoni som resulterar i känslomässig laddning med *hålla på och* illustreras av exemplen nedan.[28]

(32) a. Fan vad du håller på och tramsar dig!
b. Och du bara håller på och käftar emot hela tiden, vad fan! (G, blogg)
[Jfr även: *Du bara käftar emot och käftar emot*.][29]
c. Herregud vad den här människan håller på och förstör sin så kallade image. (G, blogg)

Ett annat exempel på monotoni, med den alls inte ovanliga konstruktionen *hålla på och ba*(*ra*) + direkt anföring, ges i (33a) nedan. Även om konstruktionen är speciell i att den har en sats i det andra ledet, torde *att*-varianten kunna avfärdas (33b), åtminstone i de skrivna genrer där konstruktionen normalt förekommer, t.ex. i bloggtext:

(33) a. Men jag tycker bara att det är töntigt när smala människor håller på **och** ba: Åh jag måste sluta äta så mycket onyttigt. (G, blogg)
b. ?Men jag tycker bara att det är töntigt när smala människor håller på **att** ba: Åh jag måste sluta äta så mycket onyttigt.

Exempel (33) är även speciellt i att vi har att göra med pluralt subjekt för obestämd kvantitet och dessutom ett objekt vars kvantitet ganska lätt kan avgöras: det tar inte särskilt lång tid att uttala anföringssatsen, varför den enda rimliga tolkningen måste vara att anföringar av den typ som exemplifieras uttalas om och om igen.

[28] Tillägg av adverbial som anger frekvent upprepning av typ *titt som tätt*/*hit och dit*/*om ditten och datten*/*om än det ena, än det andra* och tillägg av verbfraser som *och ha sig* är inte ovanliga i dessa fall.

[29] Jämför även med omvänd följd i *Du bara käftar emot och håller på*, som har likartad betydelse men även antyder att subjektet genomför fler aktioner än den som betecknas med förstaverbet. *Håller på* får här alltså ett mer lexikalt innehåll: ’gör (andra) (dumma) saker’.

Detta var en genomgång av ett antal typexempel. Låt oss nu i avsnitt 4 sammanfatta vad vi har kommit fram till.

4. Sammanfattning och diskussion

I artikeln har i huvudsak två temporala egenskaper observerats:

1. I presenstempus står konstruktion med *hålla på och* (liksom enkel verbform) med teliska aktioner i högre grad än preteritum. Detta kan höra samman med att svenskans presens i allmänhet kan »zooma in» oavgränsade intervaller även i teliska aktioner, i enlighet med principer av typ Bounded Event Constraint. En följd av denna inzoomning verkar vara att aktionens delmoment blir tydligare och möjligen mer likartade.
2. *Hålla på och* tenderar att, förvisso beroende på situationstyp, stå i satser där aktionens delmoment eller aktionen i sin helhet itereras.

I fråga om punkt 1 kan noteras att svenskt presens verkar sakna den begränsning som antas finnas för engelskans enkla verbform, dvs. att hela aktionen (om den inte är ett tillstånd) måste rymmas inom talögonblicket (jfr t.ex. principen Very Short Duration i Wyngaerd 2005). Till detta kommer att svenskan inte uppvisar samma telicitetskänslighet i alla tempus, då enkelt verb i presens, liksom *hålla på och*, verkar kunna beteckna delmoment i telisk aktion utan hjälp av markörer som adverbial som anger atelicitet. Detta är ett område som berör betydligt fler fenomen än *hålla på*-konstruktion och som därför kräver vidare undersökning.

Vad det gäller punkt 2 är det som nämnts viktigt att komma ihåg att *hålla på att* är transitiv medan *hålla på och* är, åtminstone syntaktiskt, intransitiv och således ofta kan bytas ut mot enkel verbform med i huvudsak bibehållen betydelse. *Hålla på och*:s funktion är snarast att framhäva en betydelsekomponent i framför allt processuella aktioner: pluraktionalitet.

I tablå 1 presenteras de betydelser jag funnit i Korp:s Bloggmix med *hålla på att* och *hålla på och* i presens och preteritum med de fem situationstyper som redovisas i avsnitt 1.1. Med *prospektiv* avses betydelsen '(bedöms) vara (mycket) nära att', med *iterativ* menas att aktionen upprepas i sin helhet vid ett tillfälle och med *habituell* menas att aktionen upprepas i sin helhet vid flera tillfällen (se äv. not 17). *Progressiv*, slutligen, innebär att fokus förläggs mitt i aktionen. I fråga om *hålla på och* har jag valt att sätta citattecken runt *progressiv*

på grund av att fokus förvisso är mitt i aktionen, men också, till skillnad från med *hålla på att*, på aktionens delmoment. Parenteser runt betydelsen anger att jag inte funnit några korpusbelägg, utan lagt till den betydelse jag tror är rimligast.

Tablå 1. Temporal/aspektuell betydelse med *hålla på* {*att*/*och*} i olika tempus.

	hålla på att		hålla på och	
	presens	**preteritum**	**presens**	**preteritum**
Result. punkth. t.ex. *spricka*	prospektiv	prospektiv	(iterativ)	(iterativ)
Icke-res. punkth. t.ex. *nysa*	prospektiv iterativ	prospektiv iterativ	iterativ	iterativ
Avgränsad process t.ex. *tömma brunnen*	progressiv prospektiv	progressiv prospektiv	»progressiv»	(»progressiv»)
Oavgränsad process t.ex. *bråka*	progressiv habituell	progressiv habituell iterativ	»progressiv» habituell iterativ	»progressiv» habituell iterativ
Tillstånd t.ex. *tro*	prospektiv	prospektiv progressiv	iterativ	iterativ habituell

Resultatuppställningen speglar vad som hittills sagts, möjligen med undantag för *hålla på* med oavgränsade processer och tillstånd, som inte hittills omtalats men som beter sig ungefär som de andra typerna. Progressiv form med tillstånd används ganska restriktivt och ger progressiv eller prospektiv (34a) betydelse med *hålla på att*. Med *hålla på och* tenderar aktionen, inte oväntat, istället att itereras eller habitualiseras (34b):

(34) a. Det [ung. att en annan bloggläsare har sansade kommentarer] lugnar en som nästan **håller på att tro** att alla svenskar har blivit spritt språngande galna. (G, bloggkommentar)

b. Jag drar bara dom över en kam som **håller på och tror** dom är [ashäftiga] med att sladda runt med sin 740 […]. (G, diskussionsforum)

Hur ska då betydelsen hos *hålla på att* och *hålla på och* beskrivas? Den typiska progressiva formen har av många nämligen uppfattats som en stativerande operator (vilken, som sagt, relaterar aktionstiden till en del av aktionen, referenstiden), av framför allt två skäl. Det ena är att det finns historisk evidens för att progressiv form i många språk kan härledas från statisk lokativ konstruktion, för t.ex. engelskan *be* + *on* + V-*ing* (Smitterberg 2002 s. 40).[30] Detsamma verkar gälla för svenskans *hålla på*: Hesse (2009 s. 109) konstaterar t.ex. att *hålla*,

[30] Det ska dock sägas att detta inte är den enda härledning som föreslagits för engelskans progressiva form, vilket Smitterberg (2002 s. 39 ff.) också nämner.

liksom förstaverbet i pseudosamordningar som *sitta/stå/ligga och* V, har sitt ursprung i ett lokativt koncept, i *hålla på*:s fall med tilläggsbetydelsen 'fixera ett objekt'. Betydelsen hos *hålla på*-konstruktionen skulle då vara en metaforisk utökning till det mer abstrakta 'hålla fast vid en situation'.[31] Det andra skälet till att progressiver antas vara stativerare är att det visar sig att satser med progressiv form syntaktisk-semantiskt distribueras som satser med inherent statiska predikat, åtminstone i engelska (t.ex. Vlach 1981, Michaelis 2011).

Även Lundquist 2012 utgår från att progressiv betydelse är statisk, men noterar också (s. 39) att eng. *We are playing football* inte riktigt betyder samma sak som sv. *Vi spelar fotboll* (eller varför inte *håller på och spelar fotboll*) trots att båda antas ha progressiv betydelse i exemplet (han antar som sagt att även enkel verbform i svenska, till skillnad från i engelska, kan ha progressiv betydelse). *We are playing football* antas beteckna ett pågående tillstånd, medan *Vi spelar fotboll* uppfattas som mer dynamisk i att den beskriver ett eller flera *minimal stages*, eller delmoment, av fotbollsspelandet. Detta verkar utan tvivel tala emot att även svenskans motsvarighet skulle vara statisk, men det faller utanför Lundquists studie att reda ut hur det fokuserade intervallet i progressiv betydelse i svenskan ser ut i detalj.

Antagandet om progressiver som stativerare utifrån distributionella tester har förvisso inte passerat okritiserat (t.ex. Glasbey 1998 s. 106). Ett allvarligare problem är emellertid att den pluraktionella specifikationen hos *hålla på och* inte fångas med ovanstående hypoteser (och för den delen inte heller med t.ex. Smiths modell, där den imperfektiva aspekten förvisso inte betraktas som en stativerare utan som en »inzoomare»). Problemet uppmärksammades på 1980-talet när Newman 1980 började tala om »verbal pluralitet». Cusic 1981 genomförde därefter en större undersökning, där bl.a. nedanstående exempel presenterades för att illustrera event-intern och event-extern pluralitet.

(35) a. The mouse nibbled the cheese. (Event-intern pluralitet)
b. The mouse nibbled the cheese again and again. (Event-extern pluralitet)

Om vi tänker oss *gnaga/knapra* som översättning till *nibble* kan vi, även om vi inte har någon semantisk åtkomst till den inre strukturen, anta att varje delmoment i (35a) knappast är ett *gnag* eller **knap* utan snarare en *tugga*, medan varje delmoment i (35b) är en komplett *gnaga*-aktion.

[31] Hesse (2009 s. 115) tänker sig en utveckling i norskan från infinit till finit konstruktion: *holde på med* NP/*å* INF > *holde på å* INF > *holde på og* FIN. Det noteras dock (jfr Tonne 2001) att norskan inte kommit lika långt i denna utveckling som svenskan, där samordningskonstruktionen är »fullt etablerad» (s. 113).

Därefter, i mitten av 1990-talet, har pluraktionalitet formaliserats (Lasersohn 1995), och utifrån denna formalisering har flera arbeten utvecklats. Bl.a. har van Geenhoven (2004 s. 169 f.) analyserat hur aktionens pluralitet samvarierar med nominala arguments pluralitet eller möjlighet att itereras tillsammans med *for*-adverbial. Vidare har Laca (2005) redogjort för skillnader mellan den i spanskan genuint progressiva *estar* + gerundivum och de mer pluraktionella *andar*/*ir* + gerundivum.

Dessa arbeten kan vara till hjälp vid karakteriseringen av å ena sidan den mer genuina progressiven *hålla på att* (dvs. som i exempel 9 i avsnitt 1.1), som (fortfarande) kan karakteriseras som i (36a) nedan, och å andra sidan den mer pluraktionella *hålla på och*, som i mitt tycke snarast borde beskrivas som i (36b), dvs. med mer tydliggjorda delmoment.

(36) a. I. . . //// . . . F *Han höll på att välja en röd outfit till kvällen.*
b. I . . /./././ . . F *Han höll på och valde en röd outfit till kvällen.*

Hur pluraktionaliteten sedan ska formaliseras för svenskans del återstår att undersöka, men det verkar krävas fler verktyg än enbart traditionella aspektuella formalismer för att fånga den. Det verkar också, till skillnad från vad som ofta framförts tidigare (avsnitt 1.2 och 1.3), vara klart att valet mellan *hålla på att* och *hålla på och* är mer än bara ett val av stilistisk valör.

Litteratur

Andersen, Vilhelm, 1894: Sammenfald og berøring. I: Festskrift til Vilhelm Thomsen fra disciple udg. i anledning af hans femogtyveårige doktorsjubilaeum 1894. Köpenhamn: Gyldendanske Boghandels Forlag. S. 258–308.

Andersson, Erik, 1977: Verbfrasens struktur i svenskan: en studie i aspekt, tempus, tidsadverbial och semantisk räckvidd. Åbo: Åbo akademi.

Beckman, Natanael, 1916: Svensk språklära. För den högre elementarundervisningen. 9 uppl. Stockholm: Bonnier.

Bennett, Michael & Partee, Barbara H., 1978: Toward the logic of tense and aspect in English. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Bertinetto, Pier Marco & Lenci, Alessandro, 2012: Habituality, pluractionality, and imperfectivity. I: The Oxford handbook of tense and aspect, ed. by R Binnick. Oxford: OUP. S. 852–880.

Bohnemeyer, Jürgen & Swift, Mary, 2004: Event realization and default aspect. I: Linguistics and Philosophy 27. S. 263–296.

Bybee, Joan, Perkins, Revere & Pagliuca, William, 1994: The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Caudal, Patrick, 1999: Achievements vs. Accomplishments: A Computational Treatment of Atomicity, Incrementality, and Perhaps of Event Structure. Proceedings of TALN 1999, Cargèse.

Cederschiöld, Gustaf, 1911: Om svenskan som skriftspråk. Lund: Gleerup.

Collinder, Björn, 1974: Svensk språklära. Lund: Gleerup.

Columbus, Samuel, 1881: *En svensk ordeskötsel. Angående bokstäfver, ord och ordesätt.* [Utgiven av Gustaf Stjernström & Adolf Noreen.] Uppsala: E. Berling.

Comrie, Bernard, 1976: Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems. Cambridge: CUP.

Cusic, David Dowell, 1981: Event plurality and aspect. Stanford: SUP.

Demirdache, Hamida & Uribe-Etxebarria, Myriam, 2000: The primitives of temporal relations. I: Step by step. Essays on Minimalist Syntax in Honour of Howard Lasnik, ed. by Roger Martin, David Michaels, Juan Uriagereka, & Samuel Keyser. Cambridge: MIT Press. S. 157–186.

Ebert, Karen H., 2000: Progressive Markers in Germanic Languages. I: Tense and Aspect in the Languages of Europe, ed. by Östen Dahl. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 605–653.

Endresen, Rolf Theil, 1995: Norwegian *og* and *å* – a cognitive view. I: Nordic Journal of Linguistics 18. S. 201–218.

Falk, Hjalmar & Torp, Alf, 1900: Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling. Kristiania: H. Aschehoug & co.

Garey, Howard B. 1957. Verbal aspect in French. I: Language 33. S. 91–110.

Glasbey, Sheila, 1998: Progressives, states and backgrounding. I: Events and grammar, ed. by Susan Rothstein. Dordrecht: Kluwer. S. 105–124.

Hagren, Kristina, 2008: Hur märks infinitiven? Infinitivkonstruktioner i svenska dialekter med fokus på infinitivmärket. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 75.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

Hesse, Andrea, 2009: Zur Grammatikalisierung der Pseudokoordination im Norwegischen und in den anderen skandinavischen Sprachen. Tübingen & Basel: A. Francke Verlag.

Hulthén, Lage, 1944: Studier i jämförande nordisk syntax. Göteborg: Wettergren & Kerbers.

Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Svenska Akademien.

Jespersen, Otto, 1895: En sproglig værdiforskydning. Og = at. I: Dania. Tidsskrift for folkemål og folkeminder 3. S. 145–182.

Jespersen, Otto, 1932: Tanker og studier. Köpenhamn: Gyldendal.

Klein, Horst G., 1974: Tempus, Aspekt, Aktionsart. Tübingen: Niemeyer.

Laca, Brenda, 2005: Indefinites, quantifiers and pluractionals: What scope effects tell us about event pluralities. I: Vogeleer, Svetlana & Tasmowski, Liliane (eds.), Non-definiteness and plurality. Amsterdam: John Benjamins. S. 191–218.

Lasersohn, Peter, 1995: Plurality, conjunction, and events. Dordrecht: Kluwer.

Lindström, Jan, 1999: Vackert, vackert! Syntaktisk reduplikation i svenskan. (Diss.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Lundin, Erik, 1919: Behandlingen av infinitivmärket 'att' i nusvenskan. I: Språk och stil 19. S. 151–183.

Lundin, Erik, 1920: Behandlingen av infinitivmärket 'att' i nusvenskan. (Forts.) I: Språk och stil 20. S. 11–54.
Lundquist, Björn, 2012: Localizing cross-linguistic variation in tense systems: on telicity and stativity in Swedish and English. I: Nordic Journal of Linguistics 35. S. 27–70.
MacDonald, Jonathan Eric, 2006: The syntax of inner aspect. (Diss.) NY: Stony Brook University.
Michaelis, Laura A., 2011: Stative by construction. I: Linguistics 49. S. 1359–1399.
Mikkelsen, Kristian, 1894: Dansk Sproglaere Med Sproghistoriske Tillaeg: Haandbog for Laerere Og Viderekomme. Köpenhamn: Lehmann & Stages Forlag.
Moens, Marc, 1987: Tense, aspect, and temporal reference. (Diss.) Edinburgh: Edinburgh University.
Newman, Paul, 1980: The Classification of Chadic within Afroasiatic. Leiden: Universitaire Pers.
Olsen, Mari, 1997: The semantics and pragmatics of lexical and grammatical aspect. NY: Garland.
Ottelin, Odal, 1900: Studier öfver Codex Bureanus I. (Upsala universitets årsskrift 1900. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 3.) Uppsala: Uppsala Universitet.
Palmér, Johan, 1967: Språkutveckling och språkvård. 3 uppl. Lund: Gleerups.
Persson, Per, 1918: Syntaktiska anmärkningar. I: Studier tillegnade Esaias Tegnér den 13 januari 1918. Lund: C. W. K. Gleerups. S. 444–454.
Pihlström, Sven, 1988: *Hålla på att* och *hålla på och*. I: Språkvård 2/88. S. 8–10.
Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech & Jan Svartvik, 1985: A comprehensive grammar of the English language. 2nd impression. Harlow: Longman.
Rothstein, Susan, 2004: Structuring events. Oxford: Blackwell.
SAG 1–4 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Del 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund: Gleerups 1898–.
Smith, Carlota S., 2006: The pragmatics and semantics of temporal meaning. I: Proceedings of the Texas Linguistic Forum 2004, ed. by Pascal Denis, Eric McCready, Alexis Palmer & Brian Reese. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. S. 92–106.
Smith, Carlota S., 2010: Activities: States or Events? I: Studies in Linguistics and Philosophy 87. S. 61–86.
Smitterberg, Erik, 2002: The progressive in 19th-century English. A process of integration. Uppsala: Uppsala universitet.
Språkriktighetsboken 2005. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
Sundén, Daniel Anton, 1931: Svensk språklära i sammandrag för allmänna läroverken, kommunala mellanskolor m.m. 28 uppl. Stockholm: J. Beckman.
Svensk ordbok (utgiven av Svenska Akademien) 2009. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts.
Svenskt språkbruk: ordbok över konstruktioner och fraser 2003. Stockholm: Norstedts.
Thorell, Olof, 1973: Svensk grammatik. Stockholm: Esselte Studium.
Thorell, Olof, 1977: Svensk grammatik. 2 uppl. Stockholm: Esselte Studium.

Tonne, Ingebjørg, 2001: Progressives in Norwegian and the theory of aspectuality. (Diss.) Oslo: Unipub.
Tonne, Ingebjørg, 2007: Analyzing progressives in Norwegian. I: Nordic Journal of Linguistics 30. S. 185–202.
Törnudd-Jalovaara, Elisabet, 1988: Mera om *hålla på att* och *hålla på och*. I: Språkvård 4/88. S. 27–29.
Van Geenhoven, Veerle, 2004: *For*-adverbials and pluractionality. I: Natural language semantics 12. S. 135–190.
Vikner, Carl, 2004: The semantics of Scandinavian 'when'-clauses. I: Nordic Journal of Linguistics 27. S. 133–167.
Vlach, Frank, 1981: The semantics of the progressive. I: Syntax and semantics 14: Tense and aspect, ed. by Philip J. Tedeschi, & Annie Zaenen, New York: Academic Press. S. 271–292.
Wellander, Erik, 1939: Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
Wellander, Erik, 1968: Betydelseutvecklingens mekanik. Återblick och utblick. I: Nysvenska studier 48. S. 71–192.
Wellander, Erik, 1973: Riktig svenska. 4 uppl. Stockholm: Esselte.
Wessén, Elias, 1968: Vårt svenska språk. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
Wyngaerd, Guido Vanden, 2005: Simple tense. I: The function of function words and functional categories, ed. by Marcel den Dikken, & Christina Tortora. Amsterdam: John Benjamins. S. 187–216.
Åberg, Gösta, 2005: Hur ska det heta? Språkriktighet från A till Ö. 4 uppl. Stockholm: Prisma.
Östergren, Olof, 1901: Är sammanfallet af *och* och *att* att hänföra till fornsvensk tid? I: Språk och stil 1. S. 82–108.

Vad är knittel?

Fyrtaktig poesi kontra rimmad prosa

Av ANDREAS WIDOFF

Abstract

Widoff, Andreas, andreas.widoff@nordlund.lu.se, Ph.D. Student, Scandinavian Languages, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden: "What is knittel? Four-beat poetry versus rhymed prose". *Språk och stil* 23, 2013, pp. 205–231.

The medieval Swedish *knittelvers* has traditionally been analysed as consisting of end-rhymed verses of four beats, each divided into half-lines by a cæsura. While the rhymes are obvious, the four beats and the cæsura are not. Notwithstanding this uncertainty, the traditional analysis has persisted, and has recently been reinforced by Wåhlin (1989, 1999) who stresses the regularity of the four-beat line even more than his predecessors. This article starts with a review of the research tradition focusing on the origin and legacy of the Swedish *knittel*, the evolution and presumed deterioration of the metre, the far from ideal state of the manuscript sources, and the assumed metrical pattern. In the literature, the first three issues centre around the fourth: the notion of the four-beat *knittel*. The second part of the article examines this notion more closely. The four-beat line is evaluated in terms of relative rhythmicity: the relative justification of a metrical pattern is that it is supposed to correspond to the proportion of semantically rich words receiving prominence. A high proportion means strong justification, a low proportion weak justification. The same procedure is performed on a piece of medieval prose and a piece of modern poetry. A comparison of the genres shows no clear difference between medieval *knittel* and medieval prose, while the difference to modern poetry is apparent. The conclusion is that there are no clear reasons for assuming a four-beat metrical pattern.

Keywords: medieval Swedish poetry, *knittel*, *knittelvers*, the Eufemiavisor, rhymed chronicles, four-beat line.

Den medeltida svenska knitteln är förbunden med åtminstone fyra forskningsproblem. Två är historiska och rör knittelns ursprung och arv. Ett är av filologisk art: det textkritiska problemet att utvärdera den långt ifrån ideala handskriftssituationen. Och ett är av principiell art och rör versbyggnaden. De fyra problemen berör varandra. Handskrifterna ligger till grund för alla studier. I bästa fall kan dessutom jämförelser mellan varianter ge ledtrådar till hur versen har uppfattats på sin tid. Knittelns ursprung har betydelse för hur vi uppfattar knittelns versbyggnad. Om den antas ha en historisk förbindelse med fornyrdislag är det tänkbart att läsa knitteln med cesur. Om den ses som en osjälv-

Jag vill tacka de anonyma referenter som givit värdefulla synpunkter på tidigare manuskript.

ständig avbild av den tyska knitteln faller det sig naturligt att den följer ett schema snarlikt dennas. Knittelns utveckling medför vidare att versbyggnaden förändras och att den möjligen vid en viss punkt upphör att vara knittel. Var gränsen dras beror på hur versmåttet definieras. Som man lätt ser kretsar tre av problemen kring det fjärde: versbyggnaden. Eftersom problemen svårligen kan skiljas från varandra kommer alla fyra att beröras här, men versbyggnaden är huvudsaken i detta arbete. Särskilt en fråga rörande rytmen står i fokus: Består den medeltida svenska knittelversen normalt av fyra takter? Detta är ett gammalt antagande som mer eller mindre tagits för givet i forskningen om knittel. Slutsatsen i föreliggande arbete är att antagandet vilar på lösa grunder.

Till problemen fogar sig åtminstone två försvårande omständigheter. Dessa är inte forskningsproblem i egentlig mening eftersom utsikten att komma med några lösningar är närapå obefintlig. Till att börja med saknar vi medeltida svenska versläror. Sådana kan annars användas som ledtrådar till hur diktare har tänkt sig sin vers. Den andra omständigheten kan te sig uppenbar men måste understrykas: vi vet mycket lite om hur man läste knittelvers i äldre tid. När vi däremot har tillgång till verkliga uppläsningar kan dessa ses som ett uttryck för en implicit norm, för en intuition om versbyggnaden som kan vara svår att klarlägga utifrån enbart skriftliga källor. Även om uppläsningar emellanåt må påtvinga språket en krystad form kan man argumentera för att versbyggnaden ska förstås såsom den faktiskt läses. I bedömningen av knittelns versbyggnad saknar vi all annan evidens än den skriftliga texten.

Ställd inför denna ovisshet förvånas man över det lättsinne med vilket en del forskare skanderat sig genom äldre tiders knittelvers. Här tänker jag inte minst på Nils Bures (1898) mastodontarbete som omfattar 57 880 versrader knittel. Arbetet är oerhört gediget i meningen att det omfattar i stort sett hela det medeltida beståndet av svensk knittel. Men det brister i tillförlitlighet: principerna för läsningen är inte tydligt klargjorda och andra forskare skulle kunna läsa många verser på andra sätt. Därmed blir den kvantitativa presentationen av versernas struktur tämligen problematisk. Detta påtalades redan året efter arbetets utgivning i en anmälan av Natanael Beckman (1899), som avvisar hela arbetet som alltför vidlyftigt och som allvarligt skadat av en opålitlig metod. Valter Jansson (1945 s. 19 och 59 f.) instämmer i kritiken och förlitar sig över huvud taget inte på Bures arbete. Han finner sig nödgad att genomföra nya undersökningar av samma material. Jansson själv tycks emellertid inte ha funnit en väsentligt mycket bättre metod, som skonar honom från allvarliga protester från andra forskare. Hjalmar Lindroth är nämligen av uppfattningen att Valter Jansson saknar ett »mera säkert rytmiskt sinne» och »sinne för de melodiska väx-

lingarna». Detta är givetvis omdömen som Jansson tillbakavisar för att i stället anmärka att det helt enkelt är Lindroth som inte förstår sig på knittelvers. Forskningsfrågorna är »honom rätt främmande» (Jansson 1945 s. xiv–xvii; Lindroth citerad efter Jansson). Sålunda tecknar sig en väsentlig del av knittelforskningens metodologiska historia: som en rad dispyter där den ena forskaren angriper den andras förmåga att förstå sig på vers. Det är nog rimligt att anta att dispyterna inte så mycket ådagalägger de enskilda forskarnas oförmåga som knittelstudiernas svåra förutsättningar. Det tycks kort sagt vara svårt att klarlägga versernas rytmiska struktur.

Den allmänna bilden av knitteln

I dag finns ingen egentlig konsensus om knittelns versbyggnad eftersom det knappast finns någon forskningsgemenskap inom vilken en konsensus skulle kunna uppnås. Det är bara ett fåtal forskare som ägnat sig åt ämnet under senare år. Däremot finns en traditionell syn och en bild som förmedlas till allmänheten. Dessa kan sammanfattas med att knitteln vanligen är fyrtaktig. I *Nationalencyklopedin* läser vi att knitteln är en

> medeltida versform inom högtyskt, lågtyskt och nordiskt språkområde. Versraderna hänger ihop parvis genom slutrim. I varje rad finns fyra betonade stavelser, medan antalet obetonade varierar. Raderna delas i två halvor av en paus (cesur) i mitten.

Artikeln är osignerad men är enligt redaktionens uppgift (lämnad på min förfrågan) författad av Kristian Wåhlin. Som knittelforskare argumenterade Wåhlin tvärs emot traditionen och hävdade att knitteln är en »stram, noga planerad versform med högt stilvärde» (1999 s. 58). Bedömningen grundade han på ett omsorgsfullt studium av den lyriska dikten Kristi pina. Dikten är dock en tveksam utgångspunkt för ett så pass allmänt omdöme. Kristi pina är speciell och utmärker sig enligt de flesta bedömningar som särskilt stram och högstämd. Det traditionella omdömet som framställer knitteln som en knagglig och förvildad versform grundas på andra verk. Kristi pina brukar inte ens omnämnas (t.ex. Beckman 1918 och artikeln om knittelvers i *Nordisk familjebok*).

Eva Lilja (2006) övertar Wåhlins syn i sin svenska metrik. Här beskrivs knitteln som fyrtaktig och sägs under medeltiden ha varit »en stram, noga planerad versform med högt stilvärde och hemort vid hovet och i adelskretsarna» (s. 443). Enligt Lilja härstammar denna insikt från Wåhlins forskning. Hans »knit-

telstudier ändrar den svenska vershistorien», skriver hon på ett annat ställe, och fortsätter med att den äldre bilden av knitteln som ett knöligt versmått nu måste sägas vara förändrad för gott (Wåhlin 1999 s. 10). Idén att knitteln skulle vara stram och noga planerad vacklar emellertid när Lilja behandlar en passage från Karlskrönikan. Här är versfyllnaden synnerligen fri och hennes ton blir mera kritisk (2006 s. 380 ff., se även nedan).

Det är riktigt att Wåhlin ville revidera guldålderstänkandet i svensk vershistoria. Han förordade en mer kulturrelativistisk bedömning av knittelns kvalitet. Tätt sammanflätad med denna revision är emellertid Wåhlins beskrivning av versen som strikt regelbunden. I sin betoning av regelbundenheten är han originell. Men grundidén att knitteln idealt är fyrtaktig har varit densamma sedan åtminstone förra sekelskiftet. Särskilt de äldsta verken betraktas som huvudsakligen fyrtaktiga, medan den yngre knitteldikten (från 1400-talet och framåt) växer så betydligt i versomfång att schemat slutligen sägs kollapsa. Wåhlins påstådda förändring av vershistorien är annorlunda uttryckt en revision av kvalitetsbedömningen med hjälp av en justering av beskrivningen. Enligt min mening utgör inte detta någon genomgripande förändring. Den väsentliga frågan är nämligen vad knittel *är* och inte om den är *god*.

För mig utgör alltså den traditionella tendensen att bedöma knittelns kvalitet inte något centralt intresse. Men det är närapå omöjligt att inte relatera till omdömen om versens kvalitet när dessa är tätt sammanflätade med beskrivningen av versen egenskaper. Om spår av ett normativt synsätt skymtas i föreliggande undersökning ska de därför inte tolkas som ett intresse för den litterära bedömningen, utan som en oundviklig förbindelse med forskningshistorien.

Textläget

Merparten av knittelbeståndet från svensk medeltid utgörs av sju betydande verk: Kristi pina, Hertig Fredrik av Normandie, Herr Ivan Lejonriddaren, Flores och Blanzeflor, Erikskrönikan, Karlskrönikan och Sturekrönikan. Utöver dessa finns ett antal smärre dikter, utgivna i Svenska fornskriftssällskapets samlingar som *Medeltids dikter och rim*. Dessa behandlas inte i föreliggande arbete.

Kristi pina ingår i Fornsvenska legendariet som antas ha tillkommit mellan 1276 och 1307. Det äldsta fragmentet Codex Bureanus, omfattande cirka en tredjedel av texten, är daterat till mitten av 1300-talet. Detta är den enda hand-

skrift i vilken Kristi pina ingår, en omständighet som gör dateringen av dikten något osäker. I alla händelser kan den inte vara yngre än Codex Bureanus. Eufemiavisorna föreligger i fullständigt skick först från 1400-talets första fjärdedel, medan de författats vid 1300-talets början. De gängse dateringarna är 1303 för Fredrik, 1308 för Ivan och 1312 för Flores. Erikskrönikans tillkomst har fästs till tiden mellan 1322 och 1332. Den äldsta bevarade handskriften är från sent 1400-tal. För de yngre rimkrönikorna är situationen bättre. Karlskrönikan är rentav bevarad i original, tillkommet i två etapper under 1430- och 50-tal. Sturekrönikan har skrivits under 1490-talets sista år och finns snart därefter bevarad i en handskrift från 1500-talets början.[1]

Studier av den äldre svenska knittelversen kompliceras naturligtvis av textläget. Det finns skäl att misstänka att en del verser förändrats rytmiskt sedan deras ursprungliga form i arketyperna. Erik Noreen (1923 s. 24–28) har diskuterat problemet och påtalar att en del verser i Flores är tretaktiga i vissa avskrifter men fyrtaktiga i andra. Han anför ett tjugotal exempel. I Cod. Holm. D 4, som är huvudtexten för Olsons utgåva (1956), står *kaata oc* i följande vers över raden. Tillägget saknas däremot i två yngre handskrifter, som antas härstamma från Cod. Holm. D 4.

V. 68: ok giordhe them kaata oc gladha alla

Särskilt intressant är Noreens jämförelse med fragmentet Cod. Hels. R III (av Noreen betecknad endast »H») som på paleografisk grund kan hänföras till 1300-talet (troligen något efter 1350 enligt Olson 1956 s. xii). Också här är en del verser kortare än i Cod. Holm. D 4. Tre exempel är:

V. 1078:	ther æ skulu alle redho væra	(D 4)
	ther till redhe skulu væra	(R III)
V. 1115:	alzskona foghla æru ther op a	(D 4)
	alzskona foghla æru ther a	(R III)
V. 1374:	margha stora ok sma løpa	(D 4)
	margha stora løpa	(R III)

Utifrån dessa iakttagelser drar Noreen den dystra slutsatsen att »metriska undersökningar rörande den fornsvenska knittelversens byggnad i stor utsträckning kunna anses som ett hopplöst företag» (s. 28). Det är riktigt att textläget betydligt försvårar för forskningen. Huvudfrågan för detta arbete är emellertid huruvida antagandet att knitteln idealt är fyrtaktig är hållbart – ens utifrån till-

[1] För närmare upplysningar om verkens tillkomst och textläge, se Pipping 1963 och Jonsson 2010 om Erikskrönikan, Neuman 1927, 1931, 1934 om Karlskrönikan, Hagnell 1941 om Sturekrönikan, Jansson 1945 om Eufemiavisorna, Noreen 1923a och b om Flores och Fredrik, Olson 1916 och 1921 om Flores och Wåhlin 1999 om Kristi pina.

gängliga skrifter. I mina ögon är denna fråga grundläggande. Noreens iakttagelser antyder dessutom, trots hans uppgivna slutsats, några möjliga konsekvenser för beskrivningen av versbyggnaden. För det första talar iakttagelserna mot idén att den svenska knitteln ursprungligen varit strikt fyrtaktig, såsom Wåhlin gärna vill framställa saken. Förutsatt att vi godtar Noreens läsningar tyder de snarare på en utveckling mot ett strängare schema om fyra takter. För det andra kan avskrivarnas lösa hantering av versen ses som en indikation på att det inte förelegat något versschema. Men här finns en annan tänkbar tolkning: det kan tänkas att avskrivarna saknade sinnelag för ett versmönster som uppläsarna däremot höll efter i sina framföranden. Innan vi fördjupar oss i sådana resonemang måste vi dock ha utrett på vilka grunder knittelversens taktantal kan avgöras.

Knittelns utveckling

Bland den äldre knittelns bedömare hör Beckman (1918) till de hårdaste. I sin svenska verslära avrundar han ett avsnitt om den äldre knitteln:

> Såsom knitteln faktiskt föreligger i vår medeltids och vår reformationstids bevarade dikter, är den en barbarisk vers, ofta ingenting annat än prosa på korta rader. Icke ens schemats taktantal iakttages noga, och rimmen äro ofta ofullkomliga. (s. 146)

Knittelvers behöver dock inte vara usel. Beckman menar att knitteln till sitt väsen är välformad, bara inte alltid så i verkligheten. Senare tiders blandade konstpoesi ska enligt honom inte kallas något annat än knittel, eftersom dessa dikter i själva verket är de som allra mest »iakttaga de lagar, som ligga i versslagets väsen» (s. 94). Beckman avser här knittelimitationer företagna av diktare som Tegnér, Strindberg, Fröding och Karlfeldt. Den äldre knittelns barbariska form beror på »skaldens oförmåga» att efterfölja »versslagets inneboende lagar» (ibid.). Här tecknas knittelns historia inte som ett förfall utan som ett väsens förverkligande. Tankefiguren förefaller närmast vara teleologisk.

Beckman är ett undantag. Den dominerande uppfattningen är att knitteln förfaller. Kristi pina betraktas som ett högtstående verk, som en tidig klenod i den svenska litteraturhistorien. Enligt till exempel Valter Janssons bedömning vittnar dikten »om en betydande poetisk begåvning» (»Kristi pina» i *Kulturhistoriskt lexikon*). Även Eufemiavisorna värderas högt av samma forskare. Med rimkrönikorna börjar det däremot gå utför. Erikskrönikan anses ofta vara skap-

lig, men de senare krönikorna får mestadels utstå klander. Låt oss se på några ställen i litteraturen hur denna tradition tar sig uttryck.

I sin *Svensk lärdomshistoria* menar Lindroth (1997) att utvecklingen »från genrens urbild, Erikskrönikan, hade inneburit en oavbruten nivåsänkning» (s. 163). I Karlskrönikan »slår en rå och pöbelaktig ton igenom» även om där också skymtar något av Erikskrönikans riddarideal (s. 161). Den nästa i raden, Sturekrönikan, är »ett verk av ungefär samma skrot och korn. Skrivet på en knittel som är ännu en nyans torftigare» (s. 162). Och inpå 1500-talet fortsatte den historiska knitteldiktningen »i alltmer förvildad form» (s. 163).

Liknande omdömen möter i Ståhles *Vers och språk i Vasatidens och stormaktstidens svenska diktning* (1975): »Redan mot medeltidens slut hade den klassiska knittelversen visat tydliga tecken på degeneration» (s. 55). En »rask och spänstig Erikskrönikerytm» ställs här mot en »sladdrigt mångstavig» (ibid.). I »Sturekrönikan kan det ibland bara vara förekomsten av rim som leder tanken till knittel» och »det på samma gång monotona och ryckiga versflödet» påminner snarast »om prosa med rimord placerade i slutet av satser eller långa satsled» (ibid.). Här anför Ståhle några verser som illustrerar vad han avser:

> tha kom och i roodhen een stoor hwall fiisk
> thz sägher jak allom för wiisth
> thz war storth wndher
> böndher huggo honum allan sundher
> och om samma aar
> kom sancte örian som i bykirkiana staar

Ytterligare ett av Ståhles exempel är belysande. En viss Nils Henriksson Frach diktar här om den avrättade Jöran Persson, Erik XIV:s illa omtyckte sekreterare och prokurator:

> Placebo domino kunne han för kong Erich listelige tale so monge lunde,
> Ther giorde han sin fliit til aff hiertans grunde
> [---]
> Sådane gäcker, huar wil theras tillitt ware lathe mich Förstå,
> När the Nw snartt schole för Gudz Domstal gå.
> (B I 1 8 i Engeströmska saml. i Kungl. B. efter Ståhle 1975 s. 56)

Den första versen omfattar 24 stavelser och är därmed dubbelt så lång som den andra. Det är en slående obalans inom versparet. Den tredje och fjärde versen företer en liknande om än inte lika drastisk skillnad med sina 18 respektive 11 stavelser. En taktfast läsning av denna oformliga versmassa låter sig svårligen frambringas. Att det mer liknar prosa än poesi får vi väl därför lov att tycka. I rättvisans namn framhåller dock Ståhle att detta är ett lågvattenmärke, förmod-

ligen bland det värsta han kunnat finna, och långt ifrån representativt ens för 1500-talets knitteldiktning. Alster av detta slag förblev i regel otryckta.

Ståhles iakttagelser leder honom till en fundering som anknyter till frågan om versbyggnaden i föreliggande undersökning:

> […] hur har man överhuvud läst knittelvers på scenen? Definitionens föreskrift om fyra höjningar är redan i den klassiska knitteln ganska tänjbar. Det finns inte sällan möjlighet att läsa en och samma versrad med två, tre eller fyra höjningar, beroende på om man vill följa en naturlig talrytm eller om man i syfte att markera fyrtaktsrytmen vill skandera fram vissa stavelser med semantiskt och prosodiskt mycket lätt tryck. (1975 s. 51)

Ståhle öppnar för andra läsningar än den fyrtaktiga. För honom handlar problemet inte endast om tillfälliga avvikelser från ett idealiskt schema. Problemet har att göra med själva uppläsningen: naturlig talrytm eller taktfast skandering. Utan att själv ta tydlig ställning anför Ståhle interpunktionen i Olaus Petris *Tobie Comedia* till stöd för det senare alternativet. Här delas nämligen verserna på mitten genom kommatecken (tvärstreck) som inte kan ha grammatisk utan endast prosodisk funktion. Dessa antyder att författarna avsett en taktfast läsning. Men Petris dramatiska dikt från 1550 kan vara författad med helt andra influenser än den medeltida knitteln. Som belägg för versschemat i äldre tid är den en olämplig källa.

Lilja (2006) slår in på samma väg som sina föregångare. Hon uttrycker sig förvisso försiktigare: »Knitteln *kan tyckas* höggradigt haltande» (s. 382, min kursiv). Detta säger hon om Karlskrönikan, som i hennes utdrag uppvisar en vers om hela 15 stavelser. Det rikliga bruket av klangeffekter – slutrim, allitteration och ordupprepningar – »ter sig hart när bedövande» (ibid.). I Erikskrönikan fungerar däremot de upprepade rytmiska figurerna »harmoniserande» och man kan kanske »beskriva rytmiken som sammanhållen, kraftfull och pregnant» (s. 388). Lilja värderar sällan explicit. Hon hävdar inte att den ena krönikan är bättre än den andra. Men det måste ändå sägas att hon med kommentarer som dessa lyfter den »kraftfulla» förstlingen över dess »haltande» efterföljare.

I detta axplock av omdömen kommenteras många skilda drag i rimverken: innehåll och ton, versernas längd och versparens balans, taktantal, slutrim och allitteration – allt sådant som inverkar på bedömningen av verkens kvalitet. En egenskap ligger emellertid i botten och framträder i alla skilda omdömen: det fyrtaktiga schemat. Schemat uppfattas som grunden för knitteln och antas slå igenom i lagom långa verser. Att schemat blir svårt att upprätthålla när verserna sväller är ett återkommande skäl till kritiska omdömen om de yngre knittelver-

ken. Bland de citerade författarna är Ståhle den ende som röjer en tvekan inför tanken om de ideala fyra takterna. Redan i den äldsta knitteln, resonerar han, företer versschemat en viss frihet. Hur knitteltakten ska beskrivas beror på om vi väljer att läsa med en naturlig talrytm eller om vi föredrar att skandera fram fyra takter. Ståhle når dock inte till något avgörande och frågan blir hängande i luften.

Knittelns versbyggnad

I vissa avseenden är knittelns versbyggnad oproblematisk. Låt oss börja med detta. Linjestilen dominerar, dvs. verserna tillsluts normalt med gränsen av en fonetisk fras, i knitteln ofta ytterligare förstärkt genom sammanfall med satsslut. Knitteln har fri versfyllnad och saknar alltså *isokroni*, en tidsmässig regelbundenhet mellan prominenserna. Verser om 7–12 stavelser brukar anses normalt i välordnad knittelvers, men som vi sett kan omfånget svälla betydligt. Versparet sammanbinds med slutrim. Rimmen kan vara manliga (O) eller kvinnliga (O o) och får enligt sentida bedömare gärna lyfta fram centrala teman i dikten, ett ideal som visserligen inte efterlevs särskilt väl. Någon gång är rimmen löpande (O oo). I blandad konstpoesi, dvs. konstnärlig knittel från senare tid, kan rimmen flätas korsvis.

Så långt finns inget att invända mot den gängse beskrivningen av knitteln. Till de problematiska aspekterna av knittelns byggnad hör det fyrtaktiga schemat och halvverserna som bildas genom cesur. Såvitt jag kan se har all forskning om knittelns rytmiska byggnad antagit att dessa ligger till grund för versschemat. Hit hör bland andra Bure 1898, Jansson 1945 och Wåhlin 1989, 1999. Bäst artikulerad är teorin hos Wåhlin. Vi tittar därför närmare på hans argumentation.

Wåhlin uppvisar två skilda intressen i sin forskning om knitteln. Å ena sidan ger han ett bestämt förslag om knittelns struktur. Å andra sidan resonerar han om det fyrtaktiga schemat som en återkommande tendens i svensk dikt. Det första intresset handlar om ett fast versschema, det andra om ett löst versmönster, som återkommer och realiseras på olika sätt i skilda tider.

Wåhlin (1999 s. 45) sammanfattar knittelns struktur i formeln $(2 + 2) \times 2$. Två prominenser bildar en halvvers, två halvverser en versrad och två versrader ett verspar. Knitteln är starkt stiliserad genom det återkommande tvåtalet. Det är väsentligt för Wåhlins argumentation att schemat är en helhet med ömsesi-

digt bestämmande delar. Med cesur är det lättare att motivera de fyra takterna, liksom fyra takter gör det bättre med cesur. I en vers om tre eller fem takter ger inte cesuren samma symmetri.

Wåhlin menar att versscheman kan anta en viss självständighet. De förfogar så att säga över sitt eget systemtvång. Detta ger upphov till *birytmik*, en spänning mellan versens och språkets rytm (1995 s. 76). Men ett versmått måste ändå vara, som Wåhlin medger på ett annat ställe, »en utbyggnad av språksystemet» (1989 s. 69). Versmåttet måste kort sagt ha en språklig grund. Detta är den grund som Wåhlin anstränger sig för att finna. Han försöker visa hur prominenserna från språklig synpunkt fördelar sig på ett någorlunda regelbundet sätt. Han föreslår att den överordnade principen är att prominenserna fördelas semantiskt. Prominenserna ska falla på de ord som är viktigast för den kommunikativa betydelsen, inte nödvändigtvis på innehållsords betonade stavelser, såsom i accentsyllabisk vers. Utifrån denna princip utarbetar Wåhlin (1999 s. 50 ff.) en prioritering för val av prominenser i versraden. Prioriteringen skiljer sig mellan första och andra halvversen. I den första halvversen bör prominenserna väljas enligt följande ordning: 1) bestämningar till predikatet, 2) någon del av predikatet, 3) subjektet *om* det utgör ny information. Subjekt får enligt Wåhlin sällan prominens eftersom det ofta redan är känt och pronominaliserat. Det finns ingen anledning att framhäva redan känd information. I den andra halvversen bör prominenserna väljas enligt följande ordning: 1) rimordet, 2) substantiv och dess bestämning eller adjektiv/adverb och dess bestämning. Wåhlin ger tyvärr ingen upplysning om prioriteringen i fall där huvudord och bestämning konkurrerar om prominensen. Utöver dessa prioriteringar finns några speciella mönster där prominenserna faller på ett visst sätt. Vanligast är paruttryck av typen *hændar ok føtar*, där prominenserna faller på respektive led.

Wåhlins prioriteringssystem är dock inte heltäckande. För att få igenom de fyra takterna måste han i vissa fall tilldela prepositioner och konjunktioner prominens. Ett sådant fall är v. 11 i Kristi pina: *Simon sagþe / tel Mariam*. Här läser Wåhlin den andra halvversen: O o O o. Han argumenterar:

> Att ’till’ hamnar i höjningsposition hänger ihop med karaktären på verserna 11–12. Raderna är mycket korta, varje ord bärare av en höjning (’profeciam’ rentav två). Versparet kommer plötsligt, det är nödvändigt med tydlig, långsam läsning för att den lyssnande publiken skall hinna förstå sammanhanget. I ett sådant fall kan en betonad preposition inte uppfattas som något egendomligt (1999 s. 53).

Resonemanget är möjligen övertygande om man redan antagit ett fyrtaktigt schema. Av egen kraft är det mindre värt. När ordens innehåll inte kan motivera prominens måste Wåhlin argumentera för en strukturerande princip. Visst kan

vi tänka oss att strukturerande ord, som i sig är betydelsesvaga, i enstaka fall kan tilldelas prominens. Men denna princip är inte endast svår att operationalisera. När inte ens det grundläggande schemat – de fyra takterna – kan säkras blir den lätt godtycklig. Det är svårt att avgöra om principen verkligen fångar poetiska effekter eller om den endast är en ad hoc-lösning för att rädda schemat. Därmed riskerar Wåhlin att alltför långt driva igenom ett versschema som saknar språkligt underlag. En indikation på att detta verkligen sker i Wåhlins fall är Liljas (2006 s. 381) läsning av Karlskrönikan. Utan reservation refererar hon Wåhlin. Ändå gör hon läsningar som dessa:

5	At aldrey medhen han / liffua ma	o O ooo O / O o O
8	tha sculle the thz / honom fordragha	O oo O o / O oo O o
11	tha viliom vy alle / vidh jdher bliffwa	o O oo O o / o O o O o
15	han sculle tha ena slot / och län badhe	O ooooo O / o O O o
17	Alle fornyadhe ther / slotloffuan tha	O oo O ooo / O oo O

I ett utdrag om arton verser låter hon fem gånger prominens falla på ett pronominaliserat subjekt som är känt sedan tidigare. I v. 11 kan det möjligen motiveras då »alle» kan tänkas vara emfatiskt. Men i de andra fallen går läsningen tvärtemot Wåhlins rekommendation.

Hur skulle vi annars fördela prominenserna? För v. 5 och v. 17 ger Wåhlin inget alternativ. I v. 8 och v. 15 kunde prominensen falla på predikatet, vilket vore i linje med Wåhlins prioriteringsordning. En sådan läsning blir dock inte mycket bättre ur semantisk synpunkt. Även dessa ord är betydelsesvaga. I verser som dessa är det svårt att utifrån Wåhlins semantiska princip finna så många som fyra goda prominenser. Om detta skulle vara ett genomgående drag i verket blir det svårt att hävda versschemats systemtvång.

Wåhlin talar som nämnt också om ett friare versmönster. Här konstruerar han inget system, utan resonerar i stället om de fyra takterna som en rytmisk tendens som återkommer i vitt skilda sammanhang. Till den folkliga traditionen hör gröt-, lever- och julklappsrim som vanligen uppvisar fyra takter. Till den högre stilen hör alexandrin och blankvers. I alexandrin är ofta fyra av de sex takterna starkare. Här kan således Wåhlin urskilja tre rytmiska skikt: det naturliga talets, knittelns och alexandrinens rytm. I blankvers, liksom jambisk pentameter generellt, slår inte sällan fyra takter hårt, en betydligt svagare. Även här återfinns således flera skikt där knitteln står för de fyra starka takterna. Till och med i Tranströmers sentida dikter ser Wåhlin spår av knittel.

De fyra takterna syns återkomma närapå överallt: bland parnassens förnämligaste namn och i folkets breda lager. Som Wåhlin framhåller kan vi dock inte tala om mer än en tendens och långtifrån postulera någon strikt princip: »det vi

kan påvisa i första hand är en tendens till ’fyrhöjdhet’» (1989 s. 76). Wåhlin kan inte heller avgöra om vi har att göra med rester av en knitteltradition eller om det fyrtaktiga schemat är »en ännu mer djupt liggande rytmisk struktur» (ibid.). Enligt Lilja (1999) försökte Wåhlin finna en teoretisk förklaring till det fyrtaktiga schemats stadiga boning i den svenska versen, men fann aldrig någon som tillfredsställde honom.

Av detta att döma var inte Wåhlin bekant med antropologins metriska forskningar. Här erbjuds nämligen en tänkbar lösning på hans problem. Oberoende av varandra har Burling (1966) och Brăiloiu (1956) presenterat belägg för att barnramsor från vitt skilda regioner och obesläktade språk följer ett snarlikt mönster. Fyrtalet (eller potenser av två) dominerar vers och strof: många ramsor utgörs av fyra verser om fyra slag vardera. Burling måste förvisso räkna med orealiserade prominenser, men taktvilorna hörs enligt honom vid recitation. Han påpekar även att fyrtalet gör sig påmint i mer sofistikerad poesi. Till sist är hans förslag att det fyrtaktiga mönstret inte kan förklaras av något annat än »our common humanity» (s. 1435). Brăiloiu (1956) uttrycker sig försiktigare men framhåller att mönstret tycks finnas i alla världens språk. Således skulle de fyra takterna inte ha något särskilt med svensk, nordisk eller germansk vers att göra, utan vara ett allmänmänskligt mönster. Att de förekommer särskilt mycket i barnramsor kan tolkas som att mönstret är naturligt och föregår senare kulturell fostran som ger upphov till större variation.

Fyrtalet är utan tvivel ett vanligt mönster, men antropologerna kan svårligen göra anspråk på att ha funnit en universell metrisk princip. Som bland andra Arleo (2006) har påpekat saknas kontrasterande data som kan ge en statistisk bild av fyrtalets relativa frekvens. Han presenterar därför själv sådana data för engelska barnramsor. De visar att fyrtalet dominerar. Men vad engelskan beträffar är resultatet föga överraskande. En mer pockande fråga är vad en snarlik undersökning skulle visa för många andra, i synnerhet ickegermanska, språk.

Fyrtalets relativa frekvens i skilda tider och kulturer är alltså inte fastställt. I alla händelser är det inte allenarådande. Det vore därför fel att anta att fyrtalet är givet per automatik. Förvisso är fyrtalet den bästa kandidaten, om vi prompt måste bestämma oss för en rytmisk princip. Men frågan är om detta är ett tvunget val. Frågan är om denna princip kan bekräftas på någon annan grund än att den måste åberopas i brist på alternativ.

Knittelns ursprung och arv

De två problematiska aspekterna av knittelns byggnad – de fyra takterna och cesuren – hänger samman med knittelns ursprung och arv. Enligt ett förslag till detta ursprung och arv är knitteln en brygga mellan *fornyrdislag* och *alexandrin*. Genom att knittelns uppfattas på detta sätt förstärks idén att knitteln kännetecknas av fyra takter och cesur.

Den historiska förbindelsen med fornyrdislag motiveras på flera sätt. Den tydligaste evidensen är resterna av allitteration i tidig knittel. Hit hör Västergötlands runinskrifter nr 138 och 144, vilket påpekas av Ståhle som anför dem som exempel: »*H*ær liggia fæðgar tver. *H*edinn ok Enarr *h*eto þer»[2] respektive »Byrr liggr innan þessi þro. *G*uþ givi sial hans *g*læþi ok ro» (1975 s. 382). Även Kristi pina uppvisar sådana reminiscenser av allitteration. Mindre uppenbart är däremot Mortensens (1901) förslag till rytmiska likheter mellan Kristi pina och fornyrdislag. Sambandet mellan cesur och versslut utgörs enligt honom av en sorts nedgradering av vers till halvvers: fornyrdislagens versslut antas motsvara knittelns cesur och fornyrdislagens versparslut knittelns versslut. Men detta påstådda samband vilar på den tveksamma idén om cesur i knittelvers. Den enda obestridliga rytmiska likheten mellan versformerna är efter min mening att båda har fri versfyllnad.

Relationen till alexandrin antas framgå av de snarlika proportionerna mellan halvvers, vers och verspar – 2 : 4 : 8 respektive 3 : 6 : 12 (Ståhle 1975 s. 52). Enligt Lilja (2006 s. 237) är »hårt stiliserade halvverser på ömse sidor av en mittcesur» gemensamt för knittel och alexandrin. Hon erinrar dessutom om att alexandrin i regel endast har fyra realiserade prominenser bland de föreskrivna sex, en egenskap som »understryker likheten med knitteln» (ibid.).

Frågan om cesur leder lätt in i cirkelartade resonemang. Det finns två skäl att anta cesur i knittel: 1) Den historiska förbindelsen med fornyrdislag och alexandrin. 2) Det fyrtaktiga schemat – cesur lämpar sig bättre vid fyra takter än vid tre eller fem. Men grunden för att anta en förbindelse med fornyrdislag och alexandrin är just cesuren och de fyra takterna, och en av motiveringarna (inte den enda) för ett fyrtaktigt schema är cesuren – fyra takter lämpar sig bättre än tre eller fem takter vid cesur.[3] Med andra ord finns ingen oberoende grund för att anta att den medeltida knitteln ska läsas med cesur.

[2] Här citerar Ståhle i själva verket Upplands runinskrift 729 så att läsaren lätt kan tro att den är Vg 138. Den citerade delen av U 729 lyder: »hiär mun *st*anta *st*ain miþli byia». Jag tackar en anonym referent som påpekat detta.

[3] Alla versmått föreskriver förvisso inte cesur precis i mitten utan ibland nära mitten. Hexameter är ett uppenbart exempel, som dock följer ett strikt regelverk.

Dessutom finns tänkvärda argument mot cesur. Layher (2008 s. 415) menar att knittelns brist på isokroni talar mot hypotesen om cesur, eftersom placeringen härmed blir alltför fri. Han argumenterar vidare för att allitteration och slutrim fyller skilda funktioner i tidig knittelvers: slutrim används för narration och allitteration för känsloladdade höjdpunkter. Detta skulle tala emot tesen att två verssystem blandas i en övergångsfas (s. 425). Här blir dock argumentationen alltför knapphändig och Layher klargör inte varför den regelbundna arbetsdelningen talar mot tesen om versblandning. Utan klara argument utesluter han möjligheten att verssystemen har blandats på ett intrikat och genomtänkt sätt.

En prövning av knittelns byggnad

Det är som sagts ovan svårt att klarlägga den medeltida knittelns rytmiska struktur. När det gäller accentsyllabisk vers är situationen en annan. Här noterar vi ordbetoningarnas fördelning över verserna och om versschemat verkligen är accentsyllabiskt framträder snart ett mönster. Inte sällan kan vi naturligtvis notera krumbukter, tvivelaktiga lösningar, medvetna avvikelser med rytmisk effekt och så vidare, men på det hela taget rubbas inte schemat. Inte heller den takterade versen (med ett fixerat antal takter men med någorlunda fri versfyllnad) brukar innebära några större svårigheter. I Heidenstams, Frödings eller Karlfeldts dikter växlar ofta antalet obetonade stavelser, men sällan råder det någon tvekan om taktantalet eller om huruvida versen är stigande eller fallande. Idealiskt skulle knitteldikt kunna komponeras på ett liknande sätt: ett fritt antal obetonade positioner men fyra prominenser som är enkla att bestämma och skilja från de obetonade. En sådan idealisk knittel påträffas emellertid inte i de medeltida rimverken.

Detta ger anledning till förundran. Varför har knitteln så ofta lästs med fyra takter? Ett tänkbart svar är att man har antagit att dikten måste följa ett versschema som liknar den accentsyllabiska versens. När man väl antagit detta torde fyra takter vara den bästa kandidaten för en rytmisk princip. Därefter har läsningen blivit en tradition. När och hur traditionen uppstått finns det däremot inget enkelt svar på. Den äldre litteraturen ger få ledtrådar.[4] Här lämnar jag där-

[4] Lilja (2006 s. 210) skriver att ordet *knittel* dyker upp i svenskan 1811. Detta är åtminstone året för SAOB:s första belägg (i formen *knittelvers*) som påträffas i artikeln »Svensk verslära» i *Phosphoros*. Författaren förbinder diktformen med fransk och tysk vers, samtidigt som han säger

för den idéhistoriska frågan åt sidan för att i stället pröva traditionens sätt att läsa knittel. Prövningen inbegriper de verk som nämnts ovan: Kristi pina, Herr Ivan Lejonriddaren, Hertig Fredrik av Normandie, Flores och Blanzeflor, Erikskrönikan, Karlskrönikan och Sturekrönikan.[5]

Översikt – versernas längd

Inledningsvis ges här en översiktlig bild av verken i termer av versernas stavelseantal. Detta är ett traditionellt mått som är enkelt att operationalisera. Jag har räknat alla (101) verser i Kristi Pina. För rimkrönikorna har jag räknat stavelserna i hundra verser på tre ställen i verken: i början (A), en bit in i verken (B) och i slutet (C). Jag har alltid utgått från ett nytt verspar. I Erikskrönikan B och Sturekrönikan B återfinns verserna en tredjedel in i verken, medan de i Karlskrönikan B återfinns i mitten av verket, eftersom jag velat undvika skarven mellan krönikans två delar, författade som de är med omkring tjugo års mellanrum. På alla förkommande ställen har jag löst upp förkortningar som inte redan är upplösta i utgåvorna. Till exempel har »k» lösts upp till »konung(en)» (best. f. eller ej beroende av sammanhang). Jansson (1945) har utfört en noggrann räkning av versernas längd i Eufemiavsiorna. Här återanvänder jag hans siffror. Jag presenterar dem dock mindre detaljerat och enligt samma princip som för Erikskrönikan och Sturekrönikan: A från början, B från en tredjedel in i verket, C från slutet av verket. Materialet är härmed sammansatt av följande verser ur respektive verk:

Kristi Pina:	1–102
Herr Ivan A:	1–101
Herr Ivan B:	2001–2100
Herr Ivan C:	6001–6100
Hertig Fredrik A:	1–101
Hertig Fredrik B:	1001–1100
Hertig Fredrik C:	3001–3100
Flores och Blanzeflor A:	1–100
Flores och Blanzeflor B:	501–600
Flores och Blanzeflor C:	2001–2100

att de äldsta svenska dikterna är skrivna på knittel. Det andra belägget (i formen *knittel-rim*) återfinns hos Lorenzo Hammarsköld (1818 s. 31). Även han förbinder diktformen med tyska och franska förebilder. Det verkar således som om man tidigt velat läsa den medeltida svenska knitteln efter utländskt mönster. I så fall har man sammanfört utländsk, stavelseräknande dikt med en inhemsk diktform med ett varierat antal stavelser per versrad.

[5] De utgåvor jag nyttjat är angivna i källförteckningen. Utgåvorna av Eufemiavisorna och de yngre rimkrönikorna är syntetiska. Utgåvan av Erikskrönikan följer Cod. Holm. D 2. Jag har följt Wåhlins återgivning av Kristi pina (1999 s. 59–65) som inkluderar några rader som tidigare setts som hörande till prosatexten.

Erikskrönikan A:	1–100
Erikskrönikan B:	1500–1599
Erikskrönikan C:	4400–4499
Karlskrönikan A:	1–100
Karlskrönikan B:	5322–5421
Karlskrönikan C:	9499–9598
Sturekrönikan A:	1–100
Sturekrönikan B:	2001–2100
Sturekrönikan C:	5991–6090

Resultatet bekräftar den vedertagna bilden (tabell 1). Kortast är verserna i Eufemiavisorna, Kristi Pina och Erikskrönikan. I Karlskrönikan och Sturekrönikan blir de något längre. Siffrorna röjer också en viss variation inom verken. Denna variation har tidigare noterats i Janssons (1945) arbete om Eufemiavisorna. Enligt honom samspelar den med skillnader i rytmisk struktur överlag.

Tabell 1. Genomsnittligt antal stavelser per versrad.

Verk	A	B	C	A–C
Kristi Pina				9,38
Herr Ivan	9,51	9,54	9,11	9,39
Hertig Fredrik	8,50	8,69	8,29	8,49
Flores och Blanzeflor	9,35	8,93	8,94	9,07
Erikskrönikan	9,37	9,58	9,23	9,39
Karlskrönikan	9,43	9,87	10,13	9,81
Sturekrönikan	9,27	9,45	9,78	9,50

Presentationen i tabell 1 är traditionell så till vida att beskrivningen av knittelversens utveckling ofta fokuserat på versernas längd. Verserna blir utan tvivel längre. Men det rör sig knappast om någon ohejdad tillväxt. Av omdömena vi mötte ovan är det lätt att få bilden att versernas längd är avgörande för knittelns kvalitet. Det är dock tveksamt om det skulle finnas något enkelt förhållande mellan kvalitet och längd. Som en illustration kan en vers från Erikskrönikans inledning ställas vid sidan av en vers från Sturekrönikans inledning. Jag läser dem enligt traditionen med fyra takter:

Erikskrönikan: all jorderikis frygd ok hymmerikis nade   o O ooo O o O ooo O o
Sturekrönikan: danaborgh och än meere   O o O o O O o

Versen från Erikskrönikan har 13 stavelser, medan versen från Sturekrönikan har 7 stavelser. Ändå syns den första flyta bättre: den låter sig enklare läsas med fyra takter. Åtminstone två egenskaper bidrar till detta omdöme. Dels uppvisar den förra versen en påtaglig symmetri, dels faller alla prominenser på ord med en fyllig egenbetydelse. Den senare egenskapen innebär att det språkliga inne-

hållet ger en bättre grund för en fyrtaktig läsning. Denna iakttagelse tar jag som utgångspunkt för undersökningen av knittelns taktantal.

Knittelns fyra takter – en prövning

I det följande prövas hur väl det fyrtaktiga schemat låter sig motiveras. Undersökningen gör inga anspråk på att presentera ett alternativt schema eller att ge en allmän beskrivning av knittelns egenskaper. Här handlar det enbart om det fyrtaktiga schemat.

För att utesluta faktorer som kan tänkas samvariera med versschemat har undersökningen genomförts på en korpus av enhetligt material med avseende på versernas längd. (Antalet stavelser per versrad ger varierande möjligheter för antalet prominenser.) Korpusen baseras på materialet som presenterades ovan och har skapats enligt följande principer. Med utgångspunkt i delmaterial B av Eufemiavisorna och rimkrönikorna har 16 verspar excerperats som innefattar en vers om 8 stavelser och en vers om 8–10 stavelser. Excerperingen har utgått från delmaterial B eftersom inledningen till större poetiska verk (delmaterial A) inte alltid är representativa för verken som helhet. Emellanåt efterföljs här versschemat särskilt strängt. I de fall 16 verspar som uppfyller kriteriet inte har påträffats i delmaterial B har excerperingen fortsatt i delmaterial C.

Kristi pina har excerperats enligt samma princip. Här påträffas dock endast 15 verser som uppfyller kriteriet. Materialet har därför kompletterats med ett verspar med två verser om 9 stavelser vardera. Båda verserna har kvinnligt slut.

Korpusen utgörs således av 224 verser av ungefär samma omfång. Detta omfång (8–10 stavelser) brukar anses föredömligt i välordnad knittelvers. Enligt det traditionella perspektivet borde därför sådana verser utgöra den bästa grunden för versschemat. Visserligen kan det vara enklare att finna fyra betydelsestarka prominenser i längre verser, men med denna egenskap följer samtidigt ett större överflöd av tänkbara prominenser. I sådana verser skulle vi behöva beräkna och utvärdera överflödet. Ett stort överflöd underminerar givetvis en fyrtaktig vers. Så länge vi håller oss inom 8–10 stavelser är detta ett obetydligt problem.

Undersökningens utgångspunkt är att ord med fyllig egenbetydelse är goda kandidater för prominens. Härmed bortser jag från prosodiska egenskaper som kan påverka ett morfems betoningsstatus. Detta motsvarar Wåhlins allmänna princip att knittel ska läsas efter semantiska snarare än prosodiska kriterier. Jag följer dock inte hans principer för prominensfördelningen, eftersom dessa dels förutsätter cesur, dels är svåra att operationalisera, dels inte upprätthålls av ho-

nom själv (när han betonar formord). Wåhlins idé är däremot värdefull genom att den ifrågasätter traditionens huvudsakligen prosodiskt baserade läsningar, som ofta förefaller något förhastade och hopplöst formbara efter forskarens rytmiska sinne (jfr dispyterna som refererades i inledningen).

Positioner med fyllig egenbetydelse benämns här *betydelsestarka* enheter. Övriga enheter sägs vara *betydelsesvaga*. Klassificeringen i betydelsestarka och betydelsesvaga enheter har operationaliserats genom följande principer. Huvudregeln är att egennamn, substantiv, adjektiv och huvudverb räknas som betydelsestarka enheter. Funktionsverb och adjektiv i adverbiell funktion är inkluderade. Kopula är exkluderade. Utöver denna enkla regel finns några specialfall som bör beaktas. Interjektioner har en framhävd position i texten även om de inte uttrycker en referentiell mening. Därför har dessa räknas som betydelsestarka. I några fall är det tänkbart att räkna med två betydelsestarka prominenser i ett ord. Vanligtvis rör det sig om sammansättningar. Jag har betraktat sammansättningar där båda leden uppbär en fyllig egenbetydelse som sammansatt av två betydelsestarka enheter. Ett exempel är *fingirgull*.[6] I sammansättningar där sista ledet har en svagare betydelse som gränsar till avledningsmorfem har jag endast räknat det första ledet som betydelsestarkt. Ett exempel är *köpman*. Det skulle naturligtvis vara enklare att läsa alla sammansättningar med enbart en prominens. Men det tycks mig här lämpligt att vara generös mot traditionen och ge bästa möjliga förutsättningar för en fyrtaktig läsning.

Låt oss betänka innebörden av detta test. Idén är att andelen prominenser som faller på betydelsestarka enheter (andelen *betydelsestarka prominenser*) kan ses som ett mått på hur väl versschemat låter sig motiveras. På detta sätt skapar vi en oberoende grund för utvärderingen av schemat. Att andelen ska ses som ett mått innebär att inte alla fyra prominenser på varje versrad måste vara betydelsestarka för att vi ska kunna tala om fyrtaktig vers. Det innebär endast att en *stor* andel ger en *stark* grund och en *liten* andel en *svag* grund för att postulera ett sådant schema. Ett schemas sannolikhet utvärderas i termer av dess relativa rytmicitet. Som man lätt ser kräver denna princip någon form av jämförelsematerial. Annars kan vi svårligen begripa vad »stor» eller »liten» vill säga. Ett sådant material presenteras efter att andelen betydelsestarka prominenser för knittelverken har fastställts.

Idén att räkna *andelen* betydelsestarka prominenser innebär att jag inte låter operationaliseringen producera versernas prominenser. Detta vore en tänkbar

[6] Notera att »hymmerikis» i versen från Erikskrönikan, som citerades ovan och tilldelades en betoning, enligt operationaliseringen skulle kunna få två betydelsestarka prominenser.

lösning med den klara fördelen att den kringgår den osäkerhet som oundvikligen följer på en fri läsning i vilken forskaren efter bästa förmåga försöker finna fyra prominenser per versrad. Men en sådan lösning har samtidigt nackdelen att resultatet blir svårt att greppa. Vad en sådan operationalisering skapar liknar ingen normal läsning av poesi. Därmed blir den betydligt svårare att jämföra med den traditionella läsningen liksom med läsningar av poesi överlag.

Således har jag föredragit en hybridmetod. Först har jag genomfört en fri läsning som strävar efter fyra prominenser. Därefter har jag bestämt andelen betydelsestarka prominenser. För att undvika godtycke har den fria läsningen anpassats efter principerna för bestämningen av betydelsestarka prominenser. Prominens har genomgående föredragits på enheter som räknas som betydelsestarka. En fri, traditionell läsning kunde några gånger ha funnit andra lösningar, men i de flesta fall torde den föredragit samma prominenser. Nedan anförs två exempel där en diskrepans mellan de två lässätten är tänkbar. Min läsning är angiven till höger med betydelsestarka prominenser i feststil och betydelsesvaga i kursiv.

Karl v. 5406:	Benkt jönsson sculle och tiit ridha	**O O** o *O* o o o **O** o
Sture v. 6051:	Senth kwnde han honum bid both	**O** o o o *O* o **O O**

I versen från Karlskrönikan är det tveksamt om både för- och efternamn enligt prosodiska kriterier skulle betonas. Om man dessutom eftersträvar mittcesur med två prominenser på varje sida, skulle man i stället få lägga en prominens på »tiit». I versen från Sturekrönikan är det av samma skäl tänkbart att lämna funktionsverbet »bid» obetonat och i stället betona pronomenet »han». Att funktionsverb räknas som betydelsestarka i egenskap av huvudverb ger bättre förutsättningar för en hög andel betydelsestarka prominenser. Om det förefaller diskutabelt utifrån semantiska kriterier, missgynnar det ändå min tes att den fyrtaktiga läsningen är svår att motivera. Även här vill jag så långt som möjligt vara generös mot traditionen.

I versen nedan från Flores kan vi notera en vanlig osäkerhet beträffande fördelningen av betydelsevaga prominenser. Ska den verkligen läggas på »swa» och inte på »thy» eller »thet»? Givet cesur skulle man föredra något av det senare. Utan cesur blir valet godtyckligt. Fördelningen av sådana prominenser påverkar inte undersökningens resultat. Här har jag därför inte försökt att utarbeta några speciella principer.

Flores v. 584:	thy thet monde ok swa illa ga.	o o *O* o o *O* **O** o **O**

Ett visst godtycke består vid valet av antalet prominenser. Elva verser i korpusen (eller fem procent) har lästs med tre prominenser. Hade jag i dessa fall

tvingat igenom fyra prominenser skulle de elva uteblivna prominenserna i stället ha registrerats som betydelsesvaga. Detta hade påverkat resultatet endast marginellt.

Resultatet av undersökningen presenteras i tabell 2 nedan. Tabellen visar några typer av värden utöver antalet betydelsestarka och betydelsesvaga prominenser: antal betydelsestarka rimord, antalet kvinnliga och manliga slut etc. Dessa presenteras endast för att klargöra att de inte samvarierar med andelen betydelsestarka prominenser. Härefter kan vi bortse från dem.

Tabell 2. Versen i sju verk på knittel.

	Stavelser				**Prominenser**						**Rimord**		**Versslut**		
	Σ	*Antal verser med x stavelser*			*Antal verser med x prominenser*			Σ							
		8	*9*	*10*	*3*	*4*	*5*		*St.*	*Sv.*	*St.*	*Sv.*	*Manl.*	*Kvinn.*	*Löp.*
KP	275	17	11	4	2	30	0	126	84 **67%**	42 **33%**	25	7	20	12	0
IV	267	24	5	3	2	30	0	126	61 **48%**	65 **52%**	17	15	28	4	0
FR	270	22	6	4	1	31	0	127	81 **64%**	46 **36%**	21	11	24	8	0
FL	277	18	7	7	0	32	0	128	81 **63%**	47 **37%**	16	16	30	2	0
ER	276	20	4	8	2	30	0	126	76 **60%**	50 **40%**	24	8	22	10	0
KA	279	18	5	9	3	29	0	125	68 **54%**	57 **46%**	20	12	14	18	0
SK	275	19	7	6	1	31	0	127	69 **54%**	58 **46%**	27	5	16	16	0

KP = Kristi pina, IV = Ivan, FR = Fredrik, FL = Flores, ER = Erikskrönikan, KA = Karlskrönikan, SK = Sturekrönikan. St. = Starka (prominenser, rimord), Sv. = Svaga (prominenser, rimord). Manl. = Manliga, Kvinn. = Kvinnliga, Löp. = Löpande.

Mittenkolumnen (med fetstilt text) visar fördelningen mellan betydelsestarka och betydelsesvaga prominenser. Störst andel betydelsestarka prominenser har Kristi pina med 67 procent. Därefter följer Fredrik, Florens och Erikskrönikan som har en andel mellan 64 och 60 procent. Karlskrönikan och Sturekrönikan har båda 54 procent. Minst andel uppvisar Ivan med sina 48 procent. Ivans placering är något förvånande. De andra verken placerar sig däremot enligt det förväntade mönstret: andelen betydelsestarka prominenser korrelerar med den traditionella värderingen av verkens kvalitet. Kristi pina utmärker sig enligt bedömarna som ett högtstående verk som vittnar om lyrisk begåvning. I rangordningen följer sedan Eufemiavisorna, vilka är värda viss aktning, även om de inte uppfyller senare tiders poetiska ideal. Erikskrönikan har ännu ett visst värde, synes bedömarna tycka, men de yngre rimkrönikorna bedöms som torf-

tiga till såväl innehåll som form. Så långt finns anledning att anföra resultatet som ytterligare ett skäl till att betrakta andelen betydelsestarka prominenser som ett adekvat mått på hur väl versschemat låter sig motiveras.

Frågan är hur Ivan passar in i detta sammanhang. Detta verk tenderar bitvis (framför allt i sin andra hälft) till tre takter, vilket skulle kunna förklara saken, men besvärligt nog uppvisar Fredrik samma tendens genom hela texten (Jansson 1945 s. 75). Avvikelsen kan inte förklaras som något annat än en brist i materialet eller som tecken på en ännu ouppmärksammad karaktär hos versen i Ivan. Eftersom resultatet faller så väl ut för de övriga verken menar jag dock att avvikelsen inte ska tolkas som en brist i undersökningens metod.

Härmed har en översiktlig bild av rytmen i de sju verken presenterats. Men ännu kan vi inte besvara frågan huruvida det fyrtaktiga versschemat låter sig motiveras. Hur stor bör andelen betydelsestarka prominenser vara? För att besvara detta behöver vi ett jämförelsematerial.

Knittelns fyra takter – två jämförelser

Nedan genomförs två jämförelser. Först jämförs knitteln med ett stycke modern poesi. Syftet med denna jämförelse är att ge en referenspunkt som visar hur stor andel betydelsestarka prominenser poesi kan uppnå. Därefter jämförs knitteln med ett stycke medeltida prosa. Syftet med den jämförelsen är att pröva om den medeltida knitteln överlag kan sägas vara ett slags rimmad prosa – såsom knittelns kritiker menat när de varit som hårdast mot de sämsta verken. Kanske är omdömet sant i en mer allmän och pregnant mening än vad som hittills anats.

Tranströmers dikt »Allegro» får tjäna som exempel på nutida fyrtaktig poesi med fri versfyllnad. Dikten är ett exempel på Wåhlins iakttagelse att svensk poesi företer en allmän tendens till fyra takter. Den behandlas alldeles kort i en artikel av Wåhlin, som anför att Tranströmer själv framhållit att dikten »rytmiskt försörjs av knittelns pumpverk» (1989 s. 77). Dikten är inte rimmad, men det är lätt att se den som en sorts modern knittel, som en gammal versform vilken i modifierad form har funnit sig till rätta hos en erkänd poet. Dikten omfattar endast 14 verser och jämförelsen baseras därför på hela dikten. Verserna är genomsnittligen något längre än i korpusen. I övrigt har principerna varit desamma. Undersökningen visar att 91 procent av prominenserna är betydelsestarka (tabell 3). Om vi endast räknar de 8 verser som omfattar 8–10 stavelser minskar andelen till 88 procent. I detta fall ökar de längre verserna andelen något, men knappast på något radikalt sätt.

Jämförelsen med Tranströmers dikt visar två saker. För det första att det är möjligt att få ett mycket högt värde utifrån undersökningens principer. För det andra att ett högt värde är ett adekvat mått på hur väl versschemat låter sig motiveras. Den andra slutsatsen dras under antagandet att Tranströmer är en rytmisk mästare och att den aktuella dikten är en illustration av denna förmåga. Givet detta antagande kan hans dikt användas som en ideal jämförelsepunkt. Strikt taget baseras antagandet enbart på en bedömning av betoning och rytm. Tranströmers övriga kvaliteter, som går utöver själva rytmen, är ovidkommande.

För jämförelsen mellan den medeltida knitteln och den medeltida prosan har jag använt Själens tröst. Texten har bearbetats så att den ska likna poesi med avseende på versindelningen. Enligt en närapå mekanisk princip har texten brutits upp i rader om 8–10 stavelser. Brotten har gjorts direkt i fraser, satser och meningar, utan hänsyn till vad som vore en naturlig grammatisk eller innehållslig uppdelning. Endast ordgränser har beaktats. Ett ord definieras som det som står mellan två spatier. Ibland inger resultatet av uppbrytningen ett rätt kaotiskt intryck:

> Hon sørghdhe oc græt ofwer alla
> matto Tha spordho brødherne
> hwi hon græth swa sara Hon swaradhe
> jak grater mina kæro dotter

Syftet har inte varit att versifiera prosan på något naturligt sätt. Syftet har varit att behålla prosans rytm precis såsom den är med undantag för uppdelningen i rader. Det är dessutom inte möjligt att åstadkomma en naturlig uppdelning, om raderna ska vara just av detta omfång. Efter uppbrytningen i rader har dessa läst med inställningen att det verkligen rör sig om knittel: läsningen har strävat efter fyra prominenser per rad. Till sist har läsningen utvärderats enligt samma principer som ovan.

Metoden är påtagligt onaturlig och borde inte reflektera någon underliggande prosarytm. Resultatet är därför något överraskande. Den uppbrutna prosan uppvisar 61 procent betydelsestarka prominenser. Ovanligt många verser (5) har dock läst med tre takter. Om alla verser läses med fyra takter minskar andelen till 59 procent. Andelen (lågt eller högt räknad) är i nivå med Erikskrönikans (60) och är större än såväl Ivans (48) som de två yngre rimkrönikornas (54). Skillnaden mot Fredrik (64) och Flores (63) måste sägas vara marginell, om vi betänker att den ska indikera poesins rytmiska särart. I jämförelse med Kristi Pina (67) kan vi möjligen se något som indikerar en gripbar skillnad. Men detta värde är samtidigt långt mindre än Tranströmers. I alla händelser borde vi kunna förvänta oss att medeltida fyrtaktig poesi tydligt skiljer sig från

medeltida prosa. Annars skulle den *i rytmiskt avseende* lika gärna kunna sägas vara prosa.[7] En sådan skillnad har här inte kunnat påvisas.

Tabell 3. Versen i »Allegro» och den konstruerade versen i Själens tröst.

	Stavelser				**Prominenser**						**Rimord**		**Versslut**		
	Σ	*Antal verser med x stavelser*			*Antal verser med x prominenser*			Σ							
		8	*9*	*10*	*3*	*4*	*5*		*St.*	*Sv.*	*St.*	*Sv.*	*Manl.*	*Kvinn.*	*Löp.*
AL	141	–	–	–	0	13	1	57	52 **91%**	5 **9%**	–	–	6	6	2
ST	290	12	16	4	5	27	0	123	75 **61%**	48 **38%**	–	–	13	15	4

Sammanför vi resultaten av de två jämförelserna leder dessa till slutsatsen att de medeltida knittelverken inte uppvisar någon språklig grund för att anta ett fyrtaktigt schema. Rytmiskt sett förefaller de att ligga mycket nära prosan. Knittelns poetiska karaktär står förmodligen inte att finna i en speciell rytm, utan i rimorden och någon gång i andra poetiska karaktäristika såsom allitteration. Vi bör dock notera att knittelverken uppvisar en viss inbördes variation. Kristi pina fungerar bättre för en fyrtaktig läsning än de yngre rimkrönikorna. På så vis skulle utvecklingen kunna beskrivas som en förändring från otydlig fyrtakt till tydlig icke-takt.

Avslutning

Undersökningen har varit tentativ och materialets omfång måttligt. Syftet har inte varit att ge en utförlig beskrivning av den rytmiska byggnaden i respektive verk. Sådan forskning har redan företagits men har märkts av omotiverade antaganden om versschemat. När metoden brister är lösningen inte ett större material. Lösningen måste vara att granska metoden.

Idén att knitteln skulle vara fyrtaktig har vilat på lösa grunder. Denna undersökning har inte kunnat lägga någon fastare grund. Tvärtom pekar den mot att knittelvers snarare än fyrtaktig poesi är en sorts rimmad prosa. Den saknar en tydlig rytmisk princip i den mån en sådan står att finna i språket.

[7] En anonym referent tycks mena att jag något förhastat antar att prosan är ett orytmiskt jämförelsematerial. Men jag antar inte att prosan är orytmisk. Jag antar att taktfast poesi och prosa skiljer sig åt med avseende på rytm och att operationaliseringen ger ett adekvat mått på denna skillnad. Det första antagandet är en begreppslig förutsättning för undersökningen och torde vara okontroversiellt. Det andra antagandet synes mig berättigat av ovan anförda skäl.

Naturligtvis är härmed inte alla tänkbara argument för en fyrtaktig läsning avvisade. Undersökning tyder på att det är lönlöst att försöka finna språkliga argument för en sådan läsning. Däremot är det möjligt att lyfta fram några andra tänkbara argument:

1. *Knitteln har ursprungligen lästs med fyra takter*. Om detta kunde påvisas vore det ett starkt argument. Vilka vore vi att ifrågasätta samtidens tolkning av poesin? Det finns dock inte några som helst belägg för denna utsaga.

2. *Sådant som ser ut som vers ska läsas som vers*. Enligt detta argument räknas rimorden som evidens för en taktfast läsning. Forskaren måste alltså försöka finna en rytmisk princip. Om man väl antagit detta torde fyra takter vara den bästa kandidaten, åtminstone så länge verserna håller sig inom ett rimligt omfång.

3. *Fyrtalet är en universell metrisk princip*. Detta argument stöder sig på antropologins metriska forskningar. Även om utsagan är alltför starkt formulerad måste vi godta att fyrtalet är en vanlig princip. I kombination med argument 2 (ovan) skulle detta argument ge stöd för att ett fyrtaktigt schema är det bästa alternativet.

Min misstanke är att det andra argumentet har gällt som implicit antagande i mycket av den tidigare forskningen om knittel. Eftersom knittel ser ut som vers är, enligt antagandet, forskaren förpliktad att antingen utgå från eller att finna en rytmisk princip.[8] Sedan må det vara hänt att läsningen blir haltande och otymplig – något slags princip har man i varje fall funnit. I denna tankegång lurar emellertid en anakronism. Den tar ett särskilt sätt att läsa poesi för givet, nämligen den taktfasta läsningen, som utgår från ordens betoningar eller semantiska tyngd. Denna läsning har en språklig grund i den accentsyllabiska versen. I senare tid bekräftas den dessutom av versläror och uppläsningar. Den taktfasta läsningen av knittelvers saknar sådana grunder och bekräftelser. Så mycket menar jag att min undersökning har visat. Vi har ett sämre underlag vad gäller knittelns rytmiska byggnad än vad traditionen gjort gällande.

Så vad kan vi säga? En försiktig slutsats är att den medeltida knittelns rytmiska byggnad är oklar. Denna slutsats måste nu anses vara uppenbar. Bilden av den fyrtaktiga knittelversen saknar grund. En djärvare slutsats är att den medeltida knitteln saknar varje rytmisk princip som kan motiveras på språklig grund. Det finns helt enkelt inget där att finna. I ljuset av såväl forskningshistorien som föreliggande undersökning håller jag denna slutsats för trolig.

[8] För den medeltida svenska knitteln är en stavelseräknande versprincip, som annars kunde vara ett alternativ, uppenbarligen utesluten.

Källor

Allegro. I: Tranströmer, Tomas, 1962: Den halvfärdiga himlen. Stockholm: Bonniers.
Erikskrönikan. Enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Rolf Pipping (utg.), 1963. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 68.) Uppsala.
Flores och Blanzeflor. Kritisk upplaga. Emil Olson (utg.), 1956. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 61.) Stockholm.
Herr Ivan. Kritisk upplaga. Erik Noreen (utg.), 1931. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 50.) Uppsala.
Hertig Fredrik av Normandie. Kritisk upplaga på grundval av Codex Verelianus. Erik Noreen (utg.), 1927. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 49.) Uppsala.
Karlskrönikan = Svenska medeltidens rimkrönikor 2. Nya eller Karls-krönikan: början av unionsstriderna samt Karl Knutssons regering, 1389–1452. G.E. Klemming (utg.), 1866. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 17:2.) Uppsala.
Kristi pina. Se Wåhlin 1999: s. 59–65. Dikten kallas av Wåhlin »Af adama». Versnumreringen följer Wåhlins.
Siælinna thrøst. Første delin aff the bokinne som kallas Siælinna thrøst. Efter Cod. Holm. A 108. Sam. Henning (utg.), 1954. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftssällskapet, Svenska skrifter 59.) Uppsala.
Sturekrönikan = Svenska medeltidens rimkrönikor 3. Nya krönikans fortsättningar eller Sturekrönikorna: fortgången af unionsstriderna under Karl Knutsson och Sturarne, 1452–1520. G.E. Klemming (utg.), 1866–68. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 17:3.) Uppsala.
Sveriges runinskrifter 5. Västergötlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström, 1958–70.
Sveriges runinskrifter 8. Upplands runinskrifter. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B.F. Jansson, 1949–51.

Litteratur

Arleo, Andy, 2006: Do children's rhymes reveal universal patterns?. I: P. Hunt (utg.), Children's literature. Critical concepts in literary and cultural studies. S. 39–56.
Beckman, Natanael, 1899: Anmälan av »Nils Bure, Rytmiska studier öfver knittelversen i medeltidens svenska rimverk». I: Arkiv för nordisk filologi 15. S. 400–402.
Beckman, Natanael, 1918: Grunddragen av den svenska versläran, 3. uppl., Stockholm: Norstedt.
Brăiloiu, Constantin, 1956: La rythmique enfantine. I: Problèmes d'ethnomusicologie, 1973. Genéve: Minkoff. S. 267–299.
Bure, Nils, 1898: Rytmiska studier öfver knittelversen i medeltidens svenska rimverk. (Lunds universitets årsskrift.) Lund: Gleerup.

Burling, Robbins, 1966: The metrics of children's verse: A cross-linguistic study. I: American anthropologist N.S. 68:6. S. 1418–1441.
Hagnell, Karin, 1941: Sturekrönikan 1452–1496. Studier över en rimkrönikas tillkomst och sanningsvärde. Lund: PH Lindstedts.
Hammarsköld, Lorenzo, 1818: Svenska vitterheten. Historiskt-kritiska anteckningar. Bd 1. Stockholm.
Jansson, Valter, 1945: Eufemiavisorna. En filologisk undersökning. (Uppsala universitets årsskrift 1945:8.) Uppsala: Lundequistska.
Jonsson, Bengt R., 2010. Erikskrönikans diktare. Ett försök till identifiering (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 94.) Uppsala.
Knittel. I: Nationalencyklopedin. Bd 11. Kil–käf, 1993. Höganäs: Bra Böcker.
Knittelvers. I: Nordisk familjebok. Uggleupplagan. Bd 14. Kikarsikte–Kroman. Stockholm.
Kristi pina. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Malmö. 1956–78.
Layher, William, 2008: The big splash. End-rhyme and innovation in medieval scandinavian poetics. I: Scandinavian Studies 80:4. S. 407–436.
Lilja, Eva, 2006: Svensk metrik. Stockholm: Norstedt.
Lindroth, Sten, [1975] 1997: Svensk lärdomshistoria. Medeltiden, reformationstiden, Stockholm: Norstedt.
Medeltids dikter och rim. G.E. Klemming (utg.), 1881–2. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Svenska skrifter 25.) Uppsala.
Mortensen, Karl, 1901: Studier over ældre dansk versbygning som bidrag til den danske litteraturs historie før Arrebo. I. Stavrim og episke rimvers. København: Nordiske forlag.
Neuman, Erik, 1927: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde I. I: Samlaren 8 NF. S. 103–182.
Neuman, Erik, 1931: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde II. I: Samlaren 12 NF. S. 97–190.
Neuman, Erik, 1934: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde III. I: Samlaren 15 NF. S. 113–221.
Noreen, Erik, 1923a: Studier rörande Eufemiavisorna. I. Textkritiska anmärkningar till Flores och Blanzeflor. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
Noreen, Erik, 1923b: Studier rörande Eufemiavisorna. II. Bidrag till Hertig Fredriks textkritik. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
Olson, Emil, 1916: Textkritiska studier över den fornsvenska Flores och Blanzeflor. I och II. I: Arkiv för nordisk filologi 32. S. 129–175 och 225–266.
Olson, Emil, 1921: Textkritiska studier över den fornsvenska Flores och Blanzeflor. III. I: Arkiv för nordisk filologi 37. S. 169–175.
Olson, Emil, 1956: Se Flores under Källor.
Pipping, Rolf, 1963: Se Erikskrönikan under Källor.
SAOB = Ordbok utgiven av Svenska Akademien. Hämtad från <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> 2012-08-25.
Ståhle, Carl Ivar, 1975: Vers och språk i Vasatidens och stormaktstidens svenska diktning. Stockholm: Norstedt.
Svensk verslära, 1811. I: Phosphoros. Månadsskrift, september–oktober. S. 489–568.

Wåhlin, Kristian, 1989: Knittelns återkomst. I: Vers-mått. Studier framlagda vid Andra nordiska metrikkonferensen, Uppsala oktober 1989. (Skrifter utgivna av Centrum för metriska studier 2.) Göteborg. S. 63–78.
Wåhlin, Kristian, 1995: Allmän och svensk metrik. Lund: Studentlitteratur.
Wåhlin, Kristian, 1999: Bidrag till en nordisk metrik II. Studier i äldre svensk metrik. Valda problem 1300–1650. Efterlämnade skrifter, utg. av Eva Lilja & Mats Malm. (Skrifter utgivna av Centrum för metriska studier 11.) Göteborg.

Smärre bidrag

»Plenum är som Twitter» – svenska delegaternas syn på inlägg i Europaparlamentet

»Där borta i Bryssel» är ett ofta återkommande uttryck som syftar på EU, och som antyder att det är något diffust som sker på en avlägsen plats. En del av verksamheten som på ytan tycks utgöra ett fönster in i EU är de månatliga debatterna som äger rum i Strasbourg. Dessa sprids via diverse medier till Europas medborgare för att ge insikt om vad som försiggår i Europaparlamentet. Detta fönster in i EU är huvudföremål för forskargruppen ComParE (*Comparing Parliaments in Europe*), vilken bl.a. vill jämföra svensk och fransk debatt i Europaparlamentet.[1] I den här korta texten presenteras några resultat från en intervjustudie med tio svenska Europaparlamentariker[2] rörande deras syn på debatternas funktion samt deras tankar kring förberedelser och språkbruk.

Den parlamentariska debatten är en institutionaliserad diskurs som till sina yttre ramar är hårt styrd av den politiska logiken. Samtidigt är debatterna i kammaren offentliga och tillgängliga för alla intresserade, endera i videoformat eller som förhandlingsreferat. Det är därför inte självklart vem talaren riktar sig till: den nationella väljarkåren, parlamentets olika partigrupper, EU:s övriga institutioner eller media. Det som vid första anblicken är förpackat som en politisk debatt, verkar vid närmare efterforskning fylla en rad andra funktioner – men vilka?

I den här texten fokuserar vi på hur de svenska delegaterna resonerar om vem som är den tänkta mottagaren och vilken funktion som debatterna fyller. Vi utgår från ett längre citat ur intervjun med ledamot A. På frågan vem han vänder sig till svarar han så här:

(1) A (05.48). *Så att jag ska kunna använda det på Youtube*.

A – Det här är roligt, jag pratar ju svenska i plenum. Jag hade faktiskt en kort diskussion med [svensk ledamot X] om det igår kväll, för han pratar ju alltid engelska. Men jag alltså jag pratar ju svenska för jag pratar ju för väljarna och för protokollet. Sen är det sällan jag adresserar någon och dom gånger jag gör det, då pratar jag engelska. Alltså när jag gör det i plenum. Det är hemskt uppenbart till exempel på dom diskussionerna jag har haft om ACTA, där jag var the centre of attention liksom, det var hundrafyrtio pers där inne

[1] ComParE är ett samarbete mellan forskare vid romanska avdelningen vid Institutionen för moderna språk och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet och bedrivs av Coco Norén och Jérôme-Frédéric Josserand samt Lina Nyroos och Björn Melander.

[2] De svenska parlamentarikerna är 20 till antalet, och vid forskargruppens besök i parlamentet i Strasbourg i mars 2013 ställde tio av dessa upp på intervjuer rörande en rad aspekter av plenardebatterna. Materialet har genomgåtts systematiskt och vi har plockat ut de sekvenser som rör hur man ser på debattinläggens funktion. Transkriptionerna är förenklade och lyfter fram innehållet; skiljetecken har lagts till och tvekljud, omstarter och vissa typiska talspråkliga fenomen har utelämnats.

> som bara liksom hackade på mig. Klart jag gör det på engelska för då kommunicerar jag ju med dom, men normalt när jag står där då talar jag till protokollet och till mina väljare, och så att jag ska kunna använda det på Youtube eller nåt sånt där.

I sitt svar belyser A en rad aspekter som vägs in vid planeringen av debattinlägget. För det första anmärker A att han oftast väljer att tala på svenska. Han ger exempel på en kollega som alltid talar engelska, medan han själv bara gör det i ett syfte: att faktiskt debattera med de närvarande övriga parlamentarikerna. Han ger ett konkret exempel på detta och ramar samtidigt in detta som ett undantag; det hör helt enkelt inte till vanligheterna att faktiskt rikta sig till övriga närvarande deltagare.

Så vem är då den egentliga mottagaren för A? Det är den svenska befolkningen, och specifikt hans egna väljare. Men det är inte bara en hörande publik som A vänder sig till, det är också det i intervjuerna återkommande »protokollet». A förklarar att det är för »alla som läser dom här [protokollen] nån vacker dag» och att han vill att »ni ska veta att, for the record, att jag gillar inte det här eller jag ansåg det här. Jag ser liksom inte en person eller mottagare framför mig egentligen». Det är således en aning dubbelt vad gäller den tänka mottagaren: å ena sidan är det de svenska väljarna, å andra sidan är det något slags bevarande för eftervärlden: parlamentarikerns ställningstagande och agerande i en viss fråga.

Till sist ger A i sitt svar uttryck för en viktig aktör i spridningen av sina inlägg – Youtube. Det är med andra ord inte bara tittarna framför datorn eller tv:n, eller de som söker efter debatterna på EU:s hemsida som är den tänkta åhöraren, utan inlägget ska vidare ut genom en annan kanal där t.ex. en parlamentariker mer aktivt kan styra formen för hela eller delar av sitt debattinlägg.

Synpunkterna som återspeglas i inlägget kan sammanfattas under fyra rubriker: 1) språkval, 2) ingen debatt, 3) väljarna i Sverige och 4) andra kanaler. Så hur resonerar övriga svenska parlamentariker om dessa aspekter?

Språkval

Ledamot A ger uttryck för att språkvalet är avhängigt situationen, främst tänkt interaktionspartner och syfte. Det absolut dominerande språket i kammaren är för de svenska delegaterna svenska, eftersom parlamentarikerna riktar sig till sin nationella väljarkår. Men om syftet är att övertyga de närvarande ledamöterna används engelska, precis som i arbetsutskotten som uppfattas som interna. Engelska används alltså i situationer där syftet är att påverka de pågående förhandlingarna. Publikanpassningen hittar vi också hos ledamöterna B (2) och C (3); den senare kan till och med använda franska:

(2) B (05.10). *Språkvalet*

> B – [...] just det här språkvalet om jag ska prata svenska eller engelska ibland. Om jag ska prata till kollegorna och faktiskt vill försöka övertyga dem att göra nånting eller rösta på nånting eller sådär, då pratar jag engelska. Jag pratar alltid engelska i utskotten.

(3) C (32.29). *Talar du franska?*

> I – Du har aldrig fått idén då, att du ska hålla något inlägg i plenum på franska eller något annat främmande språk?

C – Jag har gjort det. I utskottet har jag ibland gjort det. Om det har varit mycket fransmän inblandade har jag ibland kört fransk, men oftast är det svenska. I plenum alltid, för då talar vi ändå till svenska folket och om media vill ha in det är det ändå konstigt att översätta en svensk parlamentariker. Det är mycket det också.

Båda ledamöterna, och flera med dem, ger uttryck för att språkvalet är markerat, och att parlamentarikernas insats i Strasbourg i huvudsak betraktas från Sverige med svenska öron.

Ingen debatt

En åsikt som samtliga av de svenska parlamentarikerna framförde spontant var att debatterna inte är regelrätta debatter avsedda för de närvarande i plenum. Delegaterna gör alltså skillnad på närvarande och icke-närvarande mottagare, vilket förklarar varför A framför att det är »sällan jag adresserar någon». Den monologiska formen har i huvudsak två förklaringar. För det första sker det huvudsakliga arbetet i arbetsutskotten och möjligheten att påverka röstningarnas utfall i kammaren är i stort sett obefintlig, vilket uttrycks i (4) och (5).

(4) C (14.41). *Man vinner inga röster i plenum*

C − Man övertygar ingen genom ett inlägg i plenum. Även om det är kul att försöka så gör man ju aldrig det. Däremot så kan ju ibland kommissionären man ställer en fråga till alltså i plenum är det ganska … Man kan få ett svar från kommissionären. Ställa en kommissionär mot väggen eller få honom att säga nånting som man vet att han bör säga. Så det kan man använda plenum till, men man vinner ju inga röster i plenum.

(5) D (03.20). *Ingen blir frälst av det där*

D – […] Så det där [debatterna], egentligen är det en formsak, känns det som många gånger. Det är ju inte som om nån kommer att bli frälst av det där.

För det andra anses debatternas struktur ha som konsekvens att intresset för att vända sig till närvarande delegater är svalt. Flertalet politiker hävdar att utformningen inte medger någon högre grad av interaktion, delvis på grund av inläggens begränsning i tid, som ofta är 90 eller 120 sekunder. E menar att ramen inte möjliggör en dialog, varför debatterna aldrig kan utgöra någon form av samtal politiker emellan:

(6) E (14.45). *Mer dialog i kommunfullmäktige*

E – Jag tror på att det beror på … Strukturen är ju att man får ju oftast bara tilldelad sig en minut eller en och en halv. Du kan ju inte föra någon sjysst dialog med nån. Det är ju helt omöjligt och då är det ju så här: ’Ha! om jag inte kan föra en dialog,’ så har jag tänkt, ’om jag inte kan samtala’, för jag har också varit kommunfullmäktigeledamot i femton år där för du ju dialog med din opponent.

Vidare är debatterna i Europaparlamentet mycket långa, vilket leder till en onaturlig tidsförskjutning mellan inlägget och repliken.

(7) E (14.45). *Det finns ingen replikmöjlighet*

E – När jag gör ett inlägg då kommer kanske den som jag opponerar emot femton gånger bort liksom som inte skulle förstå eller nånting sånt. Det finns ingen, det finns liten replikmöjlighet.

Att parlamentarikerna betraktar protokollet som en mottagare eller slutdestination för inlägget vittnar om avsaknaden av just *debatt* i debatten. Som A hävdar i (1), »jag pratar ju svenska för jag pratar ju för väljarna och för protokollet». Inläggen betraktas i hög grad som monologiska till sin karaktär, ofta utan koppling till tidigare och efterföljande inlägg. Anförandena ses därmed som fristående från den omedelbara kontexten. De blir redogörelser för parlamentarikers ställningstagande, och de produceras pro forma, det vill säga för att ha sagts snarare än i syfte att påverka.

Väljarna i Sverige

Att debatterna inte påverkar det politiska utfallet är en sida av myntet, en annan är att politikerna i praktiken oftast inte vänder sig till den närvarande publiken i plenum. Det råder nämligen mycket stark konsensus om att talen främst riktar sig till den egna väljarkåren i Sverige, som framgår av (8) och (9). Man ser det som ett sätt att kommunicera med sina väljare och föra dem närmare Europa. Det är också ett sätt att redovisa att man lägger ned arbete och påverkar beslut. Det finns alltså ett inslag av såväl röstfiske som behov av legitimitet.

(8) E (14.45). *Hemmaplan Sverige*

E – […] för mig är det väldigt viktigt att tänka på var jag pratar och just vem som är min publik. Min publik i plena är nästan alltid hemmaplan Sverige. Jag pratar aldrig till ledamöterna så går aldrig debatten till därnere. Vi pratar aldrig med varandra, vi pratar alltid bara åt hemmaplan väldigt mycket.

(9) F (06.50). *Sverige är min valkrets*

I – Om det här ska höras hemma i Sverige, vem är det som ska höra? Vem är mottagaren?
F – Framför allt de som har tagit hit mej.
I – Dina väljare?
I – Din valkrets?
F – Sverige är ju min valkrets. Det är ju inte så svårt i Sverige att vara EU-vänlig i dessa dar.

Samtidigt finns det en ton av uppgivenhet. Man intar en realistisk hållning till hur mycket som sprids till väljarna och hur starkt – eller ljummet – deras intresse de facto är.

(10) G (43.33). *Om någon mot förmodan lyssnar*

G – […] att jag kanske försöker förenkla ytterligare. Inte för att jag tror att jag talar till de andra parlamentarikerna, utan för att det har blivit ännu starkare att om nån mot all förmodan, som är utanför det här systemet, skulle lyssna, så ska man förstå vad man säger. […]

Många parlamentariker är medvetna om att streamade videos eller publicerade förhandlingsreferat antagligen inte är det mest effektiva sättet att nå ut på, och väljer därför att använda andra kanaler.

Andra kanaler

Ledamöterna hänvisar flitigt till de s.k. nya medierna som det självklara sättet att kommunicera på med väljarna. Många lägger ut valda delar på Youtube och har egna bloggar där de hänvisar till inläggen och ibland även länkar till dessa. A beskriver det med orden »så att jag ska kunna använda det på Youtube eller nåt sånt där», och man förefaller ofta se på talen i kammaren som ett grundmaterial som man kan klippa och klistra i.

(10) E (14.45). *Då blir det som ett pressmeddelande*

E – […] tretti sekunder har man på sig att säga en fråga. Det blir jag tycker att strukturen gör att den skapar att man inte har nån dialog och då blir det så här vem ska jag då prata för? Ja, okej, men då pratar jag för hemmaplan, för då kan jag lägga upp mitt tal på min blogg. Jag kan använda mitt tal på facebook. 'Men du förstår för att säga så här sa jag asså …' och då blir det som ett pressmeddelande ett statement typ, att jag tycker det är viktigt att dutturidutturi […]

(11) D (03.20). *Jag sätter filmerna på min blogg*

D – för mig är det jätteviktigt. Jag sätter ju alla de där filmerna på min blogg och det är ju ett sätt att kommunicera med mina väljare i Sverige. Att de ser att jag gör någonting i kammaren. Och det är ett statement på något sätt.

En intressant aspekt här är att det dels handlar om att på mer traditionellt sätt vända sig till medier genom »ett pressmeddelande», dels också mer direkt vända sig till väljarna via t.ex. Youtube, som verkar uppfattas som en direktkanal som inte filtreras av redaktörer och journalister. Kommunikationen sker alltså i flera lager på samma gång.

Slutreflektioner

Bilden som parlamentarikerna målar upp av plenardebatterna i Strasbourg är blandad. Som utomstående kan man förvisso bli nedslagen av den bristande dialogen i kammaren, men samtidigt vittnar intervjuerna om politikernas vilja av att genom debatterna föra en dialog *utåt* – med medborgarna – i syfte att utgöra en länk till EU. Förhandlingsarenan finns i utskotten (något som också framhålls av ledamöterna själva).

Det kanske kan tyckas självklart att debatterna har många och heterogena mottagare, som parlamentarikerna har att ta ställning till, men det är påfallande hur medvetna ledamöterna är om detta och hur tydligt det styr vad de väljer att göra. Politikerna uttrycker samstämmigt att de i första hand vänder sig till väljarkåren, men vissa reflekterar över den sammansatta språkliga situationen med flera parter och kommunikation i olika lager och led. Ledamot A är inte ensam om att ge röst åt att talens utformning skiftar beroende på syfte och föreställd mottagare, även i något så konkret som språkval.

Den mest framträdande och dominerande synpunkten gäller dock inläggens funktion. Flera parlamentariker framhåller att det inte handlar om *deliberation* ('överläggning') utan *deklaration*. A ger en fyndig karaktäristik av inläggen i plenum, som vi låter av-

sluta denna genomgång: »Det är som en kommunikationskanal, som Twitter. Alltså det är mycket lättare att jämföra plenum med Twitter. Du har 120 tecken, 140 tecken. Här har jag två minuter.»

Lina Nyroos, Jérôme-Frédéric Josserand & Coco Norén

Recensioner

Laanemets, *Anu:* Passiv i moderne dansk, norsk og svensk. Et korpusbaseret studie af tale- og skriftsprog. (Dissertationes Philologiae Scandinavicae Universitatis Tartuensis 2.) Diss. 248 s. University of Tartu Press 2012. ISSN 1736-2865. ISBN 978-9949-32-153-7 (print). ISBN 978-9949-32-154-4 (pdf).

I likhet med svenskan har danska och norska två olika sätt att bilda passiva satser, nämligen dels en morfologisk konstruktion med suffixet *-s,* dels en perifrastisk konstruktion med ett kopulaverb + perfekt particip (t.ex. *Hotellet byggdes i fjol; Hotellet blev byggt i fjol*). Anu Laanemets (AL) avhandling *Passiv i moderne dansk, norsk og svensk. Et korpusbaseret studie af tale- och skriftsprog* , som granskades vid Tartu universitet i november 2012, är en komparativ undersökning av de två passiva konstruktionerna i de tre språken. Avhandlingens syfte formuleras som »at opnå en bedre forståelse af forholdet (forskelle og ligheder) mellem de to, tillsyneladende synonyme, passivkonstruktioner, herunder hvilke faktorer der påvirker valget af den ene frem for den anden» (s. 13). Det är ingen tvekan om att detta mål uppnås i avhandlingen.

Av praktiska skäl, som har med automatisk sökning av belägg att göra, har AL varit tvungen att utesluta den perifrastiska passiven med *vara*; i stället behandlas alltså den perifrastiska passiven med *bli* (kallad »blive-passiv»). Av de två norska riksspråken gäller undersökningen bara bokmål. Förutom de två alternativa konstruktionerna jämförs alltså tre nordiska språk med varandra, och dessutom omfattar undersökningen både talat och skrivet språk. Det är dock inte enbart jämförelsen mellan språken som står i fokus, utan avhandlingen syftar lika mycket till att komplettera och precisera vår kännedom om bruket av de två konstruktionerna i varje enskilt språk.

Utgångspunkten för studien utgörs av några etablerade uppfattningar om de två passiverna, nämligen (a) att den perifrastiska passiven dominerar i danska och norska medan *s*-passiven är den dominerande konstruktionen i svenska, (b) att de två passiva konstruktionerna i viss mån skiljer sig från varandra i fråga om distribution och betydelse och (c) att passiva satser är vanligare i skrivet än i talat språk. En central fråga i avhandlingen är vilka faktorer det är som påverkar valet mellan de två konstruktionerna. AL:s utgångspunkt är att det inte bara handlar om en eller två faktorer utan att det är ett samspel mellan flera olika, främst grammatiska, semantiska och stilistiska faktorer som gör att man i en kontext väljer att använda *s*-passiv och i en annan *bli*-passiv. Detta blir också ett av undersökningens huvudresultat.

AL bygger sin studie på en omfattande referenslitteratur, som främst består av beskrivningar av de passiva konstruktionerna i danska, norska och svenska. Ett syfte med hennes undersökning är att ta reda på i vilken utsträckning de tidigare teorierna och forskningsresultaten stämmer överens med det faktiska språkbruket i de tre språken. Är det t.ex. så att *s*-passiven i allmänhet används för att uttrycka generella hand-

lingar och principer, medan *bli*-passiven i första hand uttrycker enstaka, konkreta handlingar?

Undersökningens syfte och ämnets avgränsning presenteras i kapitel 1. I följande kapitel ges en kort översikt över tidigare undersökningar av passiven i de tre språken. Kapitel 3 ägnas åt den grammatiska kategorin passiv, och här refereras och diskuteras också tidigare forskning. Det är tre kriterier som ställs upp för att en sats skall kunna betraktas som en passiv sats: a) verbet skall vara försett med en passiv markör, b) subjektet skall uppbära en annan semantisk roll än i en motsvarande aktiv sats och c) den aktant som i aktiv realiseras som subjekt är degraderad men kvarstår i satsens semantiska struktur. Det sistnämnda kriteriet innebär att handlingen skall tolkas som utförd av en mänsklig aktant eller i varje fall ha en identifierbar orsak som kan uttryckas med en *av*-fras. Detta utesluter t.ex. satser med medial *s*-form som uttrycker ett spontant skeende (jfr *Tre personer räddades (av brandmännen) från det brinnande huset; Tre personer skadades vid olyckan*).

Den viktigaste grammatiska faktorn som påverkar valet mellan *s*-passiv och *bli*-passiv består av att böjningsparadigmet för den passiva *s*-formen uppvisar betydande luckor i danska och norska. Motsvarande förekommer inte i svenskan. Det framgår i kapitel 3 att det i danska bara är svaga verb som kan böjas i preteritum i *s*-passiv, och att passiva *s*-former i preteritum i norska bara förekommer i andra konjugationen (t.ex. *bruktes*). I perfekt och pluskvamperfekt är *s*-passiven helt utesluten i danska och norska (t.ex. **har brugts/brukts*). I stället används perifrastisk passiv, vilket också bekräftas i AL:s undersökning. Det är alltså bara i infinitiv och i presens som *s*-passiven är lika produktiv i danska och norska som i svenska. Vilka morfologiska, språkhistoriska och andra omständigheter som ligger bakom detta fenomen är enligt AL tills vidare inte helt klarlagt (s. 29). Luckorna i den passiva *s*-formens böjningsparadigm har naturligtvis betydande konsekvenser för *s*-passivens relativa frekvens i de tre språken.

Undersökningen bygger på ett omfattande språkmaterial, som består av autentiska texter hämtade ur relativt färska, redan existerande korpusar. Dessa representerar både skrivet och talat språk och dessutom två genrer inom båda, nämligen tidningstexter och skönlitteratur respektive debatt och samtal. Alla tre språken är representerade med samma texttyper. Urvalet av texter har styrts av kravet att beläggen skall vara automatiskt sökbara. Av praktiska skäl har korpusarna blivit olika stora. Den norska tidningskorpusen omfattar till exempel 5,9 miljoner ord medan den danska korpusen är på 25,5 miljoner ord och den svenska ligger där emellan (s. 74). De skönlitterära korpusarna är mycket mindre (sammanlagt ca 3 miljoner ord), liksom också de transkriberade samtalskorpusarna; debattkorpusarna är allra minst (runt 10 000 ord per språk) (s. 77). Valet av material och metoderna för sökning av belägg presenteras och motiveras utförligt i kapitel 4. Vid den manuella redigeringen av materialet har AL följt de kriterier för passiv som presenteras i kapitel 3.

Analysen består av en kvantitativ och en mer kvalitativ del. Dessa bygger på delvis olika material och besvarar olika typer av frågor. Den rent kvantitativa analysen (kapitel 5) omfattar det totala korpusmaterialet. Här framgår – inte oväntat – att andelen passiva verb (*s*-passiv + morfologisk passiv) av alla finita verb är högst i tidningsmaterialet (ca 7 % i danska och norska tidningar och ca 11 % i svenska tidningar). På nästa plats kommer debattkorpusen, där frekvensen varierar mellan 4 och 5 % i de tre språken. Frekvensen är lägst i samtal (runt 1 %) och bara något högre i skönlitteratur. På denna punkt

bekräftar AL:s undersökning alltså tidigare resultat som visat att passiven främst – men inte uteslutande – är ett skriftspråksfenomen och hör mera hemma i formella än informella stilarter.

Vad gäller fördelningen mellan *s*-passiv och *bli*-passiv i de tre språken blir det bekräftat att *s*-passiven är den dominerande passiva konstruktionen i svenskan. I tidningsspråk är *s*-passivens andel av alla passiva satser hela 97 % i svenskan, vilket betyder att *bli*-passivens andel är bara 3 %. Av de fyra genrerna är det samtalsspråket som enligt undersökningen har den högsta andelen *bli*-passiver i alla tre språken, nästan 80 % i danska och norska och nästan 15 % i svenska (s. 92). I tidningsmaterialet och i debattkorpusen är *s*-passiven något vanligare än *bli*-passiven i danska, medan de två konstruktionerna är ungefär lika vanliga i dessa genrer i norska. *Bli*-passiven gynnas alltså av en mindre formell stil, medan *s*-passiven är vanlig i tidningsspråket och också i formellt talat språk.

Ovan har framgått att danska och norska har betydande morfologiska restriktioner på den passiva s-formen, inte bara i perfekt och pluskvamperfekt utan också i preteritum. AL har undersökt tempusformens betydelse med hjälp av ett mindre korpusmaterial, som omfattar en del av tidningsmaterialet och hela samtalsmaterialet (se nedan). Det visar sig att *s*-passiven är synnerligen vanlig i infinitiv i danska och norska. Det är framför allt konstruktioner med modalt hjälpverb som gynnar *s*-passiven (se nedan). Också i presens dominerar *s*-passiven i danskt och norskt tidningsspråk, men i samtal är *bli*-passiven vanligare än *s*-passiven även i presens. I preteritum förekommer bara några få belägg på *s*-passiv i danska, medan det norska materialet inte uppvisar ett enda belägg, vare sig i tidningar eller i samtal. I perfekt och pluskvamperfekt har danska och norska bara belägg på *bli*-passiv. I svenskan förekommer *s*-passiven såväl i infinitiv och supinum som i de finita tempusformerna. *Bli*-passiven används i svenskan främst i infinitiv, presens och preteritum; belägg på perfekt och pluskvamperfekt förekommer i AL:s material bara i talat språk (s. 97). I tidningsmaterialet är *bli*-passiven faktiskt lika vanlig som *s*-passiven i preteritum, vilket kan bero på en hög frekvens av passiva satser med personsubjekt i tidningstexter (se nedan).

Den kvalitativa analysen, som syftar till att kartlägga olika faktorers betydelse för valet mellan de två konstruktionerna, bygger på ett mindre delmaterial som inkluderar genrerna tidningsspråk och samtalsspråk (s. 80). Tidningsspråket representeras av ett slumpmässigt urval av ca 2 000 belägg (1 000 på *s*-passiv + 1 000 på *bli*-passiv) på respektive språk, medan analysen av samtalsspråk omfattar samtliga belägg som ingår i materialet. Beläggen har taggats för en rad formella, syntaktiska och semantiska parametrar som möjliggjort en automatisk sökning med respektive parameter. Också den kvalitativa analysen utgår alltså från en kvantitativ analys.

I kapitel 6 diskuteras främst danska och norska belägg på *s*-passiv och *bli*-passiv i syfte att ta reda på om *s*-passiven i dessa språk faktiskt används för att uttrycka generella handlingar och principer, medan *bli*-passiven uttrycker enskilda konkreta händelser. Denna semantiska distinktion kan exemplifieras med *Søknaden sendes innen 15. september* (allmän regel) respektive *Søknaden blir sendt med posten i morgen* (enskilt fall) (s. 101). AL ger dock flera exempel ur sitt material som visar att detta bara är en tendens, eftersom båda passiverna i själva verket kan användas i båda betydelserna. Skillnaden mellan generell respektive enskild handling framgår i stället ofta av ett adverbial eller t.ex. av subjektets bestämdhet. Eftersom *s*-passiv måste ersättas med *bli*-passiv i andra

tempusformer än infinitiv och presens, krävs det att båda konstruktionerna kan uttrycka samma slag av betydelser.

Den tidigare noterade tendensen enligt vilken personsubjekt (animata subjekt) gynnar *bli*-passiv bekräftas i kapitel 7. I danska och norska har satser med *bli*-passiv en klart högre andel animata subjekt än satser med *s*-passiv, nämligen ca 40 % i skrift och ca 60 % i tal. I *s*-passiv förekommer animata subjekt bara i drygt 20 % av beläggen i danska, och i norska är andelen ca 14 % (detta gäller båda genrerna). I svenskan är tendensen ännu tydligare: animata subjekt dominerar klart i *bli*-passiv i båda genrerna (84 % i skrift och 77 % i tal). För övrigt är inanimata subjekt vanligare än animata subjekt i *s*-passiv i alla tre språken, och i danskt och norskt tidningsspråk gäller detta även *bli*-passiven (s. 115).

AL:s undersökning bekräftar som ovan har framgått flera etablerade uppfattningar om de två passiverna i danska, norska och svenska. På många punkter preciseras och kompletteras bilden i hennes avhandling. Detta gäller t.ex. det faktum att passiva satser med modalt hjälpverb klart gynnar *s*-passiven i danska och norska. I hennes danska samtalsmaterial utgör konstruktioner med modalt hjälpverb hela 89 % av samtliga *s*-passiver (t.ex. *Samtidskunst skal opleves på en anden måde* s.148) . Det är också intressant att notera att vissa modala verb kan få olika betydelse i danska och norska då de konstrueras med *bli*-passiv respektive *s*-passiv. Exempelvis har […] *at han altid vil blive husket for titelrollen i de første tre Karate Kid-film* (s. 177) futural betydelse medan *Hon vil ikke citeres med navn* anger subjektspesonens vilja (s. 172). I svenskan är *vilja* alltid subjektsorienterat, varför t.ex. satsen *George Bush vill bli omvald som president i november* (s. 176) uttrycker George Bushs önskan, inte en prognos för framtiden. Ett intressant resultat är att AL har hittat bara två belägg på *vilja* + *s*-passiv i svenskan, båda i talat språk, medan alla andra svenska belägg på *vilja* – som av naturliga skäl har animat subjekt – konstruerats med *bli*-passiv.

AL:s analys visar också entydigt att *bli*-passiven är nästan utesluten i svenskan i konstruktioner med expletivt (formellt) *det*. Det enda belägget på en opersonlig konstruktion lyder *den dagen det blir städat*, medan det finns 34 belägg på opersonliga satser i *s*-passiv, nästan alla i talat språk (s. 120). I AL:s material ingår inte heller ett enda svenskt belägg på *bli*-passiv med expletivt *det* och en bisats eller infinitivfras som egentligt subjekt, utan samtliga har *s*-passiv (t.ex. *Det bör noteras att samtliga politiska partier har ställt sig bakom valet* s. 121). I danska och norska förekommer båda passiverna i satser med expletivt subjekt, vilket delvis kan sammanhänga med att *s*-passiven av morfologiska skäl ersätts med *bli*-passiv i andra tempusformer än infinitiv och presens.

Tack vare det omfattande korpusmaterialet kan AL visa på en intressant tendens i samtliga tre språk, nämligen att de flesta transitiva verb bara förekommer i den ena eller den andra passiva konstruktionen (s. 191). Av alla verb som förekommer i antingen *s*-passiv eller *bli*-passiv i materialet, är det i danska och norska ca 30 % som förekommer i båda konstruktionerna. Tendensen är starkare i svenskan, där bara 18 % av verben används i båda konstruktionerna. Både i danska och norska är det flera olika verb som förekommer i *bli*-passiv än i *s*-passiv; i svenskan är det som väntat tvärtom. De 15 mest frekventa perfekt participen i svenska *bli*-passiver kan alla ta personsubjekt (t.ex. *utsatt, påkörd, rånad, skrämd, behandlad, skadad*). Flera av de svenska particip som tas upp i detta sammanhang kan i själva verket vara adjektiviska, vilket betyder att det snarare är

fråga om en predikativ sats än en passiv sats. Eftersom perfekt particip i svenskan – till skillnad från danska och norska – kongruerar med subjektet i båda fallen, flyter de två konstruktionerna i svenskan strukturellt ihop. AL är medveten om existensen av gränsfall mellan passiv och icke-passiv och behandlar dem utförligt i kapitel 10.

AL:s undersökning stöder – och framför allt preciserar – den bild av *s*-passiven och *bli*-passiven som man i tidigare forskning kommit fram till. Ett entydigt resultat av hennes undersökning är att den semantiska distinktionen mellan generella handlingar och enskilda konkreta händelser inte har så avgörande betydelse för valet mellan de två konstruktionerna som man ofta antagit; detta gäller alla tre språken. I stället visar AL att det finns minst tre andra, centrala faktorer som påverkar detta val, nämligen morfologiska luckor i *s*-passivens böjningsparadigm i danska och norska, subjektets animathet (som gynnar *bli*-passiven i synnerhet i svenska) och konstruktion med modalt hjälpverb (som gynnar *s*-passiven i danska och norska). (En faktor som också kunde ha beaktats är verbets aktionsart, framför allt dess resultativitet.) Det omfattande materialet avslöjar också många intressanta detaljer i vårt språkbruk, som t.ex. en rad etablerade uttryckssätt, där det blivit en konvention att använda den ena eller den andra passiva konstruktionen.

Avhandlingens styrka ligger i det omfattande korpusmaterialet, som förutom skrivet språk också inkluderar ledigt och formellt talat språk, och i de mångsidiga och kompetent utförda analyserna. Jag hade dock önskat att AL i högre grad hade vågat sig in på en diskussion om sambandet mellan en semantisk variabel och en viss passiv konstruktion. Vad är det t.ex. som gör att personsubjekt och *bli*-passiv hänger ihop? Eftersom valet mellan de två passiva konstruktionerna påverkas av ett antal olika faktorer, av vilka det ofullständiga böjningsparadigmet för *s*-passiven i danska och norska kanske är den viktigaste, undrar man om det varit möjligt att med hjälp av statistiska metoder mäta de olika faktorernas relativa tyngd. I vilket fall som helst har Anu Laanemets skrivit en avhandling som bygger på en solid teoretisk och metodologisk grund och som ger svar på många centrala frågor om *s*-passiven och *bli*-passiven i tre olika nordiska språk.

Marketta Sundman

Lehecka, *Tomas*: Interrelaterade lexikala egenskaper. Engelska adjektivimporter i en svensk tidningskorpus. (Nordica Helsingiensia 32.) Diss. 244 s. Helsingfors universitet 2012. ISBN 978-952-10-8544-4.

Denne avhandlinga er eit viktig vitskapleg arbeid om importord, som føyer seg inn i eit omfattande forskingsområde spesielt i Norden, men òg i Europa sjenerelt. Tomas Lehecka har levert ei grammatisk orientert gransking av importord i svensk, og avhandlinga gir nye perspektiv til den etablerte forskingstradisjonen. Ho gir nye innsikter til særleg den strukturlingvistiske tilnærminga til tilpassing av importord. Sett i det grammatiske perspektivet er det originalt å bruke importord som granskingsmateriale for å avsløre allmenne strukturelle eigenskapar.

Lehecka studerer 133 adjektiv importert frå engelsk i tida 1945–1999, og han hentar det empiriske materialet frå elleve aviskorpus på i alt 110 millionar løpeord i Språkbankens elektroniska tidningskorpusar ved Göteborgs universitet. Avisene er utgitt i åra 1965–2004.

Metoden er godt beskriven både i kappa (innleiingsartikkelen) og i enkeltpublikasjonane. Det blir ein del gjentakingar om materiale og metode i enkeltpublikasjonane, men slikt blir dessverre ein »naturleg» ulempe pga. at det er tale om ei artikkelavhandling, som Tomas Lehecka forsvarte for doktorgraden ved Helsingfors universitet 7. desember 2012. Kappa på 108 sider gir god dokumentasjon av materiale og av statistiske grunnlagstal på ordformnivå. Det vitskaplege handverket er altså godt og grundig.

Form og redaksjon

Skrivestilen i kappa er prega av å vere kort, men formuleringane er svært presise. Seksjon 2.1 er ei refererande oppsummering av svært mykje forskingsstoff om importordforsking, og seksjon 2.3 av kompakt teoretisk stoff om korpuslingvistikk og ei mengd definisjonar. Det er ein prestasjon å ha fått inn så mange poeng frå så omfangsrik litteratur og å kunne presentere dei på så liten plass. Lehecka står fram som ein velorientert forskar, og presisjonen i formuleringane fortel at han har forstått det teoretiske stoffet han har sett seg inn i.

Den stikkordprega skrivestilen har òg sine ulemper, for det blir lite drøfting, og formålet med det presenterte stoffet er ikkje klårt for lesaren. Særleg når ein les den teoretiske delen i kap. 2, skulle ein gjerne fått vete i kva samanheng referata er relevante, og korfor. Det ville vere tenleg om teksten meir systematisk peikte konkret til problemstillingane fremst i kappa eller utover i avhandlinga (enten til referata under kapittel 4 eller til dei fire publikasjonane). For eksempel blir seksjon 2.3.4 knapt brukt til noko.

Avgrensingar

Lehecka har avgrensa seg til bare adjektiva i forrådet av importord. Han grunngir det med at dei er få i tal og dermed overkommelege å arbeide med. Men i artikkelen »Svenskans krav på adjektivens form» viser han òg til at importordforskinga elles har vore substantivorientert pga. at substantiv utgjer det aller meste av importordmengda. Dermed har ein ikkje fått fram dei ordklassespesifikke eigenskapane. Blant substantiva får berre 17 % av engelske importord ortografisk tilpassing i svensk tekst (Mickwitz 2008). Derimot får 78 % av førekomstane med importerte adjektiv ein skrivemåte som er tilpassa det svenske ortografiske systemet. Ettersom ein aldri har ortografisk tilpassing utan at orda òg har morfologisk tilpassing, sluttar Lehecka at den morfologiske tilpassinga er primær.

Side 49 i kappa blir det grunngitt at *översättningsimporter* (f.eks. *vattenburen*) skal reknast med i materialet, mens *betydelseimporter* (f.eks. *hög*) ikkje skal det. Det er vanskeleg å sjå kva som skal gjere oversettingsorda relevante når det er tale om språkleg tilpassing. Slike ord er jo laga og definert ut frå at dei brukar leksikalsk og morfologisk

materiale som er i språket frå før, nettopp for at dei skal vere fullstendig tilpassa. Gjeld problemstillinga grad av tilpassing, bør desse orda per definisjon haldast utafor. Dei er nyord i språket, men ikkje importord.

Ein tredel av adjektivmaterialet er slike ord, og det er så mykje at det påverkar det statistiske bildet. Her hadde det derfor vore ønskjeleg å få presisert kva innverknad det har at Lehecka og Mickwitz ikkje avgrensar materialet likt.

Forfattaren jamfører fleire gonger med resultata hos Åsa Mickwitz (2008), men han understrekar, særleg i fotnote 1 s. 30 i »Svenskans krav», at han ser annleis på kategorien 'neutral' enn ho (dvs. enn MIN-prosjektet = Moderne importord i språka i Norden) fordi han reknar det som »omotiverat att implicera att *en digital sändning* inte är lika mycket anpassad till svenskans språksystem som *digitala sändningar*». Dette er ei misforståing, for det er ingen implikasjon om grad av tilpassing i kategorien nøytral i MIN; denne kategorien er oppretta fordi ei form som *digital* ikkje påviseleg er enten tilpassa eller ikkje-tilpassa. Kategorien kan derfor ikkje vege på vektskåla. Også av denne grunnen får tilpassinga for høge prosentar etter kategoriseringane hos Lehecka.

Hovudpoenget i »Hur blir engelska svenska?» er at dei engelske adjektiva ikkje får gradvis tilpassing til svensk, men »kategorisk», dvs. at dei alt i første importfasen blir enten tilpassa (77 % av adjektivleksema) eller ikkje-tilpassa, og i den forma lever dei vidare. Dette er eit anna resultat enn det som er antyda i tidlegare forsking om at importorda gradvis går over til svensk form, slik Ljung (1988) og Mickwitz (2008) har vist – men dei har då mest substantiv i sitt materiale. Lehecka meiner at dette særdraget ved adjektiva kjem av at adjektiva meir enn substantiva er spesielt avhengige av morfosyntaktiske krav.

Hovudtesen

Side 14 i kappa er det sagt at import av ord tenderer å vere »svårare för ordklasser som är morfologiskt komplexa», og den formuleringa er referert frå Winford 2010. Korleis skal denne kompleksiteten definerast? Er det talet på bøyingskategoriar innafor ordklassen, eller er det talet på suffiks ein skal rekne på? Det er ikkje presisert.

Viss det er eitt av desse forslaga som er kriteriet for kompleksitet, kan vi teste ut den teoretiske påstanden på språka i Norden. Finsk og islandsk har størst *kompleksitet i substantiva*, finsk pga. alle kasusformene, islandsk pga. kombinasjonen av fire kasus og bøying i både bestemt og ubestemt form. Dansk har truleg enklaste substantivmorfologien. Men det er ingen statistiske konsekvensar av denne kompleksitetsforskjellen, for islandsk og finsk har forholdsvis like mange substantiv-importord som dei andre og mindre komplekse språka. Substantiv utgjer sirka 90 % av all importen i alle språka (Sandøy 2007 s. 140).

Det er neppe stor kompleksitet i verbmorfologien som kan forklare den låge importprosenten. Islandsk har svært stor kompleksitet i verba i forhold til andre nordiske språk, men den forskjellen blir ikkje gjenspegla i resultata i MIN, for det islandske prosenttalet (3,6) ligg ikkje langt under talet for dei andre språka (Sandøy 2007 s. 140).

For å forstå kva som er *særdrag* for *adjektiv som importord*, burde ein eigentleg ha ei systematisk jamføring både 1) med andre ordklassar med tanke på den morfosyntaktiske

Stycke	Budskapstyp	Kommentarer till klassificeringen, olika meningstyper
A	Kommenterande redogörelse	Man redogör för vad som hänt i mening 2–4 i preteritum. Mening 1 är en bedömning i presens. Stycket blir redogörande.
B	Kommenterande redogörelse	Mening 5 och 7 är redogörande i preteritum. Mening 6 är en fras utan egentligt innehåll som binder ihop texten och gör den resonerande. Mening 8 är svagt kritisk med metaforen ”två barn som kivas”. Mening 6 och 8 i presens. Stycket blir redogörande.
C	Rekommendation	Stycket består av en mening på 52 ord som rekommenderar en handling med redogörelse och bedömning i början som bas för rekommendation. Rekommendationen väger tyngst.
D	Bedömning	Läget på arbetsmarknaden bedöms i mening 10–11 i presens. Rent bedömningsstycke.
E	Kommenterande redogörelse	Redogörelse för vad som hänt tas upp igen i mening 12–13 i preteritum.
F	Kritik	Mening 14 uttrycker svag kritik genom ”förvånar” och ”märkligt”. Mening 15 är ett faktapåstående i preteritum som har kritisk funktion eftersom avtalsverkets agerande är ett brott mot praxis på arbetsmarknaden. Rent kritikstycke.
G	Analys	Mening 16 är liksom mening 6 en innehållstom fras som binder ihop texten. Mening 18 är en bedömning. Mening 17, 19–20 är analyser som lokaliserar de problem som finns. Presens för alla meningar utom 20 som har perfekt. Stycket blir analyserande.
H	Rekommendation	Ledaren kommer med två rekommendationer för att lösa konflikten i mening 21–22 vilka uttrycks men verben ”måste” och ”krävs”. Adressaterna är nämnda. Rent rekommendationsstycke.
I	Rekommendation	Mening 23 är bedömning, 24–25 är rekommendationer och 26 är bedömning. Den sista bedömningen motiverar rekommendationerna som är det centrala. Stycket blir ett rekommendationsstycke.
J	Kritik	Mening 27 är kritisk ”borde ha”, 28 är redogörelse, ett faktapåstående om vad som inte skedde. Mening 29–30 uttrycker kritik. Stycket blir kritiskt.

Figur 1. Från mening till stycke i Arbetets normalledare 4.2 (Ur Hellström 2011:88).

styringa, og 2) med ordforrådet som ikkje er importord. Det har ikkje denne avhandlinga, og derfor kan ho ikkje gi fullgode svar på dei aktuelle spørsmåla. Men denne ideelle jamføringa ville sjølvsagt vere for omfattande som emne for éi avhandling.

Vi kan nærme oss spørsmålet om importomfang litt annleis. Ein kunne vente at den ordklassen som er vanlegast i språkleg praksis, også får inn flest importord. Altså: at forholdet mellom importordprosenten fordelt på ordklassar skal svare til fordelinga av ordklassane elles i språket. Til jamføring stiller eg opp ordklassefordelinga i norsk tekst (Vestbøstad 1989) jamført med fordelinga i importorda i snitt for alle språka undersøkt i MIN. Da får vi interessange tal:

Moderne importord etter ordklasse i %
førekomstar i redaksjonelt stoff

Ordklasse	*Snitt av %*	*Ordklassar i norsk tekst*
Substantiv	89,5	22,6
Adjektiv	7,2	8,2
Verb	2,8	20,8
Adverb	0,4	7,4
Interjeksjonar	0,1	0,2
Preposisjonar	0,1	14,8
Andre ordkl.		26,1
Til saman		100,1

(Sandøy 2007 s. 140)

Substantiva utgjer nær 90 % av importorda, mens dei er bare vel ein femdel av ordforrådet i tekstar. Det har Lehecka skrive og forklart semantisk. Men adjektiva er nettopp ein ordklasse som har nokså lik proporsjon av importord og av ordforekomstane i tekst. Her er det altså vanskeleg å finne støtte for at den ev. kompleksiteten skulle gi utslag i importordmengda.

Vi legg merke til at verba har bare knapt 3 % av importorda, men utgjer sirka ein femdel av ordforrådet i tekstar. Dette skeive forholdet skrik etter ei forklaring. Vi importerer så få verb, og i tillegg veit vi at dei blir aller oftast, ja i praksis 100 %, tilpassa morfologisk. Kan vi da seie at morfologisk kompleksitet styrer dette i skandinavisk? Nei. For verba har relativt liten kompleksitet.

Her er det muleg å lansere ei rein syntaktisk forklaring om at verba har ein overordna funksjon i setningane, fordi heile setningskonstruksjonane er avhengige av kva verb vi brukar. Verbet deler ut roller i setninga. Kan slikt spele inn her? I så fall er ikkje den universelle påstanden om morfologisk kompleksitet som styrande fullgod – i alle fall ikkje for oss i Norden.

Sjølve problemstillinga i artikkelen »Svenskans krav» inviterer til eit par motførestillingar:

a) Forfattaren ser for seg at det er ei sjølvstendig strukturell »kraft» som pålegg adjektiva å bli meir tilpassa enn ord frå andre ordklassar, og grunngivinga er at adjektiva så ofte står i ein posisjon der dei må vise i forma at dei er syntaktisk avhengige pga. kongruenskravet. Derfor er det òg ein forskjell på attributiv posisjon og predikativ, og

resultata viser svært godt det som Lehecka påstår: at bruken er friare i predikativ pga. mindre kongruenskrav. Det er opplagt at ei slik morfosyntaktisk avhengigheit er større for adjektiv enn for substantiv, som viser syntaktisk innordning bare etter demonstrativ (som krev bestemt form av substantivet i svensk og norsk: jf. *det huset*). Men verb viser også lita morfosyntaktisk avhengigheit (bare partisipp og infinitiv er avhengige), og verba blir morfologisk heilt tilpassa.

b) Viss det er ei slik strukturell kraft som gir tilpassingsvilkåra, skulle ein tru at islandsk – som har sterkare kongruenskrav enn skandinavisk – skulle få enda sterkare morfologisk tilpassing av adjektiva. Men det underlege er at islandsk i så stor grad vik av frå kongruenskravet nettopp i importerte adjektiv – også i attributiv posisjon, jf. Ásta Svavarsdóttir 2008.

Viss det ikkje er strukturkrav som avgjer tilpassinga heilt ut, står vi tilbake med særspråklege vilkår (eller betre: kulturspesifikke) for ulike grammatiske tendensar. Her kan språkpolitikk og kulturell underdanigheit spele ei rolle – altså det språksosiologiske i tillegg til det strukturlingvistiske. Det kjem ikkje Lehecka inn på.

Frekvente mønster

I »Probabilistisk syntaktisk analys av engelska adjektiv i svensk tidningstext» ser Lehecka nærare på forholdet mellom forma på adjektivet og den syntaktiske funksjonen det har. Her gjennomfører han »klusteranalysar», som skal vise ev. tendensar til samsvar mellom form og funksjon. For eksempel er det i »kluster» med nøytrumsform ein stor variasjon frå leksem til leksem på om adjektivet helst står adverbialt eller attributivt. *Digitalt* står aller oftast adverbialt, mens *krispigt* oftast er brukt attributivt. Dette er ein kreativ og ny innfallsvinkel til importordstudet. Her er ein del resultat som vi i utgangspunktet ikkje har tenkt på. Pluralformer er f.eks. mykje oftare attributt enn nøytrumsformer er det. Talespråklege adjektiv (f.eks. *cool*) står oftast i predikativ posisjon. Og ikkje minst viktig i denne samanhengen er det at morfologisk ikkje-tilpassa adjektiv (f.eks. *crazy*) opptrer som faste subjektspredikativ.

»Kollokationer och kolligationer» er ei vidareføring av same innfallsvinkelen, men her kjem det semantiske sterkare inn ved at kollokasjonane viser bindinga mellom leksem, mens kolligasjonane viser til syntaktiske mønster. Det går fram at det er stor variasjon i mønstra frå importord til importord.

På sidene 37 og 47 i kappa blir den sjenerelle relevansen av det probabilistiske perspektivet utbrodert, og det blir tolka inn i ein kognitiv-grammatisk teori. Denne bakgrunnen gjer dei probabilistiske funna til teoretisk relevante data, som fortel om korleis dei semantiske og grammatiske eigenskapane åt enkeltord blir lært og lagra hos enkeltindividet med utgangspunkt i dei språklege erfaringane individet har. Det vil seie at mønster ein hører rundt seg svært ofte, blir lagra godt, eller set tydelege spor i hjernesellene. Dette utgjer den grammatiske kunnskapen som språkbrukarane utnyttar når han/ho sjølv produserer språk.

Men kjem ikkje det kreative i mennesket på denne måten for mykje i bakgrunnen? Det kunne nemnast at i ein heilskapleg modell er ikkje frekvens einaste forklarande faktoren for korleis vi utviklar ein språkleg kompetanse. Held vi oss til lagringsmetaforen,

kan ein vel òg tenke seg at styrken i dei nevrologiske eller kognitive prosessane er avhengig av andre faktorar enn den reine språklege konteksten. Er det f.eks. foreldra våre som produserer det språklege innputtet, kan det inntrykket bli betre lagra enn det som fremmende, ikkje-relevante personar ytrar. Det kjente identitetsbegrepet er nok relevant også for språklæringa, slik at låg frekvens kan bli overstyrt av sosialpsykologiske mekanismar.

Avslutning

Som det har gått fram, er det nokre påståtte årsaksrelasjonar og årsakssamanhengar som kan diskuterast vidare. Det kan òg reisast nokre innvendingar til analysane, men dei fleste er nok udiskutable. Avhandlinga viser at forskaren har gjort eigne kreative grep ved å bruke metodar frå korpuslingvistikken og knyte seg teoretisk til variantar av kognitiv grammatikk.

Framstillingsforma og disposisjonen er svært klår, og språkdrakta er mønstergyldig. Dette er eit vitskapleg arbeid som peikar framover for språkvetarar som ser importorda som ei interessang kjelde til kunnskap om det levande språket.

Referansar

Ásta Svavarsdóttir, 2008: »Staffið er mega kúl.» Om tilpasning af moderne importord i islandsk skriftsprog. I: H. Omdal & H. Sandøy (red.), Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn. Oslo: Novus. S. 21–48.

Ljung, Magnus, 1988: Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska. Stockholm: Trevi.

Mickwitz, Åsa, 2008: Vad händer med e-mail i svenskan? Om anpassning av importord i svenskan. I: H. Omdal & H. Sandøy (red.), Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn. Oslo: Novus forlag. S. 124–161.

Sandøy, Helge, 2007: Avisspråket i Norden – ei jamføring. I: B. Selback & H. Sandøy (red.), Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn. S. 127–155.

Vestbøstad, Per, 1989: Nynorsk frekvensordbok. Bergen: Alma Mater.

Winford, Donald, 2010: Contact and borrowing. I: R. Hickey (red.), The Handbook of language contact. Malden, MA: Wiley-Blackwell. S. 170–187.

Helge Sandøy

Såld på engelska? Om språkval i reklam och marknadsföring, red. av Per-Åke Lindblom, Frank-Michael Kirsch och Arne Rubensson. Språkförsvaret. 179 s. Stockholm 2013. ISBN 978-91-637-1975-2.

Man behöver inte i alla stycken dela föreningen Språkförsvarets ståndpunkter för att inse att det är en viktig och nyttig aktör i det svenska språkpolitiska landskapet. Som ideell förening i svensk folkrörelsetradition söker den skapa opinion för framför allt de två första av riksdagens fyra språkpolitiska mål: »Svenska språket ska vara huvudspråk i Sverige» och »Svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk». En sådan organisation skulle lätt kunna bli plattform för språkpolisiärt översitteri liksom för xenofobi av allehanda slag, men Språkförsvaret håller mycket rent på den kanten. »Rätten att använda sitt nationella minoritetsspråk och hemspråk är ovillkorlig», skriver man i sin programförklaring och deklarerar att »mångspråkighet har ett värde i sig» (www.språkförsvaret.se).

Men föreningens huvudsakliga verksamhet handlar om att bevaka och diskutera engelskans ställning. I den mycket blandade antologi som här anmäls i all korthet gäller det reklamspråket. De arton bidragen representerar påtagligt olika genrer från intervjuer, essäistiska texter med mer eller mindre kåserande prägel till vetenskapliga artiklar med redogörelse för forskningsläge och ordentliga metod- och materialredovisningar.

Texterna kräver därför olika läsarter. Karin Helgessons kapitel om engelska i svenska platsannonser eller de nederländska kommunikationsforskarna Gerritsens och van Meurs forskningsöversikt över produktannonsering i icke engelskspråkiga länder ger utmärkta data. (Till exempel att inte mer än 4 procent av alla platsannonser på Internet 2005 var engelskspråkiga, och att färre än 25 procent över huvud taget innehöll engelska ord och fraser.)

Intervjuerna med reklamfolk måste läsas mer som stickprov på attityder och tänkesätt. Det hedrar redaktörerna att de inte dragit sig för att publicera ett havererat samtal mellan Resumés förre chefredaktör Viggo Cavling och Språkförsvarets Per-Åke Lindblom. De samtalandes fullkomligt oöverensstämmande världsbilder erbjuder en lika förvirrande som intressant läsning.

De mer essäistiska bidragen är heterogena. Här finns åtskilligt av tänkvärd och välgrundad diskussion, exempelvis Olle Källs lilla undersökning av engelskspråkiga filmtitlar. Men läsaren möter ibland vad som alltför mycket smakar sura-gubbe-reaktioner; överrepresentationen av äldre män bland författarna är påfallande.

Ett återkommande tema i många bidrag är att marknadsförarna faktiskt inte vet vilka effekter som följer av den engelska de använder. Boken avslutas med en enkät till 138 Gävlegymnasister. Svaren är inte entydiga, men visar tydligt att det inte finns grund för klockartro på engelskans övertalningsförmåga. Många inlägg efterlyser ytterligare forskning, vilket bara är att instämma i.

På grund av sin blandade karaktär blir boken som helhet svårbedömbar, möjligen också svåranvändbar. Främst ska man kanske se den som ett vittnesbörd om hur oron inför engelskans ställning i det svenska samhället kan ta sig uttryck i relativt breda kretsar i början av 2010-talet. Läst på det sättet är det en bra bok.

Olle Josephson

Women's Language. An Analysis of Style and Expression in Letters before 1800, ed. by Eva Hættner Aurelius, Hedda Gunneng & Jon Helgason. Nordic Academic Press. 260 s. Lund 2012. ISBN 978-91-87121-87-6.

Samlingsvolymen Women's Language är slutrapporten från en omfattande flerdisciplinär kvantitativ stilundersökning av brevspråk. Medarbetare i projektet och författare i rapporten är Eva Haettner Aurelius, Hedda Gunneng, Elisabet Hammar, Jon Helgason, Marie Löwendahl, Lena Olsson och Börje Westlund. Rapporten är välkommen av flera anledningar. Brevgenren är fortfarande relativt outforskad och en samlad ansats ger vägledning till fortsatt forskning inom fältet. En kvantitativ ansats kräver en storskalighet som kan vara svår att uppnå för den enskilda forskaren. Målsättningen med projektet är att testa hypotesen om förekomsten av en språklig kultur som kvinnor delar med andra kvinnor, jämsides med den språkliga kultur som kvinnor delar med män. Den teoretiska ramen för undersökningen är den amerikanska feministen och litteraturkritikern Elaine Showalters antropologiska kulturteori som den uttrycks i artikeln »Feminist Criticism in the Wilderness» från 1981. Showalter tog sin utgångspunkt i att kvinnliga skribenter verkar inom ett fält som domineras av män och också blir betraktade ur ett manligt perspektiv. Showalter frågade sig om det går att urskilja en kvinnlig kultur och ett specifikt kvinnligt språk vid sidan om den kultur kvinnor delar med män.

Showalter är en representant för skillnadsperspektivet inom genusvetenskapen. Eftersom kvinnor är en del av den dominanta kulturen kan det inte vara fråga om att kvinnor och män talar olika språk, utan det handlar om att kvinnor och män kanske använder olika språkliga stilar och olika språkliga strategier, och också verkar i olika sammanhang. Vilka är dessa språkliga skillnader? Och går det att urskilja en sfär i kulturen där de kommer till uttryck? Projektgruppen har arbetat utifrån ett variationsperspektiv. Skillnader mellan kvinnors och mäns språk kan man blottlägga genom att undersöka den stilistiska variationen.

Projektgruppen prövar hypotesen både ur ett essentialistiskt perspektiv, som frågan om något specifikt kvinnligt oberoende av tid och rum, och ur ett socialkonstruktivistiskt, dvs. att kvinnan och det feminina är en social konstruktion. Eva Haettner Aurelius, som behandlar de teoretiska utgångspunkterna i ett inledande kapitel, betonar att projektgruppen inte gör något antagande om att språkskillnader beror på något universellt kvinnligt och att undersökningen endast handlar om språk, inte om alla de andra kulturyttringar som sammantaget kan förklara förekomsten av en kvinnlig kultur (s. 26–27). Skillnader kan lika gärna förklaras som »manifestations of femininity, or, to put it more simply, as the result of women being socialized into the female gender role» (s. 27). Efter en genomläsning av de olika delprojekten får man nog konstatera att resultaten snarare speglas mot språkbruket i relation till den specifika kulturen och till normer om kvinnligt och manligt under de aktuella tidsperioderna, än mot antagandet om något specifikt kvinnligt oberoende av kontexten. Resultaten bekräftar inte hypotesen. Ingen av de undersökta variablerna visar en statistisk signifikans som styrker antagandet om en särskild kvinnlig kultur uttryckt genom språket.

För att testa hypotesen har projektgruppen valt brevet som material. Argumenten för att använda just brevet för att testa hypotesen om en kvinnlig kultur är (förutom det implicita argumentet att vi endast har skriftliga källor att tillgå från historisk tid) att det är

en genre som kvinnor använde och som också förknippades med ett särskilt kvinnligt uttryckssätt. Genom att intressera sig för genrer som tidigare inte har synliggjorts kan styrkan i kvinnors sätt att använda språket uppmärksammas. Brevet, snarast privatbrevet, sägs innehålla och bör enligt normen för brevskrivning innehålla många språkdrag som i dag betraktas som en språklig resurs.

Argumentet om kvinnan som brevskribent kan tillämpas på brevskrivningen inom en ekonomisk, social och kulturell elit i samhället under brevkulturens blomstringstid på 1700-talet. Förmågan att skriva brev efter vissa ideal var ett kulturellt kapital hos en liten grupp människor som ofta delade samma nätverk. Merparten av materialet i denna undersökning är hämtat från just 1700-talet, och det representerar brevskrivningen inom det som projektet benämner övre medelklass, överklass och en kulturell elit. Den latinska delkorpusen är dock från högmedeltiden (1100-talet). Valet av material från två utsnitt ur en längre tidsperiod betingas av möjligheten att kunna ringa in eventuella skillnader som beror på att breven är skrivna i olika tider för att därmed kunna testa hypotesen om en kvinnlig kultur oberoende av tid. Det projektet inte kan pröva med det valda materialet och de valda tidsperioderna är förekomsten av ett kvinnligt språk oberoende av sociala gränser.

Materialet består av sammanlagt 1 250 brev fördelade på fem delkorpusar och fem språk: latin, svenska, franska, engelska och tyska. Fördelningen mellan kvinnor och män som skribenter har viktats så att det i varje delkorpus är ca två tredjedelar kvinnliga skribenter och en tredjedel manliga. För att kunna testa hypotesen om en särskild kvinnlig sfär i kulturen är den relationella aspekten viktig i valet av material. Följaktligen innehåller varje delkorpus brev som är skrivna från en kvinna till en annan kvinna, och som jämförelse brev som är skrivna från en man till en annan man, liksom brev som är skrivna antingen från en man till en kvinna eller från en kvinna till en man. Varje delprojekt innehåller en systematisk jämförelse mellan den del av korpusen som representerar kvinnors brev till kvinnor (dvs. är det här man kan finna den särskilda kvinnliga kulturen uttryckt genom språket?) och de delar av korpusen som involverar en man antingen som skribent eller mottagare. Dessa andra delar av korpusen fungerar också som jämförelsematerial.

Merparten av materialet är hämtad ur tryckta utgåvor. Urvalet omspänner en tid när skriftspråkskompetensen inte var utbredd, och i den mån material både har bevarats och vunnit intresse för eftervärlden genom att transkriberas, redigeras och tryckas, så är det vid sidan om kyrkans textkulturer högreståndskulturens brevskrivning. Detta förhållande har troligen också bidragit till den sociala koncentrationen av materialet. Elisabet Hammar, som bidrar med en undersökning av brev på franska skrivna av personer med svenska som förstaspråk, noterar (s. 87) detta urvalsproblem som varje skriftbruksforskare på historiskt material ställs inför. Urvalskriterierna, och det generella problemet med att i historiska undersökningar ibland begränsas till det som är bevarat, har resulterat i en lite ojämn fördelning av antal brevskribenter i de olika delkorpusarna. I den latinska brevkorpusen är Hildegard av Bingen ensam kvinnlig brevskribent. I de två delprojekten som behandlar svenska brev fanns svårighet att få ihop tillräckligt många brev för att signifikanstesta materialet, och de två projekten redovisas därför tillsammans.

I materialet finns också brev som har transkriberats i samband med projektet, och detta hade tydligare kunnat framgå i den inledande material- och metodbeskrivningen. En annan detalj som rör textbehandlingen är att stavningen har normaliserats för att möj-

liggöra kvantitativa analyser av ordförekomster. Även detta hade tydligare kunnat redovisas i den samlade beskrivningen.

En av rapportens stora förtjänster är beskrivningen av material och metod och den metodologiska diskussionen och problematiseringen. Metoden presenteras och motiveras i ett eget kapitel av Hedda Gunneng och Börje Westlund, men varje delundersökning innehåller också tämligen noggranna beskrivningar av materialurval, användning av de olika variablerna och en problematisering av resultaten ur ett metodperspektiv. Undersökningen är uppbyggd för signifikanstestning av fem olika grupper av variabler som har valts för att spegla stilvariation och språkliga strategier: lexikala, syntaktiska och textuella variabler samt kodväxling och ämnesval. Inom dessa huvudgrupper finns sammanlagt 17 undergrupper och inom huvudgruppen lexikala variabler registreras mer än 30 olika stilfigurer. De flesta av variablerna har registrerats i varje brev genom antingen taggning eller manuell excerpering, och sammanställningar görs ömsom automatiskt, ömsom genom manuell räkning. Ansatsen är alltså mycket ambitiös. Man får hålla i minnet att det är fem olika språk inblandade, och alla variabler fungerar inte lika väl som instrument för alla de inblandade språken. Denna på metodplan språkjämförande ambition måste dock ses som en styrka i undersökningen.

De lexikala variablerna gäller fördelningen mellan konkreta och abstrakta substantiv, fördelningen av emotivt laddade adjektiv i förhållande till neutrala adjektiv och fördelningen mellan statiska och dynamiska verb. Dessutom har ordlängden registrerats. En lexikal variabel som får stort utrymme i resultatredovisningen är stilfigurer. Användningen av exempelvis metaforer betraktas som ett skolat drag. I den latinska delkorpusen är användningen av stilfigurer ett påfallande språkdrag och Hildegard av Bingen uppvisar fler stilfigurer i breven skrivna till män än i breven skrivna till kvinnor. Gunneng, som undersökt breven som är skrivna på latin, menar (s. 71) att det kan handla om en stilistisk anpassning, dvs. att Hildegard av Bingen anpassade sig språkligt efter ett ideal. Valet av stilfigurer som språklig variabel känns självklart. Det är en variabel som är intressant både i relation till genren och till de aktuella tidsperioderna. Däremot ger inte de andra lexikala variablerna utslag, och en diskussion om andra möjliga angreppssätt på lexikon hade varit intressant. I stilsammanhang måste nog ändå ordnivån betraktas som högst relevant.

På den syntaktiska nivån har projektgruppen valt bl.a. makrosyntagmen som analysenhet. Makrosyntagmen är en ofta använd variabel när det handlar om att komma åt en text i exempelvis stildimensionen formell–informell. Rapporten bidrar med en diskussion och problematisering av analysenheten i relation till just brevgenren, till exempel hur ett för genren typiskt språkdrag som vokativ kan behandlas och hur man väljer variabler som går att använda i undersökningen av olika språk. Här gäller det dessutom språk i historisk tid. Språket under 1700-talet kännetecknas av en instabil norm vad gäller bl.a. interpunktion, och att då ta utgångspunkt i makrosyntagmen i stället för exempelvis meningen som analysenhet, är behändigt. Hammar (s. 91) tar upp detta problem med att avgöra vad som ska betraktas som en paus och vad som är ett meningsslut i ett handskriftsperspektiv, men problemet är precis detsamma i en transkriberad och tryckt textkritisk utgåva av en äldre text. Undersökningen visar sammantaget en positiv korrelation mellan antal ord i varje makrosyntagm och grad av underordning inom samma enhet. En jämförelse inom respektive delprojekt ger dock inte samma enhetliga bild. Rapporten konstaterar att syntaktiskt djup som stilvariabel behöver förfinas.

Språkdrag som är typiska för brevet är olika former att närma sig läsaren direkt med tilltal, frågor och uppmaningar. Denna grupp språkdrag samlas i den aktuella undersökningen under variabeln *addressing the reader*. Till denna grupp hör också utrop och mer eller mindre stelnade fraser som fungerar som utrop. Denna senare grupp språkdrag är väl lite mer tveksam att använda som tecken på en vilja att närma sig läsaren, utan de ger kanske mer uttryck för ett sinnestillstånd hos skribenten eller en attityd till det sagda. Den svenska brevkorpusen uppvisar en hög statistisk signifikans för variabeln. Det är språkdrag som används oftare i brev från en kvinna till en annan kvinna än i brev där skribenten eller mottagaren är en man. Marie Löwendahl som undersökt delmängden brev från perioden 1700–1740 och Börje Westlund som behandlar breven från perioden 1740–1800 betraktar utslaget som en stilistisk tendens som har med den aktuella tidsperioden att göra (s. 79). I undersökningen av materialet i den tyska korpusen, som genomförts av Jon Helgason, är resultatet det motsatta. Helgason ser som en möjlig förklaring en språklig anpassning från männens sida att närma sig ett ideal som uppfattades som kvinnligt (s. 106). Han noterar att tilltalsskicket förändras under loppet av 1700-talet och menar att resultaten möjligen skulle kunna bli säkrare genom en kvalitativ undersökning av tilltalen i dimensionen formell–informell.

Brevämne utgör också en variabel, och det är på denna punkt metoden känns minst övertygande. Projektet har valt att utifrån en läsning av breven uppskatta vilka brevämnen som förekommer och har kommit fram till 19 möjliga ämnen. De olika delprojekten registrerar olika många ämnen (den latinska delkorpusen inga alls), och ett ämne registreras bara en gång per brev även om det förekommer flera gånger. En systematisk analys av alla förekommande ämnen och en registrering av alla förekomster av ett ämne hade måhända krävt en mer textlingvistisk infallsvinkel och skulle i sig vara ett stort projekt. En på förhand bestämd uppsättning ämnen riskerar dock att redan på förhand bekräfta det som är föremål för undersökning, och dessutom kan något väsentligt gå förlorat genom att ett ämne endast registreras en gång per brev. Att en brevskribent återkommer flera gånger till ett ämne kan indikera en oplanerad eller till synes oplanerad stil och förekomsten av många ämnen i ett brev kan vara tecken på att skribenten eftersträvar en associativ stil, nära den muntliga stilens sätt att ta tag i och släppa olika trådar. Variabeln ger disparata resultat. I kvinnors brev till andra kvinnor i den engelska korpusen, som behandlas av Lena Olsson, uppvisar flera ämnesområden hög eller medelhög statistisk signifikans (s. 99). Olsson ser en möjlig förklaring i att kvinnor anpassade ämnesval efter vad som var socialt passande, men hon pekar också på brevskribenternas situation som en möjlig förklaring och antyder därmed att ett annat urval hade kunnat ge ett annat resultat.

En utgångspunkt för valet av material var att eventuella skillnader som framkom inte skulle kunna härledas till andra faktorer än skribentens kön. Därför är materialet hämtat ur en socialt sett tämligen homogen grupp från två tidsperioder, låt vara från olika språkområden. Resultaten visar dock att det för brevgenrens vidkommande är mycket svårt att utesluta kontextuella faktorer eller faktorer som har med relationen mellan skribent och mottagare att göra. Det är de enskilda delprojekten som ger insikterna om detta förhållande och om möjliga vägar att gå vidare på.

Kristina Persson

Gun Widmark 1920–2013

Gun Widmark, tidigare professor i svenska språket, särskilt nusvenska, vid Uppsala universitet, har avlidit i en ålder av 93 år. Hon var nära knuten till Språk och stil och dess föregångare Nysvenska studier. Mellan 1974 och 1982 medverkade hon vid utgivningen av Nysvenska studier och för de följande fem årgångarna, 1983–87, delade hon det redaktionella ansvaret med professor Lennart Elmevik. Hon var också flitig författare i tidskriften och vetenskapligt aktiv in i det sista.

Gun Widmark föddes 1920 i sörmländska Stenkvista där föräldrarna var lantbrukare. Efter studentexamen i Eskilstuna påbörjade hon 1939 akademiska studier i Uppsala. Hon blev fil.lic. i nordiska språk 1951 och tillbringade sedan tre år som nordisk lektor vid Islands universitet i Reykjavík. Åter i Uppsala varvade hon lärartjänstgöring med egna studier och forskning. Hon disputerade 1959 på en avhandling om *u*-omljudet i nordiska dialekter. Samma år antogs hon till docent vid Uppsala universitet och fick så småningom anställning som universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk. Som första kvinna i landet blev Gun Widmark 1970 professor i nordiska språk, vid Göteborgs universitet. Därifrån återvände hon efter tre år till Uppsala sedan hon utsetts till professor i svenska språket, nu med tillägget »särskilt nusvenska». Ämnet för hennes installationsföreläsning i Uppsala 1973 var: »Om kvinnospråk».

Gun Widmark hade ett skarpt intellekt och ett gott hjärta. Hon brydde sig om sina medmänniskor, var en empatisk lyssnare och hade ofta ett klokt råd eller tröstens ord att ge till dem som behövde det. För unga doktorander var hon en förebild och en inspirationskälla, för nya kolleger en generös mentor. Vi som hade förmånen att ha henne som lärare och handledare minns med stor uppskattning hur hon med varlig hand ömsom höll oss tillbaka och ömsom släppte oss fria – alltid i en positiv anda av uppmuntran. Grundlärd och allmänt välorienterad tog Gun Widmark gärna intryck av forskningsrön från andra humanistiska discipliner. Dock var det inom nordisk språkvetenskap som hennes eget författarskap rörde sig och där var hon enormt produktiv. Hennes bibliografi upptar fler än 180 titlar varav ett tiotal monografier. Bortemot 25 av dessa – inklusive två monografier – tillkom efter hennes 80-årsdag.

Ändå är det inte omfånget på Gun Widmarks vetenskapliga produktion som är det mest häpnadsväckande, utan det är kvaliteten, strävan efter nyorientering och inte minst den ämnesmässiga bredden. Man kan fråga sig var tyngdpunkten i hennes forskargärning låg: var det i den traditionella nordistiken eller i hennes

fokus på nuspråkliga förhållanden? Sanningen är att Gun Widmarks forskning inte hade en tyngdpunkt utan tre. Mellan dem byggde hon ständigt broar där avstånd i tid och rum var oväsentligt. I hennes virtuella salong var det högt i tak och trångt på golvet. Där fann Bellman och Sara Lidman varandra, där munhöggs Sven Hof med William Labov och där samsades alla de nordiska språken – för Gun Widmark var och förblev en sann Nordenvän.

Den första av tyngdpunkterna i Gun Widmarks forskning var urnordiskan och svensk vikingatid, med *u*-omljud, dansande vokalsystem, dunkla runinskrifter och gamla namnformer. Till *u*-omljudet återvände hon i sin sista monografi, del 2 av doktorsavhandlingen, som utkom så sent som 2010. Vid sin bortgång var hon sysselsatt med att från delvis nya utgångspunkter utveckla Bengt Hesselmans tankar om Hedebysvenska och Birkasvenska som inkörsport för kontinentalt inflytande på vikingatida språk i Norden.

Den andra tyngdpunkten låg i nysvensk tid med särskild inriktning på 1600- och 1700-talet. Här gjorde hon en pionjärinsats som utforskare av det svenska rikstalspråkets framväxt och återupprättade på köpet några av tidens mer eller mindre bortglömda språkmän, som Petrus Lagerlöf och Sven Hof. Flera artiklar ägnade hon också åt tolkningsproblem i Bellmans diktning. Hennes bidrag i Nysvenska studier och Språk och stil behandlade främst den här perioden, det sista, om Samuel Columbus och riksspråket, så sent som förra året. Redan klassiker är hennes tidigare artiklar »Stildifferentieringen i Gyllenborgs komedi Swenska sprätthöken» (Nysvenska studier 49, 1969) och »Boksvenska och talsvenska» (Språk och stil NF 1, 1990).

Gun Widmarks tredje vetenskapliga tyngdpunkt finner vi i vår egen tids svenska där dialekternas betydelse och ställning, könsskillnader i språket och pågående förändringar i Uppsalabors sätt att tala intresserade henne. Det gjorde också skönlitterär stilistik, uttalsnormering och svensk språkvård – inte för inte var hon ordförande för Svenska språknämnden 1979–87. Till Gun Widmarks insatser för forskningen i modern svenska ska också räknas att hon tillsammans med likasinnade låg bakom inrättandet av såväl Språkvårdssamfundet i Uppsala som den nuspråkliga forskningsavdelningen FUMS vid hennes egen institution.

Gun Widmarks prosa var inte bara rik och stringent; den rymde också välljud och överraskande vändningar. Hon var stilsäker som få och hade en mycket personlig ton i sina texter. Säkerligen hade hon kunnat hävda sig också i mer skönlitterära genrer men det var nu till språkvetenskapen som hennes håg stod. Det får vi vara tacksamma för.

Mats Thelander

Författarna i detta nummer

Blensenius, Kristian, f. 1980, fil.mag., doktorand vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.

Gustafsson, Anna W. f. 1968, fil.dr., universitetslektor vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Josephson, Olle, f 1950, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet.

Josserand Jérôme-Frédéric, f. 1964, universitetslektor vid Akademin språk och medier, Högskolan Dalarna.

Larsson, Lennart, f. 1952, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.

Ledin, Per, f. 1962, professor i svenska språket vid Örebro universitet.

Linnér, Bengt, f. 1941, professor vid fakulteten för lärande och samhälle, Malmö högskola.

Lundin, Katarina, f. 1973, docent, universitetslektor vid fakulteten för lärande och samhälle, Malmö högskola.

Lyngfel Benjamin, f. 1968, professor i svenska språket vid Göteborgs universitet.

Milles, Karin, f. 1969, docent, universitetslektor vid Södertörns högskola.

Norén, Coco, f. 1968, professor i franska vid Uppsala universitet.

Nyroos, Lina, f. 1979, fil.dr, forskare vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Persson, Kristina, f. 1965, fil.dr, 1 forskningsarkivarie vid Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet i Umeå.

Sandøy, Helge, f. 1947, professor i nordisk språkvitskap vid Universitetet i Bergen.

Sundman, Marketta, f. 1949, professor em. i nordiska språk vid Åbo universitet.

Thelander, Mats, f. 1945, professor em. i svenska språket, särskilt nusvenska, vid Uppsala universitet.

Widoff, Andreas, f. 1984, fil.mag., doktorand vid Språk och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Wirdenäs, Karolina, f. 1972, fil.dr., universitetslektor vid Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Förändringar i redaktionen för Språk och stil

Från och med 2013 års nummer har Björn Melander tagit över som huvudredaktör för Språk och stil. Den tidigare huvudredaktören Mats Thelander kvarstår dock i redaktionen. Hans Strand har avböjt vidare uppdrag som redaktör – redaktionen framför ett varmt tack för alla insatser för tidskriften – och ersätts av Catrin Norrby vid Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Redaktionen för Språk och stil